Baleczky Emil – nyelvész, költő, tanár

Nemzetközi tudományos szeminárium
Beregszász, 2019. május 23–24.

Tanulmánykötet

Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин

Міжнародний науковий семінар
Берегове, 23–24 травня 2019 року

Збірник наукових робіт

Baleczky Emil – nyelvész, költő, tanár

Nemzetközi tudományos szeminárium
Beregszász, 2019. május 23–24.

Tanulmánykötet

Szerkesztette:
Bárány Erzsébet

II. RF KMF – „RIK-U” Kft.
Beregszász–Ungvár
2020

ETO 81'1:061.3(477.87)
B 19

A kiadvány a 2019. május 23–24-én Beregszászban a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszéke által rendezett *Baleczky Emil – nyelvész, költő, tanár* című nemzetközi tudományos szemináriumon elhangzott előadások anyagát tartalmazza. A kötet a neves szlavista születésének 100. évfordulója kapcsán az életét, az oktatói, a nyelvészeti és az irodalmi tevékenységét bemutató tanulmányokat adja közre.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa (2020.08.27., 5. számú jegyzőkönyv).

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlege és Filológia Tanszéke közreműködésével.

Szerkesztette:
Bárány Erzsébet

Lektorálta:
dr. Bárány Béla, PhD (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)
dr. Gazdag Vilmos, PhD (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

A magyar nyelvű szöveget korrektúrázták:
a szerzők

Az ukrán és angol nyelvű szöveget korrektúrázta:
Kordonec Olekszandr és Vrábely Tamás

Műszaki szerkesztő:
Gazdag Vilmos

Borítóterv:
Gazdag Vilmos, Vezsdel László

ETO-besorolás:
a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára

A kiadásért felelnek:
Csernicskó István (a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola megbízott rektora)
Orosz Ildikó (a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola elnöke)
Dobos Sándor (a II. RF KMF Kiadói Részlegének vezetője)

A közölt tanulmányok tartalmáért a szerzők a felelősek.

A kiadvány megjelenését
a Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács támogatta.

Kiadó: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (cím: 90202, Beregszász, Kossuth tér 6. E-mail: foiskola@kmf.uz.ua) és a „RIK-U" Kft. (cím: 88000 Ungvár, Gagarin u. 36. E-mail: print@rik.com.ua)
Nyomdai munkálatok: „RIK-U" Kft.

ISBN 978-617-7868-35-3

© A szerzők, 2020
© A szerkesztő, 2020
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2020

Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин

Міжнародний науковий семінар
Берегове, 23–24 травня 2019 року

Збірник наукових робіт

За редакцією:
Єлизавети Барань

ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ – ТОВ «РІК-У»
Берегове–Ужгород
2020

УДК 81'1:061.3(477.87)
Б 19

Збірник містить матеріали міжнародного наукового семінару «*Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин*», який відбувся 23–24 травня 2019 року в м. Берегове. До видання, присвяченого 100-річчю від дня народження видатного славіста, ввійшли статті про життєпис науковця, його мовознавчу, освітницьку діяльність та літературну творчість.

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці ІІ (протокол №5 від 27.08.2020 р.)

Підготовлено Видавничим відділом спільно з кафедрою філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ

За редакцією:
Єлизавети Барань

Рецензенти:
Адальберт Барань, кандидат філологічних наук (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)
Вільмош Газдаг, доктор філософії з гуманітарних наук, спеціальність «філологія» (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)

Коректура угорського тексту:
авторська

Коректори українського та англійського текстів:
Олександр Кордонець та Томаш Врабель

Технічний редактор:
Вільмош Газдаг

Обкладинка:
Вільмош Газдаг, Ласло Веждел

УДК:
Бібліотечно-інформаційний центр «Опацої Чере Янош» при ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ

Відповідальні за випуск:
Степан Черничко (в.о. ректора Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці ІІ)
Ільдіко Орос (президент Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці ІІ)
Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)

За зміст опублікованих наукових робіт відповідальність несуть автори

Друк збірника здійснено за підтримки
Угорської академічної ради Закарпаття

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) та ТОВ «РІК-У» (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88000. Електронна пошта: print@rik.com.ua)
Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

ISBN 978-617-7868-35-3

© Автори, 2020
© Редактор, 2020
© Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ, 2020

Зміст / Tartalom

ВСТУПНЕ СЛОВО **9**

ELŐSZÓ **11**

БАЛЛА ЕВЕЛІНА: Мотив дороги в малій прозі Еміля Балецького **13**

БАРАНЬ ЄЛИЗАВЕТА: Еміль Балецький – дослідник закарпатських українських говорів (перший етап наукової діяльності) **21**

GAZDAG VILMOS: A szláv–magyar nyelvi kapcsolatok alakulása egy elfeledett keleti szláv jövevényszó regionális újjáéledése tükrében **41**

ZOLTÁN ANDRÁS: Az „Ószláv nyelv" című egyetemi tankönyv (1968) fél évszázad távlatából **49**

КАПРАЛЬ МИХАИЛ: Время надежд и разочарований русинской интеллигенции: еще раз к биографии Эмиля Балецкого **61**

КОРДОНЕЦЬ ОЛЕКСАНДР: Концепт щастя у новелах «Цвіт щастя» Богдана Лепкого та «Счастье» Еміля Балецького **69**

KOCSIS MIHÁLY: Baleczky Emil és az ukrán nyelvemlékek **77**

КРАВЕЦЬ ЛАРИСА: Лінгвофілософські виміри поняття «рідна мова» **83**

LEBOVICS VIKTÓRIA: Baleczky Emil jogtalan elbocsátása az Eötvös Loránd Tudományegyetem archívumában található dokumentumok tükrében **93**

ЛЯВИНЕЦ МАРИАННА: Ранняя поэзия Э. Балецкого **117**

ЛЯВИНЕЦ-УГРИН МАРИАННА: Новые страницы биографии Эмиля Балецкого **127**

МУШКЕТИК ЛЕСЯ: Фольклорно-етнографічні записи Еміля Балецького **165**

TASKOVICS OKSZANA: Baleczky Emil útja a népi íróvá válása felé **177**

CSERNICSKÓ ISTVÁN: A szláv nyelvváltozatok kategorizálásának kérdése Kárpátalján **183**

ЧОНКА ТЕТЯНА: Прозові твори Еміля Балецького: стиль, тематика, проблематика **223**

ВСТУПНЕ СЛОВО

Еміль Балецький, виходець із Закарпаття, – одна із найбільш помітних постатей в історії угорської славістики XX століття. Його спадщина високо оцінена і в Угорщині, і в слов'янському світі. Учений зробив значний внесок у розвиток східнослов'янської діалектології, зокрема української, етимології, лексикографії, історії слов'янських мов. Він знаний також як фахівець із порівняльно-історичного та загального мовознавства.

Е. Балецький шанований також як педагог і перекладач. За його участі підготовлено й опубліковано перший підручник старо-слов'янської мови, написаної угорською[1]. У планах дослідника було видання бібліографії мовознавчої славістики в Угорщині, та, на жаль, він не дожив до виходу цієї праці.

Колеги і учні згадують важливу рису характеру Е. Балецького – турботливе ставлення до творчої молоді. Був проникливим педагогом, тонко відчував обдарованість людини та сприяв її розвитку, вмів підбадьорити й підтримати початківця. Талант педагога і вченого посилювало тонке мовне чуття: «Що стосується бажаної єдності між практичним володінням мовою і науково обґрунтованим осмисленням її структури та історії, Балецький сам проявив блискучий приклад такої єдності»[2].

Літературна діяльність Е. Балецького тривалий час була невідома широкому загалу. Із нагоди 25-ї річниці смерті вченого з ініціативи його учня Андраша Золтана та дослідника Михаїла Капраля побачила світ книга, в якій представлено художні твори (вірші, оповідання, художні переклади), фольклорні записи та статті історичного й літературознавчого характеру. Це той ужинок, який вдалося зібрати на сторінках підкарпатських газет і журналів від 1935 до 1943 років, а також твори із єдиної прижиттєвої збірки віршів під назвою «Литературное наследие»[3].

---

[1] B*aleczky Emil – Hollós Attila* 1968. *Ószláv nyelv*. Budapest.

[2] Péter Mihály 2009. *Встречи с Эмилем Балецким.* In: Studia Russica 23 (2009), 7–9.

[3] Балецкий Эмиль 2007. *Литературное наследие.* Под редакцией А. Золтана и М. Капраля. – Baleczky Emil: *Irodalmi örökség.* Szerkesztette Káprály Mihály és Zoltán András. (Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 20.) Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék. – 178 c.

У Будапештському університеті імені Лоранда Етвеша 23–24 травня 2007 року відбулася конференція, присвячена світлій пам'яті Е. Балецького. Виголошені доповіді уміщено в славістичному часописі Studia Russica[4].

До 100-річчя від дня народження Е. Балецького організовано семінар під назвою «Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин» на батьківщині вченого (23–24 травня 2019 року). Місцем проведення заходу став Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II (м. Берегово Закарпатської області). У семінарі взяли участь науковці з Берегова, Будапешта, Києва, Ніредьгази, Сеґеда та Ужгорода. Серед них – учні, колеги, родичі Е. Балецького, дослідники його наукової діяльності та літературної творчості.

У збірнику вміщені статті, присвячені 100-річчю від дня народження Еміля Балецького.

м. Берегово, 13 лютого 2020 р.

Єлизавета Барань

[4] *Материалы Международной научной конференции, посвященной памяти Эмиля Балецкого (1919–1981).* Будапешт, 23–24 мая 2007 г. Studia Russica 23 (2009).

ELŐSZÓ

A kárpátaljai származású Baleczky Emil a XX. századi magyarországi szláv nyelvtudomány egyik legjelentősebb alakja. Örökségét Magyarországon és a szláv tudományosságban is nagyra értékelik. Baleczky Emilt a keleti szláv nyelvtudomány XX. század második fele egyik legjelentősebb magyar szakemberének tartják. A neves tudós elsősorban szlavista nyelvészként, pedagógusként és fordítóként is kiemelkedően elismert.

Baleczky Emil nyelvészként jelentős mértékben hozzájárult a keleti szláv – beleértve az ukrán – dialektológia, nyelvtörténet, lexikográfia tanulmányozásához, valamint számos szó alapos etimológiai vizsgálatához. Híres etimológus, történeti-összehasonlító és általános nyelvészettel foglalkozó szakember volt. Baleczky Emil társszerzője volt az első magyar nyelven kiadott ószláv nyelvtannak.[1] Ismert volt a magyarországi szláv nyelvtudományi munkák bibliográfiájának összeállítására vonatkozó terve is, de sajnos ennek megjelenését már nem érhette meg.

Kollégái és hallgatói Baleczky egyik fontos jellemtulajdonságaként említik a fiatal tehetségekhez való gondos hozzáállását. Finom érzékkel ismerte fel az igazi tehetségeket. Jó tanár és tehetséges tudós volt: „Baleczky Emil kiváló példája volt a nyelv gyakorlati használatára, illetve a nyelvtörténetre és a nyelv struktúrájára vonatkozó tudományos ismeretek egységének”[2].

Irodalmi tevékenysége hosszú időn keresztül ismeretlen volt a nagyközönség előtt. Baleczky Emil halála 25-ik évfordulójára egykori tanítványa, Zoltán András és a kutató Káprály Mihály kezdeményezése nyomán egy kiadványban kerültek összegyűjtésre irodalmi tevékenységének gyümölcsei: versek, elbeszélések, szépirodalmi fordítások, néprajzi jegyzetek, valamint a szláv irodalom történetével és problematikájával kapcsolatos tanulmányok. E gyűjteményben megtalálhatók az 1935–1943 között a kárpátaljai újságok és folyóiratok hasábjain közlésre került írások, valamint az egyetlen, a még a szerző életében kiadott verseskötet, az Irodalmi örökség anyagai is.[3]

---

[1] B*aleczky Emil – Hollós Attila* 1968. *Ószláv nyelv*. Budapest.

[2] Péter Mihály 2009. *Встречи с Эмилем Балецким*. In: Studia Russica 23 (2009), 7–9.

[3] Балецкий Эмиль 2007. *Литературное наследие*. Под редакцией А. Золтана и М. Капраля. – Baleczky Emil: *Irodalmi örökség*. Szerkesztette Káprály Mihály és Zoltán András. (Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 20.) Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék. – 178 c.

2007. május 23–24. között a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen tudományos konferenciát szerveztek Baleczky Emil emlékére. Az elhangzott előadások anyagai a Studia Russica című szlavisztikai folyóiratban kerültek közreadásra.[4]

2019. május 23–24-én, születése századik évfordulójának a tiszteletére szülőföldjén, *Baleczky Emil – nyelvész, költő, tanár* címmel tudományos szemináriumot szerveztünk. Az rendezvény helyszínéül a kárpátaljai Beregszász városában működő II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola szolgált. A szeminárium beregszászi, budapesti, kijevi, nyíregyházi, szegedi és ungvári szakemberek részvételével zajlott. Közöttük Baleczky Emil családtagjai, diákjai, kollégái, valamint olyan szakemberek, akik az ő tudományos és irodalmi tevékenységének a vizsgálatával foglalkoznak.

A kötet Baleczky Emil születésének 100. évfordulója tiszteletére elhangzott előadások anyagát tartalmazza.

Beregszász, 2020. február 13.

Bárány Erzsébet

[4] *Материалы Международной научной конференции, посвященной памяти Эмиля Балецкого (1919–1981).* Будапешт, 23–24 мая 2007 г. Studia Russica 23 (2009).

МОТИВ ДОРОГИ В МАЛІЙ ПРОЗІ ЕМІЛЯ БАЛЕЦЬКОГО

Евеліна Балла
Ніредьгазький університет
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
evelina.balla76@gmail.com

In the article the image of road in flash fiction of Emil Baleczky, a well-known scientist-slavist, a talented poet and a writer, was analyzed. Author's works which were written and published in the early period of his creative activity were included into the book "Willow Trembling" (1936). The themes of love and philosophical comprehension of person's fortune dominated in E. Baleczky's prose. The motive of road and travelling can be found almost in all of his works and has symbolic fulfillment; it is a metaphor of human life, challenge and difficult choice. In this context the peculiarities of artistic writer's chronotope, a set of relevant attributes concerning the theme of road, literary and stylistic methods with the help of which the author incarnated his artistic ideas were researched.

Ноябрь проходит шелестя.
Вослед ему – я по дороге
Иду один. Иду, грустя,
И думаю о Боге *
(Балецкий: 1936, 12).

Еміль Балецький – відомий науковець-славіст, якого сучасні дослідники цілком умотивовано називають «найпомітнішою особистістю в історії угорської україністики XX ст.» (Барань 2018: 150). Але, «крім вузького кола земляків та істориків літератури його рідного Підкарпаття, мало хто сьогодні знає, що авторитетний учений у свої гімназійні та студентські роки серйозно займався літературною творчістю – публікував вірші, оповідання, художні переклади, фольклорні записи, статті з історії та проблем підкарпатської та інших слов'янських літератур; деякий час (у кінці 1941 – початку 1942 рр.) редагував із Будапешта (!) літературну сторінку ужгородської газети «Карпаторуський голос» (переклад з російської – Е. Б.) (Золтан 2007: 5).

* Художні тексти цитуються за виданнями: Балецкій Д. Емельянъ. Вербный трепетъ. Ужгород, 1936 та Балецкий Э. Литературное наследие. Под. редакцией А. Золтана и М. Капраля. Nyíregyháza, 2007. Відповідно до норм правопису сучасної російської мови.

Цю наукову прогалину вчені заповнили, упорядкувавши та видавши у 2007 році його літературну спадщину.

Опубліковані матеріали засвідчують, що в 30-х роках минулого століття Е. Балецький заявив про себе і як обдарований письменник – поет та прозаїк. Художню увагу юного митця привертають переважно проблеми кохання і розлуки, вибору, нелегкої долі, фатальної зумовленості життя людини тощо. Аналіз невеликої за обсягом, але цікавої з художнього погляду прозової спадщини автора оприявнює наскрізну, багатоаспектно застосовану в багатьох його творах тему мандрів, бродяжництва. Саме тому предметом нашого наукового висвітлення став мотив дороги в малій прозі Е. Балецького. Варто наголосити, що цей мотив екстраполюється й на особисту долю автора, який народився на Воловеччині, навчався в селі Чинадійові Мукачівського району, далі в Мукачівській гімназії, згодом у Будапештському університеті. Деякий час перебував у Кошице та Празі. А з 1944 року постійно мешкав в Угорщині. Тобто дорога від рідного дому, відірваність від рідної землі продукує підсвідоме звернення митця до міфологеми шляху.

Переважна частина проаналізованих нами новел Е. Балецького була написана у ранній період його творчості, ще в роки перебування на Закарпатті. Під час навчання в Мукачівській гімназії він видав російською мовою збірку віршів і оповідань «Вербный трепет» (Ужгород, 1936). Тому мотив дороги, на нашу думку, у художніх творах Е. Балецького радше віддзеркалює інтуїтивне передчуття письменником своєї подальшої життєвої долі.

Образ дороги – це полісемантичний символ у світовій культурі. Як зазначено в Енциклопедії культурології, путь – це «міфологема руху, просторово-часової орієнтації і мети; аспект сенсу життя і вектор історії» (переклад з російської – Е. Б.) (Исупов 1998). Загалом, це універсальний символ, і цей універсалізм архаїчної семантики дороги зумовлений «широкими змістовими зв'язками з топосом життєвого простору, його ціннісними ієрархіями і всією системою соціального символізму з його образами та індексами орієнтації, маркуванням вибору, моделями поведінки та ритуальною практикою» (переклад з російської – Е. Б.) (Исупов 1998). У свідомості українців шлях (путь, дорога) – «символ складного, нелегкого життя; розлуки з домівкою; поведінки тощо. У міфологічних та релігійних моделях світу шлях – це образ зв'язку між

двома точками простору. Постійна і невід'ємна ознака його – многотрудність, складність, небезпечність» (Потапенко 2015: 886).

Варто зазначити, що тема мандрів – класична, традиційна для світової та української літератури. Вона потужна у фольклорі, і має, звичайно ж, біблійні витоки (пошук євреями землі обітованої, притча про блудного сина та ін.). У різних трансформаціях оприявнюється вона і в національній белетристиці. Згадаємо життєвий і творчий шлях Г. Сковороди, «Енеїду» І. Котляревського, історичний роман «Чорна рада» П. Куліша, твори Лесі Українки та інших поетів-модерністів (М. Вороного, М. Чернявського, В. Пачовського та ін.). Ця тема поширена в українській історичній романістиці ХХ століття, наскрізна у творчості відомого прозаїка-шістдесятника Валерія Шевчука.

У контексті розмови про твори Е. Балецького слід згадати також доробок талановитих російських класиків – О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова, у поетичній спадщині яких образ дороги займає одне з центральних місць. Із творчістю видатних російських романтиків Е. Балецький був добре ознайомлений. Неабиякий пієтет він, як учень російськомовної гімназії, мав до спадщини О. Пушкіна. Тому в його трактуванні мотив шляху дуже співзвучний із тим, який знаходимо у творах геніального російського поета. Особливо яскраво це простежується в його ліриці, де натрапляємо й на поетизацію образу самого Пушкіна (наприклад, «Стихи о любви» (Балецкий 2007: 25)), а в першій строфі вірша «Сыплет белый снег…» спостерігаємо картину зимової, типово пушкінської дороги:

Сыплет белый снег и сани
Весело бегут.
Исчезает там в тумане
Серый путь (Балецкий 2007: 51).

Амбівалентним символом постає образ дороги і в художньому просторі Еміля Балецького-прозаїка.

Найбільш показовою щодо окресленого аспекту є новела «Бродяги», заголовок якої, як бачимо, уже концептуально пов'язаний з образом дороги. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначено, що «бродяга – бездомна людина, що не має постійного місця проживання, сталого заняття, роботи» (Бусел 2005: 97). Таким є і Митро – головний персонаж твору Е. Балецького.

Образ дороги в цьому творі символізує такі процеси, як пошук, випробування, оновлення. Прикметно, що ця динаміка, рух вдало

передається через персоніфіковані образи природи: «Тихий шелест вставал над парком: падали осенние листья, ветер уносил их. Куда? Куда уносит ветер увядшую листву?

Пришла ночь. Пришла тихонько. Подкралась незаметно и неслышно. Пришла с далёких гор и спустилась на город» (Балецкий 1936: 15).

Подібні фрагменти засвідчують ліричну складову прозового письма автора, багатство його художнього арсеналу, адже тут спостерігаємо використання анафор, риторичних питань, епітетів, синтез зорових та слухових образів. Художня канва твору рясніє дієслівними лексемами на позначення пересування в просторі – «спешившего, ушедшую, пришла, подкралась, спешили, ходил, выходил, направлялись, потянулся к вокзалу» тощо.

«Бродяга» в аналізованому творі – це статус вільної людини. Тому зустріч Митра з батьком, який колись вирушив у мандри, стає кульмінацією цієї новели. Рішення Митра «сбросить цепи» і піти за батьком становить сюжетний фінал, або його розв'язку («И пошли! Бодро шагали отец и сын. Куда они шли? А куда идут бродяги? Где у них цель? Идут – живут. Ступали оба крепко, уверенно, будто за горами ждал их кров. Митро шел рядом с отцом и пахло от старика далью, широкими просторами, вольностью») (Балецкий 1936: 19). А ліричний авторський відступ, яким закінчується твір, дає ключ до філософського розуміння його ідейного змісту: «Идут бродяги, идут. Идут как друзья. Идут через деревни в поле и в лес. Где костёр разведут – картошку сварят. Потом сигаретку скрутят да закурят и снова в путь. Много дорог в мире, много пешинок, а бродяг еще больше. Любят они жизнь – голодна, бедна, крута эта жизнь. Вольность ими владеет! Оседлые жители и понятия о том не имеют, как это жизнь такую прожить! Бродячую-то…» (Балецкий 1936: 19).

Таким чином, образ дороги в новелі «Бродяги» є стрижневим, сюжетотворчим, він є засобом підсилення психологізму, увиразнення філософського модусу твору і водночас виконує роль неоромантичного прийому. Символічна та композиційна функція цього образу тут переплітаються, взаємозумовлюються і взаємодоповнюються.

Мотив дороги відіграє важливу роль у творах письменника на тему кохання. Символом розлуки він стає в новелі «Любов больных», зустрічі й згодом прощання – у творі «Маня».

В оповіданні «Цирковка» цей образ символізує як розлуку, так і зустріч. Твір розпочинається ліричним вступом, наснаженим метафоричними картинами, у якому фігурує й образ бродяг: «Был весенний полдень: весна, казалось, в этот день впервые появилась в этом году в Карпатских горах. Весна летела в объятья бродяг, учеников и голодных крестьян» (Балецкий 1936: 27). Картини природи віддзеркалюють психологічний стан головного персонажа – Максима, перед очима якого постає мальовничий образ річки Латориці.

Каскад риторичних питань увиразнює соціальну проблематику, оприявнену через особистісну призму, озвучену голосом відавторського наратора, фокус бачення якого проглядається і в ліричних відступах: «Зелёное изумрудное покрывало было брошено на отлогий берег. От этой перемены повеселела и Латорица. И моя жизнь повеселела-бы, если-бы мои собратья улыбнулись. Но когда улыбнутся они? Когда улыбнутся угрюмые лица наших верховинцев? Когда?» (Балецкий 1936: 28).

У центрі твору історія кохання Максима та Єви, дівчини, яка осиротіла, довго мандрувала («пришлось бродить») Верховиною, поки не дав їй прихисток один лісничий. Убивство останнього примушує Єву покинути його будинок і помандрувати далі, у далеке місто. Мотив мандрів, таким чином, стає лейтмотивом цієї новели, набуваючи символічних ознак. Для героїні це рух у невідомість, символ життєвих випробувань, невмолимих і непередбачених поворотів долі.

В оповіданні «Цирковка» постає й урбаністичний топос, адже автор відкриває перед читачем картину життя Єви в місті: служить у багатого єврея Вайса, важко на нього працює, няньчить його дітей. Але через те, що дитина впала і розбила собі носа, дівчина змушена була залишити в них роботу. І знову Єва в дорозі, мандрує в пошуках заробітку та даху над головою. А надворі в цей час уже зима: «Снег сыпал без конца. И опять тайстра на плечи и в путь – куда?» (Балецкий 1936: 32–33). У зацитованому уривку заслуговує на увагу образ тайстри як невід'ємного атрибуту манрівника. Бачимо, що дорога для Єви – це небезпека і невідомість («Шла, а надежды уже не было, как прежде, когда в город направлялась» (Балецкий 1936: 33)). Страх, що переповнює душу героїні, підводить її до фатальної межі. Дівчина думає про самогубство, але життєва дорога готує їй новий поворот, знову ж таки заснований на постійному русі – мандруванні з фокусником від села до села.

Образ дороги в оповіданні «Цирковка» тісно пов'язаний з образом часу. Часоплин тут вдало й лірично передано через зміну пір року: «Пришла весна. Ева поехала с фокусником в Кошице. Там ожидал их небольшой бродячий цирк» (Балецкий 1936: 34). І далі: «Было прекрасное лето, погода благоприятствовала бродячей жизни» (Балецкий 1936: 35).

Урешті образ дороги стає символом фатуму: замикається життєве коло героїні: вона повертається в Мукачево, звідки починалися колись її «гастролі» з цирком, і зустрічається з Максимом, який уже не відпускає її від себе.

Якщо ж поглянути на твори «Бродяги» й «Цирковка» в компаративному аспекті, то простежимо антитечність, контрастність у трактуванні образу дороги. У першому оповіданні дорога постає як символ свободи, рух до нового, оновлення, звільнення від пут буденщини, а в другому – як прокляття, невлаштованість життя, символ біди та страждань.

Через образ дороги окреслюються й топографічні контури простору, у якому опиняються герої. Найширшу географічну палітру спостерігаємо знову ж таки у творах «Бродяги» й «Цирковка». Батько Митра, коли покинув дім, «вдоль и поперёк исходил всю республику. Был в Праге, и в Плзне, в Находе и Брне, в Татрах, Братиславе и Кошицах. Прошёл и Ясину, и Рахово, и Хуст…» (Балецкий 1936: 18). Дорога «цирковки» Єви теж має довгу протяжність, і, як уже зазначалося, замикається в коло. Топоніми Латориця, Мукачево, Верховина, Татри, Кошице тощо маркують, окреслюють художній топос.

Заслуговують на увагу й атрибути подорожей, зокрема спосіб переміщення. Герої Балецького переважно пересуваються пішки, але трапляються й згадки про коней і віз («Маня»), потяг («Синие дали»), автобус («Счастье»), пересувний будиночок («Прощание с Анни»).

У новелі «Маня», наприклад, зображено приїзд бродячого табору, знайомство оповідача з дівчиною, захоплення нею і від'їзд прибульців. Наратор ототожнює себе з письменником, намагається зрозуміти суть мандрівного способу життя: «Как там не судите, а всё это представляет интерес! Чтобы познакомиться с жизнью этого бродячего табора, чтобы понять нам, оседлым, душу бродячих обывателей, я готов был сутки стоять и наблюдать» (Балецкий 1936: 24). У цьому творі важливим в осмисленні теми дороги є наративний фокус, а саме виклад художнього матеріалу від першої особи.

Штрихпунктиром звучить мотив дороги і в інших новелах письменника – «Боженка», «Счастье», у фрагменті «На ярмарке», в автобіографічному циклі «Синие дали».

Глибоко лірично, чуттєво поетизує Е. Балецький образ дороги у фрагменті «Синие дали». Якщо у представлених вище творах автор переважно вдається до художнього відтворення руху по горизонталі, то в образі «синіх далей» вбачаємо модифікацію образу небесної дороги, що є символом вічності, плинності часу, минулого, і, головне, пам'яті. Невипадковими в цьому контексті є образи потяга та вокзалу. Вокзал – це та локація, що виступає символом перетину життєвих доріг ліричного «я» та тих, до кого він мав теплі, інтимні почуття. А образ поїзда асоціюється з безповоротним відходом цих подій і осіб у минуле: «Точно так, как этот поезд – улетело наше детство. Синяя даль проглотила её, её сына и супруга, а синяя даль годов проглотила нашу детскую любовь» (Балецкий 2007: 99).

Дорога в ліричній інтерпретації Е. Балецького постає як метафоричний образ. Пряме і переносне значення варіюються, іноді зливаються в одне. Ліричний герой письменника в пошуках рівноваги, гармонії зі світом, спокою, тому мотив блукання й дороги переважно не мають трагічної наповненості. Тут вловлюються хіба що елегійні інтонації. А от образ чужини, що є наслідком дороги, трагічний, повний смутку, ностальгії, як це бачимо в оповіданні «Цирковка»: «Теперь она часто вспоминала Верховину. Теперь она знала, что лучше голодать на Верховине среди гор, лесов и полей, чем быть «актрисой» – цирковкой. И почему-то все чаще приходила Еве на ум умершая мать и видела она в солнечных лучах лик Максима. Где он теперь? Ева со дня на день увядала» (Балецкий 1936: 36).

У цілому ж, образ дороги – полісемантичний і поліфункціональний символ у художньому світі малої прози Е. Балецького. В окремих творах він є композиційним стержнем, виростає до філософського лейтмотиву («Бродяги»), в інших – є символом життєвих випробувань для головних персонажів («Цирковка»), рідше виступає компонентом пейзажу чи топографічним вектором простору. Мотив дороги в Е. Балецького розгортається в різних емоційних модусах – трагедійному, елегійному, життєствердному. При цьому він не є самоцінним, тобто рідко постає в ліричних роздумах, рефлексіях персонажів чи від авторського оповідача; це, насамперед, атрибут топосу та долі героїв.

ЛІТЕРАТУРА

Балецкій Д. Емельянъ. 1936. *Вербный трепетъ.* Ужгород.

Балецкий Э. 2007. *Литературное наследие.* Под. редакцией А. Золтана и М. Капраля. Nyíregyháza.

Барань Є. 2018. Еміль Балецький – дослідник української мови (до 100-річчя від дня народження) // Українська мова. № 4. С. 150–161. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2018_4_18 (дата звернення 31.10.2019).

Бусел В. Т. уклад. і голов. ред. 2005. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і допов.). Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун».

Исупов К. Г. 1998. Путь // *Культурология. XX век.* Энциклопедия в двух томах. Главный редактор и составитель С. Я. Левит. Спб: Университетская книга. Режим доступу: http://psylib.org.ua/books/levit01/ (дата звернення 20.05.2019).

Золтан Андраш, Капраль Михаил. 2007. Предисловие. // Балецкий Э. Литературное наследие. Под. редакцией А. Золтана и М. Капраля. Nyíregyháza. С.5–7.

Потапенко О. 2015. Шлях (путь, дорога). // *Енциклопедичний словник символів культури України* / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди, 5-е вид., Корсунь-Шевченківський: ФОП Гавришенко В.М., С. 886–887.

ЕМІЛЬ БАЛЕЦЬКИЙ – ДОСЛІДНИК ЗАКАРПАТСЬКИХ УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ (ПЕРШИЙ ЕТАП НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ)[1]

Єлизавета Барань
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
barany.erzsebet75@gmail.com

The aim of the article is to present the achievements of Emil Baleczky in the field of Transcarpathian Ukrainian dialectology, focusing on the period between 1942–1943.

У статті маємо на меті представити здобутки Еміля Балецького у галузі закарпатської української діалектології, акцентуючи увагу на період між 1942–43 роками.

Еміль Балецький (псевдонім *Е. Латорчанин, О. Віщак,* криптонім *Е. А.)* є однією із найбільш помітних особистостей в історії угорської україністики XX століття. Серед основних його наукових зацікавлень – закарпатська діалектологія та історична лексикологія української мови. В Енциклопедії української мови зазначено: «Балецький Еміль Дмитрович – український і угорський мовознавець» (Чучка 2004: 42), а в Енциклопедії Підкарпатської Русі (Капраль 2001: 81) читаємо таке: «Емелян Балецький – поет, лінгвіст, педагог»[2].

Народився 21 лютого 1919 року в селі Гукливий (уг. *Hukliva,* офіційно з 1904 року *Zúgó)* на північній окраїні колишнього комітату Берег (зараз Воловецький район Закарпатської області України) в сім'ї залізничника. Незабаром родина переїхала до села Чинадієво (уг. *Beregszentmiklós)* поблизу міста Мукачева. У чинадіївській школі формувався світогляд молодого Балецького, саме тут він почав писати вірші, наслідуючи русофільські традиції того часу[3]. Період поетичних устремлінь молодого Балецького довгий час залишався невідомим (сам він не згадував про етап свого життя, пов'язаний з літературною

---

[1] Стаття є розширеним варіантом публікації Є. Барань (2019: 466–474).

[2] Детальніше про життєвий і творчий шлях, наукову діяльність та бібліографію праць див. привітання та некрологи І. Х. Товта, М. Петера, Л. Хадровича, А. Золтана, М. Капраля https://sites.google.com/site/baltoslavica/baleczkyemil – 28.10.2019.

[3] Про вплив зовнішніх чинників на формування особи майбутнього російськомовного поета та вченого детально описав Михаїл Капраль (Капраль 2009: 10–20).

творчістю) попри те, що у свій час був найперспективнішим російськомовним поетом краю[4]. О. Г. Казак зауважив, що поетична діяльність Балецького в «часи угорського панування незаслужено залишалася без належної уваги» (sic!) (Казак 2012: 338). Завдяки науковим пошукам Михаїла Капраля стало відомо про літературну творчість молодого Балецького (Капраль 2001: 28–40). Із нагоди 25-ї річниці смерті Еміля Балецького з ініціативи його учня Андраша Золтана та дослідника Михаїла Капраля були зібрані в одне видання плоди літературної діяльності мовознавця: вірші, оповідання, художні переклади, фольклорні записи, а також статті з історії та із проблем слов'янських літератур. Це той ужинок, який з'являвся на сторінках підкарпатських газет і журналів між 1935 та 1943 роками, та твори із єдиної прижиттєвої збірки віршів (Балецкій 1936) під назвою «Литературное наследие» (Балецкий 2007)[5].

1929 року Еміль Балецький вступив до Мукачівської російськомовної гімназії, по закінченні якої в 1937 році став студентом Карлового університету в Празі[6], де протягом навчального року слухав лекції М. Вейнгарта, Й. Горака, Е. А. Ляцького. 1938 року частина території Підкарпаття, а в березні 1939 року увесь цей край знову ввійшов до складу Угорщини, це, ймовірно, і стало причиною того, що в 1939 році Балецький перевівся до Будапештського університету, який закінчив у 1943 році[7]. Зв'язок із батьківщиною підтримував і надалі: із 1939 року активно співпрацював із виданнями А. Бродія «Русская правда» і «Русское слово»; у 1940 році його обрано заступником голови «Спілки угро-руських

---

[4] У статті Т. Міщур наголошено: «Балецький – поет, налаштований і близький до символістів, естет, він любить поетичний образ як самоцінність» (Міщур 2014: 143–144). Еміль Балецький заперечив припущення його студентів-вихованців, що він друкував вірші на початку 40-х років у закарпатських виданнях (Kiss 1998: 318–321; див. ще Капраль 2009: 10). Хоча його творчість здобула загальноросійського визнання (Тарасенков–Турчинский 2004: 62); згадують з-поміж інших і про переклади творів Шандора Петефі, виконаних Балецьким, які пропонувались і для вивчення у школах (Ур–Маляр 2012: 131–132).

[5] Матеріал доповнено Барань-Комари 2009: 318–326.

[6] З 1931 року у Празі виходила газета «Дневникъ» як орган місцевої російської діаспори під редакцією Володимира Колесникова. З 1935 року редакцію часопису перебрав С. Анталовський, залучивши до редакції найактивніших представників русофільського студентства, серед інших і Еміля Балецького (Куцов 2016: 15–16).

[7] При згадці про дружбу Еміля Балецького та Федора Іванчова Роман Офіцинський неправильно указав на те, що Балецький був студентом філософського факультету Дебреценського університету (Офіцинський 2015: 31).

письменників», а з 1941 року став редактором літературної частини ужгородської газети «Карпаторусскій голосъ». Університетський період значно вплинув на формування світогляду студента – «на початку 40-х років він змінює своє переконання – переходить у табір русинофілів, стає в ряди місцевої інтелігенції, яка свідомо формує всі умови для функціонування русинської нації в Угорській державі, вирішує проблеми, пов'язані з мовними питаннями, проблемами школи» (Капраль 2000: 371). У цей час багато молодих поетів-русофілів, які навчалися у Будапешті, під впливом Е. Балецького переходять до табору русинофілів (детальніше про це див. Ташкович 2009б: 252–253). Цей період став завершальним у літературній діяльності Балецького[8] – відтак він починає активно займатися мовознавчими питаннями, обґрунтовує необхідність використовувати місцеві говори у формуванні русинської літературної мови, закликає інтелігенцію вживати народну мову, «бо нынѣ уже не есть чого стыдатися свого народного языка..., народный языкъ все буде истновати» (Балецкий 2007: 157–158). Активні контакти з редактором журналу «Литературна Недѣля» Іваном Гарайдою спонукали студента Будапештського університету друкувати русинською мовою результати розвідок про рідні йому говірки в цьому журналі між 1942 та 1943 роками[9]. Окрім цього, мовознавчі статті з'явилися і на сторінках журналу «Зоря». «Русинський період» між 1942 та 1943 роками умовно відносимо до першого етапу наукової діяльності Еміля Балецького.

Саме в цей час увагу молодого науковця, учня відомих угорських славістів Яноша Меліха, Ласло Гадровича та Іштвана Кнєжі, привернула діяльність Євменія Сабова. Перша мовознавча стаття-рецензія має назву «Евменій Сабовъ і наша діялектологія» (1942а: 89–92). Автор особливо цінує заслуги, за його словами, «самоука» Євменія Сабова, який своєю діяльністю прославився не лише на своїй батьківщині, а й за кордоном. «Хрестоматія церковно-славянскихъ и

---

[8] Таємний зв'язок з Музою він зберіг у глибині душі на все життя, – про це свідчать його доповіді, прочитані на угорському радіо, глибоке розуміння ним літератури (Pavlovszky 2009: 29).

[9] Правописну форму, яку використовував Е. Балецький і на ґрунті якої тогочасна інтелігенція мала на меті створити окрему літературну мову східних слов'ян Угорщини, В. Сугоняк називає «вимушеною, штучною, анахронічною» (Сугоняк 2017: 47). Іншої думки дотримуються В. Німчук та Н. Пуряєва про тогочасну правописну форму, які, указуючи на цінність «Граматики руського языка» Івана Гарайди, зазначають, що вона «відображає фонетико-граматичну систему місцевих українських говорів» (Німчук–Пуряєва 2004: 536).

угрорусскихъ церковныхъ памятниковъ съ прибавленіемъ угрорусскихъ народныхъ сказокъ на подлинныхъ нарѣчияхъ» (Унгваръ, 1893) викликала особливий резонанс у наукових колах, найвизначніші дослідники, як А. Годинка, І. Панькевич, Ф. Пастрнек, О. Петров та ін. позитивно відгукнулися на цю важливу з позиції місцевої діалектології працю. Автор статті-рецензії закликає продовжувати благородну справу.

У статті «Самозвукъ *ö* въ бережскомъ говорѣ» (1942б: 222–224) Е. Балецький мав на меті доказати, що *ö* (губний, середнього підняття, переднього творення) не є запозиченим голосним у березьких говірках, цей звук розвинувся незалежно від впливу угорської мови, хоча й зустрічається доволі часто в угорських запозиченнях, які адаптувалися до фонетичних законів березьких говірок. Своє твердження автор аргументує так: «у бережських говірках голосний *ö* розвинувся з *e* або *ê* під впливом наступного лабільного звука *v (u)*. Голосні *e* або *ê* лабіалізувавшись, у вимові наблизились до *ö*. Отже, фонетична зміна відбулася ось таким чином: e > *ê* > *ö*. Для прикладу подано слова з рідної авторові чинадіївської говірки: *d/öunaia̯* ‘дивна’, *d/ő̯ui̯at* ‘дев’ять’, *der/öula* ‘деревля’, *č/öudör* ‘жеребець’ та ін.

Автор висловлює своє критичне ставлення до літературної діяльності місцевих підкарпатських письменників у публікації «Литература и народный языкъ», зазначаючи, що «наші письменники здебільшого вчаться писати про життя народу не завдяки безпосереднім спостереженням за його життям та мовою, а з книжок» (Балецкий 1942в: 263). Він наводить уривки з віршів місцевих поетів, перекладених не місцевою і не великоруською мовою. Дослідник закликає до використання народної мови, яка є близькою та зрозумілою і письменникам, і читачам, адже молоде покоління літераторів хоче служити народові, тому вони мають писати мовою народу. «Народної мови не потрібно соромитися», – зазначає автор (там же, 264).

Кілька заміток присвятив Е. Балецький дослідженню етимології слів. У праці «Про болгаризмы въ нашихъ говорахъ» (Балецкий 1943а: 34–36) наведено слова, які, на його думку, є болгарськими запозиченнями в рідних йому говірках. До прикладу: *baltag* < болг. *балтакъ, četavyj* < болг. *читавъ,* прислівник *tverdo* в значенні ‘дуже’ зустрічається також лише в болгарських виразах; сюди належать і форми дієслова *imaju, imas, imat* замість *maju, májes.* Подібно до болгарської, у говірках є метатеза у формі теперішнього часу дієслова *puté: pud'u, pud'es, ped'eme, pud'ete, pud'út'.* Балецький дотримується думки Г. Стрипського та І. Панькевича про те,

що русини перейняли болгаризми ще в Семигороді, звідки, очевидно, і принесли їх на сучасну територію свого проживання. Спробі етимологізації ороніма *Vihorlat* присвячена окрема стаття (Балецкий 1943б: 93–94). Автор, зіставляючи погляди різних дослідників, серед них І. Панькевича, Н. Драгана, Й. Мартінки та інших, пропонує власне вирішення походження ороніма *Vihorlat*: мабуть, варто шукати спільні риси з південнослов'янськими назвами *Bulat, Buřat, Jurat*.

У праці «Про походженя слова *оурикъ (urék)* въ донаційной грамотѣ грушовского монастыря зъ 1404-ого року» (Балецкий 1943в: 119–120) автор порушує проблему етимології слова *оурикъ (urék),* яке зафіксовано в найдавнішій збереженій пам'ятці, написаній 1404 року. Дослідник цієї грамоти О. Петров, а також Ф. Тихій відносять слово до гунгаризмів, що побутують у мараморських говірках. Балецький має на меті довести, що це слово ввійшло у текст грамоти посередництвом румунської мови. Своє твердження він аргументує такими фактами: угорське слово *örök* у формі *urék* не вживається на українській етнічній території; угорське *ö* в запозичених словах перейшло в *é, ê* (рідше в *i),* в кінці слова дало дифтонги *uw–üw–iw;* голосний *ö* в румунській найчастіше перейшов в *u;* румунське *uric* < уг. *örök*, *urichis, uricas* < уг. *örökös* широко розповсюджені в румунській мові. Писарем донаційної грамоти був румун, який добре знав мараморські українські говори, а можливо, був білінгвом.

У замітці «Народнѣ назвы частей рѣки» (Балецкий 1943г: 131–132) автор доповнює дослідження П. Сніжника та К. Галаса про народні назви частин річок власними матеріалами з рідного Чинадієва. До прикладу: *нора* – місце, звідки вода витікає із землі; *билибѣнь* – місце, де вода дуже глибока; *гать* – місце, де воду загатили; *островбань* – назва поля при ріці. У статті «Про походженя назвы Бужора» (Балецкий 1943г: 167–168) назву гори Бужора автор виводить з румунського *bujor* (Paeonia), яке в свою чергу походить зі слов'янського *božurъ* < *bogъ*. У цьому ж номері журналу «Литературна Недѣля» автор розглядає наслідки давніх а-основи та ŭ-основи в українській мові та рідних йому говірках.

Замітка «Одно морфологичное явище (а-пнѣ ~и-пнѣ)» (Балецкий 1943д: 168) автор виклав свої спостереження про взаємодії у відмінюванні іменників жіночого роду з колишніми основами на *-ā* та *-ū*. Замітка вийшла з друкарським браком (уживано «тире» замість «дефіс», тому В. Сугоняк подала відкоректований нею текст замітки зі збереженням її правописних рис, але з усуненням технічно-

друкарських вад, сформулювавши тези, які випливають з аналізу Балецького (Сугоняк 2017: 48–49).

У журналі «Зоря» була опублікована стаття про походження голосного *ü* в чинадіївській говірці (Балецкий 1943е: 525–538). Згідно зі спостереженнями Балецького, у південнокарпатських говорах звук *ü* (заокруглений, вузький звук високого підняття, переднього творення) існує не лише як рефлекс праслов'янських *о, е* в закритому складі, але часто вживається на місці звука *и*, на місці угорських звуків *ó, ö, ü* в запозичених словах та, як наслідок лабіалізації, на місці старослов'янських голосних *ě* та *і*. Спираючись на велику кількість наукових досліджень, автор подає інформацію про випадки вживання голосного *ü* в різних регіонах березької говірки. Підсумовує результати своїх розвідок тим, що збережений в одній з українських говірок Закарпаття голосний *ü* має велике значення в процесі поділу говорів з позиції фонологічної географії.

1943 року Е. Балецький захистив докторську дисертацію «Szabó Eumén Orosz nyelvtanának hangtana» [Фонетика русскоѣ грамматики и читанки Евменія Сабова]. Того ж року окремим зошитом вийшла ця праця у серії видань „Szláv Filológiai Értekezések" за підтримки Подкарпатського общества наук та Наукового інституту графа Пала Телекі в Королівському університеті ім. Петера Пазманя в Будапешті (Балецкий 1943є). Дисертація написана угорською мовою, обсягом 48 сторінок, вона складається з переднього слова і таких розділів: «Євменій Сабов», «Руська граматика та хрестоматія», «Система голосних звуків», «Нескладотворчі *i̯ (v) та (j)*, «Система консонантизму», анотація русинською мовою «Фонетика русскоѣ грамматики и читанки Е. Сабова» та зміст. Частина цього дослідження вийшла друком у журналі «Зоря» (Hajnal) (1942г: 336–350) під назвою «Языкъ грамматики Е. Сабова зъ 1890-го року», а деякі розділи публікувалися окремою статтею (Балецкий 1943е: 525–538). Коротко подамо зміст дисертаційної роботи Е. Балецького.

У вступі автор обґрунтовує вибір теми: науковим дослідженням русинських граматик майже не займалися, очевидно, тому, що їх створювали для шкільного навчання. Розмовна мова галицьких та підкарпатських русинів була схожою, однак підкарпатські письменники в кінці XIX століття ще використовували історико-етимологічний принцип правопису, а галицькі русини у той час користувалися вже фонетичним. Автор мав на меті зіставити правила вимови Хрестоматії Сабова з особливостями місцевої говірки. Окрім

розгляду фонетики аналізованого видання, дослідник показав специфіку фонетики підкарпатських говорів.

За словами Балецького, Євменій Сабов хотів укласти граматику «угорско-русского литературного языка», не відхиляючись від головних засад «общерусского литературного языка». Тому не дивно, що утворилася суміш церковнослов'янської, великоруської та місцевої малоруської мов. Спираючись на твердження галицьких мовознавців, Балецький називає таку суміш штучною мовою, якою намагається розмовляти підкарпатська інтелігенція. Свою граматику Сабов написав двома мовами: русинською та угорською для навчання русинської мови вихованців гімназій, у тому числі й угорськомовних учнів. Ідеться не про власноруч створену граматику, матеріал для якої черпав Сабов із шести раніше укладених граматик. Балецький упевнено констатує, що Є. Сабов, на противагу припущенням рецензентів, був прихильником використання у навчанні місцевої вимови. До лексичного складу аналізованих видань, окрім церковнослов'янських та великоруських лексем *(вертоградъ, токмо, паче, капище, агнецъ, младенецъ, однажды, скудный, грусть, пренебреженіе)*, увійшли слова місцеві *(справоватися, робити, окремѣшно, змагайтеся, сокотити, айно, хата, чудоватися)*, також тут мають місце і угорські запозичення *(хосенъ, тинта, вармедя, ярашъ, гровфъ, солгабировъ)*.

Далі Балецький переходить до розгляду та аналізу голосних і приголосних звуків, указуючи на результати давніх рефлексацій. Велику увагу приділено характеристиці фонетичних явищ підкарпатських говорів, властивих одночасно малоруській (тобто українській) мові.

Голосні звуки граматики Є. Сабов поділяє на тверді і м'які. До твердих відносить голосні *а, ä, о, у, ы;* до м'яких – *я, е, ё, ю, и, ы, ъ*. Згідно з класифікацією Сабова, Балецький рекомендує таблицю голосних. У таблиці №2 представлено класифікацію голосних звуків підкарпатських українських говірок.

Таблиця №1 Класифікація голосних згідно з даними Є. Сабова

Піднесення	**Велярні**		**Палатальні**	
	лабіальні	**нелабіальні**	**лабільні**	**нелабіальні**
високе	*и*	*у*	*(ü)*	*і*
середнє	*о*			*е*
низьке	*å*	*а*		*е*

Таблиця №2 Класифікація голосних Е. Балецького

Піднесення	**Велярні**		**Палатальні**	
	лабіальні	**нелабіальні**	**лабіальні**	**нелабіальні**
високе	*u (ị)*	*y*	*ü*	*i*
середнє	*o*		*(ö)*	*e*
низьке	*å*	*a*		*e (ê)*

Для підкарпатських говірок характерно, що голосні *o, e, u, i* часто знаходяться в закритій формі: *ô, ê, ị, î*. Кожний звук розглядається окремо. Голосний *o,* згідно із поділом Сабова, вимовляється двояко: у ненаголошеній позиції подібно до угорського голосного низького піднесення *a,* у наголошеній – як лабіальний *o.* Балецький розрізняє два типи артикуляції: 1. відкритий (mid-back-wide) *å,* до прикладу: *h/ådenka;* закритий (mid-back-narrow) *o: hod/enka*. Однак, зауважує Балецький, не варто узагальнювати, що в наголошеній позиції о вимовляється як *å,* у ненаголошеній – як *o.* У граматиці Сабова голосний *o* має різне походження:

1) від праслов. *o: коло, колесо, около,* ц.-сл. **коло**, діал. *kolo, k/åleså; ходити,* ц.-сл. **ходити**, діал. *chod/ete; восемъ, осьмый,* ц.-сл. **осмь, осмъ**, діал. *v/üs'am, v/os'myj; Богъ,* ц.-сл. **Богъ**, діал. *büh,* під впливом церковнослов'янської форми *båh; столь, только,* слов. **толь**, діал. *t/ül'kå* і т.д.;

2) від праслов. *ъ: пѣсокъ,* ц.-сл. **пѣсъкъ**, діал. *pis/åk*; ротъ, gen. *рта* і *рота,* ц.-сл. **ръть**, діал. *råt; сонъ,* ц.-сл. **сънъ**, діал. *sȧn;*

3) на місці південно- та західнослов'янських *je* на початку слова: *осень,* ц.-сл. **ѥсень**, діал. /*osiň;* олень, ц.-сл. **ѥлень**, діал. /*oliň; одинъ, одинако,* ц.-сл. **ѥдинъ**, діал. *jed/en*. Діалектна форма *jed/en* зустрічається в більшості регіонів Підкарпаття, окрім гуцульської говірки, де побутує форма *åd/en*. У Сабова п'ять разів зустрічається східнослов'янська форма *одинъ,* в інших випадках церковнослов'янська форма *единъ;*

4) у русинській мові після шиплячих *ж, ч, ш* та *j* голосний *e* перейшов у голосний *o,* якщо наступний склад не був палатальним: *žona, pšono, čolovik, joho.* Сабов непослідовно вживає голосний *o,* деколи вдається до форм церковнослов'янської мови, до прикладу, *его, ему* замість *його, йому;*

5) у запозичених словах на місці *o* зустрічається також *o:* посередництвом угорської мови потрапила до русинської слово *noụt/aroš,* посередництвом польської перейшов у східнослов'янські мови

іменник *гріш, гроші* (пор. нім. *groschen* > пол. *grosz*[10] > рос. *грош)*; *пробовати* з німецького *proben* закріпилося посередництвом угорської *próbál*, вживається у формі *prou̯balou̯/ate* та ін.

Євменій Сабов зазначив, що голосний *е* на початку складу вимовляється подібно до угорського *je,* а після приголосних – як угорський голосний *е.* Згідно із дослідженнями Балецького, голосний переднього ряду середнього піднесення *е* упродовж тривалого історичного періоду перетворився в інші звуки:

1) голосний *е,* що має давнє етимологічне походження або походить з давнього *ь,* у позиції перед наступним м'яким голосним та внаслідок звукової сингармонії перейшлов у голосний ê, тотожний голосному *е;*

2) давній етимологічний голосний *е* у закритому складі так само, як і голосний *о,* у деяких підкарпатських говорах, перейшов у *и, ӥ* та *і.* Однак у Сабова відсутня вказівка на це звукове явище;

3) після шиплячих *ж, ч, ш* та *j* голосний *е* перейшов у *о;*

4) у складі суфікса *-ьје* в кінці слова голосний *е* перейшов в *а.* У Сабова це явище спостерігається тільки в топонімі *Ясѣня* (< **jasen-ьје);*

5) перед м'якими голосними давній етимологічний *е* перейшов у закритий голосний *î.* У Сабова це явище зустрічається тільки в слові *ясѣнь*, *Ясѣня.*

Балецький робить висновок, що результати переходу *е* в інші голосні як явище народної вимови спостерігається в граматиці Сабова досить рідко. Найчастіше відбито вплив церковнослов'янської та російської мов.

Голосний переднього ряду високо-середнього піднесення *ė* з більшим наближенням до середнього піднесення є характерною рисою не лише підкарпатських говорів, але однією з головних прикмет української мови взагалі. У граматиці Сабова спостерігається на місці церковнослов'янського *и,* наприклад, *лице* < ц.-сл. **лицє**, діал. *lėc/e*; *зима* < ц.-сл. **зима**, діал. *zėm/a; миска* < ц.-сл. **миса**, діал. *m/eska* та у формах інфінітива *гребсти, лѣзти, заперти, исчезати, ревати, справоватися* тощо. Однак, якщо після нього не слідує голосний або *j,* то Сабов уживає голосний *і,* наприклад, *костію, другій.* У звукосполученнях *ky, hy, chy* вживається тільки е: *покидати* < ц.-сл. **кыдати**, *гибель* < ц.-сл. **гыбєль** та

---

[10] Нім. *Groschen,* як і польське *grosz,* етимологи виводять від чеського *groš* (див. Золтан 2004: 86).

ін. Голосний *ė* зустрічається на місці голосного *і* в словах іншомовного походження: *тинта,* діал. *t/enta* < уг. *tinta, солгабировъ,* діал. *soůgaberů/ü* < уг. *szolgabíró.* Голосний *і* Сабов позначає чотирма різними способами:

1) голосним *ѣ: вѣтеръ;*

2) голосним *і: сіе, Марія;*

3) один раз голосним *у* в слові *муро;*

4) голосним *и: кони* (pl. nom.), *мои* та ін.

У граматиці Сабова голосний *і* наявний у таких випадках:

1) на місці давнього *ѣ,* що Сабов пише як *-ji* та *-i* згідно із правилами русинської вимови: *всѣ – vszji, ѣсти – jiszti, объѣдати – objidati, гдѣ – hgyi, дѣло – gyilo, лѣто – ľito, тѣло – tyilo, вѣтеръ – viter* та ін.;

2) на місці етимологічного голосного *е* під впливом місцевих говірок зустрічається *і: Маѳій,* ц.-сл. **маѳеи,** діал. *Mat'/ij, соловѣй (*solvěj),* рос. *соловей,* діал. *solov/ij, ясѣнь, Ясѣня (*jasenъ),* діал. *j/asiй, j/asiй/a* (гуц. діал. *j/asiй/e);*

3) на місці давнього *і (и),* який у русинській звучить як *е,* лише рідко вживається голосний *і: злодѣѣ* (pl. nom.), ц.-сл. **зълодѣи** *(zъloději),* діал. *zl/odiji,* хоч на думку Сабова в іменниках у формі множини з м'яким кінцевим приголосним потрібно писати голосний *і (и): кони, словари, двери;*

4) голосний *і* Сабов вживає в запозичених словах на місці *і: линія* < нім. *linie, библія* через посередництво латинської *biblia* з грецької βιβλίου.

В українській мові вже у XIV столітті злилися голосні *ė* та у, однак більшість підкарпатських говірок, окрім гуцульських, зберегли голосний *у [и].* Покликаючись на працю Г. Геровського, Балецький зазначає, що цей звук слугує для розрізнення підкарпатських говірок від інших малоросійських. У підкарпатських говірках голосний *у [и]* зустрічається не лише на місці давніх *у [ы],* а й після приголосних *ж, ч, ш,* так, як і в білоруській, польській та східноболгарській мовах; після задньоязикових *г, к, х;* рідко на місці давнього *о* в закритому складі, а також на місці давнього *і.*

У граматиці голосний *у [и]* спостерігається в таких випадках:

1) на місці давнього *у [ы]: быкъ,* ц.-сл. **быкъ,** рос. *бык,* укр. *бик,* діал. *byk; дымъ,* ц.-сл. **дымъ,** рос. *дым,* укр. *дим,* діал. *dym; сынъ,* ц.-сл. **сынъ,** рос. *сын,* укр. *син,* діал. *syn; мы, вы,* ц.-сл. **мы, вы,** рос. *мы, вы,* укр. *ми, ви,* діал. *my, vy; жены (називний відмінок множини),* ц.-сл. **жены,** рос. *жоны,* укр. *жони,* діал. *ž/ůny;*

2) у складі звукосполучення *уj [uj]* у Сабова зафіксовано *у [u]: мыю, крыю, выю, иный, шестый, садьмый, осьмый, хромый, слѣпый, густый, крутый, молодый, простый, святый, дневный, родный* і т.д. Під впливом російської мови в граматиці тричі вжито *оj* замість *уj [uj]* у словах *ною, ноешь* (хоч у формі наказового способу *ный, ныйте), кой,* ц.-сл. **кый**, діал. *kej, kyj;*

3) *у [u]* засвідчено в кількох запозичених словах: *цынтарь* (укр. *цвинтарь,* пол. *cmentarz,* слц. *cintorin)* < лат. *coemeterium,* гр. χοῳητήριου; *рыцарь* < пол. *rycerz* < нім. *ritter.*

Вимову голосного *у* Є. Сабов ототожнює з вимовою угорського *u.* У закритих складах на місці *о, е* Сабов не дає інформації про вживання голосного *у*. Однак у зустрічається на місці давніх *u* (**оу**) та **ѫ, ѭ.** Зокрема:

1) на місці давніх *u* (**оу**)*: ухо,* ц.-сл. **оухо**, діал. */uchå, v/uchå; буква,* ц.-сл. **боуква**, діал. *b/ukva; чудоватися,* ц.-сл. **чоудитисѧ**, діал. *č/udou̯ates'a;* ,*буря,* ц.-сл. **боурꙗ**, діал. *b/úr'ja;*

2) на місці давніх **ѫ, ѭ:** *угорскій,* ц.-сл. **ѫгринъ**, д.-рус. *угръ, угринъ, угорскій; гуся,* ц.-сл. **гѫсь**, діал. *h/us'a; дубрава,* ц.-сл. **дѫбрава**, рос. *дубрава,* укр. *дуброва, діброва,* діал. *dubr/åva;*

3) у запозичених словах рідко зустрічається голосний *у* замість іноземного *u: рандеву* < франц. *rendez-vous; гуня,* діал. *h/uňa,* давньорус. *гуня* < гр. joύνα або *gunna; дюгнути,* діал. *d/ugnute, d'ug* < рум. *diug, diugunec, d'uglui* < уг. *dög.*

Вимову русинського голосного *а* Є. Сабов ототожнює з вимовою угорського *á.* У граматиці голосний *а* вживається на місці:

1) церковнослов'янського **ѧ**: *дати,* ц.-сл. **дати**, рос. *дать,* діал. *dat/e; ясли,* ц.-сл. **ꙗсли**, діал. *j/asli; баба,* ц.-сл. **баба**, діал. *b/aba; гораздо,* ц.-сл. **гораздъ**, рос. *гораздо,* діал. *hor/azd.*

2) церковнослов'янського **ѧ, ѩ:** *тяжкій,* ц.-сл. **тѧжькъ**, рос. *тяжкій, тяжёлый,* діал. *č'ašk/ej; имя,* ц.-сл. **имѧ**, діал. *ėmň/a; ягня,* діал. *jahň/a;* церковнослов'янський постфікс **-сѧ**, діал. *-s'a: журитися, чудоватися, дивитися, справоватися, крытися, зайтися, закотитися* та ін.;

3) у словах іншомовного походження на місці *а* та угорського *å: гарцують* < пол. *harcować; газда* < уг. *gazda; ярашъ* < уг. *járás* та ін.

Окрему увагу Балецький приділяє аналізу нескладотворчих *в (ў)* та *й (ĭ)* (уг. *u̯* та *i̯*). Нескладотворчий напівголосний *ў* найчастіше можна знайти на місці губного *в* після голосного або на місці приголосного *л,* який знаходиться в кінці складу, до прикладу: *u̯z/au̯, ž/ou̯tyj, vou̯k, skakau̯* та ін. Сабов вживає губний *в* після голосного*: церковъ – czerkavj, воловъ – volav, кровъ – krov.* Приголосний *л,* що закриває склад, у Сабова лише у двох

випадках змінюється на *-в: взявся* та *изнурився.* Щодо напівголосного *ĭ*, на думку Балецького, важко встановити, де він вживається, бо в говірках вимовляють то як *ĭ*, то як *j,* а в інтервокальній позиції зникає і на його місці розивається *ў: d/oju* > *d/ou* > *d/ou̯u*, *m/aju* > *m/au* > *m/au̯u*, *zn/aju* > *zn/au* > *zn/au̯u* та ін. Напівголосний *i̯* Балецький, як і Сабов, позначає приголосним *j:* 1. на початку слова перед голосним, до прикладу, *есть – jeszty,* діал. *je;* 2. після приголосного: *дай – dáj,* діал. *daj; пій – péj,* діал. *péj;* 3. між двома голосними: *моленіе – malenije, счастіе – szcsásztije;* 4. між дрижачим *р* та приголосним: *порядок – parjádok,* діал. *p/or'jádȧ̊k;* 5. між лабіальним голосним та приголосним: *бью – bju,* діал. *bju.* Сабов доволі часто м'якість приголосних позначає приголосним *j: сѣно – szjino, рѣка – rjika,* та навіть тоді, коли відсутня м'якість вимови: *церковь – czerkavj.*

Щодо приголосних, уживаних у граматиці, Балецький зауважує, що там вимовляються такі ж звуки, що і в українській мові, за винятком африкат *дз, дж.*

Дзвінкі приголосні *b, v, g, h, d, z, ž* Є. Сабов називає м'якими, глухі *p, f, k, ch, t, c, č, š, s, šč* – твердими, а сонорні *l, m, n, r* – плавними. Африкат *dz, dž* у граматиці не засвідчено, хоч у говорах вони є доволі часто: *dz'/ama, dzvizd/a, bl/udž'u.* У чинадіївських говірках африката має *dž* палатальну вимову. Приголосний *ѳ* Сабов передає буквосполученням *fth: ѳеодоръ – Ftheodor,* у вимові *ф (f): акаѳистъ, Виѳлеемъ.*

Таблиця №3 Класифікація приголосних згідно із даними Є. Сабова

			Задньоязикові, задньоязиковий проривний	Зубні	Огублені
шумні	проривний	глухі	k	t	p
		дзвінкі	q	d	b
	щілинні	глухі	ch	s, š	f
		дзвінкі	h	z, ž	v
	африкати	глухі		c, č, čš	
		дзвінкі		dz, dž	
сонорні	носові	дзвінкі		n	m
	плавні			l, r	

Приголосні *к* і *х* знаходяться на місці церковнослов'янських *k* і *ch,* як і в інших слов'янських мовах: *корень,* ц.-сл. **корѧ,** рос. *корень,* слв. *koreň,* укр. та діал. *k/oriň; ходити,* ц.-сл. **ходити,** рос. *ходить,* пол. *chodzić,* укр. та діал.

chod/ete. Глотковий *ґ* зафіксовано лише в кількох словах іншомовного походження: *биґарь – bigárj*, діал. *beg/arị; ґазда – gázdá*, діал. *gazd/a*. Задньоязиковий *г* засвідчено там, де і в українській мові: *Богъ – Bah, Boh*, діал. *Båh, Büh; говоримъ – havarim*, діал. *håụ/åreme*. Палатальних приголосних *к′, г′ (k′, g′)* у Сабова не зафіксовано, однак у гуцульській говірці *k′* зустрічається на місці *t′*, а *g′* на місці *d′*: **стѣна** > *sk′in/a*, **дѣдъ** > *g′/idå*.

Є. Сабов зазначає, що задньоязвикові *г, к, х* у формі місцевого відмінка змінилися на *з′, ц′, с′*: *Богъ – Бозѣ, бокъ – боцѣ, духъ – дусѣ*. Явище другої палаталізації задньоязикових Сабов лише згадує, однак використовує форми російської мови: *человѣкѣ, страхѣ, тревогѣ*. Наслідки першої палаталізації не лише згадано, а й підтверджено прикладами в кличному відмінку іменників із кінцевим задньоязиковим: *Богъ – Боже, человѣк – человѣче, духъ – душе*.

Назальний *н (n)* у граматиці зафіксовано на місці праслов'янського *n*: *знати*, ц.-сл. **знати**; *рана*, ц.-сл. **рана**, *нога*, ц.-сл. **нога**. Під впливом місцевих говірок зустрічається епентетичний *n* після лабіального *mj*: *время – vremnyá, стремя – sztremnyá*. Під впливом епентетичного *n* утворилася форма родового відмінка однини *мня* особового займенника *я* у говірках: **мѧ** > *mja* > *mňa* > *ňa*.

Дрижачий *р* зафіксовано на місці праслов'янського *r*, який може бути твердим *(яворъ, одръ)* або м'яким *(царь, ноздря)*. Після м'якого дрижачого *р′* у вимові часто звучить *i̯*: *car′i̯, z/adar′i̯, tchür′i̯*, а в позиції перед голосним іще звучніше – *nüzdr′i̯a, c/ar′i̯a, b/ur′i̯a*. М'який дрижачий *р′* властивий підкарпатським українським говорам. Покликаючись на результати досліджень О. Броха, Г. Геровського, І. Верхратського та І. Панькевича, Балецький наголошує на строкатості вимови приголосного *л (l)*. У Сабова розрізняються два види *л* за походженням: 1) праслов'янський: *село*, ц.-сл. **село**; *лѣто*, ц.-сл. **лѣто**; *лоза*, ц.-сл. **лоза**; 2) епентетичний *л*: *корабль, земля, люблю, ломлю, трафлю* та ін.

Передньоязикові *д* і *т* знаходяться на місці праслов'янських *d* і *t*: *десять*, ц.-сл. **десѧть**; *младенецъ*, ц.-сл. **младьньць**; *котелъ*, ц.-сл. **котьлъ**. У граматиці Сабова, як і в російській мові, на місці давніх **tj* наявний *ч*, а на місці **dj* – *ж*: *ночь, хожу*. У церковнослов'янізмах – *жд*: *надежда, сопровождати*. У підкарпатських говорах на місці **dj* засвідчено то *ж*, то *дж*: *s/aža, teža*, але *ch/odž′u, mol/odžej*. Фрикативні *ш, з* у граматиці, як і в говорах, можуть бути м'якими або ж твердими, походять від давніх *s, z*: *восемь*, ц.-сл. **осмь, осмъ**, діал. *v/üs′am, v/os′myj; сѣно*, ц.-сл. **сѣно**, рос. *сено*, діал. *s′/inå, s/iå; звонъ*, ц.-сл. **звонъ**, рос. *звон*, діал. *dzvün*. Приголосні *s′, z′*

у підкарпатських говорах у вимові подібні до російських відповідників. У давньоруській мові приголосні *š, ž* були м'якими. Вони стверділи в більшості українських говорів. У граматиці *š, ž* зустрічається там, де і в більшості східнослов'янських мов: *чаша,* ц.-сл. чаша, рос. та укр. діал. *č/aša; кожа,* рос. та укр. діал. *k/åža; нашъ, вашъ,* рос. та укр. діал. *naš, naš.* Приголосний *ц* у граматиці Сабова непалатальний, як і в російській мові: *отецъ,* ц.-сл. **отьць,** діал. *ot/ec'; конецъ,* ц.-сл. **коньць,** рос. *конец,* діал. *kon/ec'; тройца,* рос. *тройца,* діал. *tr/ojc'a; курица,* рос. *курица,* діал. *k/urec'a.* Наведено кілька прикладів із м'яким *ц',* притаманним українській мові: *пятнадцять, отцёмъ, отцёвъ.* Наслідки другої палаталізації простежуються лише в одному випадку: *бокъ* > *боцѣ.*

Шиплячий приголосний *ч* вживається то як твердий, то як м'який. Первинно *ч* був м'яким. Під впливом церковнослов'янської мови Сабов уживає м'який знак: *лучь,* ц.-сл. **лоучь;** *врач,* ц.-сл. **врачь.** Приголосний *ч* у граматиці походить від 1. праслов'янського *č: чело,* ц.-сл. **чело,** діал. *čol/å; пчела,* ц.-сл. **бъчела,** діал. *pčol/a;* 2. від східнослов'янського *č,* який утворився від звукосполучення **tj: чудо,* ц.-сл. **чюдо,** діал. *č/udå; чужій,* ц.-сл. **штоуждь** *(*t̯iud̯o),* діал. *čuž/ej, čuž/yj.* Губні *п, б* походять, як і в говорах, від праслов'янського *p, b: пять,* ц.-сл. **пѧть,** діал. *pjat'; кропити,* ц.-сл. **кропити,** діал. *krop/ete; Господь,* ц.-сл. **господь,** діал. *h/ospod'; добрый,* ц.-сл. **добръ,** діал. *d/åbryj; гробъ,* ц.-сл. **гробъ,** діал. *hrüb.* Приголосний *в* походить від праслов'янського *v: голова,* ц.-сл. **глава,** діал. *holov/a; вторый,* ц.-сл. **въторъ,** у говірках лише в слові *vüt/åråk* є сонорний *в.* Глухий приголосний *ф* наявний, як і в українській мові, лише в словах іншомовного походження: *фехтовати* < нім. *fechten, трафити* < нім. *treffen.* Носовий *м* походить від праслов'янського *m: ломити,* ц.-сл. **ломити,** діал. *u̯lom/ete; домъ,* ц.-сл. **домъ,** діал. *düm; яма,* ц.-сл. **ꙗма,** діал. *j/ama.* У сполученнях **pj, *bj, *vj, *fj, *mj* епентетичний *л* знаходимо там, де в східнослов'янських мовах: *земля, ступлю, люблю, кораль, поздравляю, плавлю, трафлю, ломлю.* Балецький не погоджується з думкою Сабова, що після приголосних *б, в, м, п, ф* може стояти звукосполучення *лю* через те, що наявність епентетичного л залежить не від наступного голосного, а від **j.*

Дзвінкі асимілюються з наступними глухими та навпаки: *бабка – бапка, вторникъ – фторникъ, мягкій – мяхкій, гладкій – глаткій, ложь – лошь, дерзкій – дерскій.* Сабов дотримується великоруської вимови, позаяк у підкарпатських говорах приголосний *в* вимовляється як *i̯*, а не як фрикативний *ф: ne chot'/iu̯ hå u̯pustete.*

На місці давніх звукосполучень **tort, *tolt, *tert, *telt* Сабов дотримується східнослов'янських форм, зберігаючи повноголосся: *морозъ,* ц.-сл. **мразъ** *(*morzъ),* пол. *mroz,* сх.-сл. *мороз; голова,* ц.-сл. **глава** *(*golva),* пол. *głowa,* сх.-сл. *голова; черево* ц.-сл. **чрѣво** *(*červo),* сх.-сл. *черево; берегъ,* ц.-сл. **брѣгъ** *(*bergъ),* пол. *brzeg,* сх.-сл. *берег; молоко,* ц.-сл. **млѣко** *(*melko,* нім. *Milch),* пол. *mleko,* сх.-сл. *молоко.* Однак простежується значний вплив церковнослов'янської мови: на місці звукосполучень **tort, *tolt* виступає церковнослов'янський *trat, tlat: галасъ,* ц.-сл. **гласъ**, *ветроградъ, Седмоградъ,* ц.-сл. **градъ**; *страна,* ц.-сл. **страна**, *награда,* ц.-сл. **страна**, *храбрость,* ц.-сл. **храбръ**, *младшій,* ц.-сл. **младъ**, *сладкій,* ц.-сл. **сладъкъ**, *врата,* ц.-сл. **врата**. Церковнослов'янські форми *trat, tlat* знаходимо у творах підкарпатських письменників Михайла Лучкая, Василя Довговича та Івана Фогарашія.

Східнослов'янські форми є на місці звукосполучень **tьrt, *tьlt, *tъrt, *tъlt: верхъ,* ц.-сл. **врьхъ**, (*vьrchъ), сх.-сл. *верх,* діал. *vėr'ch; первый,* діал. *peršej* (можливо, що утворилося під впливом польського *pierwszy); желтокъ,* ц.-сл. **жлътъ** (*žьltъ), рос. *желток,* діал. *žou̯t/åk; полный,* ц.-сл. **плънъ** *(*pьlnъ),* рос. *полный,* діал. *p/ou̯nyj; чёлнъ,* ц.-сл. **члънъ** (*čьlnъ), рос. *чёлн,* діал. *čov/en; волна,* ц.-сл. **влъна** *(*vьlna),* д.-рус. *вълна,* рос. *волна,* діал. *u̯/ou̯na* 'вовна'; *горло,* ц.-сл. **гръло** *(*gъrlo),* рос. *горло,* укр. *гирло* 'гирло річки', діал. *hert/anka, hyrt/anka, hyrl/å; долгъ,* ц.-сл. **длъгъ** *(*dъlgъ),* рос. *долг,* діал. *dou̯h; столпъ (*stъlpъ),* рос. *столп,* діал. *stou̯p*.

У випадку давніх звукосполучень **trъt, *tlъt, *trьt, *tlьt* Сабов дотримується форм російської мови: *кровь,* ц.-сл. **кръвь** *(*kry,* форма род. в. *krъve,* форма знах. в. *krъvь,* з якого пізніше утворилася форма називного відмінка *krъvь),* діал. *kroi̯*, форма род. в. *kyrv/e* або *kr/ou̯lė; дрожати,* ц.-сл. **дръжати**, рос. *дрожать,* діал. *dryž/ate*, *яблоко,* ц.-сл. **ꙗблъко**, рос. *яблоко,* діал. *j/ablykå; слеза,* ц.-сл. **слъза** (*slьza), рос. *слеза,* діал. *slyz/a; крестъ,* ц.-сл. **крьстъ**, рос. *крест,* діал. *chrest*. Наведені приклади є свідченням того, що вплив місцевих говірок тут відсутній. У давніх звукосполученнях **ort, *olt* на початку слова у східнослов'янських мовах під впливом спадної звучності утворилися форми *rat, lat.* Саме цієї форми дотримується Сабов, наслідуючи церковнослов'янську мову, а, можливо, й російську, де в результаті акання утворилися форми, які збігаються з формами церковнослов'янської мови, до прикладу, *развалины, распнятый, раздѣленіе, различіе, развращенный, разумъ,* ц.-сл. **раз-** (*orz-), рос. *раз-,* укр. та укр. діал. *roz: r/ozum, rozd'ilete*, *rozn/est!;*

работникъ, работати, работаніе, работа, ц.-сл. **рабъ, работа,** (*orbъ), рос. *работа, работать, рабочий;* діал. *rab,* але *rob/åta, rob/ete, rob/ütnek; расти,* ц.-сл. **расти** (*orsti), рос. *расти,* діал. *rost!; равнина, равный,* ц.-сл. **равьнъ** *(*orvьnъ),* рос. *равный, равнина,* діал. *r/unyj (rovnyj* > *ruu̯nyj* > *runyj).* У граматиці подекуди відчувається вплив місцевих говірок: *робота, робити, рости, ровно, ровнина.*

У звукосполученнях *ки, ги, хи* відповідно до правил правопису граматики виступає голосний *е*, до прикладу: *гибель,* ц.-сл. **гыбєль,** діал. *poh/ebil', poh/ybil'; высокій,* рос. *высокий,* укр. *високий,* діал. *vys/åk!j, vys/åkyj; грѣхи,* рос. *грехи,* укр. *гріхи,* діал. *hrich/e, hrich/y.* Балецький зауважив, що в гуцульських говірках і на території між річками Латорця та Уж зустрічається голосний *е(и),* а в інших – *у (ы).*

Детально проаналізувавши фонетичні особливості граматики та читанки Євменія Сабова, Балецький наголосив: на їх лексиці та граматичному матеріалі позначився вплив місцевих підкарпатських говорів, російської та церковнослов'янської мов. Однак узагальнювальних висновків у роботі не виконано. Результатами своїх діалектологічних розвідок Еміль Балецький ознайомив угорську наукову спільноту з особливостями підкарпатських українських говорів, заклав основи для подальших досліджень у галузі синхронної та діахронної діалектології.

Успішним захистом дисертації в Будапештському університеті завершився перший етап наукової діяльності Еміля Балецького. Його подальше життя пов'язане з Угорщиною[11]: був призваний до лав угорської армії, пізніше арештований. Після звільнення в 1945 році працював в угорському радіокомітеті (з його уст прозвучало більше ста радіопередач про слов'янське літературознавство, у тому числі й про творчість Тараса Шевченка, Івана Франка та інших). Відомий будапештський славіст Іштван Кнєжа звернув увагу на талант молодого науковця і рекомендував його на посаду асистента в Інститут славістики Будапештського університету, яку Балецький суміщав із роботою на радіо. У 1951 році Еміль Балецький був призначений завідувачем кафедри російської мови в Інституті іноземних мов, і одночасно доцентом Російського Інституту при університеті. З кінця 1952 року він став завідувачем кафедри російської мови Інституту ім. Леніна. Із 1965 року до самої смерті керував кафедрою російської мови історико-філологічного факультету Будапештського

[11] Еміль Балецький не підтримував зв'язки з радянським Закарпаттям, однак був напрочуд добре поінформований про наукові та суспільні процеси в рідному краї (зі спогадів Павла Чучки у статті Ташкович 2009а: 25).

університету[12]. З ініціативи Балецького і за його участі при кафедрі російської філології створено відділ української мови та літератури (Золтан 2017: 125–126) (про його сприяння розвиткові україністики див. Lebovics 2009: 164). Михай Петер так оцінив педагогічну діяльність науковця: «Еміль Балецький був найголовнішим ініціатором створення угорської русистики, у тому числі й організатором підготовки висококваліфікованих викладачів російської мови і філологів-русистів. Покоління русистів виростали на його університетських лекціях, семінарах та підручниках» (Петер 1981: 400). Був добрим викладачем і талановитим науковцем[13]: «Що стосується бажаної єдності між практичним володінням мовою і науково обґрунтованим осмисленням її структури та історії, Балецький сам проявив блискучий приклад такої єдності» (Péter 2009: 8–9). Еміль Балецький був співавтором першого підручника старослов'янської мови, написаної угорською (Baleczky–Hollós 1978). Із 1955 року, часу виходу журналу Угорської академії наук «Studia Slavica», Е. Балецький став одним із його редакторів. З часу виходу (1978 рік) редагував журнал «Studia Russica». Основу його наукових зацікавленостей і надалі становила діалектологія[14] – рідні йому підкарпатські говірки[15]. На сторінках журналів «Studia Slavica» і «Studia Russica» друкував результати своїх розвідок російською мовою.

---

[12] Узагальнюючи наукові та освітницькі дослягнення у сфері слов'янського мовознавства, Андраш Золтан наголосив на тому, що в 1978/79 навчальному році, окрім кафедри слов'янської філології (до складу якої входили болгарська, сербськохорватська, словацька та чеська філології) на чолі з професором Петером Кіраєм, новоствореної кафедри польської філології, очолена професором Іштваном Шіпошом, функціонувала кафедра російської філології, яка охоплювала русистику та україністику. Завідувачем кафедри був доцент Е. Балецький (Zoltán 1980: 234). Калман Кіш зазначив, що діяльність Е. Балецького, як і інших мовознавців-славістів, а саме: Ласло Гальді, Ласло Гадровича, Йожефа Ердоді та Ференца Ковача була пов'язана з вищою ланкою освіти в Будапешті (Kiss 1995: 119).

[13] Р. Офіцинський називає О. Балецького, як і його університетського друга, поета, пізніше видатного мовознавця К. Галаса, «рафінованим вченим-лінгвістом» (Офіцинський 2015: 37).

[14] У сфері діалектології дослідник вивчав і українські говори Угорщини: «…він виконав взірцевий лінгвістичний опис лемківської говірки села Комлошка, єдиної української говірки на території Угорщини», – писав Мігай Петер про Еміля Балецького (Петер 1981: 400); див. ще Барань 2014: 16–23; 2015: 29–38.

[15] Працюючи з рукописним матеріалом свого наставника, Гейза Вернке зауважив, що Еміль Балецький був добре обізнаний із закарпатськими говірками, глибоко і ретельно вивчав їх (Вернке 1983: 27–29). Автор підручника «Вступ до слов'янської філології» затвердженого Міністерством освіти і науки

Перелік праць Еміля Балецького першого етапу наукової діяльності між 1942 та 1943 роками, у яких порушено проблеми закарпатської української діалектології

Балецкий Е. 1942а. *Евменій Сабовъ і наша діялектологія.* In: Литературна Недѣля 2 (1942) 89–92.

Балецкий Е. 1942б. *Самовукъ ö въ бережскомъ говорѣ.* In: ЛН 2 (1942) 222–224.

Балецкий Е. 1942в. *Литература и народный языкъ.* In: ЛН 2 (1942) 263–264.

Балецкий Е. 1942г. *Языкъ грамматики Е. Сабова зъ 1890-го року.* In: Зоря – Hajnal 2 (1942) 336–350.

Балецкий Е. 1943а. *Про болгаризмы въ нашихъ говорахъ.* In: ЛН 3 (1943) 34–36.

Балецкий Е. 1943б. *Новѣ статѣ про назву Vihorlat.* In: ЛН 3 (1943) 93–94.

Балецкий Е. 1943в. *Про походженя слова оурикъ (urék) въ донаційной грамотѣ грушовского монастыря зъ 1404-ого року.* In: ЛН (1943) 119–120.

Балецкий Е. 1943г. *Народнѣ назвы частей рѣки.* In: ЛН 3 (1943) 131–132.

Балецкий Е. 1943ґ. *Про походженя назвы Бужора.* In: ЛН 3 (1943) 167–168.

Балецкий Е. 1943д. *Одно морфологичное явище.* In: ЛН 3 (1943) 168.

Балецкий Е. 1943е. *«Ü» в чинадёвскомъ говорѣ.* In: Зоря – Hajnal (1943) 525–538.

Балецкий Е. 1943є = Baleczky Emil, *Szabó Eumén Orosz nyelvtanának hangtana. Фонетика русскоѣ грамматики и читанки Евменія Сабова.* A Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Szláv Filológiai Intézete. Budapest. – 48.

ЛІТЕРАТУРА

Балецкий Эмиль 2007. *Литературное наследие.* Под редакцией А. Золтана и М. Капраля. – Baleczky Emil: *Irodalmi örökség.* Szerkesztette Káprály Mihály és Zoltán András. (Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 20.) Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék. – 178 с.

Балецкій Емельянъ Д. 1936. *Вербный трепетъ.* Ужгородъ: Типографія «Школьной помощи». – 45 с.

Барань Єлизавета 2014. *Еміль Балецький – дослідник східнослов'янських говорів Угорщини.* In: Maria Borciuch, Lubow Frolak (red.), TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych. PAN Oddział w Lublinie. Tom IX. с. 16–23.

Барань Єлизавета 2015. *Еміль Балецький як діалектолог.* In: Кочіш М. (ред.) Hungaro-Ruthenica VII. Се´ед – Szeged. с. 29–38.

Барань-Комари Е. 2009. *Литературное наследие.* Под редакцией А. Золтана и М. Капраля. – Baleczky Emil: Irodalmi örökség. Szerkesztette Káprály

---

України поряд з іншими науковцями-славістами згадує прізвище Е. Балецького як дослідника слов'янських мов у другій половині XX століття в Угорщині (Лучик 2008: 323).

Mihály és Zoltán András. (Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 20.) Nyíregyháza, 2007. In: Studia Russica 23 (2009), 318–326.

Барань Єлизавета 2019. *Еміль Балецький – дослідник закарпатських українських говорів (перший етап наукової діяльності).* In: Katalin Balázs, Ioan Herbil (red.) Dialogul slaviştilor la începutul secolului al XXI-lea. Universitatea Babeş-Bolyai Cluj-Napoca. Facultatea de Litere Departmentul de limbi şi literaturi slave. Cluj-Napoca: Casa Cărţi de Ştiinţă, România. Anul VII, nr. 1/2019. 466–474.

Вернке Геза 1983. *К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатських говорах украинского языка.* In: Russica. In memoriam Emilii Baleczky. Budapest. с. 27–29.

Золтан А. 1980. *Славянское языкознание в Венгрии за 1978 г.* In Studia Slavica XXVI (1980), 232–235.

Золтан А. 2017. *Будапештська україністика: стан і перспективи.* In: VIII Міжнародний конгрес україністів. Українознавство. Освіта. Збірник наукових статей. Ч. І. Київ: ІМФЕ. с. 125–130.

Золтан А. 2004. *Interslavica. Исследования по межславянским языковым и культурным контактам.* Москва: Индрик.

Казак О. Г. 2012. *«Освобождение от чешского ярма»: культурно-национальная политика Венгрии в Закарпатье в 1939–1944 гг.* In: Русский сборник. Исследования по истории России. Том 12. Москва: Издательский дом «Регнум». с. 328–344.

Капраль М. 2009. *«У истоков «русскости» Эмиля Балецкого («Школьная хроника» села Чинадиево» (1920–1938 гг.).* In: Studia Russica 23 (2009), 10–20.

Капраль М. 2001. *Неизвестный Эмиль Балецкий (По материалам подкарпатской периодики (1939–1943 гг.).* In: Вестник филиала Института русского языка им. А. С. Пушкина 15. Budapest. с. 28–40.

Капраль М. 2000. *Эмиль Балецкий на страницах ужгородской периодики (1939–1944).* In: Studia Russica 18 (2000), 369–374.

Капраль М. 2001. *Балецкий Эмельян.* In: Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород: Издательство В. Падяка.

Куцов К. О. 2016. *Політична діяльність підкарпатських студентів-русофілів у період кризи державності Чехословаччини в 1938–1939 рр.* // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія» вип. 2 (35). с. 11–20.

Лучик В. В. 2008. *Вступ до слов'янської філології.* Київ: Академія.

Міщур Т. Л. 2014. *Осмислення національно-духовної ідентичності в закарпатській літературі першої половини XX століття в «Історії подкарпатської літератури» 1942 р.).* In: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Етнополітичні та етнокультурні процеси Карпатського єврорегіону. Мукачево. с. 132–145.

Німчук В. В., Пуряєва Н. В. (упор.) 2004. *Історія українського правопису XVI–XX століття: Хрестоматія.* Київ: Наукова думка.

Офіцинський Роман 2015. *Новітня література Закарпаття.* Ужгород: Ґражда.

Петер М. 1981. *Эмиль Балецкий (1919–1981).* In: Studia Russica 4 (1981), 399–401.

Сугоняк В. Б. 2017. *Ранні лінгвоукраїністичні студії Е. Балецького.* In: Philology. Science and Education a New Dimension. V (28), Issue 115. с. 47–50.

Ташкович О. 2009а. *Еміль Балецький очима сучасників.* In: Studia Russica 23 (2009), 21–26.

Ташкович О. 2009б. *Від русофільства до русинофільства на прикладі творчості Еміля Балецького.* In: Studia Russica 23 (2009), 249–255.

Тарасенков А. К. 2004. Турчинский Л. М. *Русские поэты XX века (1900–1955).* Материалы для библиографии. Москва: Языки славянской культуры. (Studia Poetica).

Ур Людвіг, Маляр Любов, 2012. *Рецепція творчості Шандора Петефі на Закарпатті.* In: Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія; Соціальні комунікації. Вип. 27. с. 129–133.

Чучка П. П. 2007. *Балецький Еміль Дмитрович.* In: Українська мова. Енциклопедія. Вид-во «Українська енциклопедія. Ім. М. П. Бажана. Київ. (Видання третє, зі змінами і доповненнями).

Baleczky Emil – Hollós Attila 1968. *Ószláv* nyelv. Budapest.

Kiss Kálmán 1995. *A magyarországi orosznyelv-oktatás első korszaka (1849–1949).* Debrecen.

Kiss Lajos 1998. *Szlavisták arcvonásai egy tanítványuk naplójában (Milyennek látta Fodor András Hadrovics Lászlót, Kniezsa Istvánt és Baleczky Emilt.* In: Zoltán András (szerk.) Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára. Budapest. 318–321.

Lebovics Viktória 2009. *История украинистики в Будапештском университете.* In: Studia Russica 23 (2009), 156–169.

Pavlovszky Maria 2009. *Поэтический мир юного Эмиля Балецкого.* In: Studia Russica 23 (2009), 27–29.

Péter Mihály 2009. *Встречи с Эмилем Балецким.* In: Studia Russica 23 (2009), 7–9.

Tóth Péter 2015. *Az utolsó interjú Király Péterrel.* In: Nyelvtudományi Közlemények 111 (2015), 437–442.

Zoltán András 1982. *Emil Baleczky (1919–1981).* In: Studia Slavica 28 (1982), 405–408.

СКОРОЧЕННЯ

ЛН = Литературна Недѣля

A SZLÁV–MAGYAR NYELVI KAPCSOLATOK ALAKULÁSA EGY ELFELEDETT KELETI SZLÁV JÖVEVÉNYSZÓ REGIONÁLIS ÚJJÁÉLEDÉSE TÜKRÉBEN*

GAZDAG VILMOS
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
gazdagvilmos@gmail.com

The language is constantly changing. This is a natural phenomenon that is closely linked to social, economic, cultural and even political changes. Some words get into our language and some words get out of it. In some parts of the linguistic area these changes are obviously not the same. There are also variances in how and when they take place. Another example is that a word that is hardly used in one geographical area is still commonly used in another region. However, it is much less common for a word known from the earlier period of the existence of the Hungarian language but already lost in the form of direct borrowing, even if only at regional level, to be reintroduced into our language. In this writing we want to deal with such a word. This word is nothing more than the *szesztra* word of the Hungarian language.

A határon túli magyar nyelvváltozatokban akadnak olyan kölcsönszavak is, melyek valamennyi, vagy több kisebbségi magyar közösségben egyaránt ismertek: „ezek gyakran hangalakjukban is hasonlóak vagy azonosak. Előfordulnak több (öt, hat, hét) régióra kiterjedő teljes hangalaki és jelentésbeli azonosságok is a közvetlen kölcsönszavak között" (Csernicskó–Szabómihály 2010: 183). Ide sorolható például '(kórházi) nővér, ápolónő' jelentésben használt *szesztra* szó is, ami a Termini Ht-szótárának (http://termini.nytud.hu/htonline/htlista.php?action=search) adatai alapján a Felvidéken, a Vajdaságban, Kárpátalján, Horvátországban és a Muravidéken is használatos kölcsönszó. De lássuk, hogy az egyes régiók nyelvészeti szakirodalmában miként is jelenik meg, ha egyáltalán megjelenik ez a szó.

Gerstner Károly (2013: 117) véleménye alapján „azokba a határainkon kívüli magyar nyelvváltozatokba, amelyek fölé valamilyen szláv államnyelv rétegződik, napjainkban is jelentős számban kerülnek át szláv szavak", s ennek köszönhető az is, hogy a szlovákiai magyar nyelvben néhány szlovák eredetű szó, közöttük a *szesztra* is, már többé-kevésbé meggyökeresedett. Csuka Gyula (1993: 56) a *szesztrá*-t olyan szóként definiálja, mely a szlovákiai írott magyar

---

*Jelen munka a Magyar Nyelv folyóirat 2019. 4. szám 460–467. oldalán közölt *Szesztra – egy kiveszett szláv jövevényszó regionális újrakölcsönzéséről* című tanulmány rövidített változata.

nyelvből már kiszorult, s csupán a beszélt nyelvben fordul elő. Menyhárt József egy 2006-ban elvégzett attitűdvizsgálat kapcsán arról beszél, hogy „bár az adatközlők többsége a magyar nyelv tiszta és szép használatát nagyon fontos (47,8%), ill. elég fontos (43,5%) kérdésnek tartja, a direkt kölcsönszavak megítélésénél a megkérdezettek 33,3%-a teljesen szokványos szavaknak ítélte meg a példaként felsorolt *ticsinki, technickí, tyepláki, sztriekacska, monterka, szesztra* kölcsönszavakat" (Menyhárt 2007: 106). Karmacsi Zoltán (2018: 82) a szlovák–magyar határ két oldalán végzett vizsgálatai alapján arra a következtetésre jut, hogy az általa megkérdezett szlovákiai adatközlők szinte mindegyike ismeri az adott szót. Ezt igazolja az is, hogy körükben a szó 90% fölötti arányban használatos, illetve, hogy megtalálhatjuk azok között a szavak között is, melyeknek a leginkább ismerik az adatközlők a standard magyar megfelelőit is (Karmacsi 2018: 78). Pilecky Marcell (1993: 257) a szlovákiai Barslédec ragadványnevei kapcsán ekképpen tesz említést a *szesztra* előfordulásáról: „a Mini Szesztra ragadványnév nemcsak azt jelzi, hogy a személy ápolónő, hanem rendkívül alacsony termetére is utal."

A muravidéki beszélők körében végzett kutatások eredményei alapján Kolláth Anna (2007: 594–595) arra a következtetésre jut, hogy a *szesztra* nagyon gyakori használata azzal állhat összefüggésben, hogy „a kórházban, az orvosnál többnyire szlovénul beszél az ember", viszont ettől függetlenül gyakoribb a magyaros írásmóddal való előfordulása.

A délvidéki Gunaras nyelvében jelentkező szerbhorvát hatás kapcsán Cseh-Szabó Márta (1978: 114; 117) ugyancsak említést tesz az ápolónő vagy nővér(ke) jelentésben használt *szësztra* szóról, melyre érvényesek a magyar hangrendi illeszkedés szabályai is. Molnár Csikós László (1989: 172) az egykori jugoszláviai magyar nyelvbe bekerült fölösleges, megfelelő magyar szóval helyettesíthető szerbhorvát szavak között említi az ápolónő jelentésben meghonosodott *szesztra* szót.

Az 'ápolónő' jelentésben használt *szesztra* szót a szlavóniai magyar nyelvsziget területéről Penavin Olga is adatolja (SzlavSz. 3: 120). A szó vajdasági használata Vukov Raffai Éva (2012: 93–94) szerint „tipikus példája a jelentésbeli részleges másolásnak, mely szó tehát a magyar nyelvbe a szerbben meglévő jelentések közül csak az egyik – jelen esetben a második – értelmében emelődik be. Feltételezhetjük, hogy a vajdasági beszélő számára azért lehet vonzó ez a kifejezés, mert a puszta egészségügyi nővér jelentésen túl régióspecifikumot is vélnek hozzá társítani: a hozzá kapcsolódó egészségügyi szolgáltatásforma, mint magyarországitól különböző jelenik meg, éppen ezért látják adekvátnak nem az egyszerű, standard nővér szót használni."

A szót megtalálhatjuk a KMNySz-ben (II: 287), illetve más, a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban jelentkező államnyelvi hatásokkal szótári formában is foglalkozó munkákban (pl. Krajnik 2010: 50; Márku 2008: 82). Gazdag Vilmos (2015: 28) a szó kárpátaljai elterjedését és meghonosodását azzal indokolja, hogy „orvosok és az ápolónők képzése is államnyelven folyik, s az is gyakori jelenség, hogy olyan egészségügyi szakemberek kerülnek egy-egy magyar közösség körébe, akik valahonnan Ukrajnából származnak, s egyáltalán nem is értik a magyar nyelvet", ez pedig természetesen azzal jár együtt, hogy az egészségügyhöz kapcsolódóan jelentős számban találhatunk orosz és ukrán kölcsönszavakat. Csernicskó István (2004a: 476) írásában a kárpátaljai magyarok által használt ukrán és orosz nyelvi kölcsönszavak kapcsán közölt egy néhány szóból álló szójegyzéket is, melyben helyet kapott az ′(egészségügyi)nővér′ jelentésben használt, s a kárpátaljai magyar közösségben általánosan ismert *(med)szesztra* is. Ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy a kárpátaljai magyar nyelvben meghonosodott közvetlen kölcsönszók „a kárpátaljai magyar közösség legnagyobb része által ismertek, a beszélt nyelvben gyakran előfordulnak, más régiókban viszont nem használatosak, és éppen ezért a helyi írott nyelvbe, szépirodalomba nem, vagy csak stíluseszközként kerülnek be, a nyelvművelőktől megbélyegzettek" (Csernicskó 2004b: 118–119). A szót Dudics Katalin (2018: 61) olyan kontaktusjelenségként definiálja, melynek „nem magyar standard volta kevésbé tudatos" a kárpátaljai magyar fiatalok körében.

A XIX–XX. század fordulóján kiadott magyarországi szótári munkák anyagaiban rendre találkozhatunk a szó korábbi korokban való egyetemesebb használatát igazoló szócikkekkel is. A NySz. (3: 231) több forrásból (Margit-legenda 1510: 195; Domonkos-kódex 1517: 163; Cornides-kódex 1510–1521: 238; Érdy-kódex 1526–1527: 451; Pesti Gábor Nomenclatvra sex lingvarvm 1538: 92b) is idéz a szó használatát igazoló szövegrészeket. Az OklSz. (920) ezeknél korábbi (1398. és 1494. évi) előfordulásokat is adatol. A CzF. (5: 1309) a *szesztrabarát* szót összetett főnévként tartja számon, s a cisztercita szerzetesrendből való tarkabarátként azonosítja, „minthogy a fehér öltönyön felül fekete nyakbavetőt visel". A fentiek alapján talán magától értetődik az is, hogy a szót megtalálhatjuk a TESz.-ben (3: 746) is, mely azt többjelentésű szóként tartja számon, s az alábbi jelentéseit adja meg: a) fn. 1. ′apácarendnek kolostorban élő, de fogadalmat nem tett tagja′; 2. ′cisztercita′; 3. ′vénlány′; b) mn. ′borzas′. Az etimológia kapcsán megjegyzi, hogy „a magyar szó közvetlen forrása bizonytalan, feltehető, hogy a keresztény terminológia részeként a kaj-

horvátból vagy a szlovénból való". Hasonlóképpen vélekedik az EWUng. is (2: 1429–1430). E mellett az elmélet mellett érvel Kiss Lajos (1973: 167) is, aki az 'apáca, begina' jelentésben használt *szesztra* szót a Simonyi Zsigmond (1913: 439) írásában foglaltakkal egyetértve szláv tükörszónak minősíti.

A huszadik század elején az etimológiai és a szláv nyelvi hatással foglalkozó magyarországi nyelvészeti kutatások is sokszor tűzték elemzésük céljául az említett szót. Ezek túlnyomó része a szó jelentését próbálja megmagyarázni, de találunk a szóalak előfordulásaival foglalkozó munkákat is.

Melich János (1905: 33–34) véleménye szerint a XIV–XVI. századi nyelvemlékek alapján az apáca és a *szesztra* teljesen azonos jelentésű kifejezések. Igen alapos történeti vizsgálatot végez a szó jelentése kapcsán Szily Kálmán (1909: 79–81), megjegyezve azt, hogy a „*Sestra*, vagy magyarosan írva *szesztra*, minden szláv nyelven nőtestvért (soror, schwester-t) jelent. A közkézen forgó magyar szótárakban ellenben azt találjuk, hogy szesztra magyarul annyit tesz, mint *cistercita, cisterci rendbeli*." A kérdés tisztázásának érdekében a korábbi munkák (Pesthi Gábor 1538; Kresznerics 1831; Schlägli Szójegyzék – Szamota 1894: 27) által felállított szótári magyarázatokat összeveti az azokban is említett nyelvemlékekkel, illetve az egyes értelmezéseket további adatokkal támasztja alá. Ezek alapján pedig egyértelműnek tekinti azt, hogy a szó jelentéseként a Schlägli Szójegyzékben is szereplő '*begena*'-t, vagyis nem akármiféle, hanem csak egy bizonyos fajta apácát kell elfogadnunk. Nagy J. Béla ugyancsak azon a véleményen van, hogy „*szesztra* értelme nem «ciszterci», hanem «fogadalmat nem tett apáca»" (1932: 55). Kovács Márton (1910: 232) a Sermones Dominicales (1456) prédikációgyűjtemény alapján szintén egyértelműnek tekinti azt, hogy a *szesztra* szó az ott olvasható szövegrészletben csakis a latin *begina* fordításaként értelmezhető. Az EtSz (1: 325) *begina* szócikkében a fentebb már idézett munkákra hivatkozva az alábbiakat olvashatjuk: „a magyarban, úgy látszik, a fogadalmat nem tett soror neve begina, begina-szesztra v. szesztra volt".

A fentebbiek alapján Karácsonyi János a Szent Ferenc rendről szóló munkájában a következőképp fogalmaz a *beginákkal* kapcsolatosan: „Begina volt tehát az ő latinos és hivatalos elnevezésük, de a XIV–XV. századokban a magyarok gyakran szesztrák-nak hívták őket (s apáczáknak a ki nem járó s kolostorban élő szerzetesnőket), mert egymást a szláv szesztra vagy a német schwester szóval szesztra-nak, nőtestvérnek szólították" (Karácsonyi 1924: 540). A szesztrák, beginák és az apácák elhatárolásának szempontjairól olvashatunk Magyary-Kossa Gyula (1931: 121) írásában. Ő így fogalmaz: a *szesztrák* vagy *beginák* „olyan jámbor nők voltak, kik bár nem tettek szerzetesi fogadalmat, mégis külön helyeken, kisebb házakban, ú. n. begina- vagy

begena-udvarokban laktak (ilyenek még ma is vannak Belgiumban) s betegápolással vagy hasznos kézi munkával tartották fenn magukat. Legendagyűjteményeinkben stb. gyakran előfordul a nevük, melyet alapítójuk, Lambert le Béghe lüttichi hitszónok (1180) tiszteletére kaptak. Nem tévesztendők össze az apácákkal (moniales) vagy «berekesztött apáca-szerzetek»-kel (ahogy az Érdy-kódex nevezi ezeket), mert a szesztrák csak «némely hitvány házacskában szoktak vala élni» (Cornides-kódex). Már a 15. sz. elejéről való Schlägli szójegyzék különbséget tesz a *szesztra* és az *apáca* közt. A betegápolással foglalkozó Margitszigeti szesztrák sem az ottani klastromban, hanem azon kívül laktak."

A német *Cisterzienser* 'ciszterci szerzetes' jelentéseként a *szesztrák* alakot adja meg Ballagi Uj teljes német és magyar szótára (1882: 211), ami már csak a tekintetben is érdekes, hogy a korábban napvilágot látott Uj teljes magyar és német szótárban (1872: 717) címszóként a *szesztra, szesztrabarát* szavakat találjuk ugyanezen szó ekvivalenseként. Nagy J. Béla (1932: 55) azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy ez csupán a *szesztra* szó tévesen azonosított alakja, s egyúttal hangsúlyozza azt is, hogy „a *szesztrákok* szóalakban tévedésből kétszer fordul elő a többesszám jele, mintha valaki a *zebra* többesét így mondaná: *zebrákok*".

A szó TESz. által említett melléknévi jelentésben való használatáról tanúskodik a Magyar Nyelv levélszekrényébe Polgár Iván (1909: 144) által beküldött rövidke összefoglaló, mely szerint „a *szësztra* szót Egerben (Heves m.) használja a köznép. Kisebb, legföljebb serdülő leányra mondja, ha az boglyos, piszkos, Összemajszolja arczát, kezét, szóval nem ad magára semmit; pl. *szësztra Panna*, olyanféle mint *boglyos Kata*. A kifejezés nem éppen dicséret, de van benne valami kis beczézés, kevés kedveskedő vonás is, de csak a külsőre vonatkozik, az erkölcsi tér érintése nélkül." Ehhez hasonló jelentésben jegyzi a szót Egerből és *szeszra* alakban Szilvásváradról is az ÚMTsz. (5: 153); ugyanebben a szócikkben idézi a szótár az ipolysági Palástról (Plášťovce, Szlovákia) a hangrendi kiegyenlítődéssel létrejött *szosztra* alakot a *szosztrába megy* '⟨lány⟩ pártában marad' és '⟨tyúk⟩ elhullatja a tollát' szólásokban. A *szosztra* változat a régiségben az eredeti 'begina' jelentésben is előfordul (Soproni Szójegyzék 1435 körül 94: benege : *ʃoʃtra* (Házi 1924: 153; vö. RMGl. 652).

Összegzésként elmondható, hogy a nyelvi változások eredményeként a közmagyar nyelvváltozatokból kiveszett szláv jövevényszó a határon túli magyar nyelvjárásokban, a szintén szláv nyelvi hatásnak köszönhetően ismét élőnyelvi használatúvá vált.

IRODALOM

Ballagi Mór Dr. 1872: *Uj teljes magyar és német szótár. Magyar–német rész*. Harmadik kiadás. Kiadja Heckenast Gusztáv. Pest.

Ballagi Mór Dr. 1882: *Uj teljes német és magyar szótár. Német–magyar rész*. Ötödik kiadás. Franklin-társulat. Budapest.

CzF. = Czuczor Gergely–Fogarasi János *A magyar nyelv szótára 1–6*. Pest. 1862–1874.

Cseh-Szabó Márta 1978: A szerbhorvát nyelv hatása a gunarasiak beszédére. *Hungarológiai Közlemények*. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 34. X. évf. 111–118.

Csernicskó István 2004a: A magyar nyelv kárpátaljai helyzetéről. *Magyar Tudomány*. A MTA folyóirata, 2004 (111. kötet = Új folyam 49. kötet) 2004 / 4. sz. 473–480.

Csernicskó István 2004b: Különböző, mégis azonos. Néhány adat a magyarországi, kárpátaljai és más kisebbségi magyar nyelvváltozatok közötti hasonlóságokról és különbségekről. In. Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk. *…itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. PoliPrint, Ungvár. 118–126.

Csernicskó István–Szabómihály Gizella 2010: Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In: Bitskey Botond szerk. *Határon túli magyarság a 21. században*. Konferencia-sorozat a Sándor Palotában. 165–198

Csuka Gyula 1993: Az egyes szakterületek nyelvi különfejlődése Szlovákiában. In: Hegedűs Rita, Körösi Zoltánné, Tarnói László (szerk.): *Hungarológia 3. Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek*. Nemzetközi Hungarológiai Központ, Bp. 52–58.

Dudics Katalin 2018: „A szomszéd település beszédstílusa nem olyan fejlett, mint a miénk…" Kárpátaljai falusi és városi fiatalok környezetük nyelvhasználatáról. In: Karmacsi Zoltán és Máté Réka szerk. *Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból IV*. Rik-U, Ungvár. 59–68.

ESUM. = *Етимологічний словник української мови в семи томах 1–6*. Наукова думка, Київ, 1982–2012.

ETSZ. = Gombocz Zoltán–Melich János: *Magyar etymologiai szótár 1–2*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1914–1944.

EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–3*. Hrsg. Benkő, Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1997.

Gazdag Vilmos 2015: A kárpátaljai magyar nyelvhasználat orosz/ukrán kölcsönszavai. *Zempléni Múzsa, Társadalomtudományi és kulturális folyóirat* XV. évfolyam 4. sz. 2015. tél. 25–30.

Gerstner Károly 2013: Szókészlettörténet. In: É. Kiss Katalin, Gerstner Károly, Hegedűs Attila szerk. Fejezetek a magyar nyelv történetéből. Egyetemi jegyzet. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba.

Házi Jenő 1924: A Soproni magyar–latin szójegyzék (A Szójegyzék hasonmásával). *Magyar Nyelv* 20: 149–168.

Karácsonyi János 1924: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* II. kötet. A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása. Budapest.

Karmacsi Zoltán 2018: Látható és érthető kétnyelvűség a magyar-szlovák határ két oldalán. In. Karmacsi Zoltán és Máté Réka szerk. *Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból IV.* Rik-U, Ungvár. 69–85.

Kiss Lajos 1973 = Киш Л. Кальки славянских слов в венгерской лексике. *Studia Slavica* 19. 165–176.

KMNySz. = Lizanec Péter – Horváth Katalin *A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára 1–2.* Kárpáti Kiadó, Ungvár, 2012.

Kolláth Anna 2007: Akkor hogyan is beszélünk? A ht adatbázis muravidéki elemei és használati gyakoriságuk. *Kisebbségkutatás* 16. évf. 4. sz. 594–595.

Kovács Márton 1910: Szesztra. *Magyar Nyelvőr* 39. évfolyam. 232.

Krajnik Ildikó 2010: *Igazolás, szprávka vagy dovidka? Orosz és ukrán kölcsönszavak szociolingvisztikai vizsgálata Kárpátalján.* Debreceni Egyetem. Szakdolgozat. Kézirat.

Magyary-Kossa Gyula Dr. 1931: *Magyar orvosi emlékek III.* A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára 128. Budapest.

Márku Anita 2008: *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében.* Monográfia. Rákóczi-füzetek XLVIII. PoliPrint Kft. – KMF, Ungvár – Beregszász.

Melich János 1905: Szláv jövevényszavaink XI. *Nyelvtudományi Közlemények* 35. kötet 1–49.

Menyhárt József 2007: „…mikor már mink olvadunk bele!" Kontaktusjelenségek vizsgálata Nyékvárkonyban. *Fórum. Társadalomtudományi Szemle* 9/4. 97–109.

Molnár Csikós László 1989: A magyar nyelv helyzete Jugoszláviában. *Magyar Nyelvőr.* 113. évfolyam 2. sz. 162–175.

Nagy J. Béla 1932. Szesztra. *Magyar Nyelv* 28. évf. 1–2. sz. 55.

NYSZ. = Szarvas Gábor–Simonyi Zsigmond 1890–1893: *Magyar nyelvtörténeti szótár. A legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig. I-III.* Budapest. Kiadja Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése.

OKLSZ. = Szamota István–Zolnai Gyula 1906: *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye.* Budapest. Kiadja Hornyánszky Viktor.

Pesti Gábor 1538: *Nomenclatura sex linguarum, azaz Hatnyelvű szótár.* Bécs, 1538. Latin, olasz, francia, cseh, magyar és német szótár. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2013.

Pilecky Marcell 1993: Barslédec ragadványneveiről. In. Hegedűs Rita, Körösi Zoltánné, Tarnói László (szerk.): *Hungarológia 3. Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek.* Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest. 255–259.

Polgár Iván 1909: Szesztra. *Magyar Nyelv* 5. évf. 3. sz. 144.

RMGL. = Berrár Jolán–Károly Sándor szerk. 1984. *Régi magyar glosszárium: Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Simonyi Zsigmond 1913: Karácsonyi cikk. Vallási kifejezések, ünnepek neve. *Magyar Nyelvőr* 42. évfolyam. 433–445.

Szamota István 1894: *A Schlägli magyar szójegyzék. A XV. század első negyedéből.* Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.

Szily Kálmán 1909. Szesztra. *Magyar Nyelv* 5. évf. 2. sz. 79–81.

SzlavSz. = Penavin Olga: *Szlavóniai (kórógyi) szótár 1–3.* Forum, Újvidék, 1968–1978.

TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3.* Főszerk. Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.

ÚMTSZ. = *Új magyar tájszótár 1–5.* Főszerk. B. Lőrinczy Éva. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.

Vasmer–Tr. = Макс Фасмер: *Этимологический словарь русского языка 1–4.* Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Изд. 2. Прогресс, Москва, 1986–1987.

Vukov Raffai Éva 2012: *Az örökíró, a hémijszka és ami körülöttük van.* A magyar nyelvhasználat vajdasági terei: nyelvi tervezés és oktatás. Életjel könyvek 146. Szabadka.

AZ „ÓSZLÁV NYELV" CÍMŰ EGYETEMI TANKÖNYV (1968) FÉL ÉVSZÁZAD TÁVLATÁBÓL

ZOLTÁN ANDRÁS
Eötvös Loránd Tudományegyetem
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
zoltand@caesar.elte.hu

Emil Baleczky's extensive knowledge on Slavistics and general linguistics made him suitable for writing a textbook on Old Slavonic. The co-author of the textbook was Attila Hollós, the young colleague and student of Baleczky. The textbook, which was published in 1968, determined the Hungarian university education in Slavic studies for a long time. The textbook is still usable, though of course it bore some restrictions of the age, for example, the name of the language discussed, according to the contemporary Soviet Union's model became Old Slavonic what was the opposite of the Hungarian tradition (Old Church Slavonic), furthermore Nikolai Trubetzkoy's periodization of the Slavic language histories, which placed the end of the ancient Slavic period to the 12th century, was mentioned in the textbook, but it was rejected without any argument. It is presumable that the behavior of the Hungarian Slavists in this respect was also determined by the attitude of the official Soviet Union to the emigrated Prince Trubetzkoy. However, the textbook is still scientifically sound and should be republished after the necessary corrections and updates.

Baleczky Emil (1919–1981) igen széles spektrumot átfogó szellemi örökségét mind a szláv világ, mind a magyar tudományos élet nagyra becsüli. Ifjúkori szépirodalmi munkásságának összegyűjtésére egy korábbi konferencia (Budapest, 2007; anyagát l. Материалы 2009) alkalmából tettünk kísérletet (Baleczky 2007, vö. Bárányné 2009a). Tudományos munkássága ugyan a nyelvtudomány területén bontakozott ki, de a szépirodalom iránti érdeklődése mindvégig megmaradt (vö. Hadrovics 1980: 232, valamint Lebovics Viktória és Lyavinecz-Ugrin Mariann tanulmányait ugyanebben a kötetben). Nyelvtudományi munkásságát az utóbbi években Bárányné Komári Erzsébet tanulmánysorozatban elemezte (2009b, 2014, 2015, 2018, 2019a, 2019b), de ukrán kutatók érdeklődését is felkeltette (Сугоняк 2017); életműve szilárdan beépült az ukrán nyelvtudományba (vö. Хланта 2003, Чучка 2007). Etimológiai tanulmányaira sokszor hivatkozik az ukrán etimológiai szótár (ЕСУМ): *балмуш* (1: 128), *баник* (1: 132), *банувати* (1: 135), *бекеша* (1: 164), *вадь* (1: 319), *дюк* (1: 151–152), *курта* (3: 158), *лаба* (3: 173), *ланц* (3: 192), *легінь* (3: 209), *пушка* (4: 645–646), *теметів* (5: 542), *хосен* (6:

204), *шаркантьов* (6: 383), hogy csak a teljesség igénye nélkül lapozzuk át a hatkötetes szótárt. Nem kevesebb hivatkozással találkozunk munkáira a modern magyar etimológiai szótárakban sem. A szakirodalmi forrásokat részletesebben idéző és elektronikusan is kereshető TESz a következő szócikkekben hivatkozik Baleczky Emil valamely tanulmányára: *átalag* (1: 192–193), *bálmos* (1: 232–233), *bekecs* (1: 271), *bendő* (1: 278), *bobajka* (1: 314), *buksza* (1: 385–386), *condra* (1: 475–476), *csula* (1: 572–573), *dohány* (1: 653–654), *dög* (1: 667–668), *gazda* (1 : 1037–1038), *gobonca* (1: 1067), *görög* (1: 1091), *guba* (1: 1100–1101), *krajnik* (2: 640–641), *lánc* (2: 714–715), *mázsa* (2: 868), *pántlika* (3: 86), *pergyóka* (3: 164), *pogácsa* (3: 235), *puska* (315–316), *teher* (3: 875–876), *trombita* (3: 990). Találunk utalást egy cikkére az új orosz etimológiai szótárban is (*антал* – Аникин 1: 226–227). Nagyra becsülte etimológiai cikkeit a fiatalabb pályatárs, Dezső László is: „Baleczky Emil ötvösművészi gonddal kidolgozott cikkei példázzák, hogyan lehet akár egy-egy magyar jövevényszó származékait elemezni, mennyi tanulság rejlik a magyar elemek kutatásában" (Dezső 1989: 6).

Baleczky Emilnek minden adottsága és képessége megvolt ahhoz, hogy ilyen „ötvösművészi gonddal kidolgozott" etimológiai tanulmányokat írjon. Eleve soknyelvű közegből származott, orosz nyelvű gimnáziumot végzett, majd Prágában kezdte meg tanulmányait, itt a szlavisztika mellett klasszika-filológiát is hallgatott. Budapesten is többnyelvű közegben forgott, nemcsak a kárpátaljai irodalmi és tudományos körökkel állt állandó kapcsolatban, hanem a lengyel menekültekkel is (vö. Zoltán 2009). Számos szláv nyelv gyakorlati ismerete mellett elmélyült klasszika-filológiai és szláv nyelvtörténeti tanulmányai nemcsak kiváló etimológussá, hanem a szláv történeti-összehasonlító nyelvészet szaktekintélyévé is tették. Alapos ismeretekkel rendelkezett az általános nyelvészet területén is, amiről két kötetes orosz nyelvű jegyzete tanuskodik (Baleczky 1954). Kiválóan ismerte több szláv nyelv történetét és dialektológiáját, előadta például az ukrán nyelv történetét is (Baleczky 1969). Mindez lehetővé tette, hogy belefogjon egy olyan ószláv nyelvi tankönyv megírásához, amely egyben bevezetésül is szolgál a szláv nyelvtudományba. A könyv Hollós Attilával társszerzőségben 1968-ban jelent meg először és még további négy kiadást ért meg (Baleczky–Hollós 1968).

A könyv előszavából megtudjuk, hogy a tankönyv előzménye egy egyetemi jegyzet volt, amelynek megírására eredetileg Kniezsa István és Baleczky Emil kapott megbízást, de Kniezsa betegsége miatt második részét az akkor fiatal tanársegéd, Hollós Attila készítette el (Hollós Attiláról l.

Zoltán 2003a, 2003b, Józsa 2018). A Baleczky Emil által írt első rész 1963-ban, a Hollós Attila által írt második rész pedig 1964-ben házi sokszorosításban megjelent, majd a szerzők mindkét részt Kniezsa István tanácsai alapján átdolgozták és az általa lektorált változatot 1965-ben egyetemi jegyzetként megjelentették (Baleczky–Hollós 1965). Ennek a jegyzetnek a kibővített, átdolgozott változata lett az egyetemi tankönyv, amelynek hivatalos bírálói (lektorai) Hadrovics László és Péter Mihály lettek (l. Baleczky–Hollós 1968: 5–6; a továbbiakban erre a műre csak zárójelbe tett lapszámokkal hivatkozunk), de a mű korábbi változatai révén nyilvánvalóan magán viseli a címlapon már nem szereplő, időközben (1965) elhunyt Kniezsa István keze nyomát is, ami nem meglepő, hiszen Kniezsa megkérdőjelezhetetlen tekintélye rányomta bélyegét a XX. század második felének egész magyarérdekű szlavisztikájára. A korábbi jegyzetben alkalmazott munkamegosztás szerint a *Bevezetés* (9–30) és *Hangtan* (31–89) című fejezeteket Baleczky Emil, az *Alaktan* (90–167) és a *Mondattani alapfogalmak* (168–187) című részeket pedig Hollós Attila írta.

A tankönyv megjelenése után két alapos recenzió jelent meg róla magyarországi orgánumokban (H. Tóth 1969, Péter 1970), mindketten több részletkérdés vitatása mellett nagyra értékelték a szerzőpáros munkáját. Az egyetlen külföldi recenzió már címében is „mintaszerűnek" nevezi a könyvet, igaz, a bolgár szerző a recenzió terjedelmének nagyobb részét a könyv címe bírálatának szenteli, vagyis annak, hogy a szerzők az *ószláv* nyelvet miért nem *óbolgár*nak nevezik (Младенов 1971), noha a nyelv óbolgár jellegét a szerzők egy pillanatra sem vonják kétségbe és ezt már a Baleczky a *Bevezetés* első mondatában leszögezi: „Ószláv vagy óegyházi szláv nyelvnek azt az óbolgár (vagy ómacedón) nyelvet nevezzük […]" (9). A magyar szlavisztikában hagyományos *óegyházi szláv* terminussal szemben (vö. pl. Kniezsa 1955, TESz, FNESz) a szerzők a rövidebb *ószláv nyelv* elnevezést minden bizonnyal a korabeli szovjet gyakorlat *(старославянский язык)* hatására részesítették előnyben.[1]

A szerzők ugyan hangsúlyozzák, hogy a tankönyv a korábban külföldön megjelent hasonló munkákhoz képest „eltekintve néhány magyar vonatkozástól és egypár új adattól" nem kíván újat mondani, azonban éppen ezek a magyar vonatkozások teszik izgalmassá a magyar nyelv története iránt érdeklődő olvasók számára is, hiszen „az ószláv nyelv ismerete igen

[1] A jegyzetben még ez a mondat így kezdődik: „*Ószláv* vagy *óegyházi szláv* nyelvnek (oroszul: staroslavjanskij jazyk) azt az óbolgár (vagy ómacedón) nyelvet nevezzük […]" (Baleczky–Hollós 1965: 5).

jelentős a magyar nyelv (különösen annak szókincse, a magyarországi helynevek és a magyar hangtörténet) tanulmányozásának a szempontjából is" (11). Nem mulasztják el megemlíteni Cirill és Metód pannóniai működésének emlékeit (21) és a magyarba átkerült óbolgár jövevényszavakat és helyneveket (30).

Ezzel kapcsolatban részletesebben kitérünk a tankönyv egyik ellentmondásos megoldására. A magyar nyelv meglehetősen nagy számú korai szláv jövevényszavának vizsgálatakor nem kerülhető meg a szláv nyelvek történetének néhány alapkérdése, többek között például az, hogy a szláv alapnyelv (az ősszláv) mikor vált szét a ma ismert szláv nyelvekre.

Erre vonatkozóan a hazai szlavisztikában az a nézet uralkodik, hogy az ősszláv nyelv a nagy szláv expanziót (Kr. u. VI–VII. sz.) követően egyből a mai értelemben vett egyes szláv nyelvekre esett szét, vagyis a honfoglaló magyarok nem ősszláv nyelvű lakosságot találtak a Kárpát-medencében, hanem már elkülönült szlovák, horvát, bolgár, szlovén stb. nyelven beszélő népeket (vö. Kniezsa 1942: 178, Kiss 1994). Érdekes módon találkoztak ebben a felfogásban bizonyos tudományon kívüli szempontok: magyar részről a szláv hatás kisebbítésére való törekvés („…bár összeségében a szláv nyelvi hatás nyelvünkben igen nagy, egy-egy szláv nyelvnek a hatása azonban nem nagyobb, mint pl. a régi török vagy az olasz nyelvi hatás" – Melich 1910: 31), szláv szomszédaink részéről pedig nyelveik régiségének a bizonygatása (pl. Ján Stanislav szerint a Dunántúl a magyar honfoglalás előtt szlovák nyelvterület volt, vö. Gregor 1989: 194). Úgy látszik, ez a felfogás környékünkön mindenkinek megfelelt, ezért a bizonyítékok hiánya fölött a közép-európai kutatók rendszerint szemet hunytak és nem firtatták, hogy mi a kritériuma egy nyelv (az ősszláv) több nyelvre való felbomlásának. Azok az izoglosszák ugyanis, amelyek a szláv nyelvterületet már a magyar honfoglalás előtt felszabdalták, nem egyes szláv nyelveket, hanem azok csoportjait jellemzik ma, vagyis – a tankönyvekben használatos egyszerűsített hangjelölést alkalmazva – egy ősszláv **borda* 'szakáll' vagy **zolto* 'arany' alakból nem egy bizonyos szláv nyelvben lett csak *brada* és *zlato*, hanem az összes délszláv nyelven kívül még a csehben és a szlovákban is; az összes többi nyugati szláv nyelvben (lengyel, alsó- és felsőszorb) *broda* és *zloto* felel meg ezeknek, míg a három keleti szláv nyelvben (orosz, ukrán, fehérorosz) *boroda* és *zoloto* típusú alakok keletkeztek. Tehát nem volt egységes a szláv nyelv a magyar honfoglalás idején, de nem is voltak még kialakulva például a *brada* típuson belül az egyes mai nyelveket jól érzékelhetően megkülönböztető vonások.

A hagyományos nézetek bírálatával a fiatal Nikolaj Sergeevič Trubeckoj herceg (1890–1938) már az I. világháború idején, 1916-ban fellépett egy nyilvános előadáson Aleksej Aleksandrovič Šachmatov ma is klasszikusnak számító művét (Šachmatov 1915) bírálva. Ebből az előadásból nőtt volna ki Trubeckoj disszertációja, amelyet *A szláv nyelvek őstörténete (Опыт праистории славянских языков)* címmel kezdett írni már az orosz polgárháború viszontagságai közepette. Ennek kéziratát Rosztovból való menekülése előtt letétbe helyezte az ottani egyetem könyvtárában, de az más irataival együtt elveszett, valószínűleg a II. világháborús bombázásoknak esett áldozatul. A disszertáció elveszett kéziratát Trubeckoj emlékezetből próbálta rekonstruálni, ez azonban nem sikerült, viszont több fontos cikke jelent meg a tervezett könyv témakörében. Tartalmáról, felépítéséről Trubeckojnak már a szófiai emigrációból Roman Jakobsonhoz írott leveleiből alkothatunk képet (TLN 5–8). Már az első fennmaradt, 1920. december 12-én kelt levélben leszögezi, hogy ő az ősszláv korszak végét a XII. századra teszi (TLN 2). A nemzetközi tudományos nyilvánosság elé 1922-ben állt ki elgondolásával, amelynek lényege az, hogy egy nyelv akkor bomlik fel több nyelvre, amikor nyelvjárásai már nem képesek közös innovációkat végrehajtani. Ezért az ősszláv nyelv fennállása esetén a *terminus ad quem* az utolsó közös szláv hangváltozás, márpedig ez a hagyományosan *jer*-eknek nevezett, a cirill betűs ószláv kéziratokban *ъ*, *ь* betűkkel jelölt rövid magánhangzók[2] kiesése bizonyos pozíciókban, ami időben elhúzódva a 10–XII. század folyamán ment végbe a szláv nyelvterületen nagyjából egységes módon (Troubetzkoy 1922: 217–218). Trubeckoj később is visszatért erre kérdésre (Trubetzkoy 1925: 287–288, Трубецкой 1927: 55–56). Kortársai közül leghatározottabban Nikolaj Nikolaevič Durnovo állt ki e felfogás mellett (Дурново 1932).

Mellékesen jegyzem meg, hogy örvendetes módon az utóbbi időkben több cikk jelenik meg a régi szláv–magyar nyelvi kapcsolatok köréből, és úgy tűnik, mintha Trubeckoj eredményeit egy kicsit e sorok írójának kezdenék tulajdonítani, noha nem tettem semmi mást, mint azt, hogy

[2] E két magánhangzót szokás redukált *ъ* és redukált *ь* névvel is illetni, ami nem pontos, mivel ezek a magánhangzók a X–XI. században még többnyire teljesen tiszta, a szlávval kontaktáló nyelvek beszélői számára jól azonosítható vokálisok voltak. Hogy hogyan ejthették ezeket a hangokat a X–XI. században, arra nézve DÉCSY GYULA kutatásai alapján teljesen biztosak lehetünk abban, hogy a *ъ (jer)* rövid *u*-nak, a *ь (jer')* pedig rövid *i*-nek hangzott, illetve — ahogy DÉCSY (1958: 384) óvatosan fogalmaz —, ezek vagy rövid *u*-nak és rövid *i*-nek hangzottak, vagy olyan hangszínű hangok voltak, amelyeket a finnek és a magyarok rövid *u*-nak és rövid *i*-nek érzékeltek.

Trubeckoj tételéből a magyar nyelv régi szláv jövevényszavaira nézve levontam azt a magától adódó következtetést, hogy a magyarság nem a mai értelemben vett, már egymástól végleg elkülönült szláv nyelveket beszélő lakosság közé települt, hanem az itt lakó szlávok még a felbomlófélben lévő késői ősszláv nyelv dialektusait beszélték. Horváth László ezt egy helyütt „Zoltán elméletének" nevezi (Horváth 2019: 271), ami megtisztelő ugyan, de a fentiek fényében nem helytálló. Más okból kell kiigazítani Mozga Evelin (2019: 52) fogalmazását, amely azt sugallja, hogy csupán az 1980-as évektől kezdve kezdték volna megkérdőjelezni, hogy az ősszláv nyelv korszaka csak az 5. századig tartott; mint láttuk, Trubeckoj ennek az ellenkezőjét már az 1920-as évek elejétől hirdette.

Trubeckoj nézeteinek magyarországi fogadtatása visszavezet bennünket az *Ószláv nyelv* című tankönyvhöz. Trubeckojnak a fenti kérdést érintő írásai csak a szovjet rendszer vége felé kezdtek megjelenni saját hazájában (Трубецкой 1987). A hercegi címét *(knjaz', Fürst, le prince)* tudományos művein is feltüntető fehéremigráns néhány cikke és a *Grundzüge der Phonologie* orosz fordítása ugyan megjelent a hruscsovi „olvadás" éveiben (Трубецкой 1960), utána azonban hosszú szünet következett. A magyarországi szlavisták közül a tanulmányait Prágában kezdő, majd Budapesten Kniezsánál befejező Baleczky Emil az ELTE orosz szakán nyelvtörténetből doktorálni készülőkkel olvastatta az *„Einiges"*-t, ahogy a tanulmányt (Trubetzkoy 1925) röviden emlegettük. Az *Ószláv nyelv* című egyetemi tankönyvben azonban érdekes módon intézte el a kérdést: „Az V–IX. században a szlávok már külön éltek, nyelvük – mint láttuk – már eltért egymástól. […] A nyelvi differenciáció azonban még nem fejeződött be teljesen, mert a IX. században még minden szláv törzs nyelvében megvoltak a nazális *(ǫ, ę)* és a redukált *(ъ, ь)* magánhangzók, amelyeket pontosan tükröznek az ószláv nyelvemlékek, valamint a magyarba, a románba és az albánba átvett korai szláv jövevényszavak. Tehát a IX. században még nem fejeződött be a szláv nyelvek differenciációja, közös szláv nyelvről azonban ebben az időben már nem beszélhetünk. Egyes nyelvészek, pl. N. S. Trubeckoj (1890–1938) szerint a szláv nyelvek csak a XII. századtól tekinthetők teljesen önállóaknak, ez az álláspont azonban nem fogadható el" (14).[3] Baleczky tehát megemlíti Trubeckoj nézetét, de különösebb érvelés

[3] A jegyzetben ez utóbbi mondat még így hangzik: „Egyes nyelvészek csak a XII. századtól tartják teljesen önállóaknak az egyes szláv nyelveket, ez az álláspont azonban nem fogadható el" (Baleczky–Hollós 1965: 10), tehát Trubeckojt Baleczky név szerint nem említi meg.

nélkül elutasítja, ugyanakkor a „nyelvi differenciáció még nem fejeződött be teljesen" a IX. században szerinte sem. Úgy tűnik, mintha Baleczky Trubeckoj és Kniezsa között ingadozna. A könyvből azonban nem derül ki, hol olvasható mindez az orosz kutatónál, bár maga Trubeckoj — ószláv nyelvtanával — szerepel a bibliográfiában, ebben a művében azonban nincs szó a bennünket most érdeklő kérdésről (vö. Trubetzkoy 1954). A fentebb említett recenziókban nem kifogásolta senki ezt az eljárást (vö. H. Tóth 1969, Péter 1970, Mladenov 1971). Összehasonlításképpen érdemes megjegyezni, hogy az egyébként kitűnő és ma is széles körben használt moszkvai ószláv tankönyv a Kr. u. I. évezred végére helyezi az ősszláv kor végét anélkül azonban, hogy az eltérő véleményekről, pl. Trubeckojéról említést tenne (Chaburgaev 1974: 19), vagyis Budapesten, ha elfogadni nem is, legalább említeni lehetett, míg Moszkvában el kellett teljesen hallgatni egy egyetemi tankönyvben. Az orosz szellemi elit azonban nyilván nem innen tájékozódott, hanem nagyon is számontartotta Trubeckoj munkásságát, s a cenzúra felpuhulásával már nyíltan is hivatkozhatott rá. Így járt el Evgenij Chelimskij is idézett munkájában (Хелимский 1988: 351); a közelmúlt ismert szlavistái közül Trubeckoj álláspontját fogadta el például Vladimir Nikolaevič Toporov és Henrik Birnbaum (vö. Бирнбаум 1986: 76, 173, 242).

A budapestihez képest a jó negyedszázaddal későbbi szegedi egyetemi tankönyv mindössze annyit lépett előre, hogy elutasító megjegyzés nélkül említi Trubeckoj nézetét: „Vannak nyelvészek, akik az ősszl. korszak utolsó hangfejlődési tendenciájának a sorvadó magánhangzók kiveszését tekintik, és kiveszésük időpontját jelölik meg az ősszláv nyelv befejezésének (N. Trubeckoj és N. Durnovo)" (H. Tóth 1995: 57). Itt is hiányzik egyébként a bibliográfiai utalás Trubeckoj, illetve Durnovo idevágó munkáira. Durnovo neve aligha véletlenül kerül csak 1990 után említésre ebben az összefüggésben, ő ugyanis Trubeckojtól eltérően visszatért a Szovjetunióba, ahol 1933-ban a koncepciós ún. szlavista-perben elítélték, az északi sarkkörön túli Szoloveckij-szigetek koncentrációs táborába zárták, majd a kor gyakori gyászos forgatókönyve szerint 1937-ben kivégezték; így sokáig rá sem lehetett hivatkozni. Nem kétséges, hogy hazájában Trubeckojra is hasonló sors várt volna, mivel a Durnovo és fia ellen emelt koholt vádak alapját a házkutatás során tőlük elkobzott Trubeckoj-művek képezték (többek között az idézett Trubeckoj 1927 tanulmányt magába foglaló párizsi kiadvány is, l. Ашнин–Алпатов 1994: 13). Nehéz bizonyítani, de gyanítható: abban, hogy Trubeckoj (és az őt követő Durnovo) nézetei a rendszerváltozás előtti Magyarországon nem kaptak szélesebb körű publicitást, vezető

szlavistáink hagyománytisztelete mellett a „nagy testvér" érzékenységére figyelő politikai óvatosság is szerepet játszhatott (vö. Zoltán 2020: 92–96).

Az immár fél évszázados „Baleczky–Hollós" Magyarországon a szláv szakos tanárok és kutatók számos nemzedékének lett a szlavisztikai ismeretek forrása, utolsó kiadása óta is több mint 30 év telt már el, ezért ma már csak antikváriumokban lehet ritkán rábukkanni. Ugyanakkor ma is nélkülözhetetlen nemcsak az oktatásban, hanem kézikönyvként használják a szlavisztikai problémákba ütköző magyar nyelvészek is. Maga a tárgy a szláv szakokon Magyarországon kiszorult az egyetemi alapképzésből, de a mesterképzésnek továbbra is szerves része, tehát szükség lenne újabb kiadására. A könyv tudományos szempontból ma is megállja a helyét, tehát némileg felfrissítve ma is érdemes lenne kiadni. Ezt Hollós Attila elő is készítette, a szükséges javításokat elvégezte, a bibliográfiát is frissítette. A felújított „Baleczky–Hollós" tehát kiadóra vár.

IRODALOM

Baleczky Emil 1954. *Bevezetés a nyelvtudományba* 1–2. Budapest: Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat.

Baleczky Emil 1969. *Ukrán történeti nyelvtan 1969/70*. [Kézirat.]

Baleczky Emil 2007. Литературное наследие. Под ред. А. Золтана и М. Капраля. — Irodalmi örökség. Szerk. Káprály M. és Zoltán A. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék, 2007 (= Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 20).

Baleczky Emil – Hollós Attila 1965. *Ószláv nyelv*. Kézirat. Budapest: Tankönyvkiadó.

Baleczky Emil – Hollós Attila 1968. *Ószláv nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó. [További változatlan kiadások ugyanott: 1973, 1978, 1985, 1987.]

Bárányné Komári Erzsébet 2009a. (Ismertetés erről: Baleczky 2007) *Studia Russica* 23: 319–327.

Bárányné Komári Erzsébet 2009b. Роль Еміла Балецького в дослідженні угорських запозичень у творах західноукраїнських письменників кінця XIX – початку XX століття. *Studia Russica* 23: 37–51.

Bárányné Komári Erzsébet 2014. Еміль Балецький – дослідник східнослов'янських говорів Угорщини. *Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych* 9: 16–23.

Bárányné Komári Erzsébet 2015. Еміль Балецький як діалектолог. *Hungaro-Ruthenica* 8: 29–38.

Bárányné Komári Erzsébet 2018. Еміль Балецький — дослідник української мови (до 100-річчя від дня народження). *Українська мова* 4 (68): 150–161.

Bárányné Komári Erzsébet 2019a. Еміль Балецький – дослідник закарпатських українських говорів: перший етап наукової діяльності. In: Balázs, K,

Herbil, I. (eds.), *Dialogul slavistilor la inceputul secolului al 21-lea: Lucrarile simpozionului international* VII/1. Cluj-Napoca: Casa Cărţii de Ştiinţă. 466–474.

Bárányné Komári Erzsébet 2019b. З історії лінгвоукраїністики в Угорщині (діяльність Еміля Балецького та Шандора Моканя). In: Balla, Evelina; Bárány, Erzsébet; Csonka, Tetyána; Gazdag, Vilmos; Stefuca, Viktória (szerk.), *Ukrainisztika Magyarországon és a határon túlon / Україністика в Угорщині та поза її межами*. Nyíregyháza: RIK-U Kiadó. 37–46.

Décsy Gyula 1958. Die Entsprechungen der gemeinslavischen Halbvokale im Finnischen und Ungarischen. *Die Welt der Slaven* 3: 369–388.

Dezső László 1989. *A XVI–XVIII. századi kárpátukrán nyelvemlékek magyar jövevényszavai*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (= Nyelvtudományi Értekezések 128.)

FNESz = Kiss Lajos 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Gregor Ferenc 1989. *Sándor* és társai (Magyar eredetű személynevek a szlovákban). *Magyar Nyelv* 85*:* 180–196.

Hadrovics, László 1980. Эмилю Балецкому 60 лет. *Studia Slavica Hung.* 26: 230–232.

Horváth László 2019. A szláv nazális magánhangzót képviselő jövevényszavak átvételének idejéről és egy számítási próbáról. *Magyar Nyelv* 115: 271–282.

Józsa, György Zoltán 2018. Attila Hollós Celebrating His 85th Birthday. *Studia Slavica Hung.* 63: 480–482.

Kiss Lajos 1994. Néhány szlavisztikai műszóról (ősszláv nyelv, egyházi szláv nyelv, óorosz nyelv). *Magyar Nyelv* 90*:* 361–363.

Kniezsa István 1942. Magyar–szláv nyelvi érintkezések. In: Szekfű Gyula szerk. *A magyarság és a szlávok.* Budapest: Franklin. 168–188.

Kniezsa István 1955. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai.* I/1–2. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Melich János 1910. *Nyelvünk szláv jövevényei.* Budapest. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 13.)

Mozga Evelin 2018. A Tihanyi összeírás szláv eredetű személyneveiről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 14: 51–71.

Péter, Mihály 1970. Emil Baleczky — Attila Hollós: Ószláv nyelv. [Altslawische Sprache], Tankönyvkiadó, Budapest 1968. 198 S. 20,— Ft. (Recenzió.). *Acta Linguistica Hung.* 20: 461–464.

Péter, Mihály 2009. Встречи с Эмилем Балецким. *Studia Russica* 23: 7–9.

TESz = Benkő Loránd főszerk. 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–4. Budapest, Akadémiai Kiadó.

TLN = *N. S. Trubetzkoy's letters and notes.* Prepared for publication by Roman Jakobson with the assistance of H. Baran et al. The Hague–Paris: Mouton, 1975.

H. Tóth, Imre 1969. Baleczky Emil–Hollós Attila, Ószláv nyelv. Tankönyvkiadó, Budapest 1968, 198 стр. (Recenzió.). *Studia Slavica Hung.* 15: 156–159.

H. Tóth Imre 1995. *Bevezetés a szláv nyelvtudományba*. Szeged: JATE BTK.

Troubetzkoy, N. S. 1922. Essai sur la chronologie de certains faits phonétiques du slave commun. *Revue des Études Slaves* 2: 217–234.

Trubetzkoy, N. S. 1925. Einiges über die russische Lautentwicklung und die Auflösung der gemeinrussischen Spracheinheit. *Zeitschrift für Slavische Philologie* 1: 287–319. (Új kiadása: Trubetzkoy 1988: 93–125; orosz fordítása: Трубецкой 1987.)

Trubetzkoy, Nikolaus S. 1954. *Altkirchenslavische Grammatik*. Wien: Rohrer. [2. Auflage: Graz–Wien–Köln: Böhlau, 1968.]

Trubetzkoy, N. S. 1988. *Opera slavica minora linguistica*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Zoltán András 1982a. Emil Baleczky (1919–1981). *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 28: 405–407.

Zoltán András 1982b. Baleczky Emil (1919–1981). *Egyetemi Lapok* 24/1.

Zoltán, András 2003a. Hollós Attila köszöntése. In: Abonyi Réka, Janurik Szabolcs, Zoltán András szerk. *Miscellanea Corviniana. Köszöntő könyv Hollós Attila 70. születésnapjára*. Budapest: ELTE. 6–9. [Csak internet: https://sites.google.com/site/baltoslavica/bibliotheca –2019.12.18.]

Zoltán, András 2003b. К 70-летию Аттилы Холлоша *Studia Slavica Hung.* 48: 474–476.

Zoltán, András 2009. Вацлав Фельчак и Эмиль Балецкий – документы дружбы и сотрудничества. *Studia Russica* 23 (2009) 30–36.

Zoltán András 2020. A szláv nyelvfejlődés Trubeckoj-féle korszakolása és a magyar szlavisztika. Magyar Nyelv 116: 92–96.

Аникин, Е. А. 2009–2019. *Русский этимологический словарь*. Вып. 1–13 *(а – дигло́)*. Москва: Рукописные памятники Древней Руси, (később:) Санкт-Петербург: Нестор-История.

Ашнин, Ф. Д. – Алпатов, В. М. 1994. *«Дело славистов»: 30-е годы.* Москва: Наследие.

Бирнбаум, Х. 1986. *Праславянский язык: Достижения и проблемы в его реконструкции*. Москва: Прогресс.

Дурново, Н. Н. 1932. К вопросу о распадении общеславянского языка. In: *Sborník prací I. Sjezdu slovanských filologů v Praze, 1929. Svazek II. Přednášky.* Orbis, Praha, 514–526. [Új kiadása: Дурново 2000: 624–637.]

Дурново, Н. Н. 2000. *Избранные работы по истории русского языка*. Москва: Языки русской культуры.

ЕСУМ = Мельничук, О. С. (гол. ред.) 1982–2012. *Етимологічний словник української мови* 1–6. Київ.

Материалы 2009 = Материалы Международной научной конференции, посвященной памяти Эмиля Балецкого (1919–1981) Будапешт, 23–24 мая 2007 г. *Studia Russica* 23: 5–173.

Младенов, Ц. 1971. Образцова унгарска старобългарска граматика. (Recenzió.) *Български език* 21/4: 374–377.

Сугоняк, В. Б. 2017. Ранні лінгвоукраїністичні студії Е. Балецького. *Philology. Science and Education: a New Dimension* 5 (28)/115: 47–50.

Трубецкой, Н. С. 1927. Общеславянский элемент в русской культуре. In: Трубецкой, Н. С. *К проблеме русского самопознания: Собрание статей*. [Paris]: Евразийское книгоиздательство. 54–94.

Трубецкой, Н. С. 1960. *Основы фонологии*. Перевод с немецкого А. А. Холодовича. Москва: Издательство иностранной литературы.

Трубецкой, Н. С. 1987. О звуковых изменениях русского языка и распаде общерусского языкового единства. In: Трубецкой, Н. С. *Избранные труды по филологии*. Москва: Прогресс. 143–167.

Хабургаев, Г. А. 1974. *Старославянский язык.* Москва: Просвещение.

Хелимский Е. А. 1988. Венгерский язык как источник для праславянской реконструкции и реконструкции славянского языка Паннонии. In: Н. И. Толстой ред., *Славянское языкознание: X Международный съезд славистов, София, сентябрь 1988 г., Доклады советской делегации*. Москва: Наука. 347–368.

Хланта, І. В. 2003. Балецький Еміль Дмитрович. In: *Енциклопедія Сучасної України* (http://esu.com.ua/search_articles.php?id=40115 – 2019. 12. 14.)

Чучка, П. П. 2007. Балецький Еміль Дмитрович. In: *Українська мова: Енциклопедія.* Видання третє, зі змінами і доповненнями. Київ. 42.

Шахматовъ, А. А. 1915. *Очеркъ древнѣйшаго періода исторіи русскаго языка*. Петроградъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ. (Энциклопедія славянской филологіи 11.1.)

ВРЕМЯ НАДЕЖД И РАЗОЧАРОВАНИЙ РУСИНСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ: ЕЩЕ РАЗ К БИОГРАФИИ ЭМИЛЯ БАЛЕЦКОГО

Капраль Михаил
Русинский Научно-исследовательский институт
имени Антония Годинки
kapraly@gmail.com

The article deals with the tragic fate of the Ruthenian intelligentsia of the mid-twentieth century on the example of one of the most prominent intellectuals of this time, the poet and scientist in the field of Slavic studies Emily Baleczky. The author of the article investigates the fate of Baleczky' friends and contemporaries who found themselves in the Soviet Union and survived together with their nation all the tragedies of the history of Subcarpathia in the second half of the last century.

Известная восточная мудрость гласит: „Не дай вам Бог жить в эпоху перемен". Увы, но жители территории, ныне именуемой Закарпатской областью Украины, живут в эту эпоху вот уже более ста лет, невольно став не только пассивными свидетелями, но и участниками, со всеми вытекающими отсюда негативными последствиями, распада сразу двух сколь мощных, столь и разных империй - западной и восточной. Вкратце позволю себе перечислить основные события, внесшие значительные, если не сказать больше, изменения в быт и умы обитателей южных отрогов Карпат в XX веке. 1914 – начало Первой мировой войны и вскоре – распад Австро-Венгерской монархии. Вхождение в состав новообразованного государства Чехословакии в межвоенный двадцатилетний период. Начало Второй мировой войны и вскоре – возвращение в состав венгерского государства. Вхождение в состав красной империи – СССР. Столь разительные социальные потрясения, безусловно, сказались на судьбах русинской интеллигенции, к коим, несомненно, принадлежит Эмиль Балецкий. Считается, что не повезло тем людям, которые живут на Земле в местах тектонических разломов и перманентной вулканической деятельности. А как быть с местами, где сходятся границы современных государств, а то и целых цивилизаций?

Вопрос скорее риторический. Но возник он, как вы понимаете при исследовании судеб конкретных людей, которые проживали в нашем регионе в середине прошлого века. Более двадцати лет назад в

Ужгородском государственном университете, где я тогда работал, решили организовать кафедру журналистики, а поскольку я к журналистике имел некоторое отношение, закончил Ленинградский государственный университет по специальности „журналистика", организаторы привлекли и меня к этой работе. Таким образом я, лингвист, начал исследовать историю подкарпатской журналистики. Период я тоже не выбирал, пришлось брать то, что осталось невостребованным после моих коллег русских и украинских литераторов. Очень скоро я понял, что 1938–1944 годы истории Подкарпатья, тем более ее журналистики, сплошное белое пятно. Достаточно сказать, что в целой докторской диссертации П. Н. Лисового, защищенной как раз на тему истории периодических изданий края в 1970 году, этот период охарактеризован последовательным марксистом-ленинцем буквально в двух-трех строчках: в крае выходил десяток профашистских газет и журналов. Как вы понимаете после этого эпитета, „профашистских", к тому же изреченного сверху, никто из исследователей в советский период заниматься ими не рискнул.

Но на дворе была прекрасная постсоветская эпоха переоценки всего и вся. И я с легкостью получил доступ к изрядно потрепанному фонду бывшего „спецхрана" в конце коридора мрачного здания университетской библиотеки. Тогда-то я, сын гулаговца, и убедился в правдивости отцовских слов по отношению к советской пропаганде и достижениях ученых-гуманитариев. Если это профашистские издания, то как назвать те, которые лично я, как выпускник факультета журналистики, хорошо знал? На фоне тех советских, это просто какой то разгул демократии!

И вот сейчас ближе к заявленной теме. Именно на страницах периодики конца 30- середины 40 гг. я познакомился с творчеством Эмиля Балецкого, как писали тогдашние критики, с которыми я сегодня полностью солидарен, наиболее перспективного автора своего времени. Но моя „балецкиада" по-настоящему состоялась после того, как моими скромными изысканиями периодики этого периода заинтересовались в Будапеште, где многие впервые и, естественно, не без удивления узнали, что уважаемый их преподаватель, известный венгерский лингвист второй половины XX века Эмиль Балецкий оставил столь заметный след в истории русинской литературы и культуры в целом!

Удивляться в самом деле есть чему. Слишком много белых пятен в биографии этого неординарного, судя по всему, человека. Кстати неординарность эта подчеркивается и сегодняшним событием уже в нашей с вами творческой биографии, все мы участвуем в научном семинаре, всецело посвященному исследованию творческой деятельности Эмиля Балецкого.

Первый значительный перелом в жизни подкарпатской интеллигенции произошел в 1919–20 гг., когда Подкарпатье оказалось в составе новообразованной Чехословацкой республики. Под эти испытания не подпадает прямо Эмиль Балецкий, но переживания его родителей и общества в целом, несомненно, отразились в дальнейшем и на нем. К сожалению, мы, на самом деле мало знаем, что произошло с той же местной интеллигенцией. Для меня, например, очень интересно было бы узнать, какой процент русинского образованного сообщества сознательно покинул родной край и переселился на территорию современной Венгрии. Исходя из формальной логики, таких должно было быть немного, учитывая, что Подкарпатье входило в состав славянского государства. Однако, мы знаем немало семейств, та же семья Гарайды, которые мигрировали во внутренние районы Венгрии, несмотря на то, что теряли при этом стабильные должности и родные места.

Констатируем также, что такие значительные изменения в обществе, привели к настоящей культурной революции в Подкарпатье. Я теперь говорю о реформах в образовательной сфере. Которые и привели к развитию в крае средних учебных заведений – гимназий, среди учащихся которых сформировались целые литературные направления. Мукачевская гимназия, которую закончил юный Эмиль Балецкий, была под бóльшим влиянием белоэмигрантов, что не могло, не отразиться на жизненных ценностях и взглядах будущего будапештского студента. Знаем, что один год он проучился в Карловом университете, но при первой же возможности перевелся в Будапештский университет. Это весьма разительное изменение, впрочем, может объясняться сугубо прагматичными факторами, молодому человеку нужна была банальная помощь и поддержка семьи, которая в одночасье оказалась в другом государстве. С другой стороны, это перемещение вполне в духе тех тенденций, которые проявились в среде русинской интеллигенции в 1920 году. Значительная ее часть тяготела к венгерской культуре, венгерскому государству, что легко

объяснимо, учитывая нахождение Подкарпатья в составе именно Венгерского государства на протяжении всего исторического периода.

Следующее значительное, несомненно, мировозренческое изменение в жизни молодого человека произошло в начале 1940-х при переходе в лагерь русинофилов. И этот переход можно в определенной степени объяснить. „Я остаюсь со своим народом". Большинство русофилов и тогда, и позже, вплоть до наших дней переходили в русинское сообщество. В этой связи, я вспоминаю письмо Дмитрия Вакарова кому-то из своих изянских сверстников. Надо сказать, что Иза – это такой „форпост" воинственного русофильства, сдобренный даже просоветскими тенденциями. Так вот Вакаров, молодой поэт, погибший в немецком концлагере весной 1945, объясняет своим единомышленникам, о близости русофильского и собственно русинского идеологических лагерей...

Более трагичным выглядел раскол бывших единомышленников, перешедших в украинофильский лагерь...

Так вот по-настоящему трагические перемены случились в жизни русинских интеллигентов позже. Для Эмиля Балецкого уже в 1943 году. Знаем, что он защитил замечательную, судя по публикации, докторскую работу в университете в 1943 году и тогда же был призван в действующую армию на восточный фронт. Именно этот период биографии изобилует белыми пятнами, а для конкретного молодого человека, простого солдата, трагическими и смертельно опасными днями. Сегодня мы можем только предполагать, что случилось на фронте. Очевидно, как интеллектуал, Балецкий лучше других понимал, что происходит в мире. Однако, не думаю, что это был простой выбор. Не дай Бог оказаться перед подобным выбором – между Гитлером и Сталиным, между огнем и наковальней... Очевидно, воспользовавшись своими знаниями, в том числе русского языка, молодой ученый переходит на сторону Красной Армии. По воспоминаниям ближайшего окружения ученого, он попадает в СМЕРШ, пока всего лишь переводчиком, но несомненно знания и опыт, приобретенные там, вряд ли оставляли ему иллюзию личной безопасности и какую-либо гарантию в том, что вскоре он не окажется в роли жертвы этой страшной структуры советских спецслужб...

Я не застал в живых Эмиля Балецкого, но я был знаком с некоторыми его ровесниками и даже друзьями. Я вспоминаю, как в коридоре ужгородской университетской библиотеки я случайно

встретил Василия Сочку-Боржавина. Мы мило разговаривали, и, вдруг, изменившись в лице, этот немолодой уже мужчина в ужасе тащит меня в какой-то темный закоулок, шепчет „Дьявол идет". Я полон недоумения. Оказывается, в другом конце коридора мой собеседник увидел одного молодого историка, известного тогда яркого интеллектуала и патриота молодого украинского государства, а значит – противника всего русинского. Этот мимолетный испуг (спустя десятилетия с момента прихода в Ужгород Советской армии!) немолодого человека ярко иллюстрирует, на мой взгляд, как раз весь тот ужас послевоенного времени для всякого русинского образованного человека, который пережил трагическую смену общественно-политической формации. Я вспоминаю краткую встречу с Оливером Владимиром, который упомянув при мне великую поэтессу Анну Горенко, вызвал некоторое недоумение в моей душе юного советского филолога, мы то ее называли Анной Ахматовой... Студент Будапештского университета так и не смог вписаться в реалии советской системы. И, похоже, сделал это сознательно, не став скрывать свои религиозные убеждения, что автоматически накладывало табу на его профессиональную карьеру. Насколько знаю, выживал на репетиторском поприще...

Вспоминаю и тех студентов Будапештского университета, которые учились вместе с Эмилем Балецким. Михаила Васильевича Симулика и Василия Ивановича Ороса, которые работали на кафедре русского языка в Ужгородском университете в мои студенческие годы. Они-то пытались, и в некоторые отрезки своей научно-преподавательской карьеры весьма успешно, встроиться в систему. Михаил Васильевич, кстати, не без поэтических достижений в молодые годы, также, как и Эмиль Балецкий, в зрелые годы полностью игнорировал музу, предпочитал исследования синтаксиса в славянских языках и административную деятельность в Ужгородском университете, где долгие годы возглавлял кафедру русского языка. Вскоре после выхода на пенсию в период развала империи остался на кафедре, однако скоропостижно скончался чуть ли не прямо на приеме в одном из государственных учреждений после хамства кого-то из мелких госчиновниц.

Василий Иванович Орос, доцент той же кафедры русского языка, прожил долгую жизнь, однако был фактически изгнан из университета сразу после достижения 60-летнего рубежа. Также, как и Эмиль Балецкий, Василий Орос в Будапеште защитил малую докторскую по фонетике. По русинской фонетике родного села Салдобош. Стихов он,

правда, не писал и вообще был скорее полной противоположностью Эмилю Балецкому, юному бунтарю-интеллектуалу с его склонностью к рискованным действиям. Вспоминаю, как сдержанно и, явно без одобрения, мол, я бы так никогда не смог, Василий Иванович вскользь рассказывал мне о поездке Эмиля Балецкого под чужим именем, т. е. с чужим студенческим билетом в Польшу. И это в военное время, когда одна случайность – и ты в зоне внимания гестапо... В свое время, Василий Иванович Орос выполнил таки то-ли шуточное, то-ли серьезное пожелание Иштвана Кнежи, которому ассистировал в студенческие годы. Тот как-то посоветовал ему найти „живую" грамматику венгерского языка. Случилось это уже в Мараморoше, где после войны очутился молодой будапештский доктор. Вместе с женой Нелли, той самой „живой грамматикой", т. е. венгеркой по происхождению, они воспитали двух дочерей, которые обе еще в советское время вышли замуж за венгерских граждан и эмигрировали в соседнюю страну. По советским меркам, это был настоящий вызов системе. В 1985 году, когда на кафедре ощущалась острая нехватка кадров (вместо 50 человек стали набирать 75 на русское отделение, кстати, именно поэтому на кафедре уже со следующего 1986 года очутился и я, ваш скромный докладчик), его в расцвете сил и возможностей отправили на пенсию. Я вспоминаю своего замечательного преподавателя фотожурналистики в Ленинградском госуниверситете Пирожкова, у которого в те же годы приключилась та же история, дочь вышла замуж за иностранца, поставив таким образом крест на преподавательской карьере отца...

Все выше упоминаемые мною достойные люди были из русофильского лагеря, который доминировал в интеллигентской среде в крае еще в середине прошлого века. Впрочем, не реализовали себя и представители из протиборствующего лагеря украинофилов. Кстати, центром украинофильства в межвоенные годы, коль мы уже здесь, был чисто венгерский в те годы Берегсас. Именно здесь злой гений всего русинского Иван Панькевич заложил украинскую гимназию. Так вот биографии лучших из его последователей Николая Лелекача и Федора Потушняка, которые оставили заметный след в творческой жизни края военных лет, работая под началом Ивана Гарайды в Подкарпатском обществе наук, весьма показательны. Первый из них, историк в послевоенном Ужгородском университете, как поговаривали злые голоса, после посещения высшего партийного кабинета написал

знаменитую, понятно, не своим научным уровнем, статью о вхождении Подкарпатья в состав Киевской Руси. Поговаривают, так и не реализовал свой потенциал ученого, спился... Федор Потушняк, также работавший на историческом факультете, попытался схитрить, всецело ушел в археологию, но это не особо помогло. В качестве литератора неоднократно был нещадно бит сторонниками социалистического реализма. Скончался еще в 1960 году.

Нужно заметить, что в послевоенные годы местные некогда ярые противники, русофилы и украинофилы, оказались в равных условиях. Дмитрий Поп, местный краевед, вспоминал, как горько шутили бывшие сторонники некогда столь враждебных лагерей разоренные колхозом некогда состоятельные крестьяне Страбичева.

И в завершение. К легендам и мифам вокруг нашего юбиляра. Говорят, несколько раз он в закрытом вагоне проезжал на Восток через родные Мукачево и Чинадёво. Подолью масла в огонь, ездил в Москву, где жил до 1953 года один большой лингвист... Помните, „Товариш Сталин, вы большой ученый. В языкознании познавший толк...” Лишь однажды, насколько я знаю, Эмиль Балецкий побывал таки в родном селе. Приезжал на свадьбу племянницы. Говорят, не общался ни с кем, кроме членов семьи. Хотя, как вы понимаете, пробраться ближе к гуру целой генерации местных литературных пассионариев желающие были. Похоже, у послевоенного будапештского интеллектуала, а до того вундеркинда и вскоре лидера литературного Подкарпатья 30-40-ых гг., к тому времени не осталось иллюзий по поводу совмещения столь разных эпох. Эмиль Балецкий, надо полагать, просто понимал, что последний, тот самый послевоенный, крутой разлом в социуме Подкарпатья свидетельствовал о завершении всего. Произошли столь сильные и качественные изменения в жизни всего общества, что при всем желании, нет никакой возможности, да и незачем, связывать прошлое с настоящим или будущим. Назовем это все, и, кажется, это будет моим скромным вкладом в современную философскую мысль, „концом истории”. И провозгласил его своим поведением, как видим, вовсе не американский философ Френсис Фукуяма, и не в 1992 году, а гораздо раньше будапештский лингвист Эмиль Балецкий. Правда, его „конец истории” носил локальный характер, речь шла о трагических и бесповоротных событиях в истории Подкарпатья середины XX века...

Извините за столь пессимистичное содержание доклада, которое, впрочем, детерминировано событиями в нашей недавней истории.

КОНЦЕПТ ЩАСТЯ У НОВЕЛАХ «ЦВІТ ЩАСТЯ» БОГДАНА ЛЕПКОГО ТА «СЧАСТЬЕ» ЕМІЛЯ БАЛЕЦЬКОГО

ОЛЕКСАНДР КОРДОНЕЦЬ
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
kordonec@gmail.com

The article attempts to trace the originality of understanding the concept of happiness in the miniatures "Bloom of Happiness" by B. Lepkyi and "Happiness" by Emil Baletskyi, to identify typologically similar features in the works of two artists. Both writers worked in small prose genres in the first half of the twentieth century, were interested in philosophical and psychological issues, gave an original interpretation of the phenomenon of happiness.

Доба першої половини XX ст. принесла значні зміни як у суспільне, так і мистецьке життя Європи. Уже кінець XIX століття засвідчив поступове назрівання кризи позитивістичного світогляду, що панував на той час у Західній Європі. Поступово піддавалися сумніву та ніби розмивалися, здавалося б, цілком зрозумілі та кришталево чисті принципи класичної філософії і перш за все тому, що вони, попри їх привабливість, не дуже узгоджувались із життям, яке виявилося багатограннішим та складнішим за певні постулати. Воно засвідчувало себе швидше відносним, ніж абсолютним, скоріше неоднозначним, ніж однобічним.

Якщо представники класичної філософії XIX ст. стверджували, що розум є вищою і найціннішою частиною людської психіки, то у їхніх наступників на перший план виходять інші – ірраціональні та підсвідомі чинники, які масштабами й силою дії перевершують розум. Засновниками некласичної філософії вважаються А. Шопенгауер, С. К'єркегор, Ф. Ніцше.

В українському письменстві процеси оновлення мистецько-філософської парадигми виявилися дещо пізніше, на самому зламі двох епох – XIX і XX століть. Зміна естетичних орієнтирів відбувалася як під впливом нових західноєвропейських ідей, так і завдяки іманентним відроджувальним національним процесам. Модернізм підніс українську літературу на якісно новий рівень.

Значна роль в оновленні української малої прози належить таким митцям, як Б. Лепкий. Народжений в Австро-Угорщині, часто перебуваючи далеко за межами батьківщини, письменник чутливо реагував на нові віяння в мистецтві, тож уже у своїх ранніх творах,

написаних на зламі століть, засвідчив тенденцію до розширення проблематики, зокрема звертався до філософських тем. Яскравим прикладом цього є мініатюра «Цвіт щастя» Б. Лепкого.

Ще одна багатогранна творча особистість, якій довелося майже все життя провести далеко від рідного краю, – це закарпатець Еміль Балецький. Він більше знаний як мовознавець, що цікавився закарпатською діалектологією та історичною українською лексикологією, педагог та перекладач. Майже невідома ще одна сторона його діяльності – це художня творчість, хоча писати він почав ще у шкільні роки. Як слушно відзначає Є. Барань, «період його поетичних устремлінь довгий час залишався невідомим (сам не згадував про етап свого життя, пов'язаний з літературною творчістю), попри те, що у свій час він був найперспективнішим російськомовним поетом краю» (Барань 2018: 159). Не менш цікавою від лірики є і проза Е. Балецького. Вона хоч і невелика за обсягом, але оригінальна тематикою та проблематикою. У новелах та мініатюрах письменника, так само як і в творах Б. Лепкого, відчуваються віяння модерних течій.

На сьогодні маємо численні здобутки у вивченні новелістики Б. Лепкого (праці М. Ільницького, Ф. Погребенника, М. Ткачука, Н. Буркалець, М. Зушмана та ін.), натомість проза Е. Балецького є майже недослідженою (як виняток можемо назвати підготовлене А. Золтаном та М. Капралем видання літературної спадщини письменника, до якого додається цікава передмова). Цілком закономірною в такій ситуації є і відсутність порівняльних досліджень малої прози Богдана Лепкого та Еміля Балецького. Тож вважаємо обрану нами тему перспективною, такою, що дасть можливість простежити типологічні збіги та повніше розкрити своєрідність, багатогранність розвитку української малої прози першої половини XX ст.

Б. Лепкого вже традиційно називають представником українського модернізму, в новелістиці якого яскраво простежується поетика психологічного ліричного імпресіонізму. М. Ткачук відзначає імпресіонізм як характерну ознаку стилю Б. Лепкого (Ткачук 2007: 45). Імпресіоністична стилістика письменника, за спостереженням ученого, поєднується з елементами символізму та національною традицією, утворюючи своєрідний стильовий синкретизм, що проявився як у поезії, так і в прозі Б. Лепкого.

Спробою власної інтерпретації складного філософського феномену – щастя – є мініатюра «Цвіт щастя». Б. Лепкий, як і кожний

митець, прагне осмислити саму суть цього явища, використовуючи для цього оригінальні символічні образи. Головний герой твору – хлопчик, який хоче зрозуміти, що ж таке щастя. Мати розказує дитині, що це – такий «гарний цвіт», який росте далеко за водою. Символічні образи цвіту й води стають наскрізними в мініатюрі, набувають багатоаспектних глибинних асоціацій. Так, цвіт щастя інтертекстуально перегукується з народними переказами про цвіт папороті. Автор наче вибудовує своєрідний асоціативний ряд, підштовхуючи читача до певного висновку: як неймовірно важко, практично неможливо знайти цвіт папороті, так само важко досягти в житті справжнього щастя, гармонії.

Бажання хлопчика нарвати цвіту щастя виливаються у фантастичні марення. Б. Лепкий не випадково обирає героєм дитину. Адже діти більше за дорослих схильні вірити у свої фантазії. На думку З. Фройда, і діти, і дорослі люблять фантазувати. Якщо перші не завжди відділяють уявний світ від реального, то у дорослому віці людина через різні культурні й суспільні обмеження все рідше звертається до фантазій, гри (гра може бути й грою уяви), а отже, все менше відчуває себе щасливою (Фройд 2002: 110–111).

Вночі хлопчик вирушає в подорож за цвітом щастя. Автор тільки окремими штрихами натякає, що це подорож уявна: «*Всі в хаті спали. Навіть стара, велика, чорна кітка, що звичайно в таку пору любила відбувати лови, лежала під печею, як грудка чорної землі*» (Лепкий 1990: 134). Незвичайність всього, що відбувається, нехарактерна поведінка тварини – все це свідчить, що дитина бачить сон, який не відрізняє від реальності.

Все навколишнє передається крізь призму бачення хлопчика (використання прийому «кута зору»), пейзажі набувають імпресіоністичного забарвлення. Митець прагне передати, зафіксувати мить такою, як її бачить маленький герой: «*Ранок був недалекий. На виднокрузі появився вузенький пасмужок, зразу блідий і невиразний, відтак усе більший і ясніший. Зорі блідли, блідло також і небо* » (Лепкий 1990: 133–134).

Автор відтворює слухові і зорові враження хлопчика, враховуючи особливості дитячої психології. Дитина сприймає світ безпосередніше, вона набагато ближча до первісної природи (яку наші предки сприймали одухотвореною), ніж соціально заангажована доросла людина, тому все навколо в уяві хлопчика постає живим. Зокрема, персоніфікованим є образ води, який у творі стає архетипним. Вода – один із основних міфологічних образів, на думку представників

давньогрецької натурфілософії, належить до чотирьох основних першоелементів всесвіту, тобто вода здавна уявлялася як сила, що дає життя. У той же час із первісних часів вода – це межа, перехід зі світу живих у світ потойбічний. У давньогрецькій міфології перевізник Харон перевозив душі померлих до підземного царства саме через воду – річку Стікс (Гловацька 1991: 262).

Хлопчик чує голос води, яка кличе його: «*Ходи, я занесу тебе на другий бік, там, де цвіте розкішна квітка щастя*» (Лепкий 1990: 134). Дитина кидається у воду, але хвиля відносить її від берега, «*раз у раз б'є, відбивається й дальше несе і заносить малого хлопчину. Вже він по груди пірнув глибоко у воду, вже лиш головку видно, лиш руки, лиш волосся сплило…*» (Лепкий 1990: 134).

У наступному епізоді події отримують реалістичне пояснення: біля ліжка хворої дитини сидить лікар, який говорить: «*Коли сильна природа, так при Божій помочі переможе. А як ні, то піде за щастям, за вічним щастям* (Лепкий 1990: 134)». Отже, образ води в мініатюрі – своєрідна межа між життям і смертю, яку майже перетнув головний герой (подібне трактування образу води зустрічаємо і в ранній новелі Б. Лепкого «Настя», однак у мініатюрі «Цвіт щастя» цей образ знаходить більш досконале художнє втілення, що свідчить про творчу еволюцію митця). Щастя у цьому світі не існує, це лише фантазія, а прагнення до щастя проникає у свідомість людини через колективне несвідоме. Тому прагнення до гармонії залишається з героєм протягом усього життя: «*Він знає, що... за водою не росте жодна квітка щастя... А все ж таки кидається у воду і йде за нею. Та чи дістане її? Хто знає?*» (Лепкий 1990: 135).

Відповідь на те, що таке щастя, намагається дати й Е. Балецький у мініатюрі «Счастье». Твір закарпатського письменника ближчий до реалізму, хоча з глибоким філософським підтекстом і містить ознаки святкового різдвяного оповідання. Як стверджує І. Буркут, різдвяне оповідання – це «жанр календарної словесності, що характеризується темпоральною зумовленістю: календарний текст «провокується» календарним періодом і пов'язаний із ним змістовно й сюжетно» (Буркут 2012: 68). Дослідниця відзначає, що час різдвяних оповідань може розширюватися до меж святкового періоду, коли спостерігаємо особливу емоційно-ціннісну інтенсивність (Буркут 2012: 69). Можна стверджувати, що такий період зимових свят починається зі Святого Миколая. Саме у такі моменти людина прагне глибше пізнати себе,

задумується над вічними істинами, зокрема, й над тим, у чому полягає щастя та чи можливо його досягти?

Сюжет мініатюри Е. Балецького нескладний. Героїня – проста вчителька, яка приїхала до міста на святкування дня Святого Миколая, організованого для педагогів округу, і чекає свою подругу. «*Но подруга не приходила… Снегъ падалъ большими хлопьями. Милліоны снежинокъ лепились на платье и ботинки учительницы. Порою девушка пріостанавливалась и стряхивала съ себя белыя хлоп'я*» (Балецкий 2007: 91).

Автор малює картину міської вулиці імпресіоністичними мазками, що частково наближає його манеру до стилю Б. Лепкого, створює певну ліричну настроєвість твору. Щоб не змерзнути, вчителька ходить туди-сюди і кожного разу зупиняється перед вітриною книжкового магазину, «*где къ празднику были выставлены также и фонарики, и звездочки, и свечи и много разныхъ безделушекъ – подарки. Посередине витрины стоялъ большой св. Николай, а вокругъ него маленькіе Николайчики въ перемешку съ красними рогатыми чортиками*» (Балецкий 2007: 91).

Увагу героїні ця вітрина привертає не випадково: адже їй самій бажається відчути атмосферу свята і пов'язаного з ним дива. «Хронотоп різдвяних оповідань передбачає особливу філософську наповненість категорії часу: у лінійний, побутовий час вступає час циклічний, сакральний. Вплив святкового часу на буденний простежується в усіх різдвяних оповіданнях, типологічною рисою яких виступає мотив дива» (Буркут 2012: 71).

Ще одна особливість різдвяних жанрів – використання архетипу порогу, що часто переосмислюється як момент зміни, життєвого перелому, вияву своєї справжньої сутності. У мініатюрі Е.Балецького архетип порогу доповнюється мотивом зустрічі. Біля вітрини книжкового магазину вчителька стає свідком розмови шестирічного обірваного (ця деталь вказує на крайню бідність родини) хлопчика з матір'ю. «*Мальчикъ постоянно безпокоилъ матъ: – Мамко, купить ми того маленького Миколая! Не того великаго, что въ середине, ай того малаго! Мамко… Нищая ничего не говорила, порой только ворчала, глядя на подарки, и мысленно уносилась въ господскій домъ, где служила въ молодости. Тамъ всегда было много подарковъ!*» (Балецкий 2007: 91).

Загалом Е. Балецький виявляє себе майстром художньої деталі та мікрообразу. Прикладом цього є останнє речення в наведеній цитаті. Мати так само, як і дитина, підсвідомо мріє про подарунок, про диво,

але не сміє в цьому зізнатися, а тільки переноситься думками в той час, коли ще була можливість повною мірою відчути святкову атмосферу.

Хлопчина виявляє вперту настійливість у проханні, він готовий заспівати колядку і навіть відмовляється від вечері (знову важлива деталь: вона складається з самого хліба, що ще раз підкреслює матеріальну скруту родини). Зрештою, мати піддається на вмовляння дитини і витягає дрібні монети. Але «*десятигеллеровая монета упала и покотилась по тротуару. Юрко съ матерью начали искатъ, но найти не могли*» (Балецкий 2007: 92).

І тоді вчителька робить вчинок, який символічно можемо назвати «переступанням» порогу, виявленням своєї внутрішньої сутності. Вона пропонує купити для хлопчини фігурку Святого Миколая і з радістю спостерігає за його реакцією: «*Юрко принялъ подарокъ и не зналъ, что ему сказать. Чтобы выразить свою радость онъ вертелъ игрушку и приговаривалъ: – Ой-ой, якій! Ой-ой! Нищая въ это время нашла монету, закивала учительнице и сказала сыну: – Подякуй, хлопче, подякуй та пой дому!*» (Балецкий 2007: 92).

Вчителька залишається, а хлопець, радо виспівуючи колядку, йде з матір'ю додому. Здається, відчути себе щасливим у цій ситуації зміг Юрко, але насправді смисл історії, яка набуває алегоричного і філософського характеру, глибший. Автор наче бажає натякнути читачеві про кілька важливих істин. Насамперед те, що щастя у простих речах і треба вміти радіти у житті навіть дрібницям. Найпоказовіше це виявляється у дітей, які сприймають світ безпосередніше (в аналізованих творах обидва письменники виявили себе майстрами відтворення дитячої психології). Але, мабуть, ще важливіше те, що треба вміти дарувати таку радість. Героїня, почувши розмову, на інтуїтивному рівні відчула необхідність творити добро, дати відчуття щастя людині, що так гостро його потребує.

Таким чином, у мініатюрах першої половини XX століття, зокрема й у творі «Цвіт щастя», Б. Лепкий розширює межі філософської проблематики, розкриває таємниці людської душі, взаємозв'язку людини й природи, ставить питання про можливість/неможливість здобуття щастя у людському житті. Б. Лепкий не дає відповіді, він ненав'язливо пропонує кожному читачеві самому вирішити цю вічну дилему. Схожими питаннями переймається й Е. Балецький, який у мініатюрі «Счастье» ніби попереджає нас: щастя у простих речах, у

любові до ближнього, а не в химерній гонитві за мрією, яка здатна перетворитися у постійний неспокій, біль та страждання.

У фрагменті «Цвіт щастя» Б. Лепкого виразніше виявляється струмінь модернізму (символічні образи з глибоким смисловим підтекстом, переплетення реальності й фантастичного, недомовленість, широке поле інтерпретацій), тут не відчувається туги за чимось назавжди втраченим, але сумовитий ліричний серпанок надає творові неповторної настроєвості. Фрагмент Е. Балецького дещо ближчий до реалістичної поетики, хоча теж має виразний алегоричний підтекст. Однак на проблемно-тематичному рівні між творами обох письменників спостерігаються типологічні перегуки і розуміння складності та багатогранності концепту щастя.

Отже, мініатюри «Цвіт щастя» Б. Лепкого та «Счастье» Е. Балецького засвідчують розширення та ускладнення проблематики малої прози на українських землях в першій половині XX століття, її розвиток у річищі європейської модерної літератури, збагачення стильової палітри та поетики.

ЛІТЕРАТУРА

Балецкий Э. 2007. *Литературное наследие.* Под. редакцией А. Золтана и М. Капраля. Nyíregyháza.

Барань Є. 2018. Еміль Балецький – дослідник української мови (до 100-річчя від дня народження) // Українська мова. № 4. С. 150–161. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2018_4_18 (дата звернення 31.10.2019).

Буркут І.2012. Художні особливості хронотопу різдвяної прози: темпоральна зумовленість різдвяного оповідання // *Слово і час*. 2012. №11. С. 68–71.

Гловацька К. 1991. *Міфи Давньої Греції*. Вид. 4-те, доп. К. : Веселка, 1991. 364 с.

Лепкий Б. 1990. *Вибране* / [передм. М. Ільницького]. Львів: Світ. 181 с.

Ткачук М. 2007 *Наративні моделі українського письменства*. Тернопіль: ТНПУ, Медобори, 2007. 464 с.

Фройд З. 2002 Поет і фантазування // *Слово. Знак. Дискурс*. Антологія світової літературно-критичної думки. Львів: Літопис, 2002. С. 109–111.

Золтан Андраш, Капраль Михаил. 2007. Предисловие. // Балецкий Э. Литературное наследие. Под. редакцией А. Золтана и М. Капраля. Nyíregyháza. С. 5–7.

BALECZKY EMIL ÉS AZ UKRÁN NYELVEMLÉKEK

KOCSIS MIHÁLY
Szegedi Tudományegyetem
kocsism@lit.u-szeged.hu

The article deals with three essays written by Emil Baleczky that are dedicated to Ukrainian linguistic records kept in Hungary. All these manuscripts were written in the North-Eastern territory of the Hungarian Kingdom in the 17th and 18th centuries. As a consequence, the studies in question can still be regarded of crucial importance in the research of the history of the Subcarpathian Ukrainian dialects.

Noha e sorok írója Baleczky Emillel személyesen soha nem találkozott, mégis nagy megtiszteltetés számára, hogy az évforduló alkalmából rendezett emlékülés meghívott résztvevőjeként a tisztelgő kötetbe írhat. Ennek magyarázata a következő.

Amikor 1981-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem ukrán szakos hallgatója lett, a nyelvtörténeti előadásokat az ekkor már beteg professzor helyett korábbi tanítványa, Wernke Géza adjunktus tartotta. Ő pedig egykori jegyzeteiből dolgozott, már az első órán bejelentetve, hogy mindent pontosan úgy fog továbbadni, ahogyan azt a tanárától hallotta. Így lettek az akkori és későbbi ukrán szakos hallgatók – Wernke Gézának köszönhetően közvetetten – maguk is Baleczky-tanítványok.

A Magyarországhoz kötődő ukrán nyelvemlékeknek Baleczky Emil három tanulmányt is szentelt, egyet társszerzőként. Ezekben az 1666. évi zborói szerződést (Балецкий 1956), a XVII–XVIII. század fordulóján keletkezett egri irmologiont (Балецкий 1958) és Báthory Zsófia 1674-ből származó oklevelét (Перени–Балецкий 1959) elemzi. Mind a három írás a Magyar Tudományos Akadémia szlavisztikai folyóiratában, a *Studia Slavicá*ban jelent meg.

1. A zborói szerződés: A dokumentumot Budapesten, az Országos Levéltárban őrzik; jelzete: Rákoczy–Aspremont cs. 1. Caps. 54, fasc. N 1. A gyűjteményben található iratok magyar vagy latin nyelvűek, így a Baleczky Emil által leírt egyezmény kivételt jelent. A szerződés 1666-ban Zborón (ma: Zborov, Kelet-Szlovákia) készült és Zalai Pál sztaroszta előtt – környékbeli nemesek és papok jelenlétében – köttetett.

Tartalma a következő: a valószínűleg soltész Seman (Семан) és a tvaroszcai pap között vita tört ki (ennek oka ismeretlen). A felek a sztaroszta előtt megállapodnak abban, hogy aki a vitát újrakezdi, 20 arany bírságot *(бершак)* köteles fizetni. Az írnok személye ismeretlen maradt, de

bizonyosan nem a vitatkozó felek valamelyike volt, mert az ő leírt nevük mellé aláírásként kereszt került.

A 13 sornak 8 oldalas elemzést szentelt a szerző, részletesen kitér a grafikára és helyesírásra, a hang- és alaktanra, továbbá a szókincsre egyaránt. A felhasznált szakirodalom tekintélyes mennyisége, annak sokszínűsége különösen imponáló: tartalmaz korabeli (XVII. századbeli) forráskiadásokat, nyelvtörténeti, dialektológiai és történeti műveket, továbbá szótárakat is.

Végső megállapításként Baleczky Emil arra a következtetésre jut, hogy a zborói szerződés a hivatali iratok stílusában írott ukrán emlék, mely lemk nyelvjárási elemeket és nyugati szláv (szlovák, lengyel) nyelvi vonásokat is tartalmaz.

2. Az egri Főegyházmegyei Könyvtár T XIV, 14, 4044–1 jelzetű kézirata egy irmologion, melyről a katalógusban ez olvasható: Psalmodia cum Notis Musicis et Picturis Coloratis Ruthenice 1773. A kódex 203 papírlapból áll, melyek mérete 15x18 cm. 198 levél eredeti cirill betűszámozással van ellátva, a kötésbe került 5 későbbi lap nem. (A könyvtárban a kéziratot ceruzás arab számozással is ellátták.)

A papírokon található vízjelek közül Baleczky Emil tízet (!) azonosított: erdélyi és szlovák malmok termékei. A legkorábbi 1677-ből ismert. A félusztávból – különösen a 118. levéltől kezdődően – szkoropiszbe hajló kézírás és a díszítés a XVII–XVIII. század fordulóját idézi. Az irmologion egy másoló munkája.

A kézirat – Egerbe kerülése előtt – a sajópálfalvai unitusok tulajdonában volt. Ebben a helységben (melynek mai hivatalos neve: Sajópálfala) a XVIII. században az istentisztelet a lemk kiejtés szerinti egyházi szláv nyelven folyt, holott a lakosság szlovákokból és magyarokból állt – ám nem kizárt, hogy a falunak lemk lakosai is lehettek. (Hozzátesszük: az 1806. évi egyházi összeírás szerint a saját parókiával és népiskolával rendelkező Sajópálfalán 556 a görög katolikus lelkek száma, más vallású pap a faluban nem szolgált, a prédikációs nyelv pedig a ruszin volt (Udvari 1990: 102). A provenienciát tekintve és az időben visszafelé haladva: a pálfalvai unitusokhoz egy bizonyos Fekete Jánostól került, akinek elődje, Fekete Mihály azt 1753-ban 6 máriásért megvásárolta, majd bőrbe köttette.

De ki lehetett az irmologionunk szerzője? Erről azt írja Baleczky Emil: „Ha ezt az Irmologiont később másolták volna, akkor a több mint harminc irmologiont alkotó kárpátaljai művész, Ioan Juhasevič (Иван Югасевич, 1741–1814) egyik korai írásművészeti alkotásának tekinthetnénk. Ám még

azt megengedve, hogy a mi Irmologiumunk 1753-ban készült, sem feltételezhetjük, hogy azt az akkor tizenkét esztendős Ioan Juhasevič másolta" (saját fordítás – K.M.). Következésképpen csak Juhasevič egyik *előfutára* lehetett az alkotó.

Baleczky Emil nyelvemlék-leírása ismét nagyon alapos. Felépítése hasonló a zborói megállapodásról írott munkájához.

Az irmologion szövegének elemzésében feltűnő, hogy a szerző

– ragaszkodik az eredeti betűkészlet pontos visszaadásához (még ha a példákban a grazsdankát, pl. **е**, **я** találjuk is): őrzi a **ѧ, ѡ, ї, оу, ѣ, ѵ, ѕ, ъ** betűket;

– a bejegyzéseket a főszövegtől elkülönítve elemzi, további két részre bontva őket: a másolótól származó, valamint a későbbi bejegyzésekre.

Következtetésként Baleczky Emil megállapítja, hogy a szöveg lemkizmusai alapján ítélve a másoló a lemk nyelvjárást beszélhette. A kézirat valószínűleg a XVII–XVIII. század fordulóján keletkezett Kelet-Szlovákiában. Erre a helyszínre utal az ún. súgó is.

Nyolc oldal margóján ugyanis – az egyes énekek elején – függőleges szöveget találunk. A sorok összeolvasásából az alábbi történet kerekedik ki (az írásjelek Baleczky Emiltől származnak):

Ишолъ черецъ из манастырѧ.
Стритилъ его вторый черецъ.
– Ѿкуду грѧдешъ, брате черче? –
– С костантина града, брате черче. –
– Сѧдме собѣ, брате, и побесѣдуиме.
Ци не умерла там, брате, мати моѧ? –
– Оумерла, умерла, брате, мати твоѧ. –
– Оувы мнѣ, брате, мати моѧ!

Előttünk egy korabeli dal, melynek minden sorát más-más dallammal énekelték: azzal, amellyel a sorhoz tartozó oldalon kezdődő egyházi éneket. A diakónusok tudták ezt a dalt, így a kottajelek ismerete nélkül is képesek voltak az Irmologion adott részét helyesen énekelni. S miután a fenti szövegű éneket 1899-ben Sáros vármegyében még lejegyezték, ezért joggal feltételezhető, hogy a kézirat keletkezési helye Kelet-Szlovákia (nem pedig a tőle távoli Borsodban fekvő Sajópálfalva).

3. Báthory Zsófia 1674. évi oklevelét Máriapócson őrizték, ám a kéziratnak időközben nyoma veszett. Baleczky Emil a dokumentumot fotó alapján elemezte (és mellékletben a szövegét is közölte).

A terjedelmes tanulmány első öt oldalát a történész Perényi József írta. Perényi az oklevél tartalmát így foglalja össze: Báthory Zsófia engedélyezi,

hogy a munkácsi és a szentmiklósi domínium területén élő unitusok saját ünnepeiken ne dolgozzanak.

Baleczky Emil nyelvi elemzése ezúttal is kitér a grafikai, helyesírási és nyelvi (hang- és alaktani) sajátosságok leírására és értelmezésére. A tanulmány külön kiemelendő része a teljes szókészletet tartalmazó szótár, amely 12 oldalas, vagyis a tanulmánynak csaknem felét teszi ki. Szemléltetésként itt egy szócikket közlünk belőle (saját fordítás – K.M.):

бировом [биров ~ бирув ?] 'falusi sztaroszta' < m. bíró. Kárpátaljai nyelvjárási szó. A korai magyar kölcsönszavak közé tartozik. A kárpátaljai nyelvemlékekben 1603-tól található [hivatkozás], a moldvaiakban 1434-től [hivatkozás], de a Kárpátok északi lejtőin aligha ismert. Egy sor olyan nyelvjárási anyagban megtalálható, mely a kárpátaljai nyelvjárás-területen keletkezett, különféle alakokban: *берів, бирів, біров, биріў, біроў, бироў, біров* stb.

Elemzése végén a szerző megállapítja, hogy oklevelünk nyelvének különlegességét az adja, hogy

– a korabeli kárpátaljai emlékektől eltérően nincs benne moldvai, havasalföldi vagy szerb iratokra jellemző vonás;

– egyaránt előfordulnak benne közös keleti szláv, közös ukrán, egyházi szláv és lengyel sajátosságok.

A lengyel elemek egy része szokásosan megtalálható az ukrán emlékekben. Az ukrán nyelvjárási vonások viszont azért tarthatnak számot kiemelt érdeklődésre, mert azok nem helyiek, hanem *közös délnyugati* sajátosságok. Kétségkívül helyi jellegzetességnek csak a magyarból kölcsönzött *ешпан, биров, биршаг,* esetleg még *двурник* szavakat tekinthetjük. (Utóbbi lengyel eredete azért kérdőjelezhető meg, mert a lengyel szavakban nem tükröződik az *o*>*и* változás, l. pl. *кролевая, седмиґроцкого*.)

A helyi elemek hiánya azzal is magyarázható, hogy az oklevél nem magyar vagy latin eredetiből történt fordítás, hanem *eredeti fogalmazvány*. (Perényi József szerint ezt a feltevést erősíti meg az a tény, hogy a dokumentumról az aláírás hiányzik.) Ha viszont fogalmazvány – teszi hozzá Baleczky Emil –, akkor annak szerzője csakis a munkácsi püspök, Josyf Vološynovs'kyj (Йосиф Волошиновський) lehetett, aki galíciai származású volt. Így érthetővé válna, miért került a szövegbe olyan kevés helyi nyelvjárási vonás.

Itt most ki kell térnünk egy érdekes egybeesésre. A 86 esztendővel korábbi keletkezésű Szkotarszkei Tanító Evangéliumban a galíciai és a kárpáti nyelvjárásokra jellemző dialektalizmusok szintén egyaránt megtalálhatók. Ezt a tényt Vasyl' Nimčuk professzor úgy értelmezte, hogy

maga a kódex Kárpátalján keletkezett ugyan, ám írója Galíciából származott (Німчук 1997: 10).

Végül záró megjegyzésként még hozzátesszük: a Szegeden kiadott *Ukrán nyelvtörténeti szöveggyűjtemény*ben a zborói szerződés és Báthory Zsófia oklevele egyaránt helyet kapott (H. Tóth–Kocsis 1998: 71–73). A szöveget mindkét esetben Baleczky Emil most bemutatott kiadása alapján közöltük.

IRODALOM

H. Tóth Imre, Kocsis Mihály 1998. *Ukrán nyelvtörténeti szöveggyűjtemény.* Szeged: JATEPress Kiadó.

Udvari István szerk. 1990. *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása.* [Vasvári Pál Társaság Füzetei 3.] Nyíregyháza: Vasvári Pál Társaság.

Балецкий Э. 1956. Памятники украинского делового языка XVII века. *Studia Slavica Hung.* 2 (1956): 373–381.

Балецкий Э. 1958 Эгерский рукописный ирмологий. *Studia Slavica Hung.* 4 (1958): 293–319. (+4 tábla)

Німчук В. 1997. Передмова. *Скотарське учительне євангеліє – український гоміліар 1588 року.* Текст рукопису підготував і видав Мігай Кочіш. Сомбатгей: Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, 5–17.

Перени Й., Балецкий Э. 1959. Украинская грамота Софии Батори 1674 г. *Studia Slavica Hung.* 5 (1959): 75–102. (+2 tábla)

ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ ПОНЯТТЯ «РІДНА МОВА»

Лариса Кравець
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ
lara.kravets@gmail.com

The article describes the philosophical study of the phenomenon of "native language". The concept of “native language” is ambiguous and diverse. This encourages philosophers and linguists to look for its stable differential features. In Ukrainian philosophy, the concept of “native language” approaches the concept of “nation” and acquires political significance. This understanding of the concept of "native language" was formed primarily on the basis of the ideas of German classical philosophy. O. Potebnya developed these ideas in East Slavic science in the 19th century. The native language played an important role in the formation of the Ukrainian nation in the 19th - early 20th centuries. In the post-Soviet period, the concept of “native language” was again updated. Modern researchers describe the concept of “native language” as a volatile phenomenon, depending on subjective and objective factors, but it remains relevant in the aspect of building a national state.

Проблема визначення поняття «рідна мова» лежить насамперед у площині соціолінгвістики, етнології, педагогіки, психології, проте вона має і широке лінгвофілософське висвітлення. Узагальнення напрацювань в українській та світовій лінгвістиці в найширшому її часово-просторовому й галузевому вияві актуалізує різні питання, пов’язані з рідною мовою, оприявнює суперечності в її трактуванні, встановленні категорійних ознак та функцій. Дискусійним виявляється навіть положення про об’єктивність поняття, оскільки назвати свою рідну мову може тільки сама людина. На індивідуальне визначення рідної мови впливає багато інтра- й екстралінгвальних чинників. Поняття «рідна мова», «материнська мова», «перша мова», «національна (етнічна, народна) мова» можуть стосуватися однієї мови і збігатися, що можливо в монолінгвальному (мононаціональному) середовищі або в певних суспільно-історичних умовах (політичний тиск на етнос), проте можуть позначати різні мови, що трапляється в багатомовному і поліетнічному середовищі. Неоднозначність поняття та різноаспектність вияву його змісту спрямовує дослідників на пошук стійких диференційних ознак. Водночас Ф. Бацевич, зауважуючи складність дефініції, підкреслює: «Поняття «рідна мова» не можна виявляти за тими формальними ознаками, що використовують,

наприклад, із встановленням етнічної приналежності; воно розкривається лише в порівнянні з менш чи більш спорідненими поняттями» (Бацевич 2009: 43).

В українській лінгвофілософії рідну мову традиційно трактують через поняття «материнська мова», «мова батьків», «мова народу»: «Рідна мова – то мова наших батьків і мова народу, до якого належимо» (Огієнко 2010: 37). Відзначають її важливу націотворчу та державотвочу роль: «Без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомости, без такої свідомости нема нації, а без свідомої нації – нема державности як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення» (Огієнко 2010: 34). Такі погляди в Європі сформувались у період національно-визвольних рухів XIX – початку XX ст. насамперед на основі ідей німецької класичної філософії, зокрема праць Й.-Г. Гердера, Й.-Г. Фіхте, А. Шлейхера, а також В. фон Гумбольдта, та стали засадничими в концепції національного державотворення, реалізованої багатьма народами Центральної та Східної Європи.

Представники німецької класичної філософії нацією вважали спільноту людей, об'єднаних мовою, звичаями і культурою. Й.-Г. Гердер у працях «Мова і національна індивідуальність», «Ідеї до філософії історії людства» та «Трактаті про походження мови» пояснював мову як природну властивість людської свідомості, що на той час було новим і резонансним, оскільки суперечило богословській і конвенційній теоріям, ідеям механістичного матеріалізму. Вчений розкрив засадничу роль мови у визначенні і збереженні культурних цінностей, обґрунтував єдність мови, патріотичного духу і історії нації, довів взаємозв'язок і взаємовплив мови і літератури (Гердер 1977).

В. фон Гумбольдт, поділяючи ідеї Й.-Г. Гердера щодо мови, мислення і народу, розробив лінгвофілософську антропологію та з'ясував природну єдність мови, мислення і культури. Мова, за В. фон Гумбольдтом, це діяльність духу і мислення. Дух відображує матерію, а мова є матеріальним втіленням духу. Відповідно у мові відбиті особливості світосприйняття і світорозуміння людини, «дух народу». Мова допомагає людині пізнавати світ, і водночас це пізнання залежить від мови. За В. фон Гумбольдтом, різні мови є різними світоглядами, тому що в них віддзеркалено різне бачення тих самих речей: «Різні мови – це зовсім не різні позначення тієї самої речі, а різні

бачення її; і якщо річ ця не є предметом зовнішнього світу, кожен (мовець) по-своєму її створює, знаходячи в ній стільки свого, скільки потрібно, щоб охопити і прийняти чужу думку. Мови – це ієрогліфи, в які людина вміщує світ і уяву; при тому, що світ і уява, які постійно створюють картину за картиною за законами подібності, залишаються загалом незмінними, мови самі собою розвиваються, ускладнюються, розширюються. Через різноманітність мов для нас відкривається багатство світу і різноманітність того, що ми пізнаємо в ньому; і людське буття стає для нас ширшим, оскільки мови в чітких і дієвих рисах дають нам різні способи мислення і сприйняття» (Гумбольдт 1985: 349).

Кожна мова, на думку вченого, перебуваючи між людиною і світом та виражаючи суб'єктивне бачення об'єктивного світу, виявляє свій творчий характер, енергетейну сутність. Вона є діяльністю людського духу, енергією, яка проймає усе життя народу, що нею говорить, і водночас результатом цієї діяльності. Мова, з одного боку, виражає неповторність народу, а з другого – формує її. «Розуміння мови як енергейї, – зазначає Ф. С. Бацевич, – було якісно новим у науці про мову та в лінгвофілософії. Формою існування мови в такому аспекті розгляду стає розвиток. Якщо мова – це енергейя, то її можна розглядати як організм, який постійно і вічно себе породжує» (Бацевич 2008: 40–41). Джерело розвитку мови В. фон Гумбольдт убачав у її антиномічній природі, у зв'язку з чим виокремив кілька антиномій: мови і мислення; мови і мовлення; довільності знака і мотивованості елементів мови; об'єктивності і суб'єктивності; мови як діяльності і як результату діяльності; зрозумілості і незрозумілості (Гумбольдт 1984: 169).

Мова і «дух народу», за В. фон Гумбольдтом, розвиваються не ізольовано, а в тісній взаємодії, виступаючи як нерозривна мисленнєва дія. Мова – це жива діяльність «духу народу». Вона перебуває в постійному русі, породжуючи думку та визначаючи специфіку мислення. Кожна мова по-своєму інтерпретує дійсність, тому різні мови виражають різні світогляди. Отже, духовно-енергетейну сутність мови вчений розглядав у зв'язку із народом – творцем і носієм мови. Гумбольдтівські ідеї були підхоплені та розвинуті в лінгвофілософських працях Г. Штейнталя, В. Вундта, К. Фослера, Е. Кассірера, О. Потебні та ін., що в сукупності склали основу концепції рідної мови.

Суспільно-політичні обставини сприяли актуалізації поглядів В. фон Гумбольдта в кінці XIX – на початку XX ст. Розуміння мови як

енергейї цілком відповідало програмі національно-політичного виокремлення народу та стало дієвим чинником у процесах самовизначення європейських народів, а також сприяло розвитку народних (національних) мов. У нових парадигмах ідея про мову як діяльнісну силу корелювала із категоріями пізнання та засвоєння дійсності, унікальних концептуальних систем, детермінованості світогляду народу структурою мови, якою він розмовляє.

В американській лінгвістиці першої половини XX ст. з'явилася гіпотеза лінгвістичної відносності Е. Сепіра і Б. Ворфа, суть якої полягає в тому, що: 1) мова зумовлює спосіб мислення народу, який нею говорить; 2) спосіб пізнання реального світу залежить від того, якою мовою мислять люди. Ці положення хоч і викликали дискусії, проте твердження про вплив мови на процеси пізнання і формування картини світу в сучасній науці стало аксіоматичним. Гіпотеза, як зазначає Ф. Бацевич: «мала важливе значення в історії лінгвістичної і лінгвофілософської думок завдяки «реабілітації» в період домінування структуралізму проблеми співвідношення мови і мислення, увазі до мовних і концептуальних картин світу, мовних значень, специфіки ідіоетнічних мов та їхніх зв'язків з духовним життям народу і особистості» (Бацевич 2009: 92–93).

Ідеї В. фон Гумбольдта зацікавили німецького мовознавця і лінгводидакта Й.-Л. Вайсгербера та надихнули його на створення мовного закону людства, ядром якого став закон рідної мови. Вчений був переконаний, що в мові закладена сила, яка істотно впливає на свідомість її носіїв у всіх сферах духовної культури. Мову він також розумів як первинну дійсність та вважав, що людина пізнає світ через мову, носієм якої вона є. З цього закономірно випливало, що рідна мова – це та мова, за допомогою якої людина освоює світ і входить до певної мовної спільноти (Вайсгербер 2004: 135). «Мовний організм» людини формується поступово, починаючи з раннього дитинства. З розвитком особистості мова розкриває їй свій потенціал та стає для неї найдосконалішим засобом пізнання світу. Колективне володіння мовою виявляє її цілісність та забезпечує тривалість існування. Рідна мова виокремлює народ з-поміж інших та виражає його самобутність. Вона відіграє важливу роль у формуванні етнічної свідомості. Відповідно збереження і розвиток рідної мови – це, за Й.-Л. Вайсгербером, головна умова збереження етносу: «Народ, який відмовляється від своєї мови,

відмовляється від самого себе, а та частина народу, яка змінює мову, робить рішучий крок до зміни народної приналежності» (Радченко 1993: 112). На думку вченого, рідна мова – «найстабільніша форма існування людської мови» (Вайсгербер 2004: 187).

На східнослов'янських теренах ідею духовно-енергетейної сутності мови розвивав у XIX ст. О. Потебня. Дослідник вважав, що мова – це головна ознака народу, але «те, що робить певний народ народом, полягає не в тому, щоб висловлюватися мовою, а в тому, як висловлюватися» (Потебня 1922: 222). Мова, за О. Потебнею, впливає на формування народної свідомості та на хід думок окремої людини: «мова – це засіб не виражати вже готову думку, а створювати її, …вона не відображення готового світосприйняття, а діяльність, що його формує» (Потебня 1993: 38). Поняття «рідна мова» і «мова народу» в працях О. Потебні збігаються. Різносфокусоване бачення проблеми співвідношення народів і їхніх рідних мов спродукувало психолінгвістичний висновок вченого: «Знання двох мов у ранньому дитинстві – це не володіння двома системами зображення і повідомлення одного і того самого кола думок, це роздвоєння цього кола і… забруднення досягнення цілісності світоспоглядання; це заважає науковій абстракції» (Потебня 1993: 166–167).

Ключову роль рідної (народної) мови і в розвитку людини, і в процесах націотворення відзначали М. Костомаров, М. Грушевський, К. Михальчук, Г. Ващенко, І. Огієнко, М. Гладкий, О. Курило, О. Синявський, С. Смеречинський, М. Сулима та ін. Усвідомлення нерозривного зв'язку між мовою здобуття знань та існуванням окремого народу було поштовхом до боротьби за право навчатися рідною (народною) мовою. Ця боротьба на підросійській частині України загострилася в другій половині XIX ст. у зв'язку із скасуванням кріпацтва та необхідністю навчання широких народних мас. М. Костомаров писав: «Народ повинен учитися, народ хоче вчитися; якщо ми не дамо йому засобів і способів учитися своєю мовою – він стане вчитися чужою, і наша народність загине з освітою народу» (Костомаров 1994: 309). Відтак навчання рідною мовою зумовлювало потребу підручників і посібників цією мовою, але насамперед літературної мови на народнорозмовній основі, кодифікації, унормованого правопису та граматик, що наштовхувалось на ще складніші проблеми лінгвістично та соціально-політичного плану. В

умовах бездержавності українцям необхідно було відстояти окремішність української мови, довести широкому загалу спроможність української мови виконувати всі суспільно-культурні функції, утвердити статус національної мови, сформувати її престиж. Проте ці завдання не вичерпували мовну проблему. С. Єрмоленко наголошує: «…питання української мови виходило за межі освітньо-культурних або книговидавничих проблем, за межі конкретних мовних дискусій про шляхи розвитку української літературної мови, і водночас охоплювало такі світоглядні проблеми, як рівень національної свідомості українців, роль мови в державотворчому процесі, мовна політика…» (Єрмоленко 2016: 5).

Відстоювання прав рідної (української) мови було одним із перших важливих кроків до національного самовизначення. Єдність понять «мова» і «нація», що на українському ґрунті випливає насамперед з міркувань О. Потебні про мову як втілення національного духу, закріпилась в українській лінгвофілософії на тривалий період. Лаконічно й водночас вичерпно це розкрили В. Іванишин і Я. Радевич-Винницький у праці «Мова і нація» (Іванишин, Радевич-Винницький 1994).

Розуміння рідної мови як мови свого народу переважало в україністиці радянського періоду. Водночас за словами С. Єрмоленко: «У радянські часи словосполучення *рідне слово* мало право на офіційне існування лише в художньому контексті» (Єрмоленко 2007: 90). Ґрунтовні лінгвофілософські дослідження цієї проблеми в радянський час не проводили.

Процеси державотворення та демократизації суспільства кінця XX ст. – початку XXI ст. актуалізували поняття «рідна мова» не тільки в художній і публіцистичній сферах, а й освітній та науковій. Словосполучення «рідна мова» ввійшло в терміносистеми соціолінгвістики, соціополітики, лінгводидактики, психології. В енциклопедії «Українська мова» (2000 р.) поняття «рідна мова» визначено як «мова, з якою людина входить у світ, прилучається до загальнолюдських цінностей у їх національній своєрідності» (Енциклопедія 2000: 515). Таке трактування, запропоноване В. Русанівським, надто широке, проте суголосне гумбольдтівському розумінню мови, оскільки в ньому підкреслено пізнавальну та діяльнісну функції мови. У статті подано також традиційне для

української лінгвофілософії пояснення рідної мови в контексті понять «батьківська хата», «материнська мова», «рідний край», «мова народу», «патріотичні почуття», «вітчизна» та ін., що загалом зближує його з характеристикою національної мови. Автор енциклопедичної статті поступово переходить від висвітлення значення мови в житті окремої людини до розкриття об'єднавчої функції мови в процесі державотворення, акцентуючи провідну роль емоційного компонента: «рідна мова сприймається не просто як засіб комунікації, не тільки як знаряддя формування думок, а значно інтимніше – як одне з головних джерел патріотичних почуттів, як рецептор духовно-емоційної сфери людини» (Енциклопедія 2000: 515).

У четвертому виданні енциклопедії «Українська мова» поняття *рідна мова* конкретизовано й потрактовано як «мова, яка пов'язує людину з родом (батьками, дідами, прадідами), через яку доросла людина усвідомлює свій зв'язок з національною культурою, належність до цієї культури» (Енциклопедія 2013: 575). Автор статті С. Єрмоленко також розкриває феномен «рідної мови» через поняття «рідний край», «вітчизна», «батьківська хата», «материнське тепло», «патріотичні почуття», але наголошує на різних трактуваннях його, а саме як першої мови; як материнської мови; як мови культурної спадщини; як мови, в якій людина здобуває найповніше самовираження, як основну мову держави (Енциклопедія 2013: 575–576). Важливо, що в статті підкреслено вплив соціально-економічних, культурно-історичних умов на мовне самоусвідомлення індивіда та зазначено, що «через активні міграційні процеси, соціальну мобільність феномен рідна мова конкретної особи зазнає трансформацій, по-різному співвідносячись із національністю або з функціонально першою мовою» (Енциклопедія 2013: 576). Автор зауважує, що «відчуття зв'язку з етносом, нацією передається не лише мовою як засобом спілкування, а й цілим комплексом культури, причетність до якої відчуває будь-яка людина» (Енциклопедія 2013: 576).

У монографії «Мова і українознавчий світогляд» С. Єрмоленко акцентує увагу на емоційній конотації та пов'язаному з нею неоднозначному трактуванні поняття «рідна мова». Розкриваючи цю особливість змісту словосполучення, дослідниця вказує на його ключовий складник – суб'єктивно-оцінну сему слова *рідний*: «*рідний* протиставляється *нерідному*, так само як *своє* – *чужому*». […] На шкалі протиставлення *чужий* – *рідний* опиняються етноси, мови, культури,

економіки, традиції тощо, врешті, звичаї – від звичаїв родинних до національних традицій» (Єрмоленко 2007: 91). Закономірно, що *рідне*, *своє* має бути психологічно близьким, морально цінним, володіти притягальною силою. Проте зазначимо, що опозиція *своє – чуже*, як і всі міфологічні архетипи, амбівалентна, отже здатна реалізувати і протилежний зміст: *добре* ↔ *погане*, *культурне* ↔ *дике*.

Соціально-економічні, культурно-історичні чинники впливають не тільки на мовне самоусвідомлення людини, а й на трактування поняття «рідна мова». За спостереженнями Б. Ажнюка, українці материкової України й українці діаспори розуміють поняття «рідна мова» неоднаково. В Україні рідна мова – «це мова батьків, дідів, а отже, мова роду, це перша після народження мова, мова, в якій українець почуває себе найвигідніше, мова, якою він найкраще володіє і з якою почуває найбільшу емоційну спорідненість; це, зрештою, основна мова нації, відмітна ознака українця – це мова держави» (цит. за: Єрмоленко 2007: 92–93). Для українців діаспори рідна мова – це: (1) перша в житті мова, (2) мова матері, (3) мова роду (генетично-антропологічна спадщина), (4) мова культури, з якою людина пов'язує себе, (5) мова, з якою людина зберігає емоційний зв'язок, (6) комунікативно зручна мова, (7) основна мова держави (цит. за: Єрмоленко 2007: 93).

Динаміка лінгвофілософського осмислення поняття «рідна мова» від часів Давньої Русі-України до сучасності подана в праці «Духовна синергетика рідної мови» Ф. Бацевича. На основі аналізу різних поглядів учений доходить висновку, що найважливішими ознаками рідної мови є її духовна сутність і синергетика: «Духовно мова постає як глибинно антропоцентричний, притаманний лише людині вияв її сутності, як усвідомлення, осмислення, розуміння і оцінка явищ зовнішнього і внутрішнього світів, а також як підсвідомі чинники, що притаманним лише конкретному етносу способом виявляються в мові» (Бацевич 2009: 4). Автор доводить, що рідна мова – це «медіатор і гармонізатор атракторного типу між енергіями пізнаваного (світ) і того, хто пізнає (людина)» (Бацевич 2009: 169).

Попри те, що поняття «рідна мова» значною мірою суб'єктивне, воно залишається актуальним поняттям сучасної лінгвофілософії та багатьох інших суміжних наук, оскільки постулює, що конкретна мова ціннісна для певної особистості та народу. Його важливість засвідчує

проголошення на XXX сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО Міжнародного дня рідної мови, який щорічно відзначають, починаючи з 2000 р., 21 лютого. Генеральний директор ЮНЕСКО у своєму виступі 2003 р. зазначив: «Чому стільки уваги приділяється рідній мові? Тому що мови становлять неповторне вираження людської творчості в усьому його розмаїтті. Як інструмент комунікації, сприйняття і роздумів, мова також описує те, як ми бачимо світ, і відображає зв'язок між минулим, сьогоденням і майбутнім. Мови несуть сліди випадкових зустрічей, різні джерела, з яких вони насичувалися, кожна згідно зі своєю окремою історією. Рідні мови унікальні в тому відношенні, яким вони накладають відбиток на кожну людину з моменту народження, наділяючи її особливим баченням речей, яке ніколи насправді не зникне, незважаючи на те, що згодом людина оволодіває багатьма мовами» (Українські новини 2018).

В умовах глобального інформаційного й економічного простору, соціальної відкритості та багатократного зростання міграційних потоків, що супроводяться збільшенням кількості мультилінгвів, окреслена вище проблема не втрачає своєї важливості. В сучасній науці поняття «рідна мова» під впливом соціолінгвальних чинників здебільшого корелює з поняттями «перша мова», «успадкована (еритажна) мова» і не збігається з національністю особи. Термін «успадкована мова» стосується мови, переважно вживаної в сім'ї, проте не тотожний терміну «перша мова», оскільки успадкована мова може мати обмежене функціонування (наприклад, спілкування з бабусями, дідусями) і бути другою мовою. Рідну мову часто визначають як «засвоєну в дитинстві, навички використання якої в основному зберігаються і в дорослому віці» (Беликов, Крысин 2001: 12). Сучасні дослідники підкреслюють, що рідною може бути більш ніж одна мова (Беликов, Крысин 2001: 12). Указують також на те, що засвоєна в дитинстві мова може бути втрачена або зазнати істотної редукції під впливом іншої мови, яка домінує в суспільстві (Schmid 2019). Отже, поняття «рідна мова» постає як мінливе явище, залежне від суб'єктивних й об'єктивних чинників, та водночас воно зберігає актуальність в аспекті національного державотворення.

ЛІТЕРАТУРА

Бацевич Ф. 2008. *Філософія мови*. Історія лінгвофілософських учень. Київ: ВЦ «Академія».

Бацевич Ф. 2009. *Духовна синергетика рідної мови*. Лінгвофілософські нариси. Київ: ВЦ «Академія».

Беликов В.И., Крысин Л.П. 2001. *Социолингвистика*. Учебник для вузов. Москва: Рос. гос. гуманит. ун-т.

Вайсгербер Й.-Л. 2004. *Родной язык и формирование духа*. Москва: Эдиториал УРСС.

Гердер И.Г. 1977. *Идеи к философии истории человечества*. Москва: Наука.

Гумбольдт В. фон. 1984. *Избранные труды по языкознанию*. Москва: Прогресс.

Гумбольдт В. фон. 1985. *Язык и философия культуры*. Москва: Прогресс.

Енциклопедія. 2000. *Українська мова*. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.

Енциклопедія. 2013. *Українська мова*. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.

Єрмоленко С.Я. 2007. *Мова і українознавчий світогляд*. Монографія. Київ: НДІУ.

Єрмоленко С.Я. 2016. *Парадигма української мови в науковому світогляді Михайла Грушевського*. «Українська мова», №3, с. 3–16.

Іванишин В., Радевич-Винницький Я. 1994. *Мова і нація*. Дрогобич: Відродження.

Костомаров М.І. 1994. Слов'янська міфологія. Київ: Либідь. http://litopys.org.ua/kostomar/kos15.htm

Огієнко І. 2010. *Наука про рідномовні обов'язки* [в:] І. Огієнко, Рідна мова. Київ: Наша культура і наука.

Потебня А.А. 1922. *Полное собрание сочинений*. Одесса: Гос. изд-во Украины. Т. 1.

Потебня А.А. 1993. *Мысль и язык*. Киев: Синто.

Радченко О.А. 1993. *Лингвофилософский романтизм И.Л.Вайсгербера*. «Вопросы языкознания», №2, с. 107–114. http://vja.ruslang.ru/archive/1993-2.pdf

Українські новини, https://ukranews.com/ua/news/548539-sogodni-vidznachayut-mizhnarodnyy-den-ridnoi-movy. Дата останнього перегляду: 2019.12.13.

Schmid M.S. Language attrition, https://languageattrition.org/what-is-language-attrition/. Дата останнього перегляду: 2019.12.13.

BALECZKY EMIL JOGTALAN ELBOCSÁTÁSA AZ EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM ARCHÍVUMÁBAN TALÁLHATÓ DOKUMENTUMOK TÜKRÉBEN

LEBOVICS VIKTÓRIA
Eötvös Loránd Tudományegyetem
leboviki@gmail.com

The arcticle deals with Emil Baleczky's Unlawful Dismissal in the Archives of Eötvös Loránd University Emil Baleczky was the head of Russian Language and Literature Department at Eötvös Loránd University from 1965 till his death, in 1981. The problems, which arose with his appointment to the post, might have been connected with Emil Baleczky's unlawful dismissal from the Lenin Institute in 1956. The issue is being analysed on the basis of documents found in the Archives of Eötvös Loránd University.

Baleczky Emil, akit kortársai csodálatos, életszerető embernek, igazi társnak, a társaság kedvencének és nem utolsó sorban a női nem nagy tisztelőjének tartottak (Taskovics 2009: 21), majdnem 38 évet töltött el felsőoktatási intézményekben díjtalan gyakornokként, oktatóként és vezetőként.

Ám ez az út nem mindig volt felhőtlen. Előadásomban az ELTE archívumában fellelhető – egyébként viszonylag kevés – dokumentum alapján[1], és Baleczky Emil kollégáinak visszaemlékezéseiből kibontakozó történéseket szeretném bemutatni, amelyek a kor szellemét is megidéző, de legfőképpen egy egyetemi oktató, egy tudós, egy ember életét megkeserítő kórképet vázolnak fel.

Előadásomban Baleczky Emil egyetemi munkásságának két fontos eseményére térek ki – 1965-ös kinevezésre az ELTE Orosz Nyelv és Irodalom Tanszék tanszékvezetői posztjára, ill. az 1956-os jogtalan elbocsátásra a Lenin Intézetből. És visszafele fogok haladni az időben.

I.

Sőtér István, az ELTE rektora 1965. július 29-én kelt levelében értesítette Sinkovics Istvánt, a Bölcsészettudományi Kar dékánját arról, hogy 1965. július 31-i hatállyal Baleczky Emil egyetemi docenst bízta meg 2 évi időtartamra az Orosz Nyelv és Irodalom Tanszék tanszékvezetői teendőinek

[1] A munkában képként, illetve idézett formában megjelenő dokumentumok az ELTE Levéltárában találhatók meg. A dokumentumokban található helyesírási, központozási hibákat, stilisztikai és egyéb sajátosságokat mindenhol megtartottuk.

ellátásával. Egyúttal arról is tájékoztatta a dékánt, hogy Sipos István, az előző tanszékvezető a továbbiakban a Szláv Tanszéken fog dolgozni.

> 1413-332/1965.
> Kövesné
> Sinkovics István elvtárs, dékán
> Budapest
>
> Bpest, 1965. július 29.
>
> Dékán elvtárs!
> Értesítem Dékán Elvtársat, hogy a Művelődésügyi Minisztérium 48631/1965. VI. ü.o. számú ügyiratban – felterjesztésünkre – Sipos István egyetemi tanárt f. évi július 31. hatállyal felmentette a Bölcsészettudományi Kar Orosz Nyelv és Irodalom Tanszék tanszékvezetői teendőinek ellátása alól és a tanszék vezetésével 2 évi időtartamra Baleczky Emil egyetemi docenst bízta meg.
>
> Mellékelem a névre szóló értesítéseket. Egyidejűleg tájékoztatom Dékán Elvtársat, hogy Sipos István egyetemi tanárnak a Szláv Tanszékre történő áthelyezése nem szükséges, miután nevezett 30037/1962. számú ügyirattal a Szláv Tanszékre nyert egyetemi tanári kinevezést.
>
> Sőtér István
> Rektor (Sőtér 1965).

Így történt, hogy Baleczky Emil mégiscsak az Orosz Tanszék vezetője lett és ezt a posztot töltötte be egészen 1981-ben bekövetkezett haláláig. A „mégiscsak" határozószó használatát pedig az alábbi előzmények indokolják.

Alig két hónappal a kinevezés előtt, 1965. május 11-én Sinkovics István, a dékán tett javaslatot arra Sőtér Istvánnak címzett levelében, hogy Baleczky Emilt nevezzék ki 2–3 évre az Orosz Tanszék élére. Levelében a dékán azt is megemlíti, hogy a kérdésben egyeztetett a Művelődésügyi Minisztériummal és a karon is, méltatja Baleczky Emil munkásságát, és még kandidátusi fokozat odaítélését is kéri egy külön eljárás keretén belül:

> A f. évi április 29-én tartott dékáni tanácsülésen a Rektor Elvtárs jelenlétében tárgyalt tanszéki kérdések ügyében további megbeszéléseket folytattam a Művelődésügyi Minisztériumban, valamint a Karon és a Kar álláspontját a következőkben terjesztem elő:
> Orosz tanszék:
> Javaslatunk, hogy Baleczky Emil a Tanszék docense kapjon megbízást, mint tanszékvezető docens a Tanszék vezetésére.
> Baleczky russzista, akinek a russszisztika területén érdemes munkássága van. Eddig is komoly irányítást adott a tanszék munkatársainak nyelvészeti

kérdésekben. Baleczky a Lenin Intézetben már vezetett egy a jelenleginél háromszor nagyobb tanszék munkáját, leváltása annak idején megalapozatlanul és méltánytalanul történt. Javaslatunk továbbá, hogy a megbízás 2-3 évre szóljon. Szükségesnek tartom annak a megemlítését, Baleczknek bár munkássága megüti a szükséges szintet, tudományos fokozata nincsen. Baleczky tanszékvezetői helyének megerősítésére kívánatos volna, ha a Művelődésügyi Minisztérium segítségével külön eljárással megkaphatná a kandidátusi fokozatot. Szükségesnek tartjuk továbbá, hogy a szakmai vezetés erősítésére három csoport alakuljon a Tanszéken: 1/ Irodalmi, 2/ Nyelvészeti, 3/ Gyakorlati nyelvoktatás, szakmódszertan. Személyi javaslatot a tanszékvezető kinevezése után - vele egyetértésben kíván a kari vezetés tenni.
Budapest, 1965. május 11.
Sinkovics István s.k.
Dékán
A másolat hiteles: aláírás
Másolta: Szabó Jánosné (Sinkovics 1965).

Azután furcsa módon kevesebb, mint egy hónap múlva, június 2-án Sinkovics István levelet küldött Balogh Sándor oktatási rektor-helyettesnek is, amelyben már Baleczky Emil helyett, akit szakmailag ugyan alkalmasnak nevezett a tanszékvezetésre, de politikailag befolyásolhatónak, és éppen ezért nem elég határozottnak és nem elég következetesnek ítélt egy Orosz Tanszék irányításához, Bolla Kálmánt, a Fonetikai és Nyelvi Laboratórium oktatóját javasolta tanszékvezetőnek „a kari vezetőség nevében”.

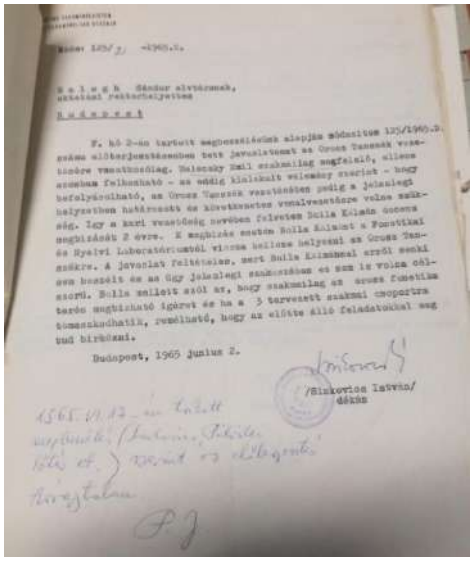

Budapest, 1965 Junius 2.

/Sinkovics István/
dékán

1. kép: A dékán 1965. június 2-án kelt levele a kézírásos kiegészítéssel

> Balogh Sándor elvtársnak,
> oktatási rektorhelyettes
> Budapest
> F. hó 2-án tartott megbeszélésünk alapján módosítom 125/1965.D. számú előterjesztésemben tett javaslatomat az Orosz Tanszék vezetésére vonatkozólag. Baleczky Emil szakmailag megfelelő, ellene azonban felhozható – az eddig kialakult vélemény szerint – hogy befolyásolható, az Orosz Tanszék vezetésében pedig a jelenlegi helyzetben határozott és következetes vonalvezetésre volna szükség. Így a kari vezetőség nevében felvetem Bolla Kálmán docens megbízását 2 évre. E megbízás esetén Bolla Kálmánt a Fonetikai és Nyelvi Laboratóriumból vissza kellene helyezni az Orosz Tanszékre. A javaslat feltételes, mert Bolla Kálmánnal erről senki sem beszélt és az ügy jelenlegi szakaszában ez nem is volna célszerű. Bolla mellett az szól, hogy szakmailag az orosz fonetika terén megbízható igéret és ha a 3 tervezett szakmai csoportra támaszkodhatik, remélhető, hogy az előtte álló feladatokkal meg tud birkózni.
> Budapest, 1965 június 2.
> Sinkovics István
> dékán (Sinkovics 1965a).

Ennek az ELTE archívumában található iratnak az alján egy június 17-i megbeszélésre hivatkozó kézírásos megjegyzés a fenti előterjesztést tárgytalannak nyilvánítja. Egyébként a megbeszélésen mind a dékán, mind a rektor részt vett:

> 1965. VI. 17-én tartott megbeszélés /Sinkovics, Pölöskei, Sőtér et./ szerint az előterjesztés tárgytalan. P.J. (Kivonat az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar 125/1/1965. D. számú ügyiratából).

Végül is a rektor a Művelődésügyi Minisztérium Tudományegyetemi és Pedagógusképző Főosztály helyettes vezetőjének, Dr. Kovács Ferencnek június 20-án elküldött levelében Baleczky Emil mellett teszi le a voksot. Majd, mint láttuk, kinevezi 1965. július 31-i hatállyal az Orosz Nyelv és Irodalom Tanszék élére:

> Művelődésügyi Minisztérium
> Tudományegyetemi és Pedagógusképző
> Főosztály h. vezetőjének
> Dr. Kovács Ferenc elvtársnak
> Budapest
> Bp. 1965. július 20.

Főosztályvezető h. elvtárs!

Az Orosz Tanszék vezetésével javasolom két évre megbízni BALECZKY EMIL-t a Tanszék docensét, f. évi augusztus hó 1. hatállyal;

Ezzel egyidejűleg kérem Sipos István egyetemi tanár felmentését a Tanszék vezetése alól és áthelyezését a Szláv Tanszékre.

Dr. Sőtér István
Rektor (Sőtér 1965).

Az 1965-os év egyetemi és kari tanácsok jegyzőkönyveiben a tanszékvezetői kinevezéssel kapcsolatos huzavonáról semmilyen adat nem található. A kérdés további részleteinek tisztázásához talán hozzájárulhat a Művelődésügyi Minisztérium levéltári, ill. a Párttörténeti Intézet archív anyagainak átnézése. Már csak azért is, mert nem világos, hogy a dékán június 2-i levelében a megbízhatatlanságra való hivatkozás milyen mértékben függ össze Baleczky Emil korábbi, 1956-ban történt jogtalan elbocsátásával a Lenin Intézetből.

II.

Sinkovics István május 11-i felterjesztésben is megemlítette, hogy Baleczky a Lenin Intézetben „már vezetett egy a jelenleginél háromszor nagyobb" tanszéket.

A Lenin Intézet történetéről Kiss József Mihály, Szögi László, Ujvári Gábor a *Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 10* c. kiadványukban a következőket írják:

> Az Orosz Intézetet 1947. márc. 28-án nyitották meg, majd 1950 tavaszán kari rangra emelték, és külön gazdasági hivatallal, valamint tanulmányi osztállyal látták el. 1952-ben az orosz szakos hallgatók nagy részének átszakosításával kezdték meg a marxizmus-leninizmus oktatóinak képzését. Mivel így megváltozott az intézmény jellege, a kar átszervezésével hozták létre a Budapesti Tudományegyetem Lenin Intézetét. Ekkor szüntették meg az Idegen Nyelvek Főiskoláját is (…) 1954-ben az Intézetet leválasztották az Eötvös Loránd Tudományegyetemről, s önálló egyetem rangjára emelték (Kiss, Szögi, Ujvári 1988: 215).

Az 1952-ben létrehozott és 1957-ben megszüntetett Lenin Intézetben Baleczky Emil az Orosz Nyelvi Tanszék vezetője volt. Ezt bizonyítja többek között a Tanszék 1954. június 22-én született jelentés az 1953/54-es tanévben végzett munkáról (l.: Jelentés az 1953/54-es tanévben végzett munkáról 1954: 25) végén található aláírás is. A jelentés második oldalán leírtakból pedig azt is megtudhatjuk, hány ember dolgozott Baleczky Emil vezetése alatt:

> Az orosz nyelvészeti /1954 február 1-ig nyelvi/ tanszéken az első félévben 1 professzor, 1 tanszékvezető docens, 8 adjunktus, 74 tanársegéd, 2 gépírónő és 4 demonstrátor dolgozott, összesen 90 ember, ezenkívül még 16 óraadó, míg a II. félévben a marxista-leninista tagozat önálló tanszékké váló átalakulása után: 1 professzor, 1 tanszékvezető docens, 1 docens /április óta/, 5 adjunktus, 54 tanársegéd, 4 demonstrátor és 2 gépírónő, összesen tehát 68 ember dolgozott, ezenkívül 1 óraadó (Jelentés az 1953/54-es tanévben végzett munkáról 1954: 2).

Az Orosz tanszék egykori oktatója, Hollós Attila, aki 1952-től volt a Lenin Intézet hallgatója, erre a helyzetre így emlékszik vissza: „A Lenin Intézetben nagyjából 80 „bábuska" dogozott Kárpátaljáról és kb. fél tucat Jugoszláviából Magyarországra áttelepült volt orosz katonatiszt, akik előzőleg Titóhoz menekültek Sztálin elől. A tisztek ugyan oroszul jól beszéltek, anyanyelvi fokon, de aztán „konyec filma": pedagógiai ismereteik nem voltak"[2].

Az archív anyagokból is elég jól kirajzolódnak az oktatással kapcsolatot problémák. Például, az 1953. október 29-én „Kassai Géza elvtársnál tartott Értekezleten az Intézetben folyó orosz nyelvoktatás problémáival kapcsolatban" többek között elég sokat beszéltek azokról az oktatókról, akik „a Lenin Intézet színvonalát nem ütötték meg" (Jelentés Kassai Géza elvtársnál tartott Értekezleten az Intézetben folyó orosz nyelvoktatás problémáival kapcsolatban 1953: 4). Klujev elvtárs már az értekezlet elején kijelentette:

> Helyesnek tartom azt, hogy a gyenge egyetemi kádereket ki kell cserélni jobb káderekre. Vannak ilyen káderek, csak meg kell keresni őket (Jelentés Kassai Géza elvtársnál tartott Értekezleten az Intézetben folyó orosz nyelvoktatás problémáival kapcsolatban 1953:1).

A megbeszélés végén pedig Kassai Géza, a Lenin Intézet igazgatója fogalmazta meg sommás véleményét:

> Ami az orosz nyelvi tanszék kádereit illeti, sok szempontból nem jól áll a kérdés. Számszerint sem megfelelő és szakmailag sem mind megfelelő, a harmadik tényező a politikai tényező (Jelentés Kassai Géza elvtársnál tartott Értekezleten az Intézetben folyó orosz nyelvoktatás problémáival kapcsolatban 1953: 8).

---

[2] Köszönetet szeretnék mondani egykori tanáraimnak, későbbi kollégáimnak Páll Ernának és Hollós Attilának a megosztott információért.

Az okokat többek között abban is kell keresni, hogy az 1949–1950 tanévben az egyetem hallgatói létszáma a tízszeresére nőtt, ami természetesen maga után vonta az egyetemi oktatók hiányát is.

Egy 1954. augusztus 24-én született munkaterv tervezetében található hivatkozás a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1052/1954 (VII. 7.) sz. határozatára, melynek értelmében Baleczky Emilt az önálló felsőoktatási intézménnyé vált Lenin Intézetben az Orosz nyelv- és irodalomtudományi kar szakvezetőjévé/dékánjává akarták kinevezni.

K-5/954
274/Ig.

T e r v e z e t

Az Orosz nyelv és irodalomtudományi kar munkaterve 1954. szeptember 1-től 1955. augusztus 31-ig.

(…)

A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1052/1954 (VII. 7.) sz. határozata értelmében a Lenin Intézet önálló egyetemi intézménnyé alakult három karral: 1. Párttörténeti, 2. Filozófiai, 3. Orosz nyelv- és irodalomtudományi karokkal.

(…)

Budapest, 1954. augusztus 24.

/Baleczky Emil/
Az Orosz nyelv- és irodalomtudományi kar szakvezetője /dékánja/ (Tervezet 1954: 1).

A tervezet 2. oldalán olvashatunk az Orosz nyelv- és irodalomtudományi kar szervezeti felépítéséről. Ennek értelmében a karhoz 7 tanszék, egy kabinet és egy lektorátus tartozott volna. Vagyis az I. sz. Orosz nyelvészeti tanszék, a II. sz. Orosz nyelvi tanszék, amelynek feladata nem az orosz nyelvtanárok képzése, hanem az orosz nyelv oktatása az egyetem többi hallgatója számára, az Orosz és szovjet irodalmi tanszék, a Fordítói tanszék, a Magyar nyelvi- és irodalmi tanszék, a Módszertani és pedagógiai kabinet, valamint az Idegen nyelvek lektorátusa. A kar irányítását a kari tanács lett volna hívatott ellátni, amelynek tagjai között volt Baleczky Emil, mint dékán, a tanszékek, a kabinet és a lektorátus vezetői, valamint a Magyar Dolgozók Pártja alapszervezetének titkára. A tervezet szerint a kari tanácsnak ezentúl lettek volna még meghívott tagjai is: a személyzeti osztály és a tanulmányi osztály képviselői, ill. a DISZ titkára (l.: Tervezet 1954: 2).

A tervezet címében jól látszik, hogy a „kar” szót később valaki ceruzával áthúzta.

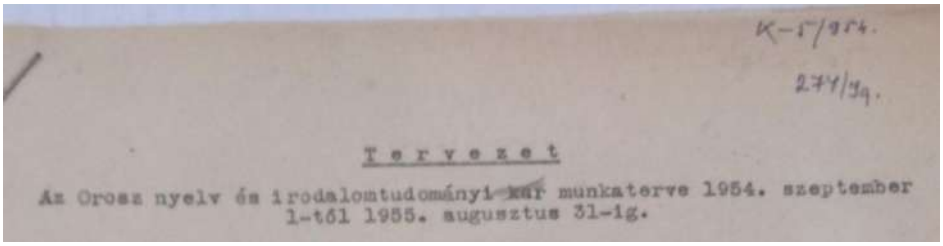
K-5/954.
274/39.

Tervezet

Az Orosz nyelv és irodalomtudományi ~~kar~~ munkaterve 1954. szeptember 1-től 1955. augusztus 31-ig.

2. kép: Nem "Orosz nyelv- és irodalomtudományi kar", csak "szak"

És valóban a nagyjából két hétre rá megtartott alakuló tanácsülés (1954. szeptember 10.) jegyzőkönyvében már „Orosz nyelv- és irodalomtudományi szak” szerepel. Iglói Endre, a Lenin Intézet igazgatóhelyettese miután megnyitotta az értekezletet, bejelentette, hogy az Orosz nyelv- és irodalomtudományi szak vezetője Baleczky Emil lett, titkára pedig Fogarasi Miklós (Jegyzőkönyv 1954: 1).

C-19/1954

Jegyzőkönyv

Készült 1954. szeptember 10-én az Orosz nyelv- és irodalomtudományi szak alakuló tanácsülésén.

Jelen voltak: Iglói Endre, Baleczky Emil, V. N. Bojko, Szabó Gábor, Pesti Endréné, Nádas József, Gergely Ferencné, Sarkadi Vilma, V. K. Lebegyeva, Babos Ernő, Kámán Erzsébet, Steiner Ferencné, Balogh István, Endrődi Frigyes, Pándi Pál, Mikó Pálné, Fogarasi Miklós.

Iglói elvtárs nyitja meg az értekezletet, üdvözli V. N. Bojko elvtársat, Szabó Gábor elvtársat, a pártbizottság titkárát, s a szak tanácsát.

Iglói elvtárs elmondja, hogy Pártunk Politikai Bizottsága, a Minisztertanács határozata értelmében Intézetünk önálló felsőoktatási intézmény lett, ez tette szükségessé a szakok létrehozását. Röviden ismertette a szak célját, s a tanács feladatait. Az Orosz nyelv- és irodalomtudományi szakhoz hét tanszék, egy kabinet és egy lektorátus tartozik:

Orosz nyelv- és irodalomtudományi kar szervezeti felépítéséről. Ennek értelmében a karhoz 7 tanszék, egy kabinet és egy lektorátus tartozott:

1./ Orosz nyelvészeti / I. sz. / tanszék,
2./ Orosz nyelvi / II. sz. / tanszék,
3./ Orosz és szovjet irodalmi tanszék,
4./ Fordítói tanszék,
5./ Magyar nyelvi- és irodalmi tanszék,
6./ Módszertani és pedagógiai kabinet,
7./ Idegen nyelvek lektorátusa.

> Iglói elvtárs bejelenti, hogy az Orosz nyelv- és irodalomtudományi szak vezetője Baleczky Emil, titkára Fogarasi Miklós. Bejelenti továbbá, hogy az értekezlet első napirendi pontja: Az évi munkaterv megvitatása (Jegyzőkönyv 1954: 1).

És itt látható Baleczky Emil aláírása is:

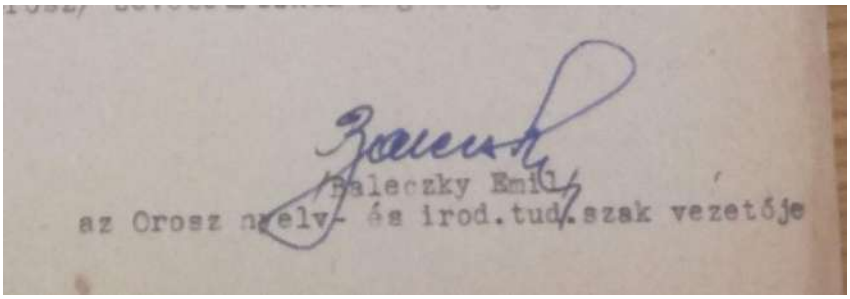

3. kép: Baleczky Emil aláírása

A Lenin Intézet 1953/54-os munkatervében a vezetéséről azt állítják, hogy az az igazgató kinevezésével megerősödött, és a vezetés színvonala javult. Baleczky Emil munkájával kapcsolatban a munkatervben az áll, hogy „Baleczki (Sic!) elvtárs beállítása után megszilárdult a tanszékek vezetése" (l.: A BUDAPESTI TUDOMÁNYEGYETEM LENIN INTÉZETE m u n k a t e r v e az 1953/54-es tanévre 1953: 2).

Itt szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy Baleczky Emil nevét egyes dokumentumokban tévesen írták. Sokszor szerepel a vezetékneve ipszilon helyett pontos i-vel, de a Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat kimutatásában találtam „Baletszky" változatot is. Ez azért fontos, mert vélhetőleg a tudós vezetékneve is szerepet játszott a Lenin Intézetbeli méltánytalan elbocsátásában. De erről majd később.

Borsodi Csaba „Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története képekben 1635–2010" című kiadványban azt írja: „A korszak a folyamatos ellenségkeresés, a folyamatos éberség, egyben a kizárások, a kötelező önbírálatok kora" (Borsodi, Tüskés 2010: 204). És valóban, az archívumban található munkatervekből, beszámolókból, jelentésekből és feljegyzésekből rendre az derül ki, hogy a Lenin Intézet folyamatosan jelentős fejlődést ér el munkájának minden területén, ugyanakkor állandó hiányosságokkal is küzd. Például, A BUDAPESTI TUDOMÁNYEGYETEM LENIN INTÉZETE m u n k a t e r v e az 1953/54-es tanévre, amely „Titkos!!" megjelöléssel 35 példányban készült, azt konstatálja, hogy az 1952–1953-ás tanévben a Lenin Intézet „komoly fejlődést ért el", azonban még „komoly hiányosságok is vannak" (l.: A

BUDAPESTI TUDOMÁNYEGYETEM LENIN INTÉZETE m u n k a t e r v e az 1953/54-es tanévre 1953: 1). A hallgatók erkölcsi és politikai nevelésének megvitatásakor azt emelték ki, hogy a hallgatók

> politikai öntudatában sok a hiba. Hiányzik a szó és a tett egysége, a következetes önkritika. Hallgatóink nem eléggé törődnek egymással, nem elég erős a kollektíva ellenőrzése. Gyenge hallgatóink fegyelme. A hiányzás alig csökkent az elmúlt tanév folyamán 30.97%. Hallgatóink könnyen visszariadnak a nehézségektől, ezért jelentős a lemorzsolódás 12.6%. A kispolgári befolyás még nagyon jelentős. Ez erősen összefügg oktatóink gyenge nevelő munkájával. Munkás hallgatóink tanulmányilag rosszabbul állnak, mint az egyéb származásúak, nagyobb számban morzsolódnak le (A BUDAPESTI TUDOMÁNYEGYETEM LENIN INTÉZETE m u n k a t e r v e az 1953/54-es tanévre 1953: 2).

Elég ijesztő kép rajzolódik ki az egyetemen, és nyilván a korabeli társadalomban is uralkodó hangulatról, ha belegondolunk abba, mit is jelenthettek az 1955. február 9-i Lenin Intézet igazgatósági ülésén a személyzeti csoport beszámolójához és javaslataihoz elfogadott határozatok. A 8. számú határozat a késések miatti felelősségre vonást sürgeti:

> Bizalmas!
>
> H a t á r o z a t o k
> az 1955. február 9.-i igazgatósági ülésről.
> I.
>
> Az Igazgatóság a személyzeti csoport jelentését és javaslatait a következő kiegészítéssel elfogadja (…):
>
> 8./ A munkafegyelem betartásával kapcsolatban a tanszékek és osztályok kötelesek a tanárok és dolgozók késéseit a tanszéken vagy osztályon közölni és eszközölni a szükséges felelősségrevonást (l. H a t á r o z a t o k az 1955. február 9.-i igazgatósági ülésről 1955).

Születtek is bőven ilyen jellegű „közlések", és a felelősségre vonás sem maradt el. Szerepeljen itt csak két példa annak illusztrálására, hogy ezen a téren akár „sorozatgyártásról" is beszélhetünk. Az alábbi két feljegyzést Zalai Emil igazgatóhelyettes 1954. június 10-én írta, és nyilvánvalóan volt belőlük több is:

Szebek Mihály elvtársnak
H e l y b e n !

Közöljük az elvtárssal, hogy tanszékén dolgozó Bodor László f. hó 7-én 2 percet, 8-án 3 percet késett, amivel a munkafegyelmet megsértette.
Kérem az elvtársat, hogy osztályán a munkafegyelem betartását fokozottabban ellenőrizze s figyelmeztesse Bodor László elvtársat, hogy ismétlődő esetben kénytelenek leszünk fegyelmi uton felelőségre vonni.
Budapest, 1954. június 10.

……
/Zalai Emil ig.h./

Fikkert Ferencné
elvtársnőnek
H e l y b e n !

Közöljük az elvtársnővel, hogy tanszékén dolgozó Schimák Katalin rendszeresen késik, így pl. f. hó 7-én 6 percet, 8-án 7 percet, 9-én 8 percet és 10-én 9 percet /4 nap alatt ½ órát késett/ mivel a munkafegyelmet súlyosan megsértette.
Kérem az elvtársnőt, hogy tanszékén a munkafegyelem betartását fokozottabban ellenőrizze, s figyelmeztesse Schimák Katalint; azzal, hogy ismétlődő esetben kénytelenek leszünk fegyelmi uton fegyelmi uton felelősségre vonni.
Budapest, 1954. június 10.

……
/Zalai Emil ig.h./

Nem volt kivétel Baleczky Emil sem. Nádas József, az Intézet Tanulmányi Osztályának vezetője 1954. december 13-án küldte el Kassai Géza igazgatónak mellékletben

> a nappali tagozaton a folyó tanév első félévében előfordult kirívóbb erkölcsi, fegyelmi ügyek és tanulmányi lazaságok jegyzékét (Nádas 1954).

A tanulmányi osztály vezetője a jelentésekhez kiegészítést is fűzött többek között az oktatók munkafegyelméről, amelyben a következőket állítja Baleczky Emilről:

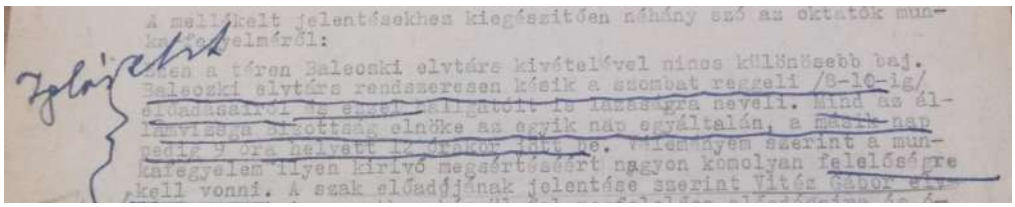
A mellékelt jelentésekhez kiegészítően néhány szó az oktatók munkafegyelméről:
Ezen a téren Baleczki elvtárs kivételével nincs különösebb baj. Baleczki elvtárs rendszeresen késik a szombat reggeli /8-10-ig/ előadásairól. Ő ezzel a hallgatóit is lazaságra nevelt. Mind az ál-talános igazgatóság elnöke az egyik nap egyáltalán, a másik nap pedig 9 óra helyett 12 órakor jött be. Véleménye szerint a munkafegyelem ilyen kirívó megsértéséért nagyon komolyan felelősségre kell vonni. A szak előadójának jelentése szerint Vitéz Gábor el-

4. kép: A Tanulmányi osztály fellépése Baleczky Emil ellen

> Ezen a téren Baleczki Emil elvtárs kivételével nincs különösebb baj. Baleczki elvtárs rendszeresen késik a szombat reggeli /8-10-ig/ előadásairól és ezzel hallgatóit is lázadásra neveli. Mind az államvizsga bizottság elnöke az egyik nap egyáltalán, a másik nap pedig 9 óra helyett 12 órakor jött be. Véleményem szerint a munkafegyelem ilyen kirívó megsértéséért nagyon komolyan felelőségre kell vonni.
>
> (Nádas 1954).

Ez az egyoldalas kiegészítés nyilvánvalóan elsősorban Baleczky ellen irányult, mivel a tanszékvezető kihágásain túlmenően a hallgatók tanulmányi munkájában a tanulmányi osztály vezetője nem talált megemlítendő nagyobb kihágásokat, ill. kifogásolta Vitéz Gábor felkészületlenségét az órákon, és dicsérte Fazekas elvtárs, a párttörténeti szak első évfolyamfelelősének odaadó és eredményes nevelő munkáját.

Az, hogy mi volt a folytatása ennek az ügynek, további kutatómunkát igényel, mivel a Lenin Intézet archív anyagai között csak elvétve akadnak konkrét vádiratok és feljelentések, annál több az ezekre való hivatkozás. Annyi viszont bizonyos, hogy a tanulmányi osztályon voltak Baleczky Emilnek rosszakarói. Sokatmondóak Borsodi Csaba „Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története képekben 1635-2010" című könyvben megjelent mondatai a tanulmányi osztályokról:

> A dékáni hivatalok keretében felállították a tanulmányi osztályokat. Ezek szerepéről, feladatairól sok vita folyt. A kormányzat meghosszabbított karjai voltak, sokszor a dékánokat is utasították az osztályok nagyhatalmú vezetői. Ezek váltak az 1950-1956 közötti időszakban a kizárások, egyetemről való eltávolítások ciklikusan megerősödő folyamatának végrehajtóivá. (…) fokozatosan felerősödő ellenségkeresés fontos bázisai lettek (Borsodi, Tüskés 2010: 202).

Hollós Attila így emlékszik vissza a korabeli történésekre: a Tanulmányi osztály egyik tanulmányi előadója, 1956. január 31-én pedig már vezetője, Keleti Sándorné Elza, „aki szintén kárpát-ukrán származású volt, nem volt jóban Baleczkyvel, valami miatt nagyon nem szerette őt. És „Baleczky" névvel talált valamilyen dehonesztáló anyagot, mire Baleczky Emilt azonnal felfüggesztették az állásából… Aztán elég sokáig tartott, amíg Baleczky tisztázta magát és bebizonyította, hogy ő nem az a Baleczky".

Páll Erna, aki szintén munkatársa volt a Lenin Intézetnek és sok éven keresztül oktatott az ELTE orosz tanszékén is, a következő adatokkal egészítette ki Hollós Attila szavait. Keleti Sándorné húga a magyar

munkásmozgalom történetével foglalkozott és a Párttörténeti intézet kutatójaként találta azt a dehonesztáló adatot, amely egy „csehszlovákiai fecni" alapján állította be Baleczkyt rendőrspiclinek. Ezért vizsgálat nélkül felfüggesztették és felajánlották, hogy menyjen Hódmezővásárhelyre tanítani egy középiskolába. Az ajánlatot Baleczky nem fogadta el.

A tanulmányi osztályok mellett hasonló szerepe volt a személyzeti osztályoknak vagy csoportoknak is. A „Bizalmas. Az értekezlet után kérjük vissza" jelöléssel ellátott, 1955. szeptember 10-én kelt „Jelentés a Lenin Intézet kádermunkájáról és a kádermunka feladatairól" című dokumentum leszögezi, hogy a „Pártunk és kormányunk megtisztelő, fontos és igen jelentős" feladattal bízta meg az ország oktatási intézményeiben „működő személyzeti apparátust", amely az intézet, tanszékek és osztályok vezetőinek volt hívatott segítséget nyújtani a „különböző káderkérdések megoldásában" (l.: Jelentés a Lenin Intézet kádermunkájáról és a kádermunka feladatairól 1955:1). A személyzeti csoport konstatálja, hogy a felszabaduló erők megfelelő munkahelyre való áthelyezése, ami sok időt vett igénybe és sok erőfeszítést kívánt, mindenki megelégedésére sikeresen zajlott. Viszont megjegyzi, hogy

> nem értük el Intézetünk tanári és dolgozói kollektívájának olyan formában való kialakítását, amely jelentősen javította volna a szociális származás szerinti megoszlást helyzetét és a politikailag szilárd, oktató-nevelő munkára alkalmas tanári kar kiformálódását. Nem lehetett áthelyezni a politikai munkára alkalmatlan szovjet emigránsokat és a nyár folyamán több nemkívánatos elem került Intézetünkbe (Jelentés a Lenin Intézet kádermunkájáról és a kádermunka feladatairól 1955: 1).

Azt is sérelmezi a személyzeti csoport, hogy a tanszékvezetők – és itt név szerint is megemlítik Baleczky Emilt – nem eléggé segítik a csoport munkáját, annak ellenére, hogy a személyzeti csoport igyekezett:

> megvalósítani azt az elvet, hogy a vezető legyen az első káderes. Ezt az elvet azonban tanszékvezetőink nem vitték át a gyakorlatba. Az áthelyezések során derült ki, hogy néhány tanszékvezetőnk /Szecsődi, Benke, Honfi és Baleczki elvtársak/ nem ismeri megfelelően munkatársait, nem foglalkozik kielégítően munkatársai szakmai és politikai előrehaladásával… (Jelentés a Lenin Intézet kádermunkájáról és a kádermunka feladatairól 1955: 2).

A dokumentum végén megfogalmazott három javaslatban a kádermunkát hanyagul végző vezetők fegyelmi úton történő felelősségre vonását is

felvetik (l.: Jelentés a Lenin Intézet kádermunkájáról és a kádermunka feladatairól 1955: 3).

1956. január 9-én készült el a „Jelentés a Központi Személyzeti osztály 1955. évi szeptember 1-től december 31-ig végzett munkájáról", amelyben Köves Imréné, a személyzeti osztály vezetője arról számol be, hogy az elmúlt félévben a személyzeti osztály kiegészítette a káderanyagokat és felmérte a helyzetet, amihez

> A tanszékvezető professzoroktól 79 oktatóról kaptunk véleményt külső információt 78-at szereztünk be (Jelentés a Központi Személyzeti osztály munkájáról 1956).

Nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a 78 külső információ egyike volt az, amelynek alapján Baleczky Emil jogtalan elbocsátása is történt.

S hogy ez az újabb tisztogatás milyen, az egyetem életét radikálisan meghatározó körülmények között zajlott, az kiderül az alábbi dokumentumok részleteiből.

Az ELTE Nyelv- és Irodalomtudományi Kar 1955. május 24-én tartott tanácsülésén a 2. napirendi pont a Kar fegyelmi helyzetét volt hivatott tisztázni. A tanácsülésen jobboldali elhajlást kísérő jelenségnek nevezték az egyetem fegyelmi helyzetének fokozatos romlását, amit a tanszékek által végzett ellenőrzés lazulásának rovására írtak. A vitában résztvevők többsége a helyzet javítása érdekében szükségesnek tartotta egy részletes fegyelmi szabályzat kidolgozását „a fegyelmezetlenségek letörésére" (l. Jegyzőkönyv 1955: 3-4).

Az 1955. október 14-i kari tanácsülésére pedig készült egy „Referátum a kari tanácsülés számára", amelyben leszögezték, hogy a

> Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége az elmúlt nyáron foglalkozott egyetemeink helyzetével és a jelek szerint a fejlődést a jövőben egyre nagyobb figyelemmel fogják kísérni (Referátum 1955: 3). A Központi Vezetőség augusztusi határozata az egyetemekről, valamint Rákosi elvtárs nagyjelentőségű hozzászólása a rektori és dékáni értekezleten világosan állapította meg hibáinkat és feladatainkat (Referátum 1955: 2).

Továbbá megállapítást nyert, hogy a „kari ideológiai helyzet korántsem kielégítő", hiszen ha

> Karunkon tömegméretekben jelentek meg veszélyes mozzanatok, a sovinizmus, vagy pesszimizmus, a kozmopolitizmus, az elfogultság legkülönfélébb formái, akkor ennek legmélyebben fekvő oka abban rejlik,

> hogy egyetemünk azért nem teljesítheti ideológiai és politikai téren a reá váró feladatokat, azért harapódzott el a liberalizmus, a helytelen politikai és ideológiai nézetekkel szemben, mert népi demokráciánk rohamos fejlődésén belül az egyetem több tekintetben valamiféle különleges szigetet alkotott. Olyan ellentmondások keletkeztek Karunk életében, melyek feloldhatatlanul nem maradhatnak (Referátum 1955: 1).

1955. december 12-én írta alá Erdelyi-Grúz Tibor, oktatásügyi miniszter azt a sok félelmet, aggodalmat és nyilvánvalóan intrikát is kiváltó, titkos ügyiratként kezelt „Utasítást az egyetemek, főiskolák ötéves káderfejlesztési tervének elkészítésére és annak végrehajtására", amely megkeserítette az egyetemi oktatók és dolgozók életét, és fontos szerepet játszott Baleczky Emil sorsának alakulásában is. Ezzel kapcsolatban fennmaradt egy elismervény, amely azt bizonyítja, hogy a személyzeti osztály vezetője, Köves Imréné 1956. január 9-én ebből a rendeletből 92 darabot vett át:

> E l i s m e r v é n y
>
> „Utasítás az egyetemek, főiskolák ötéves káderfejlesztési tervének elkészítésére és annak végrehajtására" – rendeletből 92 drb-ot átvettem.
> „Útmutató a személyzeti osztály működéséről és feladatáról" 102 drb-ot átvettem.
>
> Budapest, 1956. január 9. aláírás
> /Köves Imréné/
> személyzeti osztály
> vezetője (Elismervény 1965)

Az elhíresült, háromszázhatvan példányban készült káderfejlesztési terv abból indul ki, hogy a hibák gyökereit nagymértékben a kádermunka hiányosságaiban kell keresni:

> I-8/26. 3. példány
> OKTATÁSI MINISZTÉRIUM TITKOS!!
> Budapest, V., Szalay u. 13-14. Készült: 360 példányban!
> RH 0064/1956. TÜK Tárgy: Utasítás az egyetemek, főiskolák ötéves káderfejlesztési tervének elkészítésére és annak végrehajtására
>
> I.
>
> A káderfejlesztési terv készítésének irányelvei

> A Központi Vezetőség határozata az egyetemek tanulmányi és politikai helyzetéről feltárta a kádermunka területén tapasztalható hiányosságokat is és megszabta az abból eredő feladatokat.
> Az egyetemi munka leggyengébb pontja a politikai nevelés. Az 1953 évi júniusi párthatározat jobboldali eltorzítása az egyetemeken éles formában jelentkezett és nemkívánatos politikai helyzet kialakulásához vezetett. (…)
> A hibák gyökerét jelentős mértékben a kádermunka hiányosságaiban kell keresnünk. (Utasítás 1955:1).

A már említett 1956. január 9-i „Jelentésben a Központi Személyzeti osztály 1955. évi szeptember 1-től december 31-ig végzett munkájáról" a káderfejlesztési terv kapcsán kialakult egyetemi hangulatról ez áll:

> A káderfejlesztési terv körül már a tanévmegkezdése után igen felelőtlen, sőt bizonyos esetekben provokatív jellegű híresztelések keletkeztek. E híresztelések célja pánikkeltés volt az oktatószemélyzet, sőt a professzorok körében, akiknek teljes leváltásáról, az egész professzori, docensi gárda lecseréléséről beszéltek. Pártbizottságunk segítségével e híresztelések ellen erélyesen léptünk fel és a káderfejlesztési terv végrehajtási utasítása megjelenése után egyetemi tanácsülésen, valamint az egyes karok vezetőivel / dékánok, alapszervezeti titkárok stb. / folytatott megbeszéléseken világította meg az állami vezetés e terv jelentőségét, végrehajtásának helyes irányát és a belőle származó igen komoly előnyöket (Jelentés (a) 6).

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Tanácsának Sőtér István, rektor elnökletével 1956. január 6-án megtartott ülésén

> a rektor nagyon erősen hangsúlyozta, hogy a káderfejlesztési terv semmilyen formában és módon nem vonatkozik és nem fog vonatkozni a docensekre és professzorokra. Természetesen ha egy docens vagy professzor esetében valamiféle súlyos dolog adódnék, ugyanúgy megtörténhetik a lecserélése, mint eddig is bármikor (Jegyzőkönyv 1956: 2).

Mivel a káderfejlesztési terv fontos kérdésnek bizonyult, a rektor az egyetemi tanács álláspontját kérte azzal az elképzeléssel kapcsolatban, mely szerint a tanszékvezetők dolgozzák ki káderfejlesztési terveiket, és azután beszéljék meg a személyzeti osztállyal, vagy fordítva

> a személyzeti osztály keresse fel az egyes tanszékvezetőket és személyi javaslat nélkül tárgyalják le az egyes kérdéseket (Jegyzőkönyv 1956: 2).

A vita során az első lehetőséget – a tanszékvezetők felelősségének minél nagyobb mérvű csökkentésére törekedve – szinte mindenki elvetette. Véleményét a legnyíltabban Világhy Miklós, az Állam- és Jogtudományi Kar dékánja fogalmazta meg, amikor kifejtette: mivel mindenki igyekszik az áldozatokkal járó intézkedések elől menekülni, nem szabad a káderfejlesztési tervet a tanszékvezetőkre bízni, mert ők a szociális összetételt javítandó csak egy plusz tanársegédi státuszt fognak kérni.

> Az egyetlen reális megoldás, hogy a dékán, vagy helyettese, a személyzeti osztály munkatársa és a tanszékvezetők együttesen tárgyalják meg és készítsék elő a dolgokat. Bizonyos esetekben a dékánnak és a személyzeti osztálynak olyasmiket is el kell majd határoznia, amelyekről az illetékes tanszékvezető nem tud (Jegyzőkönyv 1956: 4).

A végül elfogadott határozatban a káderfejlesztési terv megvalósításában komoly szerep jut a személyzeti osztálynak:

> H a t á r o z a t: A tanácsülés egyhangúlag határozati erőre emeli a rektor határozati javaslatát
> „A Tanács egyetért azzal, hogy a tanszékvezetők, a dékán illetve helyettese, valamint a személyzeti osztály előadója közösen tárgyalja meg a káderfejlesztéssel kapcsolatos kérdéseket és ezek megbeszélése során alakuljanak ki a személyi javaslatok. Nem kell tehát előzetes tervet kérni a tanszékvezetőktől. Felelős a határozat végrehajtásáért a személyzeti osztály. Határidő: február 1.” (Jegyzőkönyv 1956: 9).

1956. január 12-én kelt levelében Sulán Béla, az Oktatásügyi Minisztérium megbízott főosztályvezetője küldte meg az ELTE rektorának azt a titkos ügyiratot, amelynek tárgya a pedagógusokra vonatkozó munkaerő-gazdálkodási terv bekérése volt. A minisztérium jelentést kért 1956. január 26-ig arról, hogy a végzős hallgatók közül kit szeretnének „egyetemi oktatónak visszatartani”, ill. arról, hogy júliustól

> hány és milyen oktató, s egyéb dolgozó kerül el az intézettől, akik részére általános, vagy középiskolai beosztást kíván biztosítani (Pedagógusokra… 1956).

Azután február 28-ig kellett részletes információt közölni róluk. A hallgatók esetében a név és az elvégzett szak után harmadik és negyedik helyen a származást és a pártállást kellett megadni, és a többi adat csak ez után következett, míg az oktatók esetében a sorrend a következő volt:

> Név, pártállás, végzettség pontos megjelölése, jelenlegi beosztása és alapfizetése, szolgálati éveinek száma /pedagógus szolgálata kezdetének pontos dátuma/, jelenlegi munkahelye, az elhelyezendő lakcíme, az elhelyezendő hova szeretne kerülni/ iskolatípus, helység megjelölése/, az intézmény vezetői hova javasolják és milyen indok alapján/ megye, lehetőleg helység megjelölésével/ (Pedagógusokra… 1956).

Ezt az utasítást Sőtér István szinte szó szerinti megfogalmazásban küldte tovább 1956. január 21-én az ELTE Dékáni hivatalainak és a személyzeti osztálynak készített feljegyzésben, csak a két dátumot módosította január 25-re és február 20-ra (Valamennyi Dékáni Hivatal… 1956).

Ilyen körülmények között fosztották meg Baleczky Emilt állásától: 1956. február 1-én már nem volt a Lenin Intézet állományában.

III.

1956. december 30-án érkezett a Lenin Intézetbe Kónya Albert, kormánybiztos december 22-én kelt levele, amelyben a kormánybiztos az Intézet igazgatóját megszólítás nélkül utasítja Baleczky Emil elmaradt illetményének kifizetésére.

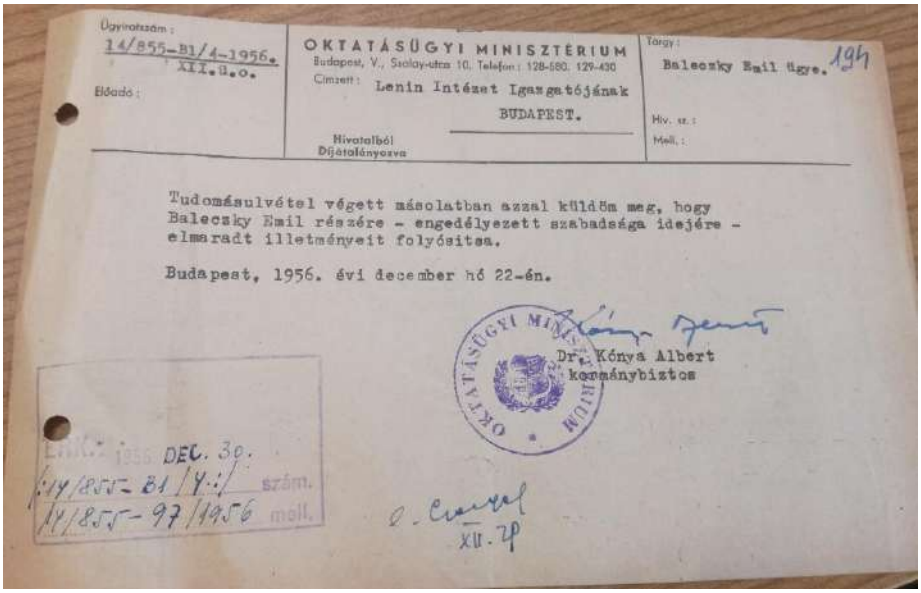

Ügyiratszám: 14/855-B1/4-1956. XII.ü.o.
Előadó:

OKTATÁSÜGYI MINISZTÉRIUM
Budapest, V., Szalay-utca 10. Telefon: 128-580. 129-430
Címzett: Lenin Intézet Igazgatójának
BUDAPEST.
Hivatalból Díjatalányozva

Tárgy: Baleczky Emil ügye. 194
Hiv. sz.:
Mell.:

Tudomásulvétel végett másolatban azzal küldöm meg, hogy Baleczky Emil részére – engedélyezett szabadsága idejére – elmaradt illetményeit folyósítsa.

Budapest, 1956. évi december hó 22-én.

Dr. Kónya Albert
kormánybiztos

OKTATÁSÜGYI MINISZTÉRIUM

ELVIVE: 1956 DEC. 30.
14/855-B1/4 szám.
14/855-97/1956 mell.

XII. 29

5. kép: Kónya Albert 1956. december 22-i levele

Lenin Intézet Igazgatójának

Ügyiratszám: 14/855-B1/4-1956. XII. ü. o. Tárgy: Baleczky Emil ügye

BUDAPEST

Tudomásulvétel végett másolatban azzal küldöm meg, hogy Baleczky Emil részére – engedélyezett szabadsága idejére – elmaradt illetményét folyósítsa.

Budapest, 1956. évi december hó 22-én.

aláírás
dr. Kónya Albert
kormánybiztos
Pecsét: Oktatási Minisztérium

ERK.:
1956. dec.30.
/:14/855-B1/4/ szám.
14/855-97/1956 mell. (Kónya Albert levele a Lenin Intézet igazgatójának 1956)

Az utasításban említett másolatból kiderül Baleczky Emil elbocsátásának és az ügy orvoslásának pontos ideje. Ezek szerint 1956. január végén mondtak fel neki a Lenin Intézetben, viszont július 1-től Baleczky már ismét a Lenin Intézet munkatársa volt.

Tehát a kormánybiztos december 22-i levelét nem a jogtalan elbocsátási ügy rendezése céljából küldte, az már korábban megtörtént, hanem elsősorban az elmaradt bér kifizetését és a munka jogfolytonosságának bejegyzését sürgette.

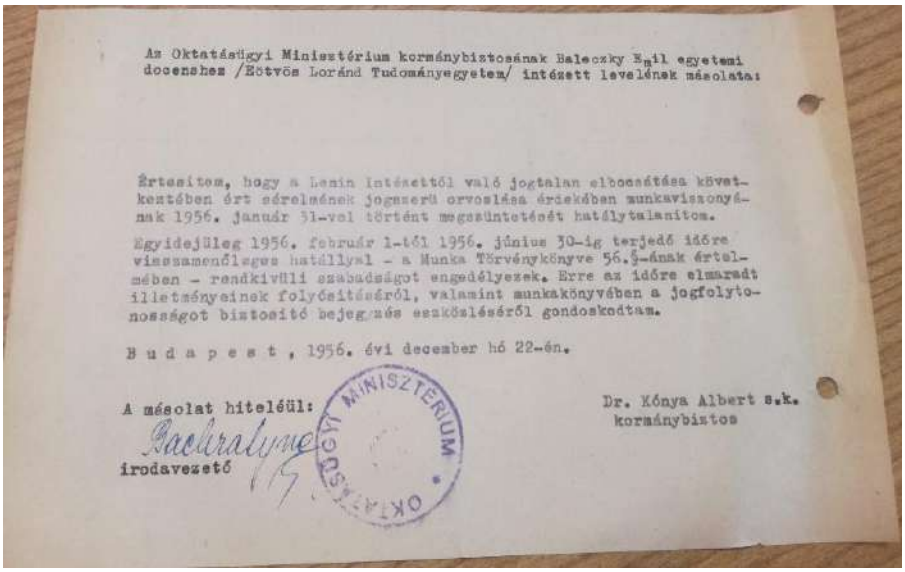

Az Oktatásügyi Minisztérium kormánybiztosának Baleczky Emil egyetemi docenshez /Eötvös Loránd Tudományegyetem/ intézett levelének másolata:

Értesítem, hogy a Lenin Intézettől való jogtalan elbocsátása következtében ért sérelmének jogszerű orvoslása érdekében munkaviszonyának 1956. január 31-vel történt megszüntetését hatálytalanítom.

Egyidejűleg 1956. február 1-től 1956. június 30-ig terjedő időre visszamenőleges hatállyal - a Munka Törvénykönyve 56.§-ának értelmében - rendkívüli szabadságot engedélyezek. Erre az időre elmaradt illetményeinek folyósításáról, valamint munkakönyvében a jogfolytonosságot biztosító bejegyzés eszközléséről gondoskodtam.

B u d a p e s t , 1956. évi december hó 22-én.

A másolat hiteléül:
irodavezető

OKTATÁSÜGYI MINISZTÉRIUM

Dr. Kónya Albert s.k.
kormánybiztos

6. kép: Baleczky Emil elbocsátásának és az ügy orvoslásának pontos ideje

Értesítem, hogy a Lenin Intézettől való jogtalan elbocsátása következtében ért sérelmek jogszerű orvoslása érdekében munkaviszonyának 1956. január 31-vel történt megszüntetését hatálytalanítom.
Egyidejűleg 1956. február 1-től 1956. június 30-ig terjedő időre visszamenőleges hatállyal – a Munka Törvénykönyve 56.§-ának értelmében – rendkívüli szabadságot engedélyezek. Erre az időre elmaradt illetményének

folyósításáról, valamint munkakönyvében a jogfolytonosságot biztosító bejegyzés eszközléséről gondoskodtam.
Budapest, 1956. évi december 22-én.

dr. Kónya Albert s.k.
kormánybiztos

A másolat hiteléül:
Bachralyné
irodavezető

Pecsét: Oktatási Minisztérium (Kónya Albert levele a Lenin Intézet igazgatójának 1956).

1956-ban a Minisztertanács által kibocsátott ún. 1951. évi 7. törvényerejű rendelet volt hatályban, ami annak ellenére, hogy nem törvény volt, a "Munka törvénykönyve" néven futott. Ezt 1953-ban módosították, s ez a módosított szöveg volt hatályban 1956-ban, melynek értelmében:

Rendkívüli szabadság

56. § (1) A rendes szabadságon felül a dolgozó részére rendkívüli szabadságot is lehet engedélyezni. A rendkívüli szabadságot - a (3) bekezdésben foglaltak kivételével - a miniszter engedélyezi.
(2) Rendkívüli szabadságot csak akkor lehet engedélyezni, ha a dolgozó a rendes szabadságát már igénybe vette. E rendelkezés alól a miniszter indokolt esetben kivételt tehet.

A Lenin Intézet archívumában fennmaradt az a levél is, amelyben a Személyzeti Csoport vezetője, Gergely Miklós már 1956. január 31-én felszólította Baleczky Emilt arra, hogy adja le munkaadói igazolványát és vegye át a munkakönyvét.

56/1956.
szem.o.

Baleczky Emil elvtársnak,
Budapest.
V. Kossuth Lajos u. 1.

Kérem Elvtársat, sziveskedjék munkakönyvét a Lenin Intézet Személyzeti Csoportjától átvenni. Egyidejüleg kérem, hogy munkaadói igazolványát leadni szíveskedjék.
Budapest, 1956. január 31.

aláírás

/Gergely Miklós/
szem. csop. vez.

Ajánlott! (Gergely 1956).

Ezen kívül sikerült megtalálnom még egy feljegyzést, amit ugyancsak Gergely Miklós küldött a Személyzeti Osztály vezetőjének, amelyből kiderül, hogy miután Baleczkyt visszahelyezték állásába, a Lenin Intézetben ismét szükség volt a jellemzésére.

505/1956.
szem.o.

Baleczky Emil
jellemzése.

ELTE Személyzeti Osztály
vezetője, Köves Imréné
elvtársnő
Budapest.
V. Egyetem tér 1-3.

1 drb.

Megbeszélésünk értelmében csatoltam megküldöm Baleczky Emil elvtárs jellemzését.

Budapest, 1956. július 6.

/Gergely Miklós/
szem. csop. vez.

Kézbesítve! (Gergely 1956a).

Két nappal Baleczky Emil felfüggesztése után, 1956. február 2-án írta meg Babos Ernő, tanszékvezető-helyettes „Beszámoló-jelentés az Orosz nyelvészeti tanszék 1955/56 tanévi I. felének munkájáról" c. dokumentumot. A tanszékvezető-helyettes munkájáról szóló részben Babos Ernő, – miközben panaszkodik arról, hogy ő nem képes a tanszékvezetését ellátni –, a Baleczkyvel történteket „a tanszék vezetésében a félév folyamán bekövetkezett válságnak" aposztrofálja:

> A tanszék vezetésében a félév folyamán bekövetkezett válság idején és azóta is álladóan hangoztatom, hogy a tanszék rendkívül sokágú, szerteágazó munkáját, annak politikai és tudományos vezetését, irányítását hiányos felkészültségemnél fogva nem vagyok képes ellátni (Babos 1956).

Mindazonáltal beszámolóját így zárja:

> Minden igyekezetemmel és képességemmel azon vagyok, hogy míg ez a válság megoldódik – a tanszéki kollektíva állandó segítésére támaszkodva – helytálljak ebben a munkában.
>
> Budapest, 1956. február 2.
>
> /Babos Ernő/
> tanszékvezető helyettes
>
> (Babos 1956).

A Lenin Intézet 1955–1956. tanév I. félévi munkájáról szóló 24 oldalas jelentésben az első napirendi pont, „Az oktató-nevelő munka feltételeinek biztosítása", míg a negyedik napirendi pont „Az Intézet vezetése" volt. Ebben az esetben is azt konstatálják, hogy

> az Intézet jelentős eredményeket ért el, bár még a hiányosságok nagyon számottevők (Jelentés 1956).

A Baleczky által vezetett szak oktató-nevelő munkáját többé-kevésbé kielégítőnek, az eszmei-politikai nevelést alacsony színvonalúnak ítélték. „Az Orosz nyelvészeti tanszék dolgozóit apolitikus magatartás jellemezte". Az, hogy az adott a félévben nem volt a tanszéken a Szovjetunióból érkezett professzor,

> lassította a tanárok fejlődését és az oktatómunka színvonalának emelkedését. Visszahúzó erőként működött a tanévben a tanszékvezetői válság is. Egészében véve mégis az előremenés, a fejlődés jellemezte az első félévi munkát (Jelentés 1956).

IRODALOM

A BUDAPESTI TUDOMÁNYEGYETEM LENIN INTÉZETE m u n k a t e r v e az 1953/54-es tanévre. Budapest.

Az Orosz Nyelvészeti Tanszék munkaterve 1955. szept. 1. – 1956. aug. 31. Budapest, 1955. szeptember 10.

Babos Ernő. Beszámoló-jelentés az Orosz nyelvészeti tanszék 1955/56 tanévi I. felének munkájáról. Budapest, 1956. február 2.

Borsodi Csaba, Tüskés Anna 2010. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története képekben 1635–2010. Budapest

Elismervény. Budapest, 1965. január 9.

F e l j e g y z é s a Lenin Intézet Igazgatóságának. Budapest, 1954. november 4. C-129/1954.

Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat kimutatása. 10736. Budapest, 1956. június 30.
Gergely Miklós. Levél Baleczky Emilnek. Budapest, 1956. január 31.
Gergely Miklós. Levél Köves Imrénének. Budapest, 1956a. július 6.
H a t á r o z a t o k az 1955. február 9.-i igazgatósági ülésről. Budapest, 1955. február 9.
J e g y z ő k ö n y v. Készült 1953. október 29.-én Kassai Géza elvtársnál tartott Értekezletről az Intézetben folyó orosz nyelvoktatás problémáival kapcsolatban. Budapest, 1953. október 29. 195/46/1953.
J e g y z ő k ö n y v. Készült 1954. szeptember 10-én az Orosz nyelv- és irodalomtudományi szak alakuló tanácsülésén. Budapest, 1954. szeptember 10. C-19/1954
J e g y z ő k ö n y v. Az ELTE NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KARA 1955. május 24-én tartott tanácsülés. Budapest, 1955. május 24. 855–89/1955.
J e g y z ő k ö n y v az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Tanácsának Sőtér István rektor elnökletével 1956. év január 6-án /pénteken/ du. 2 órai kezdettel tartott t a n á c s ü l é s é r ő l /1955–1956. tanév IV. tanácsüléséről/. Budapest, 1956. január 6.
J e g y z ő k ö n y az 1956. év február hó 10-én tartott Egyetemi Tanács Üléséről. /1955-1956. tanév VI. tanácsüléséről/. Budapest, 1956a. február 10.
J e l e n t é s az 1953/54-es tanévben végzett munkáról. Budapest,1954. június 22.
J e l e n t é s a Kassai Géza elvtársnál tartott Értekezleten az Intézetben folyó orosz nyelvoktatás problémáival kapcsolatban. Budapest, 1953. október 29.
J e l e n t é s a Lenin Intézet kádermunkájáról és a kádermunka feladatairól. Budapest,1955. szeptember 10.
J e l e n t é s a Központi Személyzeti osztály 1955. évi szeptember 1-tőldecember 31-ig végzett munkájáról. Budapest, 1956. január 9.
J e l e n t é s. A Lenin Intézet 1955/56. I. félévi munkájáról. Budapest, 1956. február 13.
J e l e n t é s (a) az Eötvös Loránd Tudományegyetem 1955/56. I. félévi munkájáról.
Kiss József Mihály, Szögi László, Ujvári Gábor: Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 10. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára 1635-1975. Budapest, 1988.
Kivonat az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar 125/1/1965. D. számú ügyiratából.
Kónya Albert levele a Lenin Intézet igazgatójának. 14/855-B1/4-1956. XII. ü. o.
Nádas József feljegyzése. Budapest, 1954. december 13.
Pedagógusokra vonatkozó munkaerő-gazdálkodási terv bekérése. Budapest, 1956. január 12. 0026/1956. TÜK., 0065/1956 TÜK.
Referátum a kari tanácsülés számára. Budapest, 1955. október 14.
Sinkovics István levele. Budapest, 1965. május 11. 125/2-1965.D.
Sinkovics István levele. Budapest, 1965a. június 2.
Sőtér István levele. Budapest, 1965. július 29.1413–332/1965.

Sőtér István levele a Művelődésügyi Minisztérium Tudományegyetemi és Pedagógusképző Főosztály h. vezetőjének Dr. Kovács Ferenc elvtársnak. Budapest, 1965. július 20.

T e r v e z e t. Az Orosz nyelv és irodalomtudományi kar munkaterve 1954. szeptember 1-től 1955. augusztus 31-ig. Budapest, 1954. augusztus 24. K-5/954. 274/Ig.

Utasítás az egyetemek, főiskolák ötéves káderfejlesztési tervének elkészítésére és annak végrehajtására. Budapest, 1955. december 12. I-8/26. RH 0064/1956. TÜK.

Valamennyi Dékáni Hivatal + Mátrai elvtársnak. 6. jan. 21. Budapest, 1956. január 21. 1413-183/1956.

Ташкович Оксана 2009. *Еміль Балецький очима сучасників*. Studia Russica XXIII. Budapest, 21–26.

РАННЯЯ ПОЭЗИЯ Э. БАЛЕЦКОГО

Марианна Лявинец
Национальное Общество Русинской Интеллигенции
им. А. Годинки
lavinec2@gmail.com

The article will discuss the early poems of the Carpatho-Russian writer of Russophile orientation in the first half of the 20th century, Emil Baleczky. The author of the article got into her hands a notebook with rough records of the first poetic undertakings of the young poet, which are currently being prepared for publication. The article summarizes new material on the early literary activity of Emil Baleczky.

С именем Э. Балецкого я познакомилась очень давно, можно сказать, в годы отрочества. О нем мне рассказывал мой отец, адвокат Иван Скиба, уроженец села Чинадиево, который лично знал Э. Балецкого и всю его семью. Я много времени проводила в селе Чинадиево, так как там жили мои бабушка и дедушка, и мои детские воспоминая, впечатления связаны именно с этим селом.

ФОТО 1. Родители Э. Балецкого – Мария Вищак и Дмитрий Балецкий
(из семейного архива семьи Балецких)

Через много лет в мои руки попали тетради с пожелтевшими страницами, которые, как оказалось, были написаны Э. Балецким и содержали его ранние стихи (1933 и 1935 гг.)[1]. Тяга к писательству проснулась в душе юного Эмиля, видимо, очень рано, так как одна из тетрадей была датирована 1933 годом, когда ему было всего 14 лет. Желание сочинять Э. Балецкий унаследовал, видимо, от отца. По семейной легенде отец Э. Балецкого сочинял стихотворение по поводу рождения каждого ребенка и посвящал его новорожденному. В семье Балецких было 7 детей. В тетради 1933 года сохранились даты записей: Чинадиево, 15 января – 28 ноября 1933 года.

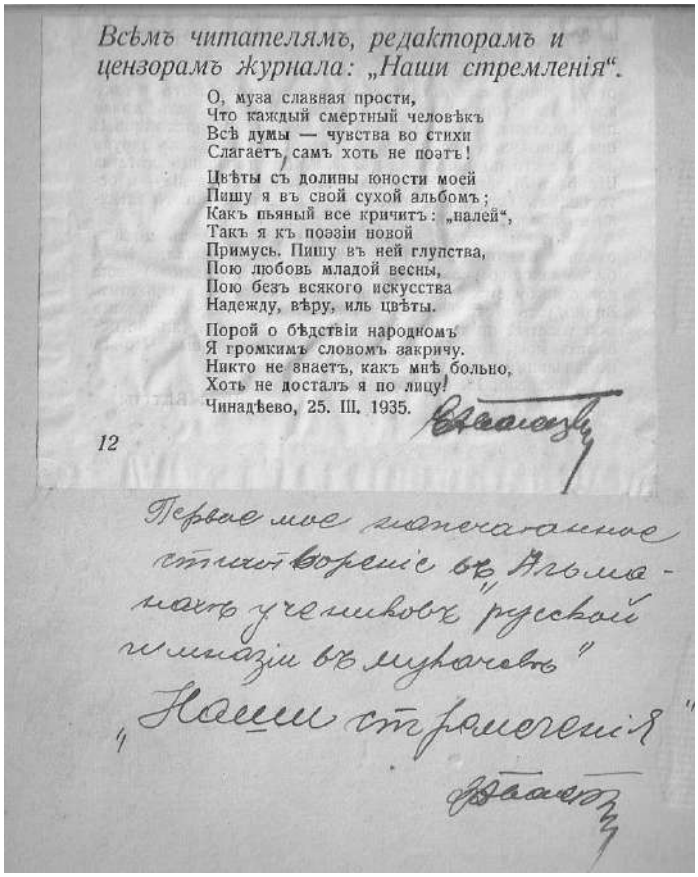

Всѣмъ читателямъ, редакторамъ и цензорамъ журнала: „Наши стремленія“.

О, муза славная прости,
Что каждый смертный человѣкъ
Всѣ думы — чувства во стихи
Слагаетъ, самъ хоть не поэтъ!

Цвѣты съ долины юности моей
Пишу я въ свой сухой альбомъ;
Какъ пьяный все кричитъ: „налей“,
Такъ я къ поэзіи новой
Примусь. Пишу въ ней глупства,
Пою любовь младой весны,
Пою безъ всякого искусства
Надежду, вѣру, иль цвѣты.

Порой о бѣдствіи народномъ
Я громкимъ словомъ закричу.
Никто не знаетъ, какъ мнѣ больно,
Хоть не досталъ я по лицу!

Чинадѣево, 25. III. 1935.

12

Первое мое напечатанное стихотвореніе въ Альманахъ учениковъ русской гимназіи въ Мукачевѣ „Наши стремленія“

ФОТО 2. «Всем читателям, редакторам и цензорам журнала «Наши стремления» из первой тетради стихов Э. Балецкого (1933 год)

В конце записей есть оглавление с указанием названия стихов и страниц записи. На последней странице сохранилась запись:

---

[1] В данный момент тетради с ранними стихотворениями Э. Балецкого находятся в личной библиотеке моей дочери Марианны Лявинец-Угрин.

Почти за год писал я стихи в эту тетрадь
Уж я рад, что окончил стару тетрадь
С новой силой и охотой
Напишу нову тетрадь
Ах, как я ей рад!
И на последнюю страницу я хоть им напишу
Здесь, у Карпат и
среди горя и бедствий
Посылаю для народа
эту малую тетрадь

подпись: Е. Балецкий

Записи 1934 года не сохранились, но сохранилась тетрадь 1935 года.

На обложке тетради была надпись: «Начальные мои стихи 1935 год. Эмиля Латорчанина с припиской (45 стихов)». А на внутренней странице обложки написано: «Всем читателям, редакторам и цензорам журнала «Наши стремления»:

О, муза славная, прости,
Что каждый смертный человек
Все думы – чувства во стихи
Слагает, сам хоть не поэт
Цветы с долины юности моей
Пишу я в свой альбом;
Как пьяный все кричит; «налей»
Так я к поэзии новой примусь. Пишу в ней глупства,
Пою любовь младой весны,
Пою без всякого искусства
Надежду, веру иль цветы
Порой о бедствии народном
Я громким словом закричу.
Никто не знает, как мне больно
Хоть не достал я по лицу.
Чинадиево 23. III. 1935

Первое мое напечатанное стихотворение в Альманахе учеников русской гимназии в Мукачеве «Наши стремления».

Все стихи (87) в тетради написаны русским языком. Следует отметить, что в Подкарпатской Руси с 20-х годов XX столетия было постоянное противостояние сторонников русофильского и украинофильского

направлений. Население Чинадиево по национальному составу было таким: русинов – 85%, венгров – 12%, евреев – 2%, других – 1%.

Таким образом, село было русофильским, преподавание в школах (как тогда они назывались: начальной и горожанской) велось русским языком. Учителя были в 90% – русофилы. В селе действовал «Русский народный дом», построенный по инициативе директора школы, русофила Ивана Степановича Ковача (отца известного политика Ивана Ивановича Ковача). «Русский народный дом» был центром культурной и общественной жизни села. В Русском народном доме, на открытии которого присутствовал губернатор края Др. А. Бескид, проводились на высоком уровне литературные вечера, концерты силами учащихся школ (начальной и средней), проводились дни Русской культуры, большой праздник по случаю 125-летия со дня рождения великого будителя подкарпатских русинов А. Духновича. Именно в этой обстановке рос и учился в селе Чинадиево юный Эмиль Балецкий.

ФОТО 3. Русский народный дом в поселке Чинадиево. Фото из книги «Школна хроника Чинадёва (1923–1937). (Ред.: М. Капраль, Будапешт, 2008)

В 1929 году Э. Балецкий поступает в Мукачевскую русскую гимназию им. А. С. Пушкина. Именно в этой гимназии учились многие, впоследствии ставшие известными поэты и писатели Подкарпатья (В. Добош, Ф. Иванов, А. Карабелеш и другие). В этой гимназии в 1932 году начал издаваться студенческий литературный альманах «Наши

стремления», для которого было написано Э. Балецким стихотворение «О, муза славная, прости!» (1935).

Перечитывая страницы тетради «Начальные стихи», я мысленно перенеслась в Чинадиево, где поражалась красотой природа, где текла Латорица, где высились скалы, поросшие соснами, и представила себе юного Э. Балецкого, которому едва исполнилось 16 лет, и который писал каждый день по одному, а иногда и по несколько стихов! Некоторые из этих стихов были напечатаны в журнале «Наши стремления», но отдельным сборником напечатаны не были. Правда, в аннотации сборника Э. Балецкого «Вербный трепет» (1936 г.) было напечатано: «Е. Д. Балецкий родился 21 февраля 1919 года в верховинском селе Гукливе – на Подкарпатской Руси. Ныне заканчивает курс державной русской гимназии в Мукачеве. Его стихи и рассказы были напечатаны в журнале «Наши стремления», а с 1936 года начали систематически появляться в газете «Русский народный голос».

«Русский народный голос» (Ужгород, 1934–1938) – внепартийная русофильская газета. Редактор В. Каминский, позже Е. Недельский. Газета выходила под патронатом издательского комитета. До июня 1935 года газета выходила ежедневно, в августе-декабре 1935 – два раза в неделю, с января 1936 – 3 раза в неделю.

Разбирая записи стихов в тетради 1935 года, я не переставала удивляться, как в голове 16-летнего юноши могли сложиться такие строки:

Писать хочу!

Хочу писать стихи святые!
Хочу любить язык богов;
Хочу я чувства молодые
Списать в один альбом
Как мило чувства испытать
Любви минувшей прежде давно
Еще ведь лучше прочитать
Стихи написаны когда-то
В них струны лиры все звучат
В них чувства младости кипят
О детстве, вере и надежде
Любви минувшей давно, прежде...
Молитву тоже я в стихи
Свои набожные сложу
И ими буду я просить

У музы рифмы я перу свому
И кажется язык поэтов
Становится понятным мне
Не знаю лишь, как мненье света
Озвется о моем стихе...

Чинадиево, 27 марта 1935 года.

Молодого Э. Балецкого не оставляла мысль о том, как отнесутся к его стихам не только современники, но и потомки...

Я роюсь в рифмах целый вечер
Любовь взлелеяну пою
И сам стихи пишу как ветер...
Найдет ли кто тетрадь мою?
Меня забудут и тетрадь
Давно сгорит в печке
Но верь мне, мой собрат
Что стоит их прочести
Но в них ты мысли не ищи
Таланта вечного и чувства
А что найдешь, то сам прими
Любовь без всякого искусства.

Большое место в тетради 1935 года занимают стихи о природе. Они тоже своеобразны. Почти во всех стихах природа воспринимается им сквозь призму собственных душевных переживаний...

Цветы фиалки уж цветут, расцветают
Подснежники уж отцвели
Все больше мне грез присылают
Те весенние звуки вблизи
Хоть Байроном я не напыщен
Однако весна принесла мне лишь грусть
Хотелось бы мне уж повыше
К тем тучкам душою прильнуть

Весенний вечер

Уж дышит природа лучом
Столь далеким, весенним и светлым
Черемуха, вишня, цветет
И пахнут прелестны сирени
На небе звезды блестят

В том море глубоком и чудном
И майские жуки порой пролетят
жужжат над травой изумрудной.

Особое место в тетради занимает поэма «Цирковка», в которой поэт описал трагическую жизнь и судьбу циркачки Евы. Поэма состоит из пролога и IX частей. Эта поэма послужила основой для рассказа Э. Балецкого с тем же названием, который вошел в его первый сборник «Вербный трепет». Как в творчестве многих поэтов, так и в ранней поэзии Э. Балецкого много стихов посвящено любви, любви к женщине со всеми переживаниями, страстями, разочарованиями...

Иссохну я как цветок осенний
Умру, как раб, последний раб!
И ты среди забав, среди весенний
И я не смею, Г...о тебя призвать
И чувства грустные мои
Тебе безынтересны...
О Г...о подумай ты
За что мне жить? За что страдать?
Ведь все надежды и мечты
Ты от меня посмела взять
И жизнь мою ты уж взяла
Хоть я еще, как видишь жив
Но что мне жизнь, когда душа
Убита; о, кто тогда счастлив?
Подумай, девица, опять
На радостные счастья миги,
Когда хотела ты мне дать
Цветок осенней той гвоздики
Когда ты вечером пришла
Утешить пламенное сердце
И в нем всегда нашла любовь
Любовь, что в нас кипела прежде.

Есть в тетради и патриотические стихи. Эта тема в ранних стихах интерпретируется соответственно тому времени, когда коренное население края – русины края – стали задумываться над своей судьбой. И опять-таки патриотические чувства не обходились и без политических влияний того времени, когда у жителей края обостренное чувство гнета.

Забытое пламя

Над прекрасной равниной
У озер и рек гремучих
В ярких, милых придолинах
Много есть цветов пахучих
Больше грусти у народа
Хаты там стоят
Не блестит заря востока
Из-за гор для малых хат
Землю всю кремнистый
Камень зла покрыл
Не одних, но много льстивых
Братьев вал сюда прибыл
Все туманно, все так грустно
Висят бичи терния
Больно нам да так и грустно
От тяжкого гнетения.
Кажется, что тризнами все наполнено
Поют ту же грусть, всю издавна, слышишь? не перестают
Вот оставим грустны песни наши петь и грусть
сами прогоним;
Запоем все, как мы народ свой освободим!

Чинадиево, 7/II 35.

В октябре 1935 года поэта занимает свое предназначение в жизни, он пишет о смысле жизни.

Люблю я жизнь свою? Иль нет?
Умру, оставлю тот свет
Прозаик я – иль поэт?
Творю ль добро, быть может грех?
Живу и думаю порой:
На что родился? За что умру?
Иду за глупою толпой
Потом с ними все порву
Порой бродягой я бы хотел пожить
Порою светом весело гулять
И горе грусть всю забывать
Но все пустяк и горе-грусть,
Бродягой все равно не буду
А еще? Так пусть
Умру в степи я изумрудной.

Чинадиево, 12/X 1935.

С творчеством Э. Балецкого читатели могли познакомиться в сборнике «Литературные стремления» (2007, Ниредьхаза), изданном под редакцией А. Золтана и М. Капраля. В данный момент силами Национального общества русинской интеллигенции им. А. Годинки (Венгрия)[2] готовится к выпуску издание ранних стихов Э. Балецкого под названием «Начальные мои стихи», что будет небезынтересным как для исследователей, так и для поклонников творчества этого незаурядного человека.

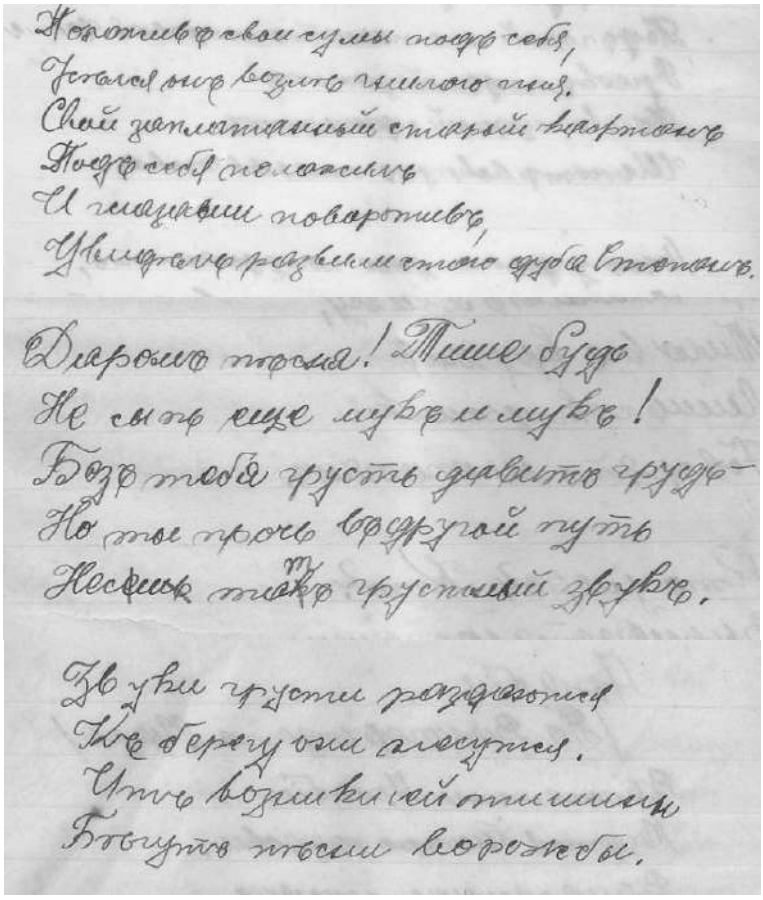

ФОТО 4. Фрагменты из тетради ранних стихотворений Э.Балецкого (из семейного архива семьи Балецких)

[2] Вседержавноє Общество Русинської Интеліґенції им. А. Годинкы (ВОРИАГ) // Hodinka Antal Ruszin Értelmiségi Egyesület (HORUE).

НОВЫЕ СТРАНИЦЫ БИОГРАФИИ ЭМИЛЯ БАЛЕЦКОГО

Марианна Лявинец-Угрин
Будапештский университет им. Л. Этвеша
mariann.ljavinecz@gmail.com

The article reveals new information about the life and work of the famous Hungarian slavist Emil Baleczky as a talented presenter and scriptwriter of the Carpatho-Rusyn (1936–1945) and Russian (1946–1954) radio broadcasts of literature. The article summarizes new material on the biography of the scientist, on his literary work and his contribution to the distribution of Carpatho-Rusyn and Russian literature in Hungary in the first half of the 20th century.

Имя известного филолога, переводчика и поэта Эмиля Балецкого (1919–1981) [псевд.: Е. Латорчанин, О. Вѣщак, криптонимы Б. Е., Б-й Е., Е. Б.] навсегда вошло в историю славянского языкознания в Венгрии. О жизненном пути, о чрезвычайно широком кругозоре лингвиста, о сфере его научных интересов и о поэтической деятельности развернуто изложено во многих работах (Хадрович 1980: 230–232; H. Tóth 1980: 354–357; Петер 1981: 399–401; Zoltán 1982: 405–407; Капраль 2001: 28-40; Капраль 2009: 10–20; Барань 2014: 16–23; Барань 2018: 150–161). Однако история судьбы необычайно разностороннего ученого-слависта и талантливого карпаторусинского[1] поэта вновь и вновь раскрывает перед нами новые страницы его биографии.

Известно, что в зрелом возрасте Э. Балецкий не любил рассказывать о своем происхождении, скрывал свое прошлое. Об этом упоминает в своих воспоминаниях и венгерский писатель Андраш Фодор. Вспоминая о встрече в 1948 году с Э. Балецким, А. Фодор с недоумением отметил, что ученый твердо опроверг ту очевидность, что может являться тем подкарпатским русинским поэтом, стихи которого венгерский писатель обнаружил в одном из русинских изданий 40-х

[1] Этноним «карпаторусин» (карпатские русины) употребляется в отношении русинов всех частей Карпатской Руси (Подкарпатской Руси (Закарпатье), Пряшевской Руси (Пряшевщина), Лемковины, Мараморoша). В разные исторические периоды в отношении русинов употреблялись этнонимы «русин», «руснак», «карпаторус», «угрорус», «рутен», «русский». Термин *карпаторусинский* применяется также при сопоставлении с *южнорусинским* вариантом русинского языка. Об этом см.: (Маґочій, Поп 2010: 649–651; Дуличенко 2008: 13–16).

годов. А. Фодор подметил: «Может быть, он [т. е. Э. Балецкий. – М. Л.] не хотел признавать, что у него есть такие «грехи» (Fodor 1991: 75)[2].

«Грехи» Э. Балецкого, которые он так тщательно скрывал в период социалистического режима, всплыли наружу и обнародовались в постсоветский период, когда уже смело можно было заявить, а точнее восстановить его имя как одного из талантливых молодых карпаторусинских поэтов русофильской ориентации 40-х годов XX века. Вторая мировая война послужила причиной «раскола» его жизни. В 1943 году Э. Балецкий был мобилизован в венгерскую армию[3]. После войны семью Балецких постигла та же участь, как и многих карпаторусинских и венгерских семей в Подкарпатской Руси[4]. Одна часть семьи оказалась в СССР, а другая за его пределами. Велением судьбы Э. Балецкий остается в Венгрии. С одной стороны, это являлось для него спасеньем и свободой, а с другой, «гибелью» его поэтических мечтаний[5].

Фото 1. Встреча Э. Балецкого со своим братом Юрием. Будапешт, 1960 г.

Фото 2. Встреча Э. Балецкого со своим братом Юрием. Балатон, 1960 г.

(из семейного архива семьи Балецких)

---

[2] В оригинале это звучит так: «(...) Odatelepszem, ahol Baleczky Emil az asztalfő. Sok mindenről kérdezgetem. Meglepetésemre azt állítja, nem azonos E. Baleckij (sic!) kárpátaljai ruszin költővel, kinek verseit egy ottani negyvenes évek elején megjelent kiadványban fölfedeztem. (Talán csak nem akarja bevallani, hogy ilyen „bűnei" vannak.) ...» (Fodor 1991: 75).

[3] Э. Балецкий был арестован советской контрразведкой Смерш. От ГУЛАГА его спасло заступничество видных венгерских ученых, в частности, И. Кнежи.

[4] В этой работе мы используем территориальное название *Подкарпатская Русь*. Современное Закарпатье в разные исторические периоды называли Угорской Русью, Карпатской Русью, Карпатськой Крайной, Подкарпатской Русью, Подкарпатье, Карпатской Украиной, Закарпатской Украиной.

[5] Из семейных воспоминаний известно, что оставшийся в Венгрии Э. Балецкий впервые смог встретиться со своим родным братом Юрием лишь в 1960-м году. Самому же Э. Балецкому посчастливилось вернуться на родину только в 1971 году на свадьбу своей племянницы Габриэллы, дочери Юрия.

Отправляясь на войну, Э. Балецкий оставил у своего брата Юрия на сохранение коробку со своими личными, и как впоследствии оказалось, сокровенными вещами. Шли годы... Война закончилась... Существование таинственной коробки осталось в забвении. Со временем, вследствие благоприятных обстоятельств, коробка «перекочевала» в Будапешт. Что же было в этой таинственной коробке? Среди различных изданий карпаторусинской литературы в ней хранились 4 тетради юного поэта Э. Балецкого. Первые две содержат раннюю поэзию Э. Балецкого, третья – это его первый дневник, датированный 1935–1936 годами, а последняя тетрадь – дневник 1937 года[6].

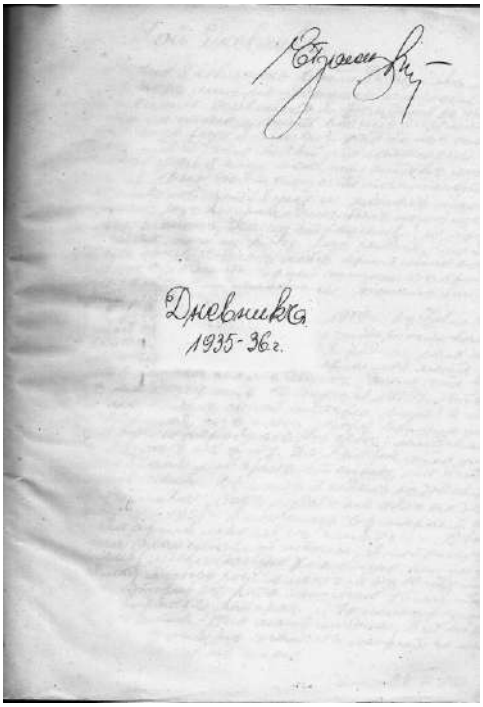

Фото 3. Лицевая страница первого дневника (1935–1936) Э. Балецкого

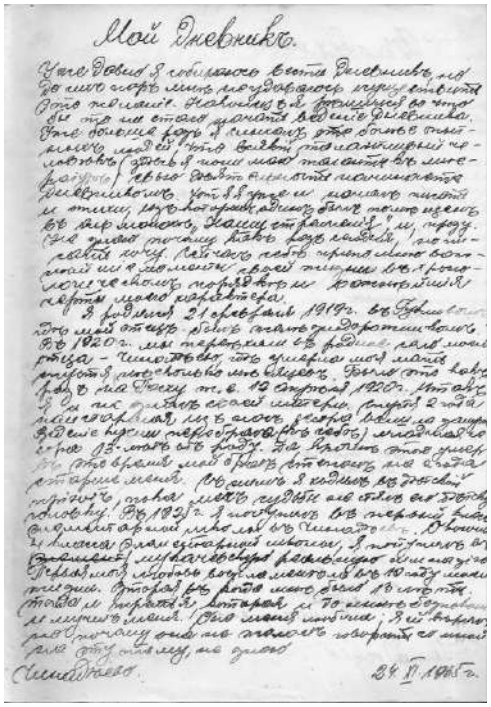

Фото 4. Первая страница первого дневника (1935–1936) Э. Балецкого

Как известно, уже будучи гимназистом русской гимназии в городе Мукачево (1929–1937), молодой Э. Балецкий проявил себя как талантливый поэт. Равно как многие писатели, в юношеские годы он решил вести дневник. Первая запись датирована 24 февраля 1935 года (Чинадиево), то есть спустя 3 дня после 16-летнего дня рождения.

---

[6] В данный момент дневники и тетради с ранней поэзией Э. Балецкого находятся в личной библиотеке автора статьи.

> Уже давно я собираюсь вести дневникъ, но до сих поръ мнѣ не удавалось осуществить это желаніе. Наконецъ я рѣшился во что бы то ни стало начать веденіе дневника. Уже больше разъ я слышалъ отъ болѣе опытныхъ людей, что всякій талантливый человѣкъ (здѣсь я понимаю талантъ въ литературѣ) свою дѣятельность поминается дневникомъ (Балецкий 1935–1936).

В дневниках молодого Э. Балецкого главным образом описаны переживания, романтические чувства, которые он испытывал в юношеские годы. Студенческая жизнь, учителя, которые произвели на него огромное впечатление и повлияли на формирование его идеологических взглядов. Живописно изображены его любимые места, встречи с друзьями, пережитые им события. Изложены сведения о развитии его поэтического дара, о карпаторусинских поэтах-русофилах, творчество которых глубоко влияло на молодого одаренного писателя. Перелистывая пожелтевшие страницы дневников и тетрадей Э. Балецкого, мы остановили свое внимание на последней записи дневника, датированной 1936 годом под заглавием «Жизнь съ 5 августа по 9 сентября», которая в итоге послужила предметом наших изысканий.

> Утром 4. ч. я отправился на вокзалъ и уехалъ въ в Кошицы вмѣстѣ с Еленой[7] (...) меня опять пригласили для участія въ (...) по радіо. (...) это было 4-го сентября. Я остался и на 5-ое сентября и опять принялъ участіе въ карпаторусской радіопередачѣ. (...) Во вторникъ т.е. 8-го сентября опять пригласили вмѣстѣ с Еленой для участія въ радіопередачѣ на 19-ое сентября т.е. воскресеніе. Объ этомъ пишется уже во второй части моего дневника. Чинадѣево, 29-го сентября 1936 года (Балецкий 1935–1936).

---

[7] Речь идет о Елене Рудловчак (1919–2007) [дев. фам. Микита] – педагоге, известном исследователе карпатского литературоведения, культуроведения, общественном деятеле украинофильской ориентации. Е. Рудловчак была одноклассницей Э. Балецкого в Мукачевской гимназии, где они принимали участие в драматическом кружке. С 1936 года, будучи еще гимназистами, по приглашению они сотрудничали с Кошицкой редакцией радиопередач для Подкарпатской Руси. Об этом см. еще: Mušinka 2009: 228. Их дружеские отношения длились до конца жизни.

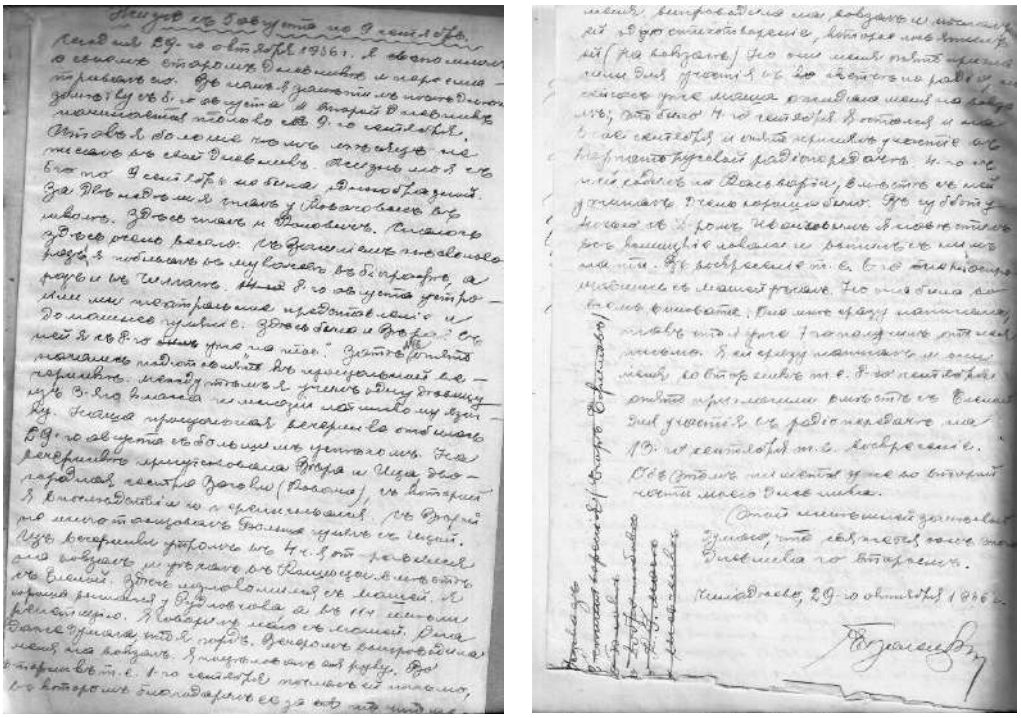

Фото 5-6. Фрагмент из последних страниц первого дневника (1935–1936) Э. Балецкого

До сих пор научной общественности было известно, что Э. Балецкий был сотрудником Венгерского радиокомитета с 1945 года по 1949 год. В эти годы он был консультантом по славянским делам, письменным и устным переводчиком. Затем с 1949 года по 1951 год он стал начальником отдела иностранных дел и программным директором. Однако о том, что Э. Балецкий, будучи еще студентом, регулярно выступал на радио и вел карпаторусинские радиотрансляции, практически никому неизвестно. О возможности или вероятном выступлении Э. Балецкого по радио кратко упоминается лишь в статье М. Капраля «*Неизвестный Эмиль Балецкий по материалам подкарпатской периодики (1939–1943 гг.)*» (Капраль 2001: 33).

Поскольку дальнейшая деятельность Э. Балецкого, о которой будет идти речь в статье, тесно связана с его «грехами», прежде чем продолжить свое повествование, считаем необходимым дать несколько важных исторических предпосылок об истории карпаторусинских радиопередач. Трансляция карпаторусинских радиопередач началась в то время, когда Подкарпатская Русь относилась к Чехословакии. С 1-го декабря 1934 года радиовещание города Кашша начало транслировать русинские передачи (Толочко;

RK)[8]. После возвращения территории Подкарпатской Руси Венгрии с 1939 до 1945 года транслирование карпаторусинских передач продолжалось на волнах Венгерского радио на радиостанциях Будапешт I. и II. под названием «Передача для угрорусских слушателей» („Magyarorosz hallgatóinknak”), которая с 1940 года была переименована в «Передачу для подкарпатских русинов» („Ruszin hallgatóinknak”). С 1940 года по 1941 год существовала еще одна передача – «Полчаса левентов» (т.е. допризывников) („Ruszin levente rádiófélóra”). Параллельно каждый день передавались новости на русинском языке. С 1946 года русинские передачи прекращаются. Однако с именем Э. Балецкого как ведущего передачи, можно встретиться вплоть до 1954 года.

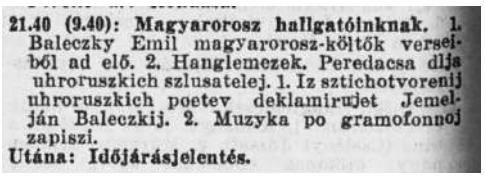
21.40 (9.40): Magyarorosz hallgatóinknak. 1. Baleczky Emil magyarorosz-költők verseiből ad elő. 2. Hanglemezek. Peredacsa dlja uhroruszkich szlusatelej. 1. Iz sztichotvorenij uhroruszkich poetev deklamirujet Jemelján Baleczkij. 2. Muzyka po gramofonnoj zapiszi.
Utána: Időjárásjelentés.

Фото 7. Сообщение о трансляции радиопрограммы «Передача для угрорусских слушателей»

12.05: Leventefélóra. 1. Ruszin népdalok hanglemezről. 2. Ruszin népmese Mátyás királyról. 3. Pavlovics Sándor Deák Ferenc című versét előadja Baleczky Emil. 4. Ruszin népdalok hanglemezről.
Polcsasza leventov. 1. Narodnöja iz gramofonnöch plasztinok. 2. Szkazka podkarpatszkich ruszinov Korolyi Matfejti. 3. Sztichotvorenije Alexandra Pavlovicsa: Francu Deáku. 4. Narodnöja piszni iz gramofonnöch plasztinok.

Фото 8. Сообщение о трансляции радиопрограммы на русинском языке «Полчаса левентов»

Для понимания дальнейших «грехов» Э. Балецкого немаловажными являются еще два исторических факта, которые волей-неволей были связаны с юношескими годами молодого поэта. До 1941 года директором Венгерского радио являлся Миклош Козма де Левельд, министр обороны и внутренних дел, руководитель хортистского пропагандистского аппарата, антисемит. В 1939 году правительством Венгрии М. Козма был назначен губернатором в Подкарпатскую Русь. Как известно, за короткий период своей деятельности (1939–1941) в Подкарпатской Руси, М. Козма многое сделал для развития карпаторусинского языка и образования карпаторусинов. Настаивал

[8] Согласно другому источнику, первая передача вышла в эфир 1-го сентября 1934 года (Fedinec, Vehes 2010: 142). В 1938 году после того, как территория Подкарпатской Руси была вновь присоединена к Венгрии, радиовещание для русинов Чехословакии переместилось в Прагу, а в начале протектората в Братиславу. В 1948 году редакция переехала в Прешов, но уже в качестве украинской студии Чехословацкого, позже Словацкого радио (см.: RK).

на преподавании карпаторусинского языка в венгерских школах. Открыто поддержал основание Подкарпатского общества науки (ПОН), сотрудничал с Андреем Бровди, видным политическим деятелем и влиятельным лидером русофильского движения, первым премьер-министром Подкарпатской Руси (1938), который впоследствии, в 1946 году, был приговорен советским судом к смертной казни за сотрудничество с правительством Миклоша Хорти. А. Броди также был основателем печатных органов «Русская Правда» (1939–1940) и «Русское слово» (1940–1944), с которыми Э. Балецкий тесно сотрудничал (Капраль 2001: 28–30).

Kozma Miklós – a Kárpátalja kormányzói biztosa

Az MTI vállalatok és így a rádió élére néhány éven belül, ezúttal másodízben szólítja el a kötelességtudás vitéz levéldi Kozma Miklost. Néhány evvel ezelőtt az államfő bizalmából, az akkori kormányalak előterjesztésére, magyar királyi belügyminiszter lett. Belügyminisztersége egész sor maradandó és az egyetemes magyarság szempontjából igen értékes alkotás fűződik. Most ismét engedett Kozma Miklós kötelességtudó magyarsága a hívó szónak. Magyarország Kormányzója a Kárpátalja kormányzói biztosává nevezte ki és azóta már el is foglalta Ungváron székhelyét. Mindazok, akik Kozma Miklós rátaszálláról magyarságát, szervezőtehetségét, szinte hihetetlen munkabírását, igaz lelkiismeretét és mérhetetlen kötelességtudását ismerik, jól tudják, hogy ezen a helyen is értékeket, maradandót fog alkotni.

A Kárpátalja népe, mint az oltani magyar- és rusinnyelvű birtokok ezt lelkesültségű eszközökben juttatták kifejezésre, bizalommal és örömmel tekintenek Kozma Miklós kormányzói biztosságára el. Megalkuvást nem ismerő jellemé, vasakaratu, hazaszeretése vaftva fogja vállani mindenféle kötelességeit.

Vitéz levéldi Kozma Miklós (Szekely Aladár felv.)

Фото 9. Сообщение в радиожурнале „Rádióélet” (23.09.1940) о назначении Миклоша Козмы де Левельда губернатором в Подкарпатскую Русь

Beszélgetés Bródy Andrással

BRODY ANDRÁS (Bródi felv.) ruszinszkói szónok (M. F. L.-Pálmay felv.)

Percekkel ezelőtt érkezett meg Kárpataljáról a most itt ül velem szemben az egyik budapesti nagyszálló étkezőmokában és beszél a rádióról, egy kis, de a maga egységében erős, egyenesszelű, a történelem és az éghajlat viszontagságaival hősiesen küzdő nép vezére. A Gondviselés ezt a népet évszázadokkal ezelőtt odaállította a Kárpátok lérenére, hogy őrje, őrizze és ha kell, saját testével fedezze az élen a népek két ellentétes világnézeti táborba csoportosulnak. a rádiónak jut a feladat, hogy ezeket a világnézeti ellentéteket közöttüketse és a különböző világnézeti eröket belekapcsolva az alkotás munkájába, az egymás iránt érzett ellenszenvet levezetve, az emberiség szolgálatába állítsa.

Aután rátér a rádió által kezdeményezett és azóta országszerte elterjedt testvérközség-mozgalom jelentőségére.

Фото 10. Репортаж с Андреем Бровди в радиожурнале „Rádióélet” (28.05.1939)

Как это уже выяснилось из дневника Э. Балецкого, начиная с 1936 года его регулярно приглашали на радио для участия в передачах для угрорусских слушателей. В ходе исследования нами было просмотрено около 30-ти различных газет, точнее приложений с радиопрограммами к венгерским газетам с 1939 года по 1954 год, в которых можно встретить имя Э. Балецкого: „Magyar Nemzet”, „Magyarság”, „8 Óraiújság”, „Népszava”, „Pesti Hírlap”, „Pesti Napló”, „Szentesi Napló”, „Új Magyarország”, „Magyar Lapok”, „Függetlenség”, „Dunántúl Rádiója”, „Az Újság Rádiója”, „Délmagyarország keresztény politikai napilap”, „Ellenzék”, „Pécsi Napló”, „Nemzeti Újság”, „Nemzeti Sport”, „Újság” (szabadelvű napilap), „Világ”, „Makói Népújság”, „Népszabadság”, „Dél-Pest Megye”, „Szabad Nép” (népszabadság), „Új Szó”, „Kis Újság”, радиожурналы „Rádió Élet”, „Magyar Rádió”,

„Magyar Rádió és Televízió újság” а также немецкоязычная газета „Pester Lloyd” (утренние и вечерние выпуски).

О содержании русинских передач, транслировавшихся по радиостанции Кашша[9], практически ничего неизвестно. Сведения об их существовании можно найти в различных провинциальных газетах и в венгерском журнале радиопередач „Rádió Élet” среди зарубежных программ радио Кашша. Первые конкретные данные о содержании русинских передач, а также упоминание имени Э. Балецкого прослеживаются с ноября 1939 года. Нам удалось найти всего три «Передачи для угрорусских слушателей», из которых в одной Э. Балецкий декламировал стихи угрорусских поэтов[10], а в последующих двух прозвучали его произведения «Рассказ о жизни угроруссов» („Elbeszélés a magyar-orosz életéből”)[11] и «Приходит Святый Отец Николай» („Jön a Mikulás”)[12]. Каждая передача заканчивалась музыкой по граммофонной записи. Как правило, эти радиопередачи повторялись несколько раз.

BUDAPEST II.

18.10—18.35 (6.10—6.35): A földmivelésügyi minisztérium mezőgazdasági félórája.

18.50—19.15 (6.50—7.15): Francia nyelvoktatás. *Garzó Miklós dr.* előadása.

19.30 (730): Magyarorosz hallgatóinknak. 1. Jön a Mikulás. Irta *Baleczky Emil.* **2.** Hanglemezek.

Peredacsa dlja uhroruszkich szlusatelej. 1. Jemeljan Baleczkij: Prichodit Szvatij Otec Nikolaj. **2.** Muzyka po gramofonnoj zapiszi.

20 (8): Hírek magyar, szlovák és magyar-orosz nyelven.

Фото 11. Сообщение о трансляции радиопрограммы «Передача для угрорусских слушателей», в которой прозвучало произведение Э. Балецкого «Приходит Святый Отец Николай»

Начиная с 1940 года в радиопрограммах указывается все больше и больше сведений о содержании русинских передач. Из трансляций программы «Полчаса левентов», в которых Э. Балецкий принимал участие, нам удалось найти всего лишь пять. В 1940 году Э. Балецкий декламировал стихи известных русинских поэтов-русофилов, таких как Александр Павлович[13] «Ференцу Деаку» („Deák Ferencnek”)[14] и два

---

[9] Кошице – до 1944 официально Кашша (венг. *Kassa*).

[10] См.: RÉ 1939: XI/45; DtR 1939: nov. 12–18; MN 1939: 11/258; AÚR 1939: nov. 12–18.

[11] См.: M 1939: okt. 24.

[12] См.: RÉ 1939: XI/50; PH 1939: nov. 12; Nsz 1939: nov. 14; PH 1939: dec. 17; Sz.N 1939: dec.17; 8Ó 1939: dec. 19.

[13] Александр Павлович (1819–1900) – греко-католический священник, карпаторусинский будитель, поэт, публицист. Свои стихи, фольклорные и

стихотворения Андрея Карабелеша[15] – «В горах» („A havasokon”)[16] и «Божья благодать»[17]. В 1941 году в одной из передач прозвучали стихотворения П. Продана[18] «Мы» („Mi”) и Патруса Карпатского[19] «Что такое вера?» („Mi a hít?”)[20], а в другой – А. Павловича «Мысли над Маковицким замком» („Gondolat a Makovicai vár felett”)[21]. Как правило, передачи для допризывников завершались маршем правителя Венгерского государства (1920–1944) Миклоша Хорти или же другими военными венгерскими маршами.

этнографические материалы печатал в русофильских газетах и во львовских журналах. Позже в ужгородской газете «Свѣтъ», в ее наследницах «Новый свѣтъ» и «Карпатъ». Издавался в духовно-литературном журнале «Листокъ», а также во многих номерах ежегодника «Мѣсяцесловъ». Подробно см.: Поп 2001: 289; Поп 2006: 283; Маґочій, Поп 2010: 565–566.

[14] См.: RÉ 1940: XII/23; PH 1940: jan. 5; M 1940: jún. 9.

[15] Андрей Карабелеш (1906–1964) – карпаторусинский поэт русофильского направления, педагог. Уже в студенческие годы опубликовал сборники стихотворений «Избранные стихотворения» (1928), «В лучах рассвета» (1929). В 1932 году в подтверждение своей русской ориентации перешел в православие. Подробно см.: Поп 2001: 194; Поп 2006: 202–203; Маґочій, Поп 2010: 308–309. Наставник Э. Балецкого.

[16] См.: RÉ 1940: XII/30; PH 1940: júl.28; M 1940: júl. 28.

[17] См.: RÉ 1940: XII/35.

[18] Петр Продан (1919) – карпаторусинский поэт, педагог. Впервые опубликовал свои стихотворения в конце 30-ых годов в газетах «Русская правда», «Русское слово», «Русский народный голос». Несколько стихотворений П. Продана вошло в Сборник «12» (сборник молодых угро-русских поэтов). В 1942 году подготовил к печати свой первый сборник поэзий «Яблоня», который был издан в Ужгороде. После войны одно время не печатался. Подборки стихов поэта печатались в антологиях «Поэзия Закарпатья 1939–1944 годов» (Пряшев, 1957), «Поэты Закарпатья» (Пряшев, 1965). Его сочинения также опубликовались в сборниках «Вещий огонь» (Ужгород, 1974), «Хуст над Тисой» (Ужгород, 1992) и в антологии «Закарпатская поэзия 20 века» (Ужгород, 2003). Более подробно см.: http://premija-ru.eu/index.php?razdel=library&podrazdel=petr-prodan-izbranoje.php&lang=ru

[19] Андрей Патрус Карпатский (1917–1980) – карпаторусинский прозаик, поэт журналист. Свои студенческие стихи писал на русском языке, публиковал их на страницах издававшегося в Мукачевской гимназии литературного журнала «Наши стремленія», в газетах «Наш путь» и «Карпатська правда». В 1937 году издал свой первый сборник стихотворений «Плетью по совѣсти». При жизни издал 10 книг стихов, очерков, переводов, однако умер почти забытым. Подробно см.: Поп 2001: 295–296; Поп 2006: 287; Маґочій, Поп 2010: 576–577.

[20] См.: RÉ 1941: XIII/6; PH 1941: febr. 7; DtR 1941: febr. 9.

[21] См.: PH 1941: máj. 9.

BUDAPEST II.

11—12: Lakatos Vince és Lakatos Gyula cigányzenekara.

12.05—12.35: Ruszinnyelvű levente rádiófélóra. 1. Ruszin népdalok hanglemezről. 2. A leventeintézmény története. Felolvasás. 3. Ruszin népdal hanglemezről. 4. A havasokon. Kárabeles András előadása. Vers. Előadja Baleczky Emil. 5. Farkas Dezső: Horthy-induló, hanglemezről.

Фото 12. Сообщение о трансляции радиопрограммы на русинском языке «Полчаса левентов», в которой прозвучали стихотворения А. Карабелеша

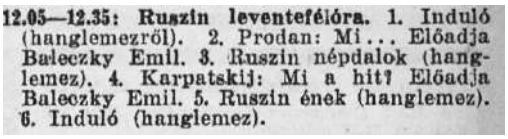
12.05—12.35: Ruszin leventeféléra. 1. Induló (hanglemezről). 2. Prodan: Mi... Előadja Baleczky Emil. 3. Ruszin népdalok (hanglemez). 4. Karpatskij: Mi a hit? Előadja Baleczky Emil. 5. Ruszin ének (hanglemez). 6. Induló (hanglemez).

Фото 13. Сообщение о трансляции радиопрограммы на русинском языке «Полчаса левентов», в которой прозвучали стихотворения П. Карпатского

Наиболее обширную информацию нам удалось найти о «Передаче для подкарпатских русинов». В марте 1940 года в рамках передачи прозвучал отрывок из произведения Ивана Полонинского[22] «Свидание» („Viszontlátás”)[23], Э. Балецкий с М. Манкович разыграли сцену: разговор между карпаторусинской девушкой и мадьярским солдатом по поводу годовщины освобождения Подкарпатской территории. Э. Балецкий продекламировал также несколько своих произведений, рассказы: «За школьной лавицой» (т.е. партой) („Az iskolai pad mögött)[24] и «Из дневника сельского учителя» („A falusi tanító naplójából”)[25]. В этом году Э. Балецкий составил несколько передач о карпаторусинской поэзии: «Молодые карпаторусинские поэты» („Fiatal ruszin költők”)[26], монтаж из стихотворений своих современников, друзей-писателей И. Горянина[27], С. Панько[28], В. Горемыки[29],

---

[22] Выяснение личности автора подлежит дальнейшему исследованию.

[23] См.: RÉ1940: XII/11; PH 1940: márc. 17–23.

[24] См.: RÉ1940: XII/16; ÚjM 1940: VII/88; F 1940: ápr. 26.

[25] См.: RÉ1940: XII/25; NÚ 1940: jún. 23–29.

[26] См.: RÉ 1940: XII/21; PH 1940: LXIII/3; F 1940: máj. 26.

[27] Иван Горянин – псевдоним карпаторусинского поэта, апостольского экзарха греко-католической общины Чешской Республики Ивана Лявинца (1923–2012). Свою литературную деятельность он начал еще будучи студентом Мукачевской гимназии. В 1940-х годах печатался в газетах «Русский Народный Голос», «Русская правда», в альманахах «12», «Шаги», «Живая струя». В 1942 году издал сборник стихов на русском языке «Страна простацкая». В 2003 году издал в Праге сборник стихов «Цветы на столе», который опубликовался на трех языках: русинском, русском и украинском (Поп 2006: 218–219; ESU 2017).

[28] Семен Панько (1920–1976) – поэт, прозаик, журналист, переводчик. Как поэт утвердил себя уже с первого сборника «Мой путь» (1941). Первой поэтической книгой Панька советского периода был сборник «Школа в горах» (1952), адресована юным читателям. В 1962 году вышел в свет роман «Під синіми Бескидами». Больше всего С. Панько известен как переводчик. Переводил

П. Продана[30]. В октябре из уст Э. Балецкого прозвучала составленная им передача «Петефи и его стихи в переводах карпаторусинских поэтов» („Petőfi és versei ruszin költők fordításában”)[31]. В одной из радиопередач инсценировалась пьеса в одном действии Ивана Задунайского[32] «Аквизитор женитьбы» („A házasságszerző”)[33], которую разыграли Э. Балецкий и его друзья по гимназии Мария Манкович, Василий Нискач и Василий Гвоздяк. Радиоинсценировка этой пьесы повторялась и в 1941 году.[34] Каждая передача заканчивалась музыкальным блоком, в котором звучали русинские народные песни и мелодии по граммофонной записи.

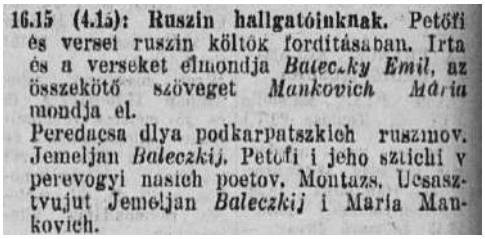
16.15 (4.15): Ruszin hallgatóinknak. Petőfi és versei ruszin költők fordításában. Irta és a verseket elmondja *Balec.ky Emil*, az összekötő szöveget *Mankovich Mária* mondja el.
Peredacsa dlya podkarpatszkich ruszinov. Jemeljan *Baleczkij*, Petőfi i jeho sztichi v perevogyi nasich poetov. Montazs. Ucsasztvujut Jemeljan *Baleczkij* i Maria Mankovich.

Фото 14. Сообщение о трансляции радиопрограммы «Передача для подкарпатских русинов», в которой прозвучал монтаж Э. Балецкого «Петефи и его стихи в переводах карпаторусинских поэтов»

6.15 (4.15): Ruszin hallgatóknak. 1. Viszontlátás. Párbeszéd egy ruszin leány és egy magyar katona között Kárpátalja visszatérésének egyéves évfordulója alkalmából. Irta Poloninszky Iván. Szereplők: Ruszin leány — Mankovich Mária, Magyar katona — Baleczky Emil. 2. Ruszin népdalok hanglemezről.
Peredacsay dlya podkarpatszkich ruszinov. 1. Ivan Poloninszkij Szvidanije. Razhovor mezsdu podkarpatszkoj gyivocskoj i magyarszkim szoldatom po povodu hodovcsinö oszvobzsdenije podkarpatszkoj territoriji. Dijsztvujusesije lica: Gyivocska — Maria Mankovich; Magyarszkj szoldat — Jemelyan Baleczkj. 2. Narodnöje piszni

Фото 15. Сообщение о трансляции радиопрограммы «Передача для подкарпатских русинов», в которой прозвучал отрывок из произведения И. Полонинского «Свидание»

прозаические и поэтические произведения с сербского, хорватского, венгерского, чешского и словацкого языков на украинский. Переводил также произведения украинских и русских писателей на венгерский язык. В 1977 году увидел свет посмертный сборник писателя – «Утренняя мелодия». Подробно см.: Поп 2001: 293.

[29] Ваня Горемыка – псевдоним карпаторусинского поэта и журналиста русофильского направления Ивана Керчи (1914–1951). И. Керча был организатором литературной жизни в Подкарпатской Руси в 1939–1944 гг., составителем «Библиотеки современных угрорусский писателей» редакции газеты «Русское слово», изданной «Подкарпатским Обществом Наук» (ПОН), сборников «12» (1940), «Живая струя» (1940), «Накануне» (1941). Печатался также под псевдонимами Таня Верховинка, Горькоуст, Юр. Попадюк и под криптонимом ГИК. Подробно см.: Поп 2001: 204–205; Поп 2006: 211; Маґочій, Поп 2010: 330–331.

[30] См.: RÉ 1940: XII/48; Nsz 1940: 68/272; Nsz 1940: 68/272.

[31] См.: RÉ 1940: XII/43; ML 1940: IX/230; F 1940: okt. 27; ML 1940: okt. 26.

[32] Кто скрывается за псевдонимом И. Задунайского, раскрыть не удалось.

[33] См.: PH 1940: LXIII/138; PH 1940: márc. 17-23.

[34] См.: RÉ 1941: XII/25; E 1941: LXII/143; PéN 1941: jún. 26; PH 1941: LXIII/138.

17.15 (5.15): Ruszin hallgatóinknak. 1. Horjanon, Panykov, Horemóka és Prodan verseiből előad *Baleczky Emil.* 2. *Simonyiné Groh Klára* hegedül zongorakísérettel. — a) Régi ruszin népdalok; b) Plotényi: Szerenád.
Peredacsa dlya podkarpatszkich ruszinov. 1. Iz sztichotvorenij I. Horjanina, Sz. Panykova i V. Horemöki P. Prodana deklamitujet Jemeljan Baleczkij. 2. a) Drevnije melodiji Podkarpatszkich ruszinov; b) Plotenyi: Szerenád. Na Skripki ihrajet Klara Groh.

Фото 16. Сообщение о трансляции радиопрограммы «Передача для подкарпатских русинов», в которой прозвучали стихотворения И. Горянина, С. Панько, В. Горемыки и П. Продана

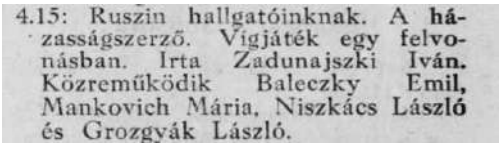
4.15: Ruszin hallgatóinknak. A házasságszerző. Vígjáték egy felvonásban. Irta Zadunajszki Iván. Közreműködik Baleczky Emil, Mankovich Mária, Niszkács László és Grozgyák László.

Фото 17. Сообщение о трансляции радиопрограммы «Передача для подкарпатских русинов», в которой инсценировалась пьеса И. Задунайского «Аквизитор женитьбы»

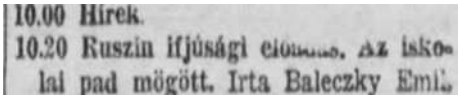
10.00 Hírek.
10.20 Ruszin ifjúsági elő[illegible]. Az iskolai pad mögött. Irta Baleczky Emil.

Фото 18а. Сообщение о трансляции радиопрограммы «Передача для подкарпатских русинов», в которой Э. Балецкий продекламировал свой рассказ «За школьной лавицой»

BUDAPEST II.
18.05—18.30 (6.05—6.30): Ruszin hallgatóinknak. 1. Baleczky Emil: A falusi tanító naplójából. Elbeszélés. 2. Hanglemezek.
Peredacsa dlya podkarpatszkich ruszinov. 1. Jemeljan Baleczkij: Iz dnevnika szelyszkaho ucsitelya. Razszakaz. 2. Muzöka po gramofonnoj zapiszi.

Фото 18б. Сообщение о трансляции радиопрограммы «Передача для подкарпатских русинов», в которой Э. Балецкий продекламировал свой рассказ «Из дневника сельского учителя»

1941 год Э. Балецкий начал с передачи, в которой продемонстрировал новый сборник мукачевской литературной школы «Живая струя» („A fiatal ruszin költők új almanachja”)[35]. На протяжении этого года Э. Балецкий составил целый цикл передач, в которых он декламировал радиослушателям произведения карпаторусинских писателей, а также и свои, например, «Цуравый Мишо» („Misa a vándor”)[36]. Кроме этого, Э. Балецкий представил и доклад о венгерском писателе Михае Бабиче.[37] Также нам удалось найти сведения о существовании дальнейших радиопередач 1941 года с участием Э. Балецкого. Однако, к сожалению, без определенной информации. Известно лишь, что в них декламировались стихотворения[38] и рассказы[39] карпаторусинских писателей.

---

[35] См.: RÉ 1941: XIII/5; PéN 1941: febr. 6.
[36] См.: RÉ 1941: XIII/34; E 1941: LXII/195.
[37] См.: RÉ 1941: XIII/45; PN 1941: nov.13; PH 1941: LXIII/138.
[38] См.: RÉ 1941: XIII/4; DtR 1941: márc. 2–8; PéN 1941: jan. 28; PLr 1941: aug. 28; PLe 1941: aug. 28; PH 1941: LXIII/49.

16.15 (4.15): Ruszin hallgatóinknak. A fiatal ruszin költők új almanachja. Az összekötő szöveget *Mankovich Mária*, a verseket *Baleczky Emil* mondja el.
Peredacsa dlya podkarpatszkich ruszinov. Jemelyen Baleczkij: Zsivaja sztuja — novöj szbornik minkacsevszkoj literaturnoj skolö. Ucsasztvujut; Mari Mankovich i Jemelyan Baleczkij.

Фото 19. Сообщение о трансляции радиопрограммы «Передача для подкарпатских русинов», в которой Э. Балецкий продемонстрировал новый сборник мукачевской литературной школы «Живая струя»

16.15 (4.15): Ruszin hallgatóinknak. 1. Baleczky Emil: Misa, a vándor. Elbeszélés. 2. Eugén Stepat ruszin népdalokat játszik harmonikán.
Peredacsa dlya podkarpatszkics ruszinov. 1. Jemeljan Baleczkij: Curavöj Miso. — Razszkaz. 2. Narodnö piszni podkarpatszkics ruszinov na jarmoski iszpolnit Jevgenij Sztepat.

Фото 20. Сообщение о трансляции радиопрограммы «Передача для подкарпатских русинов», в которой Э. Балецкий продекламировал свой рассказ «Цуравый Мишо»

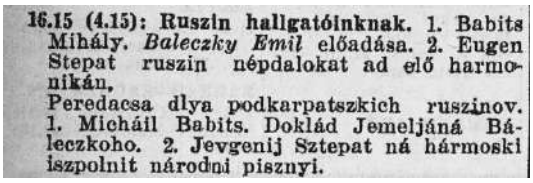
16.15 (4.15): Ruszin hallgatóinknak. 1. Babits Mihály. *Baleczky Emil* előadása. 2. Eugen Stepat ruszin népdalokat ad elő harmonikán.
Peredacsa dlya podkarpatszkich ruszinov. 1. Micháil Babits. Doklád Jemeljáná Báleczkoho. 2. Jevgenij Sztepat ná hármoski iszpolnit národni pisznyi.

Фото 21. Сообщение о трансляции радиопрограммы «Передача для подкарпатских русинов», в которой Э. Балецкий представил доклад о венгерском писателе Михае Бабиче

Изучая довольно скудные сведения о карпаторусинских радиопрограммах 40-х годов прошлого века, мы были поражены музыкальной эрудицией молодого Э. Балецкого. Со временем хорошо овладев сценарным мастерством, он старался как можно ярче разнообразить свои передачи, глубже раскрыть перед слушателями широкую палитру малоизвестного культурного наследия своей Родины. Наряду с представлением художественной литературы, Э. Балецкий уделял большое внимание и колоритной музыке карпаторусинов. Вышедший из семьи железнодорожника, выросший в провинции юный поэт и сценарист за довольно короткое время сумел завести знакомство и дружеские отношения со многими известными музыкантами и актерами

[39] См.: RÉ 1941: XIII/15; PéN 1941: ápr. 24; PH 1941: LXIII/37.

того времени. В репертуаре радиопередач Э. Балецкого вместе с народными песнями звучали также и классические обработки карпаторусинских мелодий. Во время исследований сильное впечатление произвели на нас исполнители, которых Э. Балецкий неоднократно приглашал в свои программы. В музыкальном блоке звучали старинные народные песни под гармошку и балалайку в исполнении знаменитого в то время музыканта Евгения Степата[40]. В программах часто можно было услышать произведения Нандора Плотени[41] в исполнении выдающейся скрипачки Клары Шимонине Грох[42] и др.

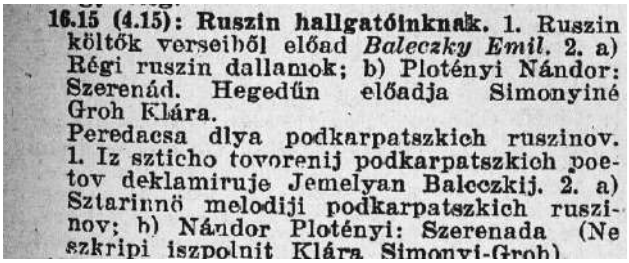
16.15 (4.15): Ruszin hallgatóinknak. 1. Ruszin költők verseiből előad *Baleczky Emil*. 2. a) Régi ruszin dallamok; b) Plotényi Nándor: Szerenád. Hegedűn előadja Simonyiné Groh Klára.
Peredacsa dlya podkarpatszkich ruszinov. 1. Iz szticho tovorenij podkarpatszkich poetov deklamiruje Jemelyan Balcczkij. 2. a) Sztarinnö melodiji podkarpatszkich ruszinov; b) Nándor Plotényi: Szerenada (Ne szkripi iszpolnit Klára Simonyi-Groh)

Фото 22. Сообщение о трансляции радиопрограммы «Передача для подкарпатских русинов», в которой прозвучали произведения Нандора Плотени в исполнении выдающейся скрипачки Клары Шимонине Грох

---

[40] Евгений Степат [Eugén Stepat] (1907–1984) – один из самых известных русских военнопленных, бежавших от коммунистической революции в Венгрию. Родившийся в Латвии талантливый музыкант отлично выучил венгерский язык и за короткое время организовал два ансамбля: один джазовый, а другой под названием «Балалайка», с которым часто выступал по Венгерскому радио и успешно снимался в венгерских фильмах. Работал композитором в театре на площади Бетлен в Будапеште. Написал музыку к одному из самых популярных спектаклей того времени «Тимоша, солдат царской армии» („Timosa, a cár katonája”). Был художником по костюмам и участвовал в звуковом оформлении венгерских фильмов «Топринская свадьба» („Toprini nász”) 1939 г., «Пишта Данко» („Dankó Pista”) 1941 г. В 1947 году эмигрировал в Америку.

[41] Нандор Плотени [Plotényi Nándor] (1844–1933) – известный европейский скрипач-виртуоз, пианист, композитор и педагог. Ученик всемирно выдающихся композиторов и музыкантов – Эде Ремени и Ференца Листа. Часто гастролировал по Европе со своими наставниками, а также принимал их у себя в своем имении в Великих Лазах (Подкарпатье). Один из основоположников первой музыкальной школы в Ужгороде (1927), организатор различных хоров. См.: Кумгир-Новак.

[42] Клара Шимонине Грох [Simonyiné Gróh Klára] (1903–2002) – известная в то время в Европе скрипач и композитор. Часто выступала по радио, давала благотворительные концерты. Лауреат золотой медали Миланской ассоциации Circolo Dell'Amici. См. еще: Bozzay 1931: 381; Bieliczkyné Búzás: 123–124.

Kedd, február 24

Műsorközlők: Bp. I. 6.25—13.20: Gecsőné, 13.20—19: Skublics, 19—0.15: Sasvári. — Bp. II. Natter

BUDAPEST I.

6.40: Ébresztő. Torna.
7: Hírek. Közlemények. Reggeli zene. 1. Seregi Artúr: Katica bogárka — induló (József nádor 2. honvéd gyalogezred zenekara, vezényel a szerző). 2. Daloló honvédek: a) Lassan kocsis; b) De szeretnék hajnalcsillag lenni (MÁV Magyarság férfikara, vezényel Rajter Lajos). 3. Weber: Felhívás keringőre (Berlini Filharmónikusok).

Dr. Simonyiné Groh Klára hegedűl

Фото 23. Клара Шимонине Грох. Имиджевая фотография из радиожурнала „Rádióélet" (26.02.1942)

Фото 24. Евгений Степат. Кадр из кинофильма «Вниз по склону» (1943 г.)

В 1942–1943 годах Э. Балецкий продолжает вести цикл передач стихотворений карпаторусинских поэтов. В эти годы выходит в эфир программа под названием «Верховина в песнях и стихах» („Verchovina dalokban és versekben")[43] и доклад Э. Балецкого о переводах в русинской литературе[44], а также продолжается цикл «Из стихотворений карпаторусинских поэтов» („Ruszin költők verseiből")[45]. Транслируются доклады о первом карпаторусинском историке «Оаникии Базиловиче» („Bazilovics Joanicról")[46], «Наша [т.е. карпаторусинская. – М.Л.] довоенная журналистика» („A háború előtti ruszin sajtó")[47], «Письменная литература и фольклор» („Az irodalom és néprajz")[48]. Прозвучали литературно-музыкальные радиомонтажи «Праздник на Гуцульщине» („Búcsú a huculoknál") [49], «Полонянськи баллады» (стихи, проза, музыка) („Havasi balladák")[50], «Осень на сели» („Ősz a falun")[51] и «Спомин с лета. Прогулка над Дунаем» („Egy nyári élmény. Kirándulás a Dunán")[52]. В летних

[43] См.: PéN 1942: máj. 21; PH 1942: LXIII/138; NS 1942: máj. 21; RÉ 1942: XIV/12.
[44] См.: RÉ 1942: XIV/30.
[45] См.: RÉ 1942: XIV/12; RÉ 1942: XIV/15; RÉ 1942: XIV/24; RÉ 1942: XIV/42; RÉ 1942: XIV/50; PéN 1942: máj.28; PH 1942: LXIII/138; PH 1943: LXV/138; PH 1943: LXV/102.
[46] См.: PH 1942: LXIII.138; RÉ 1943: XV/6.
[47] См.: AÚR 1943: márc. 13; RÉ 1943: XV/10.
[48] См.: RÉ 1943: XV/17; Ú 1943: ápr. 23.
[49] См.: RÉ 1942: XV/13; RÉ 1943: XV/31; AÚR 1943: ápr. 3; AÚR 1943: aug. 5.
[50] См.: RÉ 1943: XV/36; PH 1943: LXV/102.
[51] См.: RÉ 1943: XV/40; NÚ 1943: okt. 7.
[52] См.: RÉ 1943: XV/45.

передачах Э. Балецкий дважды принял участие в литературно-музыкальных программах своего земляка, товарища по гимназии В. Нискача, в передаче «Вечер» („Este”)[53] и «Коль славен наш Господь» („Dicsőséges Istenünk”)[54], в которых декламировал религиозные стихи. В одну из своих программ Э. Балецкий пригласил своего соотечественника, оперного певца Эндре Задора[55] для исполнения обработок русинских народных песен своего брата – знаменитого композитора Подкарпатья Дезидерия (Дежё) Задора[56].

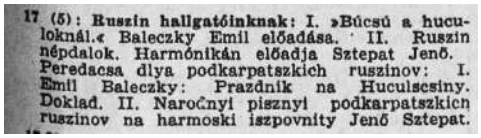
17 (5): Ruszin hallgatóinknak: I. »Búcsú a huculoknál.« Baleczky Emil előadása. II. Ruszin népdalok. Harmónikán előadja Sztepat Jenő. Peredacsa dlya podkarpatszkich ruszinov: I. Emil Baleczky: Prazdnik na Huculszcsiny. Doklad. II. Naročnyi pisznyi podkarpatszkich ruszinov na harmoski iszpovnity Jenő Sztepat.

Фото 25. Сообщение о трансляции радиопрограммы «Передача для подкарпатских русинов», в которой прозвучал литературно-музыкальный радиомонтаж «Праздник на Гуцульщине»

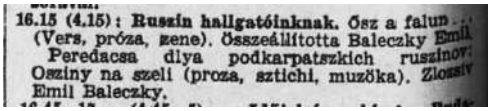
16.15 (4.15): Ruszin hallgatóinknak. Ősz a falun (Vers, próza, zene). Összeállította Baleczky Emil. Peredacsa dlya podkarpatszkich ruszinov: Osziny na szeli (proza, sztichi, muzöka). Zlozsiv Emil Baleczky.

Фото 26. Сообщение о трансляции радиопрограммы «Передача для подкарпатских русинов», в которой прозвучал литературно-музыкальный радиомонтаж «Осень на селе»

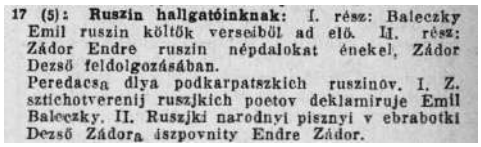
17 (5): Ruszin hallgatóinknak: I. rész: Baleczky Emil ruszin költők verseiből ad elő. II. rész: Zádor Endre ruszin népdalokat énekel, Zádor Dezső feldolgozásában.
Peredacsa dlya podkarpatszkich ruszinov. I. Z. sztichotverenij ruszjkich poetov deklamiruje Emil Baleczky. II. Ruszjki narodnyi pisznyi v ebrabotki Dezső Zádora iszpovnity Endre Zádor.

Фото 27. Сообщение о трансляции радиопрограммы «Передача для подкарпатских русинов», в которой в исполнении оперного певца Эндре Задора прозвучали обработки русинских народных песен знаменитого композитора Дезидерия (Дежё) Задора

17 (5): Ruszin hallgatóinknak: Dicsőséges Istenünk. Vallásos versek és egyházi zene. Összeállította Niszkács László. A verseket elmondja Baleczky Emil.
Peredacsa dlya podkarpatszkich ruszinov: Kolj szláven nás Hoszpodj. Religioznyi sztichi i cerkovnyi pisznyi Szeszteviv László Niszkács. Sztichi prodeklamuje Emil Baleczky.

Фото 28. Сообщение о трансляции радиопрограммы «Передача для подкарпатских русинов», в которой Э. Балецкий декламировал религиозные стихи

---

[53] См.: RÉ 1943: XV/27.

[54] См.: RÉ 1943: XV/34; NS 1943: XXXV/165; NÚ 1943: aug. 24.

[55] См.: RÉ 1943: XV/7.

[56] Дезидерий (Дежё) Задор [Zádor Dezső] (1912–1985) – пианист, органист, дирижер, композитор, педагог. Глубоко изучал карпаторусинский музыкальный фольклор, организовал несколько экспедиций, во время которых им было записано свыше 300 народных песен, коломыек, коляд, обрядовых напевов. Впоследствии часть из этого архива была опубликована им в сборнике «Народные песни подкарпатских русинов» (Унгвар, ПОН, 1944). Он считается одним из основателей Подкарпатской композиторской школы. Подробно см.: Поп 2001: 175–176; Поп 2006: 189; Маґочій, Поп 2010: 235–236.

Из передач 1944 года нами было найдено всего две передачи Э. Балецкого, это: «Из стихотворений русинских поэтов» („Ruszin költők költeményeiből”)[57] и «Лето в русинской поэзии» („A nyár a ruszin költészetben”)[58].

1945 год являлся переломным годом в жизни Э. Балецкого. В этом году его голос перестал звучать по радио. С этого года не стало существовать Э. Балецкого как талантливого, полного сил и надежд молодого русинского поэта.

С 1946 года на волнах Венгерского радиовещания, а также и на полосах радиожурналов появился «новый» Э. Балецкий, который занимал солидный пост в радиокомитете Венгерского радио и уже преподавал в университете.

Szerda, november 13

6—10: Natter. 10—15: Csiky. 15—20: Randé. 20—24: Deseő. Bp. II.: Körmendy. Madách-Színház: Bán.

BUDAPEST I.

6.30: Falurádió.
6.45: Reggeli torna.
7: Hírek. Műsorismertetés.
7.20: Az áttelepítési kormánybiztosság közleményei.
7.30: Reggeli zene. 1. Bratton: Mackópiknik, fox. 2. Márkus—Márai Sándor: Fáj a szívem, fáj, lassú keringő (Karády Katalin). 3. a) Rececе, nem vagyok én kapitány; b) Édesanyám, csak az a kérésem; c)

Baleczky Emil dr. felolvas (14.35-kor)

Фото 29. Э. Балецкий. Имиджевая фотография из радиожурнала „Rádióélet” (12.11.1946)

За этот год нам удалось найти сведения о четырех передачах, редактором которых являлся Э. Балецкий. Это программа об Алле Тарасовой, одной из самых выдающихся актрис театра и кино начала советского периода[59]. Остальные связаны с литературой: А. Фадеев «Молодая гвардия» (Alekszandr Fagyejev „Az ifjú gárda”)[60], К. Паустовский «Далёкие годы» (Konsztantin Pausztovszkij

[57] См.: RÉ 1944: XVI/24; PH 1944: jun. 20.
[58] См.: PH 1944: jul. 13.
[59] См.: MR 1946: II/10.
[60] См.: MR 1946: II/34; D-PM 1946: aug. 29.

„Gyermekéveim”)[61], также доклад «Как работал Л. Толстой?» („Hogyan dolgozott Tolsztoj?”)[62]. (См. Приложение № 1).

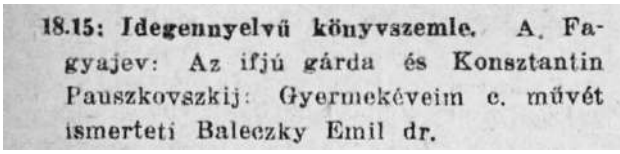
18.15: Idegennyelvű könyvszemle. A. Fagyajev: Az ifjú gárda és Konsztantin Pauszkovszkij: Gyermekéveim c. művét ismerteti Baleczky Emil dr.

Фото 30. Сообщение о трансляции радиопрограммы «Книжное обозрение. Иностранная литература», в которой Э. Балецкий представил произведения А. Фадеева и К. Паустовского

В тематике радиопередач 1947 года ощутимо, как Э. Балецкий пытался балансировать между передачами «для души» и передачами для партии. В феврале, к 110-летию со дня смерти А. Пушкина[63], Э. Балецкий составил обширную вечернюю передачу о поэте. (См. Приложение № 2) В апреле – исполнил партийный долг, составив сценарий программы под названием «Значительный этап в венгерско-советских культурных отношениях» („A magyar-szovjet kultúrkapcsolat jelentős állomása”)[64]. Летом вернулся к русской любовной лирике и выпустил передачу «Ты и Вы» (русские стихотворения о любви) („Te és Ön”)[65]. В репертуаре радиовещаний Э. Балецкого этого года особое внимание было уделено произведениям М. Горького[66]. В сентябре – транслировалась его передача «Памяти Гончарова» („Emlékezés Goncsarovra”)[67], а в ноябре – «От штурма Зимнего дворца до взятия Берлина» („A Téli Palota ostromától Berlin bevételéig”)[68].

Весьма разнообразными были радиопередачи за 1948 год. Одной из самых насыщенных трансляций является «Польский вечер» („Lengyel est”)[69] (стих, новелла, музыка) при соучастии известных венгерских актеров театра и кино Хильды Гобби и Арпада Лехотаи. На полосах радиогазет этой программе было предоставлено отдельное рекламное место.

---

[61] См.: MR 1946: II/45; MR 1946: II/34; V 1946: nov.8; MN 1946: II/253; Népsz. 1946: nov. 13; D-PM 1946: aug. 29.
[62] См.: MN 1946: II/276.
[63] См.: MR 1947: III/6; V 1947: febr. 10.
[64] См.: MR 1947: III/14.
[65] См.: MR 1947: III/28; V 1947: jul. 15.
[66] См.: SzN 1947: V/131; V 1947: jun. 13.
[67] См.: MR 1947: III/39; Nsz 1947: szept. 20.
[68] См.: MR 1947: III/46.
[69] См.: Úsz 1948: jan. 29; SzN 1948: VI/212; Nsz 1948: 76/19.

Фото 31–32. Рекламы радиопрограммы Э. Балецкого «Польский вечер»

В этом году Э. Балецкий уделил особое внимание и передачам о русской литературе, например: «Памяти Николая Некрасова» („Emlékezés Nyikoláj Nyekrászovra")[70], «М. Горький и венгры» („Gorkij és magyarok")[71], «М. Горький и литература» („Gorkij és az irodalom")[72], «Великие русские философы» („Nagy orosz bölcselők")[73]. В радиовещаниях были представлены отрывки из пьесы «Нашествие» Л. Леонова (Leonid Leonov „Invázió")[74], произведение (?). Кошелева[75] «Ленин и крестьянство» („Lenin és a parasztság")[76], М. Горького «Дело Артамоновых» (Maxim Gorkij „Az Artamonovok")[77]. В серии радиопередач «Голос века. Антология советских писателей» („Századunk hangja. Irodalmi antológia") Э. Балецкий представил творчество К. Симонова[78] и К. Паустовского[79]. В последней приняли участие известные в то время венгерские актеры такие, как Лилла Микеш, Янош Балаж, Тивадар Хорват, Ференц Тараи. С сентября начал выходить в эфир цикл общеобразовательных передач под названием «Свободный университет радиовещания» („A rádió szabadegyeteme"). Э. Балецкий был редактором лекций по русской литературе. Для этой цели он написал четыре доклада: 1. «Киевская эпоха» („A kievi korszak"); 2.

---

[70] См.: MR 1948: IV/1.
[71] См.: Úsz 1948: márc. 3; Nsz 1948: 76/49; V 1948: 828.
[72] См.: SzN 1948: VI/65.
[73] См.: SzN 1948: VI/18.
[74] См.: SzN 1948: VI/71.
[75] Возможно, здесь произошла опечатка в имени автора статьи, которой воспользовался Э. Балецкий. По всей вероятности, речь идет о статье В. В. Кураева «Ленин и крестьянство» (Кураев 1924: 117–118).
[76] См.: MR 1948: IV/16.
[77] См.: SzN 1948: VI/18.
[78] См.: V 1948: 894.
[79] См.: MR 1948: IV/ 46; SzN 1948: VI/261.

«Литература III. Рима» („A harmadik Róma irodalma”); 3. «Западное влияние» („Nyugati hatások”); 4. «Лже-классики» („Álklasszikusok”)[80].

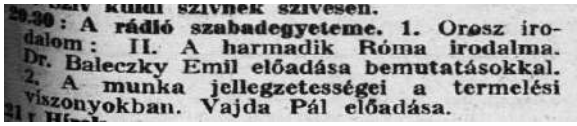
20.30: A rádió szabadegyeteme. 1. Orosz irodalom: II. A harmadik Róma irodalma. Dr. Baleczky Emil előadása bemutatásokkal. 2. A munka jellegzetességei a termelési viszonyokban. Vajda Pál előadása.

Фото 33. Сообщение о трансляции общеобразовательной радиопрограммы «Свободный университет радиовещания». Доклад Э. Балецкого «Литература III. Рима»

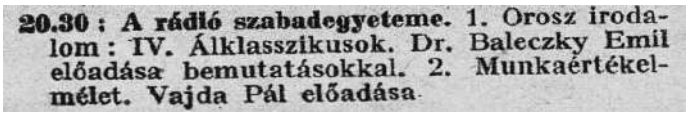
20.30: A rádió szabadegyeteme. 1. Orosz irodalom: IV. Álklasszikusok. Dr. Baleczky Emil előadása bemutatásokkal. 2. Munkaértékelmélet. Vajda Pál előadása.

Фото 34. Сообщение о трансляции общеобразовательной радиопрограммы «Свободный университет радиовещания». Доклад Э. Балецкого «Лже-классики»

В 1949 году продолжается цикл передач о М. Горьком[81]. Э. Балецкий принимает участие в серии радиовещаний «Великие рассказчики» („Nagy elbeszélők”), где обнародует свои переводы произведений В. Гаршина «Сигнал» („A bakter”)[82] и К. Паустовского «Смерть отца» („Édesapám halála”)[83]. Упомянутые в радиогазетах переводы Э. Балецкого являются новизной среди известных нам сведений о переводческой деятельности ученого слависта. Конечно же, ввиду того, что эти программы были предназначены для широкой общественности Венгрии, не опускается возможность и ошибки наборщика радиопрессы[84]. Достоверность этих сведений требует дальнейших

---

[80] См.: MR 1948: IV/42; MR 1948: IV/ 44; MR 1948: IV/ 46; 1948: IV/51; SzN 1948: VI/214; SzN 1948: VI/238; SzN 1948: VI/250.

[81] СМ.: KÚ 1949: jún.16; SzN 1949: VII/138.

[82] См.: MR 1949: V/19.

[83] См.: MR 1949: V/14.

[84] Согласно нашим исследованиям, произведение В. Гаршина «Сигнал» („Vészjelző”) впервые было переведено на венгерский язык Йожефом Шармаи и опубликовано в 1893 году в 4-м томе серии литературных произведений «Венгерский Декамерон–Зарубежные писатели» („Magyar Dekameron–Külföldi írók” 1–5-kötet. Budapest, 1893). В ходе работы мы обнаружили отрывок из анонимного перевода произведения «Сигнал» („Vészjelző”) В. Гаршина в газете венгерских железнодорожников „A magyar vasutas” за 1905 год. Однако эти сведения не дают нам повода полностью опровергнуть версию о том, что ученый-славист мог создать и свой перевод. Что касается перевода произведения русского советского писателя К. Паустовского «Смерть отца» („Az édesapám halála”), то в этом вопросе нам не удалось найти никаких сведений. Известно, что Э. Балецкий был большим поклонником творчества

исследований по переводческой деятельности Э. Балецкого. В этом же году он составил литературно-музыкальную передачу «На расцвете болгарской литературы: Кирилл и Мефодий» („A bolgár irodalom hajnalán. Cyrill és Method ünneplése”)[85] и программу «Место А. Пушкина в мировой литературе» („Alexander Puskin helye a világirodalomban”)[86].

A bolgár irodalom hajnalán. Cyrill és Method ünneplése. Összeállította Baleczky Emil. Közreműködik: Gáborjáni Klára, Gáti József, Kárpáti Zoltán és Raics István (zongora). Rendező: Török Tamás.

Фото 35. Сообщение о трансляции радиопередачи «На расцвете болгарской литературы: Кирилл и Мефодий»

В февральской передаче 1950 года Э. Балецкий ознакомил радиослушателей с художественными переводами произведений В. Ленина, Н. Некрасова, М. Лермонтова, А. Пушкина, А. Блока, С. Есенина, Ф. Тютчева, Н. Тихонова, К. Симонова, В. Маяковского на венгерский язык в интерпретации известного писателя и переводчика Гейзы Кепеша („A szabadság magvetői. Képes Géza műfordításai”)[87]. В течение этого года он составил ряд передач о польской литературе: две программы «Памяти Адама Мицкевича» („Megemlékezés Mickiewics Ádámról”)[88] и о «Польском поэте и драматурге эпохи романтизма Юлиуше Словацком» („Slowacki, lengyel költő”)[89], на которой вновь выступила Хильда Гобби. По радио прозвучали также передачи о Н. Некрасове[90], о Л. Толстом[91], повторилась программа «М. Горький и венгры»[92] („Maxim Gorkij és a magyarok”) и вышла новая – под названием «Данте социализма» („A szocializmus Dantéja”)[93], а также

К. Паустовского. Вероятно, это произведение могло затронуть Э. Балецкого еще и потому, что отец известного писателя был также железнодорожником, как и его. Первые переводы на венгерский язык рассказов К. Паустовского появились в 1948 году, это: «Босые Одиссеи» („Mezítlábos Odisszeuszok”) Амалии Штеинер, «Кара-Бугас» („Kara-Bugaz”) Яноша Федора.

[85] См.: MR 1949: V/21; SzN 1949: VII/116.

[86] См.: MR 1949: V/23; KÚ 1949: jún.16; SzN 1949: VII/128.

[87] См.: MR 1950: VI/6.

[88] См.: MR 1950: VI/20; MR 1950: VI/46.

[89] См.: MR 1950: VI/34.

[90] См.: Nsz 1950: 78/74.

[91] См.: MR 1950: VI/43.

[92] См.: MR 1950: VI/7.

[93] См.: MR 1950: VI/23.

монтаж «Советские писатели и поэты о Шандоре Петефи» („Szovjet írók és költők Petőfiről”)[94]. Увлекательным является радиовещание «Гомер XX века» („A XX. század Homérosza. Szulejmán Sztálszkij”)[95], в которой Э. Балецкий ознакомил слушателей с творчеством одного из крупнейших дагестанских поэтов XX века Сулеймана Стальского. (См. Приложение № 3; 4).

17.40: »Fénnyel átszőtt ritmusok.« FJODOR TYUCSEV költeményei. Összeállította: Baleczky Emil.

Фото 36. Сообщение о трансляции радиопередачи «Пронизанные светом ритмы», в которой Э. Балецкий ознакомил слушателей с творчеством Ф. Тютчева

16.50: A XX. század Homérosza. Szulejmán Sztálszkij költészete. Összeállította Baleczky Emil.

Фото 37. Сообщение о трансляции радиопередачи «Гомер XX века», в которой Э. Балецкий представил творчество дагестанского поэта Сулеймана Стальского

В 1951 году Э. Балецкий продолжает знакомить радиослушателей с биографией и творчеством М. Горького[96], М. Салтыкова-Щедрина[97], Н. Некрасова[98], Н. Добролюбова[99] и А. С. Пушкина[100]. (См. Приложение № 5; 6; 7). Вероятно, в этом году впервые прозвучали по Венгерскому радио и стихи известного украинского поэта Т. Шевченко[101]. (См. Приложение № 8).

Тематику украинской поэзии Э. Балецкий продолжает и в 1952 году в передаче «На берегу клокочущего Днепра» („A zugó Dnyepr partján”)[102]. В этом году он еще больше расширяет спектр радиовещаний о славянской литературе программой о советско-белорусской поэзии под названием «На земле горных ручьев» („A csobogó források földjén”)[103]. Конечно же, и в этом году Э. Балецкий выпускает ряд передач о русской литературе, например: «Памяти А. Герцена. 140 лет со дня рождения»[104] („Alekszander Herzen.

---

[94] См.: MR 1950: VI/9.
[95] См.: MR 1950: VI/47.
[96] См.: MR 1951: VII/4; MR 1951: VII/24.
[97] См.: MR 1951: VII/3.
[98] См.: MR 1951: VII/1; Nsz 1951: 79/51.
[99] См.: MR 1951: VII/47.
[100] См. MR 1951: VII/16.
[101] См.: MR 1951: VII/9; MR 1951: VII/25.
[102] См.: MR 1952: VIII/21; Nsz 1952: 80/123.
[103] См.: MR 1952: VIII/28.
[104] См.: MR 1952: VIII/13.

Megemlékezés születésének 140. évfordulóján”), «Юмористические и сатирические стихотворения А. Пушкина» („Puskin humoros és szatirikus versei”)[105] и «Гоголь в Венгрии» („Gogol Magyarországon”)[106].

На полосах радиожурналов за 1953 год нам удалось найти всего лишь три передачи, автором которых был Э. Балецкий. Это радиомонтажи со стихотворениями Т. Шевченко «Я боролся за вас!» („Értetek csatáztam!”)[107] и Ф. Тютчева «Пронизанные светом ритмы» („Fénnyel átszőtt ritmusok”. Fjodor Tyütcsev költeményei)[108] и передачу о Л. Толстом („Ljev Tolsztoj és hatása”)[109]. (См. Приложение № 9).

Как показало исследование, последние программы, которые подготовил Э. Балецкий, прозвучали на Венгерском радио в 1954 году. Это передачи «Великая дружба. К 300-летию присоединения Украины к России» („A nagy barátság. Háromszáz éve csatlakozott az Ukrajna az Oroszországhoz”)[110], «Каменяр» – поэзия И. Франко („A sziklatörő” Iván France (sic!))[111]. Также найдены сведения о редакторской деятельности Э. Балецкого в литературной программе Венгерского радиовещания «Обозрение» („Kilátó”)[112].

17.40:

A NAGY BARÁTSÁG

Háromszáz éve csatlakozott Ukrajna Oroszországhoz. A műsort Baleczky Emil szerkesztette

18.10: A Moszkvai Rádió műsorából. LISZT FERENC Oroszországban. Előadás hanglemezekkel.

Фото 38. Сообщение о трансляции радиопередачи «Великая дружба. К 300-летию присоединения Украины к России»

16.00:

Kilátó

A Magyar Rádió világirodalmi folyóirata Szerkesztőbizottság: Baleczky Emil, Gyergyai Albert, Kardos László Kossuth-díjas és Lutter Tibor

Tartalom: 1. Beköszöntő. 2. Howard Fast Sztálin-békedíjas író Spartacus c. regényének bemutatása. 3. Iszakovszkij verseiből. Devecseri Gábor Kossuth-díjas fordításai. 4. Bernard Shaw levele a túlvilágról Mr. Churchillhez. 5. Supervielle költeménye. Rába György fordítása. 6. A világirodalom hireiből.

Szerkesztő: Moravecz Imre. Rendező: Török Tamás

Фото 39. Сообщение о трансляции литературной радиопрограммы «Обозрение»

---

[105] См.: MR 1952: VIII/52.
[106] См.: MR 1952: VIII/26.
[107] См.: Nsz 1953: 81/59.
[108] См.: MR 1953: IX/51.
[109] См.: MR 1953: IX/1.
[110] См.: MR 1954: X/3.
[111] См.: Nsz 1954: 82/304.
[112] См.: MR 1953: X/4.

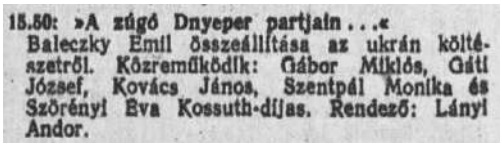
15.50: »A zúgó Dnyeper partjain . . .«
Baleczky Emil összeállítása az ukrán költészetről. Közreműködik: Gábor Miklós, Gáti József, Kovács János, Szentpál Monika és Szörényi Éva Kossuth-díjas. Rendező: Lányi Andor.

Фото 40. Сообщение о трансляции радиопередачи «На берегу клокочущего Днепра», в которой Э. Балецкий представил украинскую поэзию

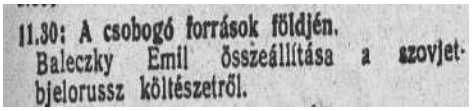
11.30: A csobogó források földjén.
Baleczky Emil összeállítása a szovjet-bjelorussz költészetről.

Фото 41. Сообщение о трансляции радиопередачи «На земле горных ручьев», в которой Э. Балецкий представил белорусскую поэзию

Последний раз с именем Э. Балецкого мы встретились на полосах журнала Венгерского радио и телевидения за 1965 год. В этом номере опубликовалась статья Ласло Далоша, в которой упоминается Э. Балецкий в связи с переводом рассказа его любимого писателя К. Паустовского („Egy rajongás történetéből”)[113]. (См. Приложение № 10).

Во время исследований, к сожалению, нам не удалось найти ни одной записи с выступлением Э. Балецкого, так как архив Венгерского радио, который находился у Цепного моста в Будапеште, крупно пострадал во время Второй мировой войны и окончательно пропал в результате венгерского восстания 1956 года. Однако есть надежда, что в архиве Венгерского теле- и радиовещания сохранилось несколько последних сценариев передач Э. Балецкого. Наличие в архиве программных вещаний подлежит дальнейшему исследованию.

Открывая новую страницу биографии известного ученого слависта и талантливого карпаторусинского поэта, мы узнали до сих пор неизвестного нам «нового» Э. Балецкого – декламатора, ведущего и сценариста радиопередач. Благодаря незаурядной личности Э. Балецкого, в то же время пролился свет и на многие другие темы, о которых доныне было мало или вовсе не известно. Надеемся, что собранные в этой статье материалы послужат опорой для дальнейшего изучения таких тем, как карпаторусинская литература, карпаторусинское радиовещание, история русских и украинских радиопередач в Венгрии, а также история переводов русских, украинских и белорусских литературных произведений на венгерский язык.

---

[113] См.: RTV 1965: X/44.

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

AÚR = Az Újság Rádiója
DKPN = Délmagyarország keresztény politikai napilap
D-PM = Dél-Pest Megye
DtR = Dunántúl Rádiója
E = Ellenzék
F = Függetlenség
KÚ = Kis Újság
M = Magyarság
ML = Magyar Lapok
MaN = Makói Népújság
MN = Magyar Nemzet
MR = Magyar Rádió
Népsz = Népszabadság
Nsz = Népszava
NS = Nemzeti Sport
NÚ = Nemzeti Újság
PéN = Pécsi Napló
PH = Pesti Hírlap
PLe= Pester Lloyd (esti kiadás)
PLr = Pester Lloyd (reggeli kiadás)
PN = Pesti Napló
SzN = Szentesi Napló
RÉ = Rádió Élet
RK = Rusínske kalendárium
SzNe = Szabad Nép (népszabadság)
Ú = Újság (szabadelvű napilap)
ÚjM = Új Magyarország
V = Világ
Úsz = Új szó
8Ó = 8 Óraiújság

РУКОПИСИ

Балецкий Э., Дневник 1935–1936 гг.

ЛИТЕРАТУРА

Барань Є. 2014. *Еміль Балецький – дослідник східнослов'янських говорів Угорщини*. Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturalnych 9. Lublin. С. 16–23.

Барань Є. 2018. *Еміль Балецький – дослідник української мови (до 100-річчя від дня народження)*. Українська мова № 4. С. 150–161.

Дуличенко А. 2008. *Письменность и литературные языки Карпатской Руси (XV–XX вв.)*. Ужгород.

Капраль М. 2000. *Эмиль Балецкий на страницах ужгородской периодики (1939–1944)*. Studia Russica18. Budapest. С. 369–374.

Капраль М. 2001. *Неизвестный Эмиль Балецкий. По материалам подкарпатской периодики 1939–1943 гг*. Вестник филиала Института русского языка им. А. С. Пушкина, № 15. Будапешт. С. 28–40.

Капраль М. 2009. *У истоков «русскости» Эмиля Балецкого («Школьная хроника» села Чинадиево» (1920–1938 гг.))*. Studia Russica 23. Budapest. С. 10–20.

Маґочій П. Р., Поп І. 2010. *Енциклопедія історії та культури Карпатських русинів*. Ужгород: Видав. В. Падяка.

Петер М. 1981. *Эмиль Балецкий (1919–1981)*. Studia Russica IV. Budapest. С. 399–401.

Поп И. 2001. *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород: изд. Падяка.

Поп И. 2006. *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород: изд. Carpato-russian ethnic research center USA. Карпато-русский этнологический исследовательский центр США.

Хадрович Л. 1980. *Эмилю Балецкому 60 лет*. Studia Slavica Hung. 26. Budapest. С. 230–232.

Bozzay Klára 1931. *Magyar asszonyok lexikona*. Budapest, 1931.

Fedinec Csilla, Vehes Mikola 2010. *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.

Fodor András 1991. *A Kollégium. Napló (1947–1950)*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

H.Tóth Imre 1980. *Baleczky Emil köszöntése*. Studia Russica III. Budapest. 354–357.

Mušinka Mikuláš 2009. *Олена Рудловчак – засновниця карпатознавства в Пряшівському університеті*. В журн.: Spomienky na filozofickú fakultu v Prešove. Prešov. С. 226–271.

Zoltán András 1982. *Emil Baleczky (1919–1981)*. Studia Slavica Hung. 28. Budapest. 405–407.

ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСЫ

Кураев В. В. 1924. *Ленин и крестьянство*. В кн.: У великой могилы. Москва, 1924. С. 117–118. http://leninism.su/images/PDF/mogila.pdf (дата обращения: 20.12.2019)

Лявинець Іван ЕСУ. Київ, 2017. М. І. Мушинка, М. А. Лявинець-Угрин. http://esu.com.ua/search_articles.php?id=60003 (дата обращения: 31.10.2019)

Плотени Нандор Вікторія Кумгир-Новак *Житєвый и творчеськый путь Нандора Плотені*. В журн.: Отцюзнина Культурно-белетрестичный журнал Закарпатського обласного научно-культорологичного общества им. А. Духоновича №5; №6. Ужгород, 2017. Отцюзнина №5. С. 18–22. https://rueportal.eu/assets/otcuznina/otcuznina5.pdf (дата обращения: 16.11. 2019); Отцюзнина №6. С. 16–19 https://rueportal.eu/assets/otcuznina/otcuznina6.pdf (дата обращения: 16.11.2019)

Продан Петр Избранное. "Русская премия". Прага, 2008. http://premija-ru.eu/index.php?razdel=library&podrazdel=petr-prodan-izbranoje.php&lang=ru (дата обращения: 31.10.2019)

Русинские радиопередачи. Толочко (Каралкіна) Наталія. Особливості дротового мовлення у період Підкарпатської Русі. https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15432630799410.pdf (дата обращения: 04.11.2019)

Русинские радиопередачи. RK = Rusínske kalendárium https://www.rusyn.sk/11192-sk/rusinske-

kalendarium/?fbclid=IwAR1sXXCA_xAqiUHULH1HBALRZs_FWcmknYVOxJXPUbVDNGuvlMsZvQf4fJE (дата обращения: 14.12.2019).

Garsin Vszevolod *„A vészjelző"*, Magyar vasutas. A magyarországi vasúti személyzet érdekeit képviselő közlöny. Budapest, 1905 március 17., 7. szám II. évfolyam. 2–4 old. // Budapest, 1905. március 24. 8. szám II évfolyam 2–5 old. https://www.vsz.hu/media/18868/ii_07_1905_03_17_8oldal.pdf https://www.vsz.hu/media/18877/ii_08_1905_03_24_8oldal.pdf (дата обращения: 20.12.2019)

Magyar Rádió. Bieliczkyné Búzás Éva Rádiófónia. 75 esztendő a magyar zene hullámhosszán (1925–2000) A rádiósorozat rövidített, írásos változata. l. kötet: 1925–1944. http://mek.oszk.hu/14600/14630/pdf/14630_1.pdf (дата обращения: 04. 11.2019)

Stepad Eugén. https://www.imdb.com/name/nm1561168/ https://bogatov.info/Genbase6?p=evgenii;n=stepat (дата обращения: 16.11. 2019)

ПРИЛОЖЕНИЯ

Приложение № 1. Анонс передачи Э. Балецкого «Как работал Л. Толстой?» в журнале «Magyar Rádió» (VI. évf. 45 sz. 1950. november 10.)

Az jövő hét műsoráról

HÉTFŐ

BÁNK BÁN

(Kossuth 21.00)

November 13-án, 130 évvel ezelőtt jelent meg nyomtatásban nagy nemzeti drámánk, Katona József „Bánk bán"-ja. Ebből a drámából mutatunk be részleteket hétfői adásunkban. A „Bánk bán" valódi értékét a Bach-korszaktól a Horthy-reakcióig tudatosan meghamisították. A „Bánk bán" elsősorban nem egyéni tragédia. Az egész dráma **lázadás**: lázadás az idegenek dőzsölése, a királyi udvar aljassága és szennyes élete ellen. De Katona ezen túlmenően megmutatja a magyar nép nyomorát is. Tiborc alakjától a jobbágylázadásokon és a szabadságharcon keresztül az út a nép végleges felszabadulása felé visz és éppen ez az, ami Katona drámáját ma különösen időszerűvé teszi. Az összeállítás **Gyárfás Miklós** munkája.

KEDD

EGY IGAZ EMBER

(Kossuth 20.15)

Mereszjev híres világháborús története valósággal kínálkozott rádióhangjátékra. A szovjet ember nagysága, rendkívüli akaratereje, céltudatossága tárul elénk a Mereszjev körül lejátszódott események izgalmasságában, még abban a fojtott esendben is, amelyben csak a téli erdő, az ellenség közelsége és a megsebzett Mereszjev szívós és sikeres menekülése él. A műtét, majd Mereszjev „talpraállása" — az amputálás ellenére mégis a szó teljes testi és lelki értelmében, — új repülőhőstettei, örök példaképként állítják elénk nagyszerű alakját.

SZERDA

JOLIOT-CURIE

(Petőfi 20.25)

Az amerikai háborús uszítók joggal látják egyik legkérlelhetetlenebb ellenfelüket Joliot-Curieben, a világhírű atomfizikusban, aki nemcsak a béketábor lankadatlan szervezésével húzza keresztül aljas számításaikat, hanem attól a balga ábrándtól is végleg megfosztotta őket, mintha csak Amerika lenne az u. n. atomtitok birtokában.

Joliot-Curie-nek nagy szerepe volt a Béke Hívei Állandó Bizottságának megszervezésében, mely Stockholmban tartott I. Világkongresszusán többek között azt a határozatot hozta, hogy az atomfegyver első alkalmazóját nyilvánítsák háborús bűnösnek. A stockholmi békefelhívást azóta több mint ötszázmillió ember írta alá. Erről a nagy tudósról, hazafiról és a békehare rettenthetetlen katonájáról szól Benedek Pál előadása.

CSÜTÖRTÖK

TITKOS KÜLDETÉS

A Néphadsereg műsora

(Kossuth 17.10)

Nemrégiben vonultak be az újoncok. Közülük az egyik fiatal katona, Gyurik Imre így fogalmazta meg, mit szeretne hallani a Néphadsereg műsoraiban: „Az elvtársak ismertessék meg dolgozó népünkkel a mi küzdelmes, odaadó munkánkat, hogy kemény katonák legyünk. Ismertessék meg a mi szerető gondoskodásunkat hazánk ötéves terve iránt, hogy azt békében, idő előtt be tudjuk fejezni. Hadd ismerjék meg a rádióhallgatók, hogy mi nem azért akarjuk a békét, mintha nem mernénk összemérni fegyvereinket a gyűlölt imperializmussal. Mi azért akarjuk a békét, mert a mi erkölcsi meggyőződésünk tiltakozik a pusztítás ellen és a mi életünk a békére épül."

Ennek a fiatal bajtársnak a levelét állítjuk mi feladatul a rádió műsorszerkesztése elé. A Néphadsereg Híradója nemcsak honvédségünk műsora. A békéért harcoló vasasok, bányászok, a jó termésért harcoló földművesek, a tollal vagy körzővel építők is tekintsék magukénak.

A „Titkos küldetés" c. adás az éberség fontosságáról szól. Bemutatja az imperialista ügynökök rombolásra felkészülő aknamunkáját és azt, hogy miként leplezi le, hogyan teszi ártalmatlanná terveiket a jól képzett, éber szovjet katona.

PÉNTEK

KÖZKIVÁNATRA

(Petőfi 21.30)

A „Közkívánatra" című műsorban ezúttal is a hallgatóság kedvelt művészei szerepelnek, köztük Mészáros Ági, a Magyar Népköztársaság Kossuth-díjjal kitüntetett Érdemes Művésze és Tompa Sándor. Ezúttal a megszokott összeállítószöveg helyett önálló magánszámként eredeti, legnagyobb részben erdélyi gyűjtésű népi versszövegekből adnak elő. Az érdekes műsorszám mellett a zenei szórakoztatásról az Utörőszínház zenekara gondoskodik.

SZOMBAT

HOGYAN DOLGOZOTT TOLSZTOJ?

(Kossuth 15.55)

Lev Nyikolájevics Tolsztoj halálának 40. évfordulóján a magyar rádió több műsorával hódol az orosz szellemóriás emlékének. Szombaton Baleczky Emil tanulmányán keresztül pillantanak be hallgatóink Tolsztoj műhelytitkaiba és ízelítőt kapnak arról, hogy milyen küzdelmek árán születtek meg az olyan világhírű alkotások, mint a „Háború és béke", a „Karenina Anna", vagy az „Iljics Iván halála".

VASÁRNAP

AZ ÍRÓK KÖTELESSÉGÉRŐL

(Petőfi 17.00)

A békéért folyó gigantikus hareban a munkások és parasztok, a dolgozók milliói nagyszerű példákkal, hősies kiállással mutatták meg: hol a helyük e hareban, hogyan kell küzdeni a békéért. Vasárnapi adásunkban Pablo Neruda és Jorge Amado, a két híres délamerikai író válaszol arra a kérdésre, hogy ebben a békeharban hol a helyük íróknak, költőknek, művészeknek és a halódó kapitalizmus keserű mérge helyett mit kell töltenlök a művészet kelyhébe? Erre ad feleletet adásunkban Amado és Neruda.

Приложение № 2. Сообщение о вечерней передаче Э. Балецкого, посвященной 110-летию со дня смерти А. Пушкина в журнале «Magyar Rádió» (III. évf. 6 sz. 1947. február 7.)

Budapesti műsor

A magyar rádió hullámhosszai: Budapest I. 549.5 m; Budapest II. 288.46 m
Relé: Pécs: 204.8 m; Magyaróvár: 227.1 m

Hétfő, február 10

Műsorközlők: 6—12: Körmendy, 10—14: Natter, 14—19: Csiky és Deseő, 19—1: Bán és Solti. Zeneakadémia: Randé. Budapest II.: Skoff.

BUDAPEST I.

Baleczky Emil, a Puskin-est összeállítója (18-kor)

6.30 : Falurádió.

6.45 : Reggeli torna.

7 : Hírek. Műsorismertetés.

7.20 : Az áttelepítési kormánybiztosság közleményei.

7.30 : Reggeli zene. 1. Fraser—Simson : Egyveleg a „Toad of Toad Hall" c. operettből (The Masqueraders-zenekar). 2. Lawrence—Tinturin : Mit mondok a szívemnek? (Bing Crosby). 3. Carocci—Sbragia : E girala Ia rota (Matassini és Barontini). 4. Borel—Farel : Ilyen szerelem, mint a miénk (Julia Reyes). 5. Lopez—Poterat : A legszebb (Georges Guetary). 6. Grever—Leveen : Ti-pi-tin (Gerda és Ulrik Neumann). 7. Horváth—Halász : Keresem én a boldogságom, tangó (Karády Katalin). 8. Starita : Pálcikákon (xylofon és marimba : Rudy Starita).

Közben : Naptár.

8 : Háztartási tanácsadó.

8.10 : Heti zenés kalendárium.

9 : Iniczky László szalonzenekara játszik. 1. Lincke : Nakiri lakodalma, nyitány. 2. Huszka Jenő : Keringő az „Erzsébet" c. operettből. 3. Rózsa Zsigmond : Ha ránk leszáll az éj. 4. Hruby: Boldogidők, egyveleg. 5. Gade : Féltékenység, tangó. 6. Kigyósi Árpád : Gyermekszvit. 7. Járai Richárd : Bűcsúzás. 8. Iniczky—Vértes : Egyveleg a „Divat és szerelem" c. operettből.

10 : Hírek.

12 : Déli harangszó. Hírek.

12.15 : Döme Péter hegedűl. Gerard Laboch énekel. Zongorán kísér Arató Pál. Döme Péter műsora : 1. Bach J. S.: E-dur szólószonáta ; a) Preludio ; b) Loure ; c) Gavotte en Rondeau ; d) Menuet ; e) Bourré ; f) Gigue. 2. Bartók—Gertler : Szonatina. Gerard Laboch műsora. Tenoráriák a következő dalművekből. 1. Donizetti: Szerelmi bájital. 2. Meyerbeer: Az afrikai nő. 3. Flotow : Márta. 4. Puccini : Tosca. 5. Puccini : A Nyugat leánya. 6. Puccini: Turandot.

13 : Rádió és irodalom. Kilián Zoltán előadása.

13.15 : Víg György jazz-együttese játszik.

14 : Hírek.

14.10 : Hogyan készül a gyufa? Rádióriport a budafoki gyufagyárból. Beszél : Horváth Győző.

14.25 : Kóczé Gyula cigányzenekara muzsikál.

15.15 : Rádióiskola.

15.55 : Műsorismertetés.

16 : Lantos Olivér énekel zongora- nagybőgő- és gitárkísérettel. Pál Sándor (zongora), Erdélyi Antal (nagybőgő), és Horváth Lajos (gitár).

16.45 : Akna. A névtelen anya versei. Előadja Ilosvay Katalin.

17 : Hírek.

17.10 : Párthíradó.

17.20 : A Vöröskereszt közleményei.

18 : Puskin-est. Összeállította Baleczky Emil.

18.30 : Az új gazdák útja. Dögei Imre előadása.

18.45 : Zengő zene, színes szó. Közreműködik Tátray Vilmos (hegedű), a Bubi vibrafon-együttes, a Házi-együttes és Toki Horváth Gyula cigányzenekara. Zongorán kísér Keleti Lili.

IRÓGÉP JAVÍTÁS ELADÁS KÖLCSÖNZÉS * CSETE MADÁCH I.-UT 10

Приложение № 3. Анонс передачи Э. Балецкого о польском поэте и драматурге эпохи романтизма Юлиуше Словацком в журнале «Magyar Rádió» (VI. évf. 34 sz. 1950. augusztus 25.)

MEGHALLGATNI

emlékezik eddigi életére, a régi Budapestre, amelynek házait „ellene építették". Az új, a mai főváros tanácsának első ülésén Tomor János érzi, tudja, hogy visszavonhatatlanul az ő kezében, meg dolgozótársai kezében van és lesz a nép közigazgatásának ügye. Övék most már a főváros is, egészen s nekik joguk és kötelességük éberen őrködni minden jón és óvni ezt a várost minden ellenségtől.

Női szemmel...

(Csütörtök, Kossuth 15.30 és vasárnap, 10.15)

Kezdődik az iskolaév! Az idén már nem áll olyan akadály a tanuló fiatalok előtt, mint tavaly: a Párt Központi Vezetőségének kritikája óta a közoktatásügyi minisztérium már nem fékezője, hanem lendítője a tanulásnak. Az anyák — a szülői munkaközösségen keresztül — a pedagógusok legfőbb segítőtársai lehetnek, épp ezért fontos, hogy jól felkészüljenek iskolásgyermekeik nevelésére. A rádió női rovatának adásai ezen a téren is segítségükre sietnek.

Slowacki, lengyel költő

(Csütörtök, Petőfi 16.50)

A lengyel irodalomban Mickiewicz mellett Juliusz Slowacki olyan helyet foglal el, akár a magyarban Petőfi mellett Arany János. 1809-ben született. Huszonegy esztendős volt, amikor forradalmi tevékenysége miatt el kellett hagynia hazáját. Főként Párisban élt, ott írta legtöbb versét. Ezek hazajutottak ugyan, de nem keltettek méltó visszhangot. A szocializmust építő Lengyelország illő kegyelettel ápolja Slowacki emlékét. A költő versei ma már eljuthatnak a lengyel nép kezébe és szívébe. Slowackit Baleczky Emil összeállításában mutatjuk be.

Monteverdi: Orfeo

(Csütörtök, Petőfi 19.20)

A berlini rádió műsorából közvetítjük a 17. sz. korszakalkotó jelentőségű zeneszerzőjének első operáját, az „Orfeo"-t. A műben kétségkívül megtalálhatók a régi olasz pásztorjáték-irodalom elemei, de a régi apparátus már új célok szolgálatába szegődik. Monteverdi — az olasz operairodalom egyik legnagyobb zsenije — az „Orfeo"-ban az addig ismert harmóniai és hangszerelési eszközöket teljesen megváltoztatja, valósággal újjáteremti a drámai cél érdekében. Az operában a kiváló szólistákon kívül közreműködik a berlini rádió nemzeti díjjal kitüntetett kórusa és ugyancsak nemzeti díjjal kitüntetett zenei vezetője: Hellmuth Koch.

Zsdánov

(Csütörtök, Kossuth 21.30)

Két évvel ezelőtt halt meg Andrej Alexandrovics Zsdánov, a Szovjetúnió Kommunista (bolsevik) Pártja Központi Bizottságának tagja, Sztálin egyik legkiválóbb munkatársa. Zsdánovnak óriási érdeme van abban, hogy a kulturális élet minden területén teljes tisztaságában érvényesült a marxizmus-leninizmus diadalmas világnézete. Alkotásai hatalmas fejlődést eredményeztek a filozófiában és esztétikában, irányítása az akadályok leküzdéséhez segítette a szovjet kultúra mestereit. Adásunkban Zsdánov életéről és munkásságáról emlékezünk.

A. Szurov szovjet drámaíró, a „Sérelem" c. rádiójáték szerzője

A jobboldali szociáldemokraták a második világháború bűnrészesei

(Péntek, Kossuth 17.40)

A jobboldali szociáldemokratákról mondta Lenin: „Lényegében a burzsoázia tényleges ügynökei a munkásmozgalmon belül." Pár példa: Garami Ernő 1919-ben elárulta a Tanácsköztársaságot. Peyer, az ellenforradalom dühöngése közepette megegyezett Bethlennel. A Hitler-puccs után a jobboldali szociáldemokraták a Reichstagban bizalmat szavaztak a náciknak. Macdonald lövetett az indiai szabadságharcosokra. A Hitler-rajongó Tanner helyeselte Finnország 1939-es szovjetellenes támadó háborúját. Leon Blum morzsolta szét a francia Népfrontot. Stb., stb.

Ezekről az aljas cselekedetekről hallunk részletesen pénteki adásunkban.

A Magyar Népköztársaság két Érdemes Művésze a hét műsorában

Gobbi Hilda

Gyurkovics Mária

Приложение № 4. Анонс передачи Э. Балецкого «Данте социализма» в журнале «Magyar Rádió» (VI. évf. 23 sz. 1950. június 9.)

MŰSORUNKBÓL

„IFJU GÁRDA"

(Hétfő, Kossuth 21.00)

Fagyejev hatalmas regényének rádióváltozata nem először kerül a mikrofón elé. Mégis, most újra felhívjuk rá hallgatóink figyelmét, mert bízunk abban, hogy az eddigieknél jobb tolmácsolásban halljuk majd a most előadásra kerülő I. részt, majd néhány hét mulva az I. és II. rész együttes előadását.

Ez alkalommal az eddiginél jóval nagyobb gondot fordítanak a rádió dolgozói nemcsak az átdolgozásra, hanem az előadásra is. Az első öt próba után hanglemezre rögzítik a hangjátékot, ezt a felvételt a szereplők, rendezők, műsorszerkesztők meghallgatják és a tanulságok után folynak tovább a próbák. Igy az előadás — nem kétséges — teljesebb értékű lesz minden eddiginél és méltó arra, hogy az ifjúsági kongresszust megelőző napokban a hős szovjet fiatalok példáját állítsa ifjúságunk elé.

ZÖLD FUTÓSZALAG

(Csütörtök Kossuth 5.30)

A takarmányhiány évek óta legnagyobb gondja gazdáinknak, legfőbb akadálya állattenyésztésünk még lendületesebb fejlődésének. A Falurádió most azzal siet a dolgozó parasztság segítségére, hogy a világ legfejletebb állattenyésztésének a tapasztalatait ismerteti. A „Zöld futószalag" című párbeszéd elmondja, hogy a vetésforgóban való helyes takarmánytermeléssel, a jó rétgazdálkodással és a helyes szénaszárítással, takarmányeltevéssel hogyan lehet biztosítani, hogy a jószág elé egész éven át zöld takarmány kerüljön.

RIGOLETTO

(Csütörtök, Petőfi 19.35)

A fiatal Verdi már első operáival hatalmas népszerűséget szerzett nevének Itáliában. Ezekel a darabokat — az „Ernani"-t, „Nabucco"-t, a „Legnanoi csatá"-t — a függetlenségéért forradalomba induló Olaszország szenvedélye fűti, az osztrák zsarnokság elleni küzdelem ihleti. Verdi egészen fiatalon összeforrott népe nagy sorskérdéseivel; az olasz ifjúság lelkesen vallotta magáénak Verdit. A férfivé érő Verdi következő operái megszerzik számára az egész világ elismerését. Ezek — köztük a „Rigoletto" — ma is Verdi legnépszerűbb művei közé tartoznak. A darab eredeti főhőse I. Ferenc lett volna, ha a cenzura ezt nem tekintette volna a királyság elleni izgatásnak.

Marian Anderson

(VI. 18. Kossuth 16.30)

Ezért kellett a mantuai herceg alakjával helyettesíteni a királyi alakot. A „Rigoletto" egyike az olasz operaszínpad legnagyszerűbb alkotásainak, azzá leszi páratlan drámaisága, csodálatosan áradó dallamvilága, mindenkire egyaránt ható világos, egyszerű szerkesztésmódja. A „Rigoletto"-t az Állami Operaház előadásában, Francesco Molinari-Pradelli vendégkarmester vezénylésével közvetíti a rádió, a főszerepeket Gyurkovics Mária, dr. Palló Imre és Liontas Konstantin énekli.

Bencze Miklós

(VI. 17. Petőfi 15.00)

IGY DOLGOZUNK A SZÖVETKEZETEKBEN

(Szombat, Kossuth 18.05)

Mezőgazdaságunk egyik legnagyobb erőpróbája lesz az aratás. A kulák az idén látja első ízben nagy méretekben, hogy dolgozó parasztságunk a munkásság gépsegítségének birtokában és a Párt iránymutatása, szüntelen segítő támogatása mellett máris lényegesen többet képes termelni, mint ő. Ennek a következménye, hogy végeszakadóban van a kulák nyájaskodó színlelése. Nem egy jele van annak, hogy a legaljasabb gaztetteket is elköveti, ha erre módja akad. Termelőszövetkezeteink a minisztertanács hatalmas segítséget jelentő részletes aratási utasításainak pontos betartásával már most felkészülnek, hogy minden fenyegető kuláktámadást elhárítsanak. Ezekről az előkészületekről szól a Kossuth-rádió szombati jelenete.

„A SZOCIALIZMUS DANTÉJA"

(Vasárnap Petőfi 11.30)

Engels írta a Kommunista Kiáltvány előszavában: „Uj történelmi korszak kezdőcik most, úgy, mint 1300-ban. Megajándékoz-e minket Olaszország egy új Dantéval, aki megörökíti az új proletárkorszak születését?" Az új korszak Dantéját Oroszország, a születő Szovjetúnió adta az emberiségnek Maxim Gorkij személyében. Ő mutatta meg először, hogy a kizsákmányoló társadalom megnyomorított, kitaszított embere hogyan válik öntudatos forradalmárrá, társadalmat alakító, építő, új emberré. Gorkijnak, a szocialista-realista írásművészet atyjának példamutatásán indult el az új szovjet irodalom egész nemzedéke, az ő és követőinek útján halad ma már a mi irodalmunk is. Baleczky Emil tart előadást Gorkijról. Előadását a nagy író életművének néhány megkapó részlete egészíti ki.

Приложение № 5а. Статья Э. Балецкого о творчестве М. Горького в журнале «Magyar Rádió» (VII. évf. 4 sz. 1951. január 26.)

A PROLETÁR MŰVÉSZET LEGKIVÁLÓBB KÉPVISELŐJE

„Gorkij kétségkívül legkiválóbb képviselője a proletár-művészetnek... Hatalmas művészi alkotásaival tökéletesen összeforrt Oroszország és az egész világ munkás-mozgalmával..."
LENIN

Ha a világirodalom történetét vizsgálva megállunk olyan neveknél, mint Homeros, Dante, Shakespeare, Goethe, Petőfi, Tolsztoj, észre kell vegyük azt a haladást, amely újabb és újabb lehetőséget teremtett a valóság művészi megismeréséhez. Ennek a fejlődési folyamatnak új fejezetét nyitotta meg az imperializmus és a forradalmak korában Maxim Gorkij. Engels az olasznyelvű Kommunista Kiáltvány előszavában ezt írta: „Uj történelmi korszak kezdődik most, úgy mint 1300-ban. Megajándékoz-e minket Olaszország egy új Dantéval, aki megörökíti az új proletárkorszak születését?"

Az új korszak Dantéját nem Olaszország, hanem Oroszország adta az emberiségnek Maxim Gorkij személyében. Ő írt először az új szocialista emberről, akinek nevét nagybetűvel kell írni, akinek kialakulása, természetének dinamikája elválaszthatatlan a szocializmusért folyó forradalmi küzdelemtől. Gorkij az előző írókkal szemben már nem elégszik meg azzal, hogy részvéttel fordul az elnyomott ember felé, hanem forradalomra, reális küzdelemre szólítja fel az embert, a saját boldogulása megteremtésére. „Nem ismerek eszmét az emberen kívül. Ő és csakis ő minden eszme és dolog megteremtője, csodákat művel, diadalmaskodik a természet erői felett" — írja Gorkij. Ez már a szocializmus embere.

Gorkij előtt az írók sötéten látták az emberiség jövőjét, mert érezték, hogy a kapitalizmus további fejlődése teljesen kiöli az emberből az emberi érzést. Vonatkozik ez mindenekelőtt Madách Imre falanszteremberére, de még Karel Čapek sem látta meg RUR című drámájában a jövő emberének igazi arcát és bizonyos fokig Madáchra emlékeztet. Madáchon és Čapeken kívül is sokan megpróbáltak a jövőbe nézni, de hamisan látták és csak arra adtak választ, hogy mi hogyan történt, de nem tudtak arra felelni, hogy mi a fejlődés iránya. Hiányzott belőlük az a képesség, hogy éles tekintettel belepillantsanak a jövőbe. Műveik úgy zárultak, hogy a befejezés nem jelentett hidat a jövő valósága felé, legfeljebb csak hiányos, misztikus célzásokkal biztatják a reményevesztett embert. A világirodalomban ilyen szempontból talán csak Csernisevszkijt lehet kivételnek tekinteni, aki a „Mit tegyünk?" c. regényében megjósolta az emberiség boldog jövőjét — a kommunizmust.

Gorkij szerint feltétlenül szükségünk van arra, hogy ne csak a két valóságot: a multét és a jelenét ismerjük meg, hanem egy harmadikat: a jövőét is. Az embernek a jövőhöz való viszonyát ő az úgynevezett aktív romanticizmus szempontjából vizsgálja. Az aktivitás Gorkijnál az embernek az élet menetébe való beavatkozását jelenti. Gorkij forradalmi romantikája abban áll, hogy ő a jövőt úgy érzékelteti, mint ami valóságosan és feltétlenül bekövetkezik. Gorkij egész alkotása a jövőbe irányuló történelmi cselekvés költészete. Ezért realizmus az ő irodalmi felfogása. Ebből született meg szocialista realizmusa, amely középpontjába helyezi a cselekvő embert, a forradalmi aktivitás emberét, aki cselekvésével megváltoztatja a világot. Mert ez az ember nem úgy nő ki a talajból, mint valami növény, hanem úgy, hogy résztvesz a társadalom átalakításában. Ezen épül fel Gorkij irodalmi módszere: a jellem erőteljes kibontakozása, aminek első és máig legragyogóbb példája az „Anya". Hőse: Nyilovna, aki a szenvedésekkel tele asszonysors szűk körén áttörve, eljut a szocialista eszmék megértéséig és a forradalmi cselekvésig. Alakja világosan megmutatja, hogy a cselekvő, a társadalom átalakításában résztvevő jellem mennyire valóságos és természetes, történelmi szempontból mennyire igazolt jelenség.

Приложение № 5б. Продолжение статьи Э. Балецкого о творчестве М. Горького в журнале «Magyar Rádió» (VII. évf. 4 sz. 1951. január 26.)

A világirodalomban elsőnek Gorkij öntötte formába Marx és Engels gondolatait az elnyomott lázadó ember szellemi és társadalmi felemelkedéséről. Ő mutatja meg először, hogy a társadalomból kitaszított csavargó hogyan jut el az ösztönös elégedetlenségtől a társadalmat alakító, öntudatos forradalmi magatartásig. Az Októberi Forradalom után ez a gorkiji téma az egész világ legjobb íróinak öröksége lett. Mai íróink alkotóművészetében állandó, eleven hatóerő a szovjet irodalom példamutatása, és elsősorban a szocialista írásművészet megalapítójának, Gorkij Maximnak életműve.

A magyar rádió január 29-étől 14 adásból álló sorozatot indít, amely a szovjet rádióműsor példája nyomán rövid bevezető, összekötő szöveg és zenei aláfestés segítségével hozzáférhetőbbé teszi Maxim Gorkijnak, a proletár művészet legkiválóbb képviselőjének életét és írásművészetét.

Baleczky Emil

MAXIM GORKIJ ÉLETE ÉS MŰVEI

(minden hétfőn, szerdán és pénteken 11.30-kor a Kossuth-adó műsorán)

I. MAXIM GORKIJ GYERMEKÉVEI

I. 29. 1. A hajó elindul.
I. 31. 2. Anyám.
II. 2. 3. Az emberek között.

II. MAXIM GORKIJ IFJUSÁGA

II. 5. 1. A tudás útja.
II. 7. 2. Egyetemeim.
II. 9. 3. A boldog jövőnek ígérete.

III. MAXIM GORKIJ BARANGOLÁSAI

II. 12. 1. Dankó legendája.
II. 14. 2. Az első elbeszélés.

IV. MAXIM GORKIJ MESÉI

II. 16. A szerelem legyőzi a halált.

V. MAXIM GORKIJ ÉS A FORRADALOM

II. 19. 1. A viharmadár.
II. 21. 2. Az anya.
II. 23. 3. Találkozás Leninnel.

VI. MAXIM GORKIJ AMERIKÁRÓL

II. 26. A sárga ördög városa.

II. 28. VII. AZ OROSZ KAPITALIZMUS ALKONYA MAXIM GORKIJ MŰVEIBEN

DERESEN

a „tömeghatás" a mikrofon előtt, amelyen ebben az esetben kivételesen nem azt értjük, miként hat műsorunk a tömegekre, hanem, hogy miként hat a „tömeg" a rádióban, — amikor az egy-egy hangjáték keretein belül mint zaj, moraj, visszhang jelentkezik.

A kérdést egyetlen kurta szóval is elintézhetnők: „rosszul"; ezzel azonban természetesen még korántsem intéztük el a kérdést. Az egyes hangjátékok íróinak, de különösen azok kivitelezőinek régóta súlyos gondja a rádióstatisztéria kérdése. El kell ismernünk, hogy — annak leszögezése mellett: így ez rossz, így nem folytatható, — nem sokkal jutottunk tovább.

A „tömeg" nem mellőzhető tényezője a hangjátékoknak. Az üzem dolgozói nemcsak egy-egy munkás személyében, szavain keresztül jelentkeznek, s egy ütközet hősei nemcsak a tábornok tetteiben. Viszont sem üzemi dolgozókat, sem harcoló katonák seregét, sem semmiféle tömeget nem jellemez az az elmosódott, határozatlan, darabos mormogás, amit olykor tömegzaj címén feltálalunk s amelyet gyakran kényszerből úgy kerülünk meg, hogy teljesen kihagyjuk azt és mégiscsak egyes szereplők magatartásával igyekezzük meggyőzni a hallgatót: mögöttük „tömegek állnak").

Kétségtelen, hogy még számos technikai akadály nehézkessé teszi több harsány hang érthető, tiszta tolmácsolását. Mégis, önként vetődik fel a kérdés: miként van az, hogy szemben a prózai tömeggel, a néha sokkal nagyobbszámú „zenei tömeg" (magyarán: a kórus) az adott lehetőségek között hatásosan szól és célt ér?

A különbség kézenfekvő: a kórus sosem rögtönöz és sosem kell pótolnia a zeneszerző munkáját. Kezében a megkomponált, leírt dallammal, művészi keretek között fegyelmezetten adhatja azt, ami hivatásának lényege. Ezzel szemben a statisztéria, mégha jó színészanyag képezi is azt, magára van hagyatva, szövegül mindössze egy-egy érzelmi utasítást kap („itt a tömeg éljenezni kezd", „itt elégedetlenül morognak", „erre jólzűen felnevelnek", — tehát az író, aki szereplői minden mondatát gondosan kicsiszolta, darabja egyik leglényegesebb tényezőjét, a tömeget teljesen figyelmen kívül hagyja és annak többé-kevésbbé bizonytalan művészi teremtőerejére bízza, hogyan jeleníti meg sajátmagát.

Nem értem, mit mond a statisztéria a mikrofon előtt, — de elsősorban is azért nem, mert a legtöbbször nem is mond semmit, csak fecseg, rendszertelenül és rögtönözve. Ebből következően: elsőrendű feladat, hogy míg rendezőink a hanghatások megelevenítésén kísérleteznek, íróink legyenek több figyelemmel arra, hogy a tömegek szájón is drámailag megfogalmazott, kifejező mondatok csendüljenek meg, — s akkor a hallgató, aki manapság még néha önmagát érzi deresen hangjátékhallgatás közben, nem lesz kénytelen viszonzásképpen az írót és a rendezőt fektetni arra.

r. gy.

Приложение № 6. Статья Э. Балецкого о творчестве М. Салтыкова-Щедрина в журнале «Magyar Rádió» (VII. évf. 3 sz. 1951. január 19.)

Szaltikov-Scsedrin

Ebben a hónapban ünneplik a Szovjetunióban Szaltikov-Scsedrin születésének 125. évfordulóját. A szovjet rádió hét irodalmi műsorszámban emlékezik meg a nagy szatirikus íróról, akit gyakran „orosz Swift"-nek szokták hívni. A magyar rádióban f. hó 17-én hallhattuk Szaltikov-Scsedrin „Hogyan tartott jól egy paraszt két generálist" c. munkáját, *28-án pedig a Petőfi-adón 11.30-kor Baleczky Emil ismerteti Szaltikov-Scsedrin életrajzát és írói munkásságát. E műsor keretében részleteket fogunk hallani Szaltikov-Scsedrin remekműveből, a „Galavljov-család" c. regényéből.*

Lafargue feljegyzése szerint *Marx* 50 éves korában megtanult oroszul és eredetiben olvasta az orosz írók és költők műveit, s közülük különösen becsülte Szaltikov-Scsedrint.

Nagyrabecsülte a nagy szatirikus írásművészetét *Lenin* is. Lenin szerint Nyekraszov és Szaltikov-Scsedrin arra tanította az orosz társadalmat, hogy „a feudális földesurak műveltségének síma és kifent külsőségei között felismerje a mohó érdeket, hogy gyűlölje az efféle típusok képmutatását és szívtelenségét." Lenin műveiben körülbelül háromszázszor találkozunk a nagy orosz szatirikustól vett idézetekkel, különösen azokban a cikkekben, amelyekben a kadetteket, a liberálisokat, a mensevikeket és a nép más ellenségeit leplezte le. A halhatatlan szaltikov-scsedrini figurák közül gyakran használja Lenin Juduska alakját, aki „legkisebb gyermekkora óta szeretett hízelegni" és „néha-néha a besúgót játszotta". Juduska képmutató, gazember és szószátyár. Amikor meglátogatja haldokló öccsét, istenről és papról beszél, de közben az jár eszében, hogy öccse birtokát hogyan fogja megszerezni. Két fiát halálba kergeti, mert nem hajlandó nekik anyagi támogatást nyujtani, pedig már az egész Galavljov-birtok az ő kezében van. Közben persze vígasztalja a fiait mindenféle mézes-mázos szavakkal. Lenin az áruló Trockijt és Kautskyt is Juduska nevével bélyegezte meg. Sztálin elvtárs mesterien használja fel Szaltikov-Scsedrin alakjait, amikor leleplezi a bürokratákat és azokat a filisztereket, akik nem tartják reálisnak a termelési programmot. „Olyanfélék ezek — mondja Sztálin elvtárs, — mint Scsedrin nagy bölcseségű halai", — amelyek mindig készek maguk körül a „gondolattalanság ürességét" — terjeszteni.

Szaltikov-Scsedrin írásművészetét különösen nagyrabecsülte az orosz írók közü *Ljev Tolsztoj* és *Maxim Gorkij*.

Mihail Jevgrafovics Szaltikov, írói néven Scsedrin 1826 jan. 15-én született. Írói munkássága a mult század második felében bontakozott ki teljes nagyságában. Minden írásában élesen tiltakozott a jobbágyság és a bürokrácia ellen. Műveiben vádat emelt az elnyomás, a szemérmetlen kizsákmányolás és az elnyomottakkal, a jobbágysággal szemben tanúsított kegyetlenség ellen. Amikor erősödött a rakció, az író meséket kezdett írni, amelyekben medvék, keselyűk, sólymok, farkasok, halak és egyéb állatok szerepelnek. Ezekben a vérszopó kormányzókat, ingyenélő tábornokokat és elkorcsosult földbirtokosokat ostorozta.

Szaltikov-Scsedrin műveinek hatása állandóan növekedett és kiterjedt Oroszország minden forradalmi körére. Művei bebizonyították, hogy a feudális rendszer és az utána következő kapitalista rendszer rothadt világát le kell rombolni és egy újat, szebbet kell felépíteni.

„Kár, hogy Scsedrin nem érte meg a nagy orosz forradalmat. Bizonyára új fejezetet toldott volna a „Galavljov-család"-hoz, megrajzolta volna Juduskát, amint csillapítgatja a megbotozott, összevert, éhező, ekébe fogott parasztot" — írja Lenin.

Szaltikov-Scsedrin 1889 április 28-án halt meg. Műveiben a feudalizmus és kapitalizmus sötét valóságát festette meg, de tudatában volt annak, hogy ezzel elősegíti a régi világ lerombolását, és az új, fényes jövő felépítését. Egyik művében így írt:

„A bilincsek lehullnak és megjelenik a fény, amelyet nem győz le a sötétség".

Приложение №7. Анонс передач Э. Балецкого о творчестве А. Пушкина в журнале «Magyar Rádió» (VII. évf. 16 sz. 1951. április 20.)

A SZABADSÁG DALNOKA

1949 nyarán, amikor a Szovjetunió, a népi demokráciák és az egész haladó emberiség Puskinról emlékezett meg születésének 150. évfordulója alkalmából, Konsztantyin Szimonov, a világszerte ismert szovjet író és békeharcos a következőket mondta:

»A világ napjainkban visszavonhatatlanul két táborra szakad — a demokrácia és a reakció, a béke és az új háborús gyujtogatók táborára, azokéra, akik világosan látják az emberiség boldogabb jövendőjéhez vezető utat és azokéra, akik embergyűlölők.

Azok, akik négereket akasztanak, miért is emlékeznének meg Puskinról?! Azok, akik az éhező milliók szemeláttára égetik el a gabonát, miért is emlékeznének Puskinra?! Azok, akik tojásporért akarják megvenni a népek lelkiismeretét, miért is emlékeznének Puskinra?! Azok, akik vér alá akarják borítani a világot, miért is emlékeznének Puskinra? Hiszen ellenségük, minden szavával, minden gondolatával piszkos cselekedeteiket ostorozza.

És azoknak, akik a béke hívei, azoknak, akik az emberek egyenlősége és a népek egyenlősége alapján állanak, azoknak, akik tiltakoznak ellene, hogy az ember elnyomja az embert és azoknak, akik hisznek benne, hogy a világ becsületes emberei legyőzik az embergyűlölők táborát, — azoknak Puskin barát, és azok fegyverként forgathatják Puskin hatalmas, világos műveit.

Oroszország szabadságmozgalma, mint Lenin mondta, három korszakon ment keresztül, az orosz társadalom három osztályának megfelelően. Az első: a nemesek, a második: a forradalmi demokraták, a harmadik pedig: a proletárok korszaka.

Az orosz irodalom haladó nemesi korszaka a XIII. század végén Radiscsev fellépésével kezdődött, majd a dekabrista költőkkel, Puskinnal, Gribojedovval, Lermontovval folytatódott. Puskin költői ereje a feudalizmus korszakában bontakozott ki és csúcsát akkor érte el, amikor a haladó nemesek, — a dekabristák harcot indítottak az önkényuralom és a feudalizmus ellen.

Puskin egész tevékenységének eszmei magva: részvét az ember iránt és harc az emberi jogokért. Műveiben elítélte a feudális erkölcsöt, a rabságot és azt, ami a burzsoá demokratikus rendben álcázva jelentkezik: a kapzsiságot, az aljasságot és az emberi megalázást. Puskin a szabadság, a humanizmus és a felvilágosodás nagy eszméit hirdette. Maga is azt mondta, hogy »az igazi költők alkotásai mindig frissek és örökké fiatalok maradnak.«

Maxim Gorkij mondotta: »Olvassátok minél gyakrabban Puskint, mert ő nemcsak költészetünk megalapítója, hanem valamennyiünk tanítója is.«

BALECZKY EMIL

A rádióban folyó hó 23-án Puskin- sorozatot indítunk, amely a következő műsorokból áll:

1. PUSKIN A SZABADSÁG DALNOKA

PUSKIN MŰVEI:
2. *Anyegin*
3. *Poltava*
4. *A cigányok*
5. *A kapitány leánya*
6. *A postamester*
7. *Borisz Godunov*
8. *Don Juan kő-vendége*
9. *Jelenetek a lovagkorból*

10. PUSKIN LEVELEI ÉS NAPLÓJA
11. PUSKIN ERZERUMI UTINAPLÓJA
12. PUSKIN HUMOROS ÉS SZATIRIKUS VERSEI
13. MAGYAR IRÓK PUSKINRÓL
14. PUSKIN-DALOK.

Приложение № 8. Анонс передачи Э. Балецкого о творчестве Т. Шевченко в журнале «Magyar Rádió» (VII. évf. 9 sz. 1951. március 2.)

KOSSUTH PÉNTEK, MÁRCIUS 9 **PETŐFI**

21: Magyar-Szovjet Barátság hónapja. Zenekari hangverseny. Hanglemezek. 1. Mejtusz: Nyitány az „Ifjú Gárda" c. operából. 2. Rachmaninov: I. (fisz-moll) zongoraverseny (zongora: Rachmaninov). 3. Borodin (h-moll) szimfónia (Moszkvai Állami Filharmoniai zenekar, vezényel Rahlin).

22: Hírek. Sport.

22.25: A Scala-zenekar játszik, vezényel Vincze Ottó, Házi Erzsébet és Gál Gábor énekel. 1. Kemény: Kis balettzene. 2. Offenbach: Baba-ária (Házi). 3. Zeller: Ádám belépője a „Madarász" c. operettből (Gál). 4. Fényes: Kettős a „Fekete csillagok" c. operettből (Házi—Gál). 5. Lehár: Garabonciás diák dala (Gál). 6. Kemény: Keringő a „Szerencsés utazás" c. operettből (Házi). 7. Fényes: Részletek a „Fekete csillagok" c. operettből. 8. Scserbacsov: Kettős a „Dohányon vett kapitány" c. operettből (Házi—Gál). 9. Miljutyin: Balettzene a „Nyugtalan boldogság" c. operettből.

23.20: Szórakoztató zenekari muzsika. Hanglemezek. 1. Kreutzer: Granadai éji szállás. 2. Glinka: Madridi éjszakák (Stúdió-zenekar, vezényel Bródy Tamás). 3. Liszt: Galopp. 4. Brahms: 5. Magyar tánc. 5. Ippolitov-Ivanov: A szerdár bevonulása a „Kaukázusi vázlatok" c. szvitből. 6. Delibes: Mazurka a „Coppelia" c. balettből. 7. Moor: Tánc (vezényel Vipler). 8. Hacsaturjan: Galopp az „Álarcosbál" c. balettből (moszkvai filharmóniai zenekar, vezényel Jurjev). 9. Farkas: Két magyar tánc.

24: Hírek.

Péntektől:

Tárász Sevcsenko
(Petőfi 20.00)

Tárász Sevcsenko, a lánglelkű ukrán költő, 1814 március 14-én született. Szabad ember csak felnőtt korában lett, amikor haladószellemű orosz barátai két és félezer rubelért kiváltották jobbágysorsából.

Miután a hazai tájaktól búcsút vett, a szentpétervári művészeti akadémiát látogatta. A Cyrill és Method titkos társaságokban való részvételéért, de különösen lázító verseiért letartóztatták és az ítéletre a cár sajátkezűleg írta rá függelékét: „Megtiltatik neki, hogy verseket írjon és hogy rajzoljon". Bizonyos idő eltöltével a költőt az orenburgi büntető ezredek egyikébe osztották be.

Sevcsenko — tíz évi számüzetés után — korán öregedve, testileg megrokkanva tért vissza hazájába. Ebben az időszakban ismerte meg a burzsoázia elaljasodását és erkölcstelenségét. De törhetetlenül bízott egy más, egy jobb jövőben s biztos számított Moszkva és Szentpétervár haladó, forradalmi erői harcának igazságára. „Végrendelet" c. versében ezt írta:

Temess el és kelj föl népem,
szaktisd szét a láncot!
Vívd ki véres harc tüzében
a szent szabadságot!
S ha a népek egyesülnek
nagy szabad családban:
gondoljatok rám, ki mindig
értetek csatáztam!

(Képes Géza fordítása)

17.45: Operarészletek. Hanglemezek. 1. Muszorgszkij: Ária a „Hovanscsina" c. operából (Preobrazsenszkája). 2. Verdi: Ária a „Lombardok" c. operából (Tagliavini). 3. Erkel: Ária a „Hunyadi László" c. operából (Szabó Lujza).

18: Gárdisták, előre! Az ifjúsági rádió műsora a DISz-szervezeteknek.

18.30: Hírek szlovénül.

18.40: A Szegedi Városi Tanács „Bartók Béla" énekkara énekel, vezényel Kertész Lajos. Zongorán kísér Kertészné Kain Kató. 1. Bartók: Magyar népdalok. 2. Kodály: Esti dal. 3. Novikov: Ó miért is láttalak meg. 4. Feinberg: Dal Sztálinról. 5. Halmos: Dal az édesanyához. 6. Tardos: A háromszázezerből egy.

19: Az 1848-as szabadságharc emléke a magyar munkásmozgalomban. Réti László előadása.

19.15: Mai magyar muzsika. Hanglemezek. 1. Szervánszky: Vidám induló (Honvéd Művészegyüttes zenekara, vezényel Dávid Gyula). 2. Szabó: Nótaszó (Szabó Miklós és a rádiózenekar).

19.35: Egy falu — egy nóta. A rádió ajándékműsora a termelésben élenjáró dolgozóknak.

20: Magyar-Szovjet Barátság Hónapja. Tarasz Sevcsenko. Összeállította Baleczky Emil. Közreműködik: Bodor Tibor, Gáborjáni Klára, Szemere Vera és Ujlaki László. Rendező: Szász Károly.

20.30: Debussy: Gyermekkuckó, szvit. a) Dr. Gradus ad Parnassum; b) Az elefánt bölcsődala; c) Baba-szerenád; d) Hópelyhek tánca; e) A kis pásztor; f) Paprika Jancsi tánca (zongora: Gieseking). Hanglemezek.

21: Hírek franciául.

21.30: Magyar-Szovjet Barátság Hónapja. Színes muzsika a moszkvai rádió műsorából. 1. Balakirev: Islamey (zongora: Jemeljanova). 2. Glazunov: Közzene a „Raymonda" c. balettből (hegedű: David Ojsztrah). 3. Alabjev: A csalogány (Liszt Ferenc feldolgozása (zongora: Ginzburg). 4. Ljadov: Zenélő doboz (zongora: Jemeljanov). 5. Glier: Románc (hegedű: Ojsztrah, a Szovjetunió Állami Zenekarát Kondrásin vezényli). 6. Rachmaninov: Hajóvontatók dala (ének: Mihajlov). 7. Debussy: A lenhajú lány (Ojsztrah). 8. Hacsaturjan: Toccata (Oborin). 9. Csajkovszkij: Csipkerózsika, előjáték (vezényel Mravinszkij). 10. Olga az erdőben, orosz népdal (Pjatnyickij-kórus). 11. Kabalevszkij: Dal a „Csak a papa meg ne tudja" c. filmből (Kazanceva). 12. Ukrán népdal.

22.15—23-ig: A magyar rádió szórakoztató műsora a lengyel lengyel rádió hallgatóinak. Arass, rózsám, arass... Farkas Ferenc Kossuth-díjas zeneszerző feldolgozásai. Közreműködik Hossó Irma és Béres Ferenc (ének), a Magyar Dolgozók Pártja Rendező Gárda Központi Énekkara Révész László vezényletével és a rádió népi zenekara. Ezt a műsorunkat a lengyel adóállomások is közvetítik.

Приложение № 9. Статья Э. Балецкого о значении творчества Л. Толстого в журнале «Magyar Rádió» (VII. évf. 1 sz. 1951. január 5.)

Ljev Tolsztoj ÉS HATÁSA

„Tolsztoj meghalt és multba merült a forradalom előtti Oroszország, amelynek gyengeségeit és tehetetlenségét ábrázolták alkotásai, kifejezte a nagy művész filozófiája. De van, ami nem merült a multba hagyatékában, ami a jövőhöz tartozik. Átveszi és gondozni fogja ezt a hagyatékot az orosz proletariátus" — mondotta Lenin.

Hogyan kell átvenni és gondozni Tolsztoj hagyatékát? — erre maga Lenin tanította az egész szovjet népet, de mindenekelőtt az írókat. Már 1918 őszén Lenin kezdeményezésére előkészítették Tolsztoj összes műveinek kiadását. Azóta a szovjet irodalomtörténészek és írók sokat foglalkoztak Tolsztoj műveivel. Összehasonlították az eredeti kéziratokkal, helyreállították a cenzura által eltorzított szövegeket és rengeteg új kéziratát, levelét és jegyzetét fedezték fel. A szovjet írók sokat tanulnak Tolsztoj hagyatékából, akár ábrázolási módszeréről, akár művei nyelvezetéről van szó. Fagyajev mondja: „Amikor a TIZENKILENCEN című művemen dolgoztam, helyenként a mondat ritmusában és felépítésében önkénytelenül átvettem Tolsztoj nyelvének egyes jellegzetes vonásait". És nem egy író merített és fog meríteni még Tolsztoj hagyatékából, mert „műveiben döntő kérdéseket tudott felvetni és azokat **művészi erőre tudta emelni.**" (Lenin.)

Maxim Gorkij így írja le egy Leninnel való beszélgetését Tolsztojról: „Micsoda kolosszus, mi? Micsoda óriási ember! Látja, barátom, — ez aztán a művész. És tudja, mi még csodálatosabb rajta? A paraszti hangja, paraszti eszejárása. Az igazi paraszt öltött testet benne. Amíg ez a gróf nem jött, addig nem volt igazi paraszt az irodalomban!" — mondta Lenin. Aztán rám nézett apró szemével és kérdezte: „Kit lehet Európában egysorba állítani vele?" És maga felelt magának: „Senkit!"

Lenin az akkori parasztforradalom tükrének nevezte Tolsztojt. Az orosz parasztság többször kimutatta a multban erejét. Maga a nép Ilja Muromecben, a Bilinák hősében teremtette meg a paraszti erő eszményképét. A valóságban Sztyepán Razin és Jemelján Pugacsov volt az orosz parasztság legszebb eszméinek hordozója. A parasztlázadók a földesurak és bojárok ellen harcoltak, de sokszor hittek az „igazságos" cárban. A XIX. század végén Tolsztoj a kapitalizmus ellen harcolt, de olykor kereste az „igazságos" istent. A cárok kivégeztették a parasztfelkelőket, — az egyik keresztény egyház pedig kitagadta Tolsztojt. Mégis, ugyanúgy, ahogy az egykori parasztlázadásoknak óriási jelentőségük volt az orosz történelemben, Tolsztojnak is nagy szerep jutott az irodalomban és az egész emberiség fejlődésében, mert előtte senki olyan erővel le nem rántotta a leplet a kapitalista kizsákmányolásról, az akkori igazságszolgáltatásról, az egyházról és az egész társadalmi berendezésről. „Heves tiltakozó, szenvedélyes leleplező és nagy kritikus" volt Tolsztoj. És mint ilyen, nemcsak a cári Oroszország, hanem az egész régi rendszer ellen lázadt. Annakidején több reakciós kritikus Tolsztojban csak az istenkereső embert, a megalkuvás, belenyugvás hirdetőjét látta, — a tiltakozó, leleplező nagy bírálót mellőzte benne. A mai nyugat-európai és az amerikai „kritikusok" is, ha olykor el is ismerik Tolsztojban a nagy protestálót, — leleplező tevékenységét nem vonatkoztatják az egész kapitalista berendezésre, hanem csak az akkori orosz életre. Tamara Motiljova megállapítja, hogy a XIX. század végén és a XX. század elején az orosz irodalom olyan írók műveire hatott, mint Romain Rolland, Gerhardt Hauptmann, Maeterlinck és mások. Ezeknél világosan kimutatható Turgenyev vagy Dosztojevszkij, Csehov vagy Gorkij hatása és szinte mindegyikükön érezhető a „Háború és béke", „Karenina Anna" és a „Feltámadás" szerzőjének hatalmas befolyása.

A magyar irodalomban főleg Gárdonyi Gézát és Móricz Zsigmondot szokás kapcsolatba hozni Tolsztojjal. De hiba volna ezzel a két névvel megelégedni, mert hiszen: „A forradalom előkészítésének kora Tolsztoj zseniális ábrázoló ereje következtében egy lépést jelentett előbbre minden jobbágytartók – elnyomta országban, az egész emberiség művészi fejlődésében." (Lenin.)

Baleczky Emil

Приложение № 10. Статья Ласло Далоша, в которой упоминается Э. Балецкий в связи с переводом рассказа К. Паустовского в журнале «Rádió Televízió Újság» (X. évf. 1965. XI. 1–7.)

ÖPERCES INTERJÚ

Marton Frigyessel

— aki (saját szavait idézve) most tért haza jugoszláviai „felfedező" útjáról...

— A „felfedező" szót nem tenném idézőjelbe — villant rá jegyzetblokkunkra. — Az újvidéki rádióval közösen szerkesztett Pódium révén, melynek egyik rendezője voltam, a hallgatókkal együtt magam is sok újat tudtam meg szomszédainkról. Újvidéken egyébként utóbb megrendeztem *Kopeczky László* ott élő magyar szerző *Ártatlanok* c. rádiószatíráját (azt is mondhatnám: szatirikus „krimi"-jét) és a *Külső és belső tartalékok* c. kabaréműsort is. Ez az utóbbi nem mindennapi feladat volt: egyidejűleg kellett rádióra és színpadra is megformálni, *mert az újvidéki rádió saját színésztársulata a műsort „tájelőadásokon"* is eljátsza. Bocsánatos fecsegés talán, ha már most elárulom, hogy ez a kabaré lesz a gerince *Rádió Noriszád* szilveszteri műsorának.

Újra: Tessék választani!

Novemberben „kipihenve" és felfrissülve jelentkezik ismét a rádió népszerű tánc- és könnyűzenei műsora, a *Tessék* választani. Hogy minél többféléből lehessen választani, minden eddigi adásokra ráfeleltálva mintegy húsz új szám kerül a közönség elé — legelőször azok elé, akik ott lesznek az Erkel Színházban november 5-én este ½8-kor kezdődő nyilvános adás felvételén. (A rádióadás november végén hangzik el, s rövidesen utána — ezre sem volt még példa — a televízió is sugározni fogja a műsor telerecording-felvételét.)

Rózsa Tibor javában dolgozik már konferálószövegén, melyet Bodrogi Gyula tolmácsolásában hallhatunk. Fellép majd színte valamennyi népszerű táncdal- és „könnyűdal"-énekesünk, mellettük Psota Irén, Szirmay Márta és Bende Zsolt — a Stúdió II, az MRT estiradózenekara, a Harmónia és a Módos-ének-együttes kíséretében. (Az előkészületek alaposságára jellemző, hogy pl. az éppen turnézó Mikes Éva részére Ungvárba küldték el a szükséges kottát és a zenekari kíséret magnófelvételét, hogy szerepével jóelőre ismerkedhessék...)

A Rádió zenei főosztályára nap mint nap kézbesíti a posta olyan hallgatók leveleit, akik nyilvános adásokra meghívót kérnek. Most itt az alkalom, — a *Tessék választani felvételére szóló jegyeket a budapesti színházak központi jegyirodájában (Népköztársaság útja 4) és kirendeltségeinél árusítják.*

—t—r

Egy rajongás történetéből

Ez is, mint annyi más, a rádióban kezdődött.

Mindenes lettem az irodalmi osztályon, 1946. december 20-án, másodéves bölcsész-fővel. A beérkezett kéziratokat kellett borítékba tennem. Értesítettem az írókat, mikor milyen írásukat tűzték műsorra. Visszaküldtem a sikertelen irományokat.

Egy nap, gépirattal kezében, megjelent Baleczky Emil, a rádió külügyi osztályának orosz-referense (ma egyetemi docens). *Konsztantyin Pausztovszkij* egy novelláját hozta: tűzném műsorra, ha megtetszik; ő fordította.

— Olvasd el okvetlenül — biztatott, miközben „iktattam" a novellát —, nagyszerű író. Nem ismered?

Nem ismertem. De akkor: megismertem. És egyre jobban, amint B. E. újabb meg újabb Pausztovszkij-elbeszélést hozott. Megragadtak az írások, vonzókörébe vont az író. Egy hang szólt hozzám, amilyen addig soha még. Valami lágy, emberi jóság áradt történetéiből.

Egy rajongás első ideje volt az! Ki lehet az író, milyen lehet? Mit írt még? És megismertem fiatalkori arcképét az Illyés Gyula-szerkesztette *Mai orosz dekameron*-ban s a *Jóság*[1] című novelláját, ezt az immár magyar iskolai tankönyvbe is bekerült nagy humanista írást. A *Mezitlábas odysszeuszok*-at, a *Kara-Bugaz*-t, a *Mesél az erdő*-t, a *Szárnyaló idő* címmel megjelent kis novelláskötetet, (amelyre *Nagy Lajos* rámutatott; amint a múlt héten ugyanitt olvashatták!) egymás után olvastam el, többször is!

Az igazi, a nagy találkozás azonban akkor történt Konsztantyin Pausztovszkijjal, amikor 1958-ban kiadták *Aranyrózsa* című kötetét *Szőllősy Klára* bravúros fordításában, s ugyanakkor önéletírásának első két könyvét, egy kötetben, *Nyugtalan ifjúság* címmel. Életem tán legfölkavaróbb olvasói élményei lettek azok a könyvek! S egyre nőtt bennem a vágy: mindent megismerni, amit ez a halkszavú, csupa-emberség, csupa-líra író alkotott! Lehetőleg mindent: eredetiben. Azért tanultam meg oroszul, hogy Pausztovszkijt olvashassam. Azért, hogy egyszer beszélgethessek vele.

Olyan-e, amilyennek elképzelésemben él? Olyan! Egy hűvös augusztusi napon, 1962-ben, egy Moszkva környéki szanatórium kertjében találkoztam vele először. Abban az évben betegedett meg a szíve, abban az évben volt hetven esztendős Konsztantyin Georgijevicsel beszélgetve ugyanaz a melegség töltött el, mint írásai olvastán. Jóleső felismerés volt ez: hogy *ember és mű — egy!*

Konsztantyin Pausztovszkij

(A cikkíró felvétele)

Tavaly ott lehettem hevenkettedik születésnapján, kedves vendégsereg közepette. S ez idén ismét találkoztam vele. Elhűvülő ember! Csupa szeretet, csupa gyöngédség, csupa finom humor. Túlzott ez a rajongás, ahogyan róla beszélek? Lehet. Kívánok mindenkinek, aki könyvet olvas, ilyen élményt! Amely — bár félek a nagy szavaktól — egy életen át elkísér.

Dalos László

(Pausztovszkij-műsor: szombat, K. 15.15)

Gellely Kornél és (háttal) Szinetár Miklós rendező a Költészet c. tv-műsor fiatal szovjet költőket bemutató szombatesti adásának felvételén

(TV-fotó — Varga)

ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНІ ЗАПИСИ ЕМІЛЯ БАЛЕЦЬКОГО

Леся Мушкетик
Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України
mushketik@ukr.net

The article deals with the ethnological interests of the famous slavist, professor of the Budapest University Emil Baleczky, who was a man with various creative interests. As a scientist he made a significant contribution to linguistics and, in particular, to the study of the vernacular of Transcarpathia. His interest in folk culture, customs, oral poetical creativity of the region is also known. The proposed article examines samples of various genre works – songs, ballads, legends, etc., recorded by Baleczky in his native Chinadiyevo village. He comments on and analyzes them in the context of the folk tradition of the region. The article also presents some notes on the Baleczky's record of temple holiday in the Yasinya village and also examines the use of folklore in the artist's poetic creativity.

Еміль (Омелян, Ємельян) Балецький (1919–1981) відомий як мовознавець, літературознавець, поет, перекладач, педагог. Філолог-славіст, доктор наук, він багато років поспіль очолював кафедру російської філології Будапештського університету, з його ініціативи і за його участі 1961 року в межах кафедри створено відділення української мови й літератури, яке існує і до сьогодні як кафедра української філології у межах Інституту слов'янської і балканської філології. Балецький є співавтором підручника старослов'янської мови для угорців, автором численних мовознавчих та ін. статей та розробок, автором хрестоматії з історії російської мови, описів пам'яток української писемності XVII ст., знайдених на території Угорщини; дослідником «Слова о полку Ігоревім». Він був одним із редакторів часопису «Studia Slavica», який виходить і зараз. Від 1958 – член комітету з історії слов'янської філології при Міжнародному комітеті славістів.

І хоча Балецький не був фольклористом у прямому розумінні цього слова, він цікавився народною культурою, усними оповідями людей, народною звичаєвістю. Відомо, що в основі фольклору лежить народнорозмовна мова, місцеві говірки, які також вивчав дослідник.

Еміль Балецький народився в с. Гукливий тогочасного комітату Берег, нині Воловецького району Закарпатської області, а згодом

переїхав до Чинадієва[1] (угор. Берегсентміклош), де, вочевидь, мав змогу ознайомитися з життям і побутом місцевих жителів, його усною історією. Так, кілька фольклорних творів, записаних Балецьким у рідному селі, він опублікував на сторінках тогочасного часопису «Літературна неділя». Вони згодом були оприявнені у виданні, присвяченому 25-м роковинам із дня смерті Балецкого «Э. Балецкий. Литературное наследие» (2007), під редакцією А. Золтана та М. Капраля, яким належить і вступне слово до книги (Балецкий 2007). Збірка присвячена маловідомій спадщині вченого – його літературним творам, зокрема поезії російською мовою, художнім перекладам, фольклорним записам на Закарпатті та статтям рідною мовою. Як зазначають редактори, джерелом публікацій стали переважно закарпатські видання минулого і сьогодення, як окремі, так і добуті з численної періодики – «Літературна неділя», «Русская правда», «Nasza świetlica», «Закарпатська поезія XX ст.» (Ужгород, 2003) та ін., їм вдалося відшукати їх в особистих зібраннях колег із різних країн. До видання увійшло й кілька статей, присвячених літературним та мовним питанням різних слов'янських народів. Особливої уваги заслуговує заклик Балецького до письменників – звертатися до живої народної мови і побуту, творчо використовувати їх у своїй праці, а не черпати матеріал з книжних джерел (стаття «Літературна і народна мова»). Велику вагу надає Балецький рідному фольклору, вважаючи, що найглибші, найяскравіші художні образи були створені народом, усною творчістю простого народу. Він наголошує, що фольклор дав світовій літературі такі теми, як «Фауст» Гете, казки Пушкіна, балади Араня та ін. (Балецкий 2007: 156). Пише він і про необхідність опрацювання, вивчення народних балад, пісенності краю. Мовознавчій діяльності Балецького, зосібна його порівняльним українсько-угорським студіям багато уваги присвятила Є. Барань (Барань 2019: 466–474; Барань 2018: 150–161; Барань-Комарі 2005: 115–129).

Фольклорні публікації Балецького датовано 1940-ми роками, у той час чимало фольклорно-етнографічних матеріалів друкувалося в

---

[1] Про мадярського візира *Чинаді*, який разом з мадярами, що прямували в Дунайську долину, перейшов Карпатські гори, згадано в народному переказі «Про Чинадієво». Пораненого Чинаді виходила дівчина-сирота Єва, яку він потім хотів забрати з собою, та дівчина не бажала покинути вітчизну. Тоді він збудував для неї *каштіль* (kastély – замок), записавши її як Чинаді Єва. Так утворилася ця назва. Її тлумачать і таким чином, що пани тут нібито чинили протизаконні дії, *самочинно* судили кріпаків.

періодиці. 1941 р. в Ужгороді було засноване «Подкарпатское общество наук», яке, по суті, виконувало роль Академії наук і об'єднувало місцеву інтелігенцію для здійснення наукових досліджень історії та культури Закарпаття. В Обществе діяло три секції: наукова, літературно-мовна та художньо-етнографічна. Головою став професор Будапештського університету Антоній (Антал) Годинка, а з 1942-го року – Олександр Ільницький. Янош Гарайда керував практичною роботою, редагував часописи Общества, разом з М. Лелекачем він уклав «Загальну бібліографію Підкарпаття» (1944). Обществом було видано 30 томів серії «Народний календар» (Népkönyvtár) та ін. Повну бібліографію Общества подав у наш час М. Капраль (Капраль 2002).

На сторінках видань Общества – часописів «Зоря–Hajnál» (1941–1943), «Литературна Недѣля» (1941–1944), «Руська Молодежь» (1941–1945), «Великий Сельско-господарский Календарь» (1941–1943), «Народна Школа» (1939–1944) друкуються і фольклорно-етнографічні матеріали. Так, у «Литературной Недѣлі» вміщено статті Ф. Потушняка, І. Гарайди, Г. Стрипського, М. Милославського, добірка коломийок В. Піпаша та ін. Ґрунтовні статті про весілля в річнику II за 1942 р. подали Ф. Туряник «Свадьба в долині Тур'ї» та Л. Дем'ян «Сватьба в околицях Вишніх Верецьких», що вважаються одними з найповніших описів даного обряду (про нього писали також Митрак, Кралицький, Гнатюк та ін.). Часопис «Зоря–Hajnál» умістив цікаві дослідження Ф. Потушняка про вірування, пов'язані зі стихіями, П. Милославського, Д. Задора про народні пісні та ін. Статті публікувалися двома мовами – українською та угорською, є резюме – німецькою і французькою. У «Народній школі» (1939–1944) знаходимо цінні розвідки П. Лінтура про колядки, а також угорських та ін. історичних героїв (короля Матяша, князя Ракоці Ференца II, Йосифа II) у фольклорі українців-русинів Закарпаття, Є. Недзельського про вертеп та ін. Багато фольклорних текстів опубліковано в журналі «Руська Молодежь» (1942–1944), це, до прикладу, близько п'ятиста казок, та більшість з них є перекладами і переспівами європейського казкового епосу, частково здійснено втручання в текст.

Розгляньмо детальніше записи Балецького, зроблені на Закарпатті. З фольклору це пісня-балада про турецький полон на сюжет «теща в полоні у зятя», пісня-балада про дочку-пташку, любовна пісня та два народні перекази про єпископа Тарковича. Є тут і опис

храмового свята з Ясіня. Твори вміщено на сторінках часопису «Літературна неділя».

Твір «Ішли турки з татарами» на сюжет «теща в полоні у зятя» належить до давнього, турецько-татарського циклу народних балад, пов'язаних із набігами і викраданнями, забиранням людей у рабство у XVI–XVII ст. на Закарпатті. В уснопоетичній творчості краю, слов'янських народів загалом збереглися пісні на сюжети «брат продає сестру турчинові», «теща в полоні у зятя», «сестра в турецькому полоні» та інші, зокрема на Закарпатті це пісні «Коли мамка умирала», «Єдна сестра брата мала», «Ішли гори з долинами» та ін. У згадуваній нами пісні розповідається, як турок бере у полон жінку і передає її своїй дружині за служницю, вона колише дитину, яка виявляється її внуком, а дружина турка – дочкою, яку колись викрали вороги. Пісня закінчується добре – матір з подарунками відпускають додому. Варіанти пісні існують і в інших слов'янських народів, так, сам зять виявляється сином бранки, мати розпізнає його чи доньку по знаках на тілі. Художній прийом невпізнання родичів є властивий фольклорним творам, він розвиває фабулу, підсилює інтригу і має міфологічне підґрунтя.

Наступна лемківська пісня «У мамки'мъ росла» належить до циклу соціально-побутових та частково весільно-обрядових пісень:

«У мамки'мъ росла,
Удъ мамки'мъ пїшла,
Та вже моя дорїженька
Терньомъ заросла.
Терньомъ заросла,
Листьомъ припала,
Червеною калиною
Понадвисала.
Терня проломлю,
Листя промету,
А до свої пані-матки
Птахомъ полечу»

(Литературна недѣля 1942: 124).

Виконується на дуже поширений у багатьох народів сюжет про «доньку-пташку», про що написано чимало розвідок (Колесса 1970; Франко 2013; Зілинський 2013 та ін.). Належить до циклу пісень про тяжку жіночу долю, відлучення від роду дівчини, яка вийшла заміж у далеку сторону, є чужою в родині чоловіка, її можуть ображати члени

сім'ї, некоханий чоловік, а надто свекруха, якій вона підлягає безпосередньо. Дівчина перетворюється у пташку, часто зозулю, і прилітає до матері, аби розповісти про своє тяжке життя. Пісня побутує в численних варіантах. У даному творі проблеми лише означено, однотипним повтором, предикатом «у мамки росла» маркується безтурботне дівоче життя під захистом люблячої матері, яку їй довелося покинути, піти від неї. Формулою неповернення служить *доріженька*, що «заросла терном, листьом припала, червеною калиною позаростала», адже дороги назад немає, мати вже не може їй допомогти, не зможе втрутитися, за законами села вона вже підлягає іншій родині, іншому роду і має коритися чоловікові та його рідні. Дівчина мріє вирватися на свободу – «терня проломлю, листя промету» і повернутися до матері.

Ще одна пісня «У неділю рано» є ліричною любовною з баладними елементами. До неї долучено й невеликі коментарі Балецького, який вважає, що, судячи з мелодії та структури вірша, це пісня книжного походження, яку творили школярі, а пізніше – дяки. Він свідчить, що в народі збереглося багато таких напівнародних пісень, наприклад, «дяковскихъ похоронныхъ пісень». З останнім твердженням можна погодитися: і справді, чимало писемних, авторських творів переходило в народ, зокрема це духовні пісні з релігійними мотивами, як, наприклад, про «гнану правду». Однак, на нашу думку, згадувана пісня, швидше, належить до народних любовних пісень баладного спрямування і є не цілісним твором, а результатом контамінації різних пісень. У її першій частині йдеться про любовні переживання дівчини, з характерним народпоетичним прийомом – психологічним паралелізмом з життя природи і емоційного стану людини: іде дрібний дощик – плаче дівчина, яка боїться втратити коханого. З подальшого діалогу між нею і парубком виявляється, що її жалі марні – «він буде її, а вона його», тобто вони залишаться разом, перепон для їхнього шлюбу, за словами хлопця, немає. Адже «і люди рають, і родичі дають і судив сам Бог». Тобто дівчина високо оцінюється односельцями як відданиця, її статус відповідає очікуванням родини парубка, а ще цьому сприяє і доля, Бог. Далі до пісні долучаються рядки з пісенних творів про інцест брата і сестри: «Ты пїдешь горовъ (2) /А я долиновъ,/Ты зацвітешь ружовъ (2)/А я калиновъ» (Литературна Недѣля 1942: 210). Це баладний мотив «перетворення на рослини» як покарання за порушення табу; в українському фольклорі відомі подібні пісні про походження квітів

братки, братики польові, Іван-да Мар'я, де сестра заквітає в жовтий цвіт, а брат – в синій. Останні рядки, теж баладного походження, є свідченням вічного кохання, любові сильної, сильнішої за смерть, коли кохані не розлучаються ніколи, помирають разом і їх ховають в одній могилі – цей образ поширений у любовній ліриці та прозі. Таке поховання є нагадуванням про вагу «любові понад усе», кліше-пересторога для інших, loci communes інших варіантів, де пара гине від фатальних обставин, втручання родичів тощо, на могилі виростають квіти, дерева і сплітаються гілками.

Фольклор Закарпаття багатий історичними, топонімічними та ін. переказами. Є тут і наративи про відомі історичні особи, різних діячів тощо. Е. Балецький записав два перекази про пряшівського єпископа Тарковича. Григорій Таркович (1754–1841) – закарпатський церковний і культурний діяч, перший єпископ Пряшівської греко-католицької єпархії в 1818–1841 роках, залишив по собі добру пам'ять у народі. Це відзначає Балецький, вважаючи, що саме тому про нього лишилися перекази, він сам походив з народу і вибився «із хати до палати». Це власне і є контрапунктом переказу, чудесне перетворення простого хлопця з бідного на багатого, з гнаного на владника, єпископа. Таркович був бідним сиротою, і люди пожаліли його, дали йому «таркату петечину» – строкату свитку, звідсіля і його прізвище. Вочевидь, хоча це не вказано у творі, *таркатий* є дериватом від угорського слова «tarka». Єпископом він стає за велінням долі – якийсь пан насипав йому грошей у тайстру – у торбу і послав до ченців. Ті знайшли гроші, на які вивчили Тарковича на священика. В іншому варіанті Таркович зустрівся з паном у Голицях біля замку Берегів, той його пожалів і забрав до мукачівського монастиря. Балецький пише, що таке справді могло статися, бо Таркович народився в с. Пасіка, поблизу Чінадієва. Він міг бути грамотним, бо був сином дяка. Однак у подібних творах головним є не сама достовірність, а народне бачення подій та осіб, їх ставлення до них, самі образи та способи поетизації дійсності.

Зустрічаємо в записах ученого також опис храмового свята 1942 року в с. Ясіня на Гуцульщині під назвою «Празник в Лазенщині». Храмове свято (престол, празник) – це щорічне громадське свято, день вшанування святого, на честь якого названо місцеву церкву, або день її освячення. Балецький послідовно описує перебіг свята, власне, на прикладі однієї родини, тут діють Василь та Василина, вуйко Іван та ін. Розповідається про прибуття людей на храм, опис колоритного

гуцульського вбрання чоловіків та жінок, залицянь між дівчатами і парубками. Дія відбувається на головних публічних місцях села – на вулиці і в храмі: «На улици знову великий рухъ: медовникарі продають медовники, жидъ крахлі; верклікъ, сопілка, дрымба грають; жебраки просять; легині жартують; лазещане запрошують гостей» (Литературна Недѣля 1942: 124). Тривають поминки на могилах із залізними та дерев'яними хрестами: «На гробахъ розложили колачі та горівку. Се остатки старого поганьского звычаю, колись то въ рокъ по смерти умершого отправляли на могилахъ тризну. Жебраки ходять помежи людей просячи: Подаруйте, подаруйте бідному, невидячому, калікови темному, за усопшихъ родичовъ, за здоровля живучихъ, подаруйте, змилосердіться за раны Исуса» (там само). У кінці оповіді довідуємося, що жебраки теж непогано заробили, адже відомо, що милостиня, доброчинність у ці дні була обов'язковою вимогою народної звичаєвості. Потому триває пригощання в хатах, подають страви, пиво та горілку. Співають пісень, коломийок, вміщено взірці текстів. Свято завершується від'їздом гостей.

Е. Балецький чимало уваги присвятив угорським запозиченням, гунгаризмам в українській мові. У статті «О некоторых венгерских заимствованиях в украинском языке (Венгерские заимствования в произведениях Н. Л. Устияновича)» (Балецкий 1963: 337–386) він уперше звернув увагу науковців на присутність угорських запозичень у галицьких говірках. Базуючись на згадках про угорців у галицькому фольклорі, дослідник відносить початок галицько-угорських зв'язків до періоду княжої Русі (там само: 341). На його думку, ці віддзеркалені у фольклорі зв'язки вплинули на словниковий склад галицьких українських діалектів, а також на твори письменників, що їх вживали. Хочемо навести подібні фольклорні приклади з власних досліджень. Про Угорську землю є згадки у галицьких та закарпатських колядках, серед яких трапляються старовинні, ще з язичницьких часів, з космогонічними мотивами про персоніфіковані місяць, сонце, зорі, творення неба й землі трьома голубками, які сіяли пісок та золотий камінь. Є тут і твори з дружинно-князівськими мотивами та образами, що нагадують билинний епос. Це, зокрема, колядки про хлопця, його стрій і зброю, богатирського коня, що «срібними копитами лупає кремінь і будує церкву з трьома верхами», «кошулечка Іванка / Василька, прана в Дунаї, сушена у тура на рогах» і т. п. Зустрічається образ оленя з «п'ятдесятьма (70) рожками, на них тарелець, на тарелці

золотий стольчак, на стольчаку молодець в гуслі грає і співає». Цікаво, що в старовинних угорських різдвяних піснях-рьогьошах, функціонально подібних до колядок, теж є образ оленя з тисячею рогів-гілок, на яких горить тисяча свічок:

Amoda is keletkezik egy sebes patak,
Legeltetem juhaimat, csodaszarvas.
Csodaféle szarvasnak
Ezer ága-boga,
Ezer misegyertya
Gyulladván gyulladjék.
Ej regö-rejtem,
Regö-regö regö rejtem!
(Dömötör 1972: 21).

Олень у давніх угорців був священною твариною, тотемом, адже він, за давніми уявленнями, причетний до започаткування їхнього роду (легенда про Гунора і Мадяра).

На Закарпатті зафіксовано кілька варіантів колядки про пана перемисльного (перемишльського), який вернувся з Угор (у збірках Я. Головацького, працях М. Драгоманова, у часописі «Листок» та ін.). В одних варіантах вона адресується господарю, в іншому – дівчині, інколи священнику. У творі йдеться про молоду пані (молоде паня), що в пишних строях танцює перед перемишльським паном. Про це, а також про зв'язки руських князів з угорськими йдеться в колядці «Ей в полі, в полі, в чистецьком полі», яку Лінтур наводить за журналом «Листок» (1902, № 24: 280):

А наш панійко з войны пріїхав,
З войни з войноньки, з *вгорской* сторонойки.
Позїзжали ся к нему панове,
К нему панове, его братове.
Стали ся его вивідовати,

Что там доброго в *Угрох* слыхати?
Добре слышано, бо поорано,
Юж поорано, злотом засіяно,
Павяным перцем заволочено,
Золотым мечем загорожено»
(Линтур 1942: 39–40).

У колядці описано весілля одного з галицько-волинських престолонаслідників, яке відбулося після переможного повернення з воєнного походу в Угорщину. Тут пан Перемисльний розповідає, куди і для чого він їздив[2].

Одна із праць Балецького присвячена опису населення, мови, міграцій села Комлошка в Угорщині, він відносить її говірку до лемківських, що збереглися у селах Банське і Давидів біля Кошице (Словаччина) (Балецкий 1956: 345–364), наводить кілька фольклорних зразків із зібрань Я. Головацького. Зазначимо, що про мову і фольклор Комлошки, інших русинських сіл регіону писали дослідники, питанням міграцій на територію Угорщини присвячені праці угорських вчених А. Паладі-Ковача, Д. Віги (Paládi-Kovács 1973: 327–361, Віґа 2014: 21–29).

Угорські етнологи, вивчаючи обрядовий фольклор гірського Земплена, свідчать, що це своєрідне явище в культурі Угорщини, він сформувався під впливом кількох традицій: русинської, німецької, угорської, словацької. У багатьох випадках складно виокремити елемент якоїсь певної культури. У деяких місцевостях ще досі зберігся звичай стрибати через вогонь і співати пісень на Івана Купала (св. Яноша), ці звичаї згадуються як соботки чи купайла. У селах Мьодьорошка, Гаромгута, Регец, Комлошка, Рудабанячка у день Андраша дівчата кидають конопляне сім'я на корінь зрубаного дерева й просять: «Андраш, Андраш, я даю тобі коноплю, скажи мені, хто буде

[2] П. Лінтур у примітках до колядки наводить думку історика В. Пачовського, що в особі «панойка», котрий повернувся з Угорщини, виступає галицький князь Лев I, який переміг мадяр при Ярославі і 1281 року приєднав частину угроруської території до своєї держави. Не наполягаючи, однак, на цій думці, Лінтур вважає безсумнівним факт жвавих стосунків Арпадовичів із закарпатськими місцевими князями (там само: 40). Про те, як Данило Галицький, уклавши союз з угорським королем, їде разом зі Львом та Курилом на Угорщину і женить Льва, ймовірно 1247 р., згадує М. Грушевський у своїй праці «Хронологія подій галицько-волинського літопису» (Грушевський 1901: 5). Кілька варіантів колядки наводить М. Драгоманов, котрий вважає, що в найраніших її версіях йдеться не про дівчину, а про хлопця – молоде паня, а конкретно Данила Галицького, якого привіз опікун Володислав, і якого було відновлено на князівство за допомогою угорців. Дослідник на підтвердження своєї гіпотези наводить рядки з Іпатіївського літопису 1208 р. (Антонович 1874/I: 43–49). Натомість В. Мельник пише про опис весілля Юрія Львовича, сина Лева Даниловича, який ходив на Угорщину з метою відвоювання колишніх давньоруських земель, з донькою Ярослава Ярославовича Тверського (1283 р.). (Мельник 1970: 34–35). Веселий настрій, танок нареченої, вбраної в «кований пояс», «павяний вінок», «жовті ретязки» та ін., гармоніює з доброю звісткою про переможне закінчення походу, згадане перифразом оранки та сівби.

моїм судженим». Цей звичай нагадує гуцульські обряди українців (Niedermüller 1981: 657–667).

Церковним традиціям русинів Угорщини присвячує своє дослідження Ласло Шашварі (1996). На початку Шашварі свідчить, що сама мова майже не збереглася, лише в одному селі ще говорять «по-русинськи», в основі мови лежить лемківська говірка. Найбільше зацікавлення традицією відмічено у населення Мучоня, де діє русинське самоврядування і школа, хоча самі жителі Мучоня говорять змішаною словацькою говіркою. Однак традиція ще живе в багатьох селах колишніх областей Абауй і Земплен, як, до прикладу, Фількегаза. У цих селах дотримуються великого посту, певних звичаїв у Вербну неділю, страсну п'ятницю, страсну суботу, на день Пасхи, Троїцин день. Тут святкують дні святого Андрія, дня Козьми й Дем'яна, день Люції, Різдво.

Й. Кішш розглянула «Релігійні свята і обряди у комлошських русинів (Пасха)» (Kiss 1998: 153–175). Спершу дослідниця детально подає історію села Комлошка, далі описує традиційні Великодні свята, їх перебіг, традиційні страви, випікання паски, фарбування яєць, посвячення страв у церкві, поливання водою та ін. В опис включено і сучасне святкування даного обряду. Дослідження про фольклор с. Комлошки було зроблене Ж. Діосегі і Ґ. Барною (Diószegi 1981: 280–295). Вони зазначають, що тут досі збереглися народні легенди та перекази, відомі старшому поколінню. Ці твори виконуються угорською і «руською» мовами. Найпоширеніші тут історичні і міфологічні легенди та перекази. Історичні переважно пов'язані з місцевою фортецею Пуста й групуються навколо особи князя Ференца Ракоці II, про нього свого часу побутував багатий і різноманітний фольклор, як пісенний, так і прозовий. Дослідники відмічають вплив слов'янської традиції у бувальщинах Комлошки, в яких збереглися залишки народних вірувань – про відьом, страшка тощо. Ці перекази розповідають русинською, рідше угорською мовою і називають їх історіями чи випадками. В угорських творах трапляється багато слов'янських елементів.

Добре знаючи рідний фольклор, поет Балецький насичував його образами свої літературні поезії. У вірші «Зелена яре» звучать мотиви троїцьких свят, святої неділі, буяння природи, молодості, краси – зеленої ярі, а крім того розгулу в цей час нечистої сили. Численні забобони, які добре збереглися на Закарпатті, постають у творі в діянні злих сил, відьомських чарах:

«Бачъ,
Генъ въ провалъ-долині
Плясиці, чортиці бісиці
Затопили пісню
Десь на дні керниці.

Зелена яре,
Погарище уснуло надъ горою,
Бісиці готують тамъ чары
И просять и кличуть они за собою…
Зелена яре
Я йду за тобою»
(Балецкий 2007: 61),

Згадується тут і Морана (Марена, Морена) – язичницька богиня смерті, пов'язана з сезонними обрядами умирання і воскресіння природи.

Отже, Еміль Балецький як творча людина з різноманітними науковими зацікавленнями серед іншого зробив чималий внесок у вивчення народнорозмовної мови свого краю, у його доробку зіставні й порівняльні студії, у чому йому значною мірою допомагало знання життя і побуту, народної культури свого рідного краю, його усної традиції, про що свідчать його записи з фольклору та етнографії, а також коментарі до них. Ці зацікавлення вплинули і на його поетичну і перекладацьку діяльність, тут можемо говорити про явище фольклоризму в художній творчості Балецького.

ЛІТЕРАТУРА

Балецкий Э. 1942. Литература и народный языкъ. *Литературна Недѣля*. Число 24. Унгварѣ. С. 263–264.

Балецкий Э. 1956. О языковой принадлежности и заселении села Комлошка в Венгрии. *Studia Slavica*. 2. 345–364.

Балецкий Э. 1963. О некоторых венгерских заимствованиях в украинском языке (Венгерские заимствования в произведениях Н. Л. Устияновича). *Studia Slavica*. 9. 337–386.

Балецкий Э. 1980. Диалектные записи из Комлошки. *Studia Slavica*. 26. 97–138.

Балецкий Э. 2007. *Литературное наследие* / под ред. Золтана А. и М. Карпаля. Ниредьгаза.

Барань Є. 2019. Барань Єлизавета Еміль Балецький – дослідник закарпатських українських говорів (перший етап наукової діяльності). Katalin Balázs, Ioan Herbil (ред.) *Dialogul slaviştilor la începutul secolului al XXI-lea. Universitatea*

Babeş-Bolyai Cluj-Napoca. Facultatea de Litere Departmentul de limbi şi literaturi slave. Cluj-Napoca: Casa Cărţi de Ştiinţă, România. Anul VII, nr. 1. 466–474.

Барань Є. 2018. Еміль Балецький – дослідник української мови (до 100-річчя від дня народження). *Українська мова.* № 4.150–161.

Барань-Комарі Є. 2005. До питання про гунгаризми у народній мові карпатоукраїнців (русинів) Закарпаття. *Studia Russica.* XXII. 115–129.

Віга Д. 2014. Русини-українці в межиріччі Бодрога (відомості про етнографію угорських русинів XIX–XX ст.). *Народна творчість та етнологія*. № 2. С. 21–29.

Грушевський М. 1901. Хронологія подій галицько-волинського літопису. *ЗНТШ,* Львів, Т. 41.

Зілинський О. 2013. *Вибрані праці з фольклористики*: У 2 кн. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського.

Историческіе пісни малорусскаго народа с объясненіями В. Антоновича и М. Драгоманова. 1874. Киев. Т. I.

Капраль М. 2002. *Подкарпатське Общество Наукъ. Публикаціи: 1941–1944* / ред. и автор предисл. И. Удвари. Ниредьгаза.

Колесса Ф. 1970. Балада про дочку-пташку. Колесса Ф. *Фольклористичні праці.* Київ. 109–163.

Линтур П.В. 1942. *Угро-русскія коляды*. Ужгород.

Литературна Недѣля. 1942. Число 24. Унгвар.

Мельник В. М. 1970. *Історія Закарпаття в усних переказах та історичних піснях*. Львів. вид-во Львів. ун-ту.

Ташкович О. 2009. Від русофільства до русинофільства на прикладі творчості Еміля Балецького. *Studia Russica*. 23. 249–255.

Франко І. 1913. *Студії над українськими народними піснями.* Львів.

Diószegi Zs.; Barna G. 1981. Komlóskai mondák. *Herman Ottó Múzeum Közleményei.* N 10. 280–295.

Dömötör T. 1972. *Magyar népszokások*. Budapest: Corvina Könyvkiadó.

Kiss J. 1998. Egyházi ünnepek és népszokások a komlóskai ruszinoknál (a husvét). *Tanulmányok a hazai bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzáról.* N. I. 153–175.

Niedermüller P. A magyarországi ukránok néprajzi kutatása. *A Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadasai*. Budapest; Békéscsaba, 1981. P. 657–667.

Paládi-Kovács A. 1973. Ukrán szórványok a 18–19. században a mai Magyarország északkeleti részén. *Népi Kultúra – Népi Tarsadalom*. VII. 327–361.

Sasvári L. *Ruszin hagyományok görög katolikusságunk néprajzban*. Budapest: Etnikum, 1996. 102 p.

Zoltán A. 1982. Emil Baleczky. 1919–1981. *Studia Slavica*. 28. 405–408.

BALECZKY EMIL ÚTJA A NÉPI ÍRÓVÁ VÁLÁSA FELÉ

TASKOVICS OKSZANA
Eötvös Loránd Tudományegyetem
taskovics.okszana@gmail.com

The article analyses the way of Baleczky Emil to becoming a folk writer. Baleczky Emil starts to write poems in his early childhood, at the age of 6. At the beginning of his poetic career of a poet he followed the Russophile Movement and wrote his poems in Russian. However, after a while his perception of this issue changed significantly. The article deals with the reasons why Baleczky Emil broke with the Russophile Movement, started to promote the local language and why we can consider him a folk writer.

Baleczky Emilt ahhoz az egyetemi oktatói gárdához sorolhatjuk, amelynek a képviselőit polihisztoroknak szokták nevezni. Ők azok a tanárok, akik mindig meg tudták tölteni az előadótermeket, kiemelkedő tudományos munkasággal büszkélkedhettek és hozzájuk köthető a tudósok új generációjának a felnevelése. Baleczky Emil nagy sikereket ért el mind a három területen, de volt még egy érdeklődési köre, ami végig kísérte az egész életét. Ez nem volt más, mint a költészet. A tanulmány vizsgálja e érdeklődés sajátosságait, a költői irányzatban bekövetkezett váltás okait és hátterét.

A leendő tanszékvezető Kárpátalján, egy vasutas családjában született 1921-ben. Az alap és a középfokú tanulmányainak meghatározó szerepe volt Baleczky életében. A csinadijevi népiskolát, ahol a leendő költő az első 4 osztályt járta, egy meggyőzött ruszofil vezette, aki az iskolavezetési feladatain túl sokat tett a régió kulturális fejlődéséért.

Az ukránofil és a ruszofil irányzatok harca nem új keletű dolog volt abban az időben. Az ellenállás még a 19. század végére vezethető vissza. A két világháború közötti időszak második felééig a ruszofilok és az ukránofilok meghatározó szerepet játszottak többek között Kárpátalja kulturális életében és oktatásában. A ruszofilok sokáig vezetői pozíciót töltöttek be ebben a képzeletbeli ellenállásban, amiről részben árulkodik az általuk működtetett olvasóházak száma az ukrainofilokéval összehasonlítva – 274 és 111 (1931 adat) (Геровский 1995: 86). Szinte minden 2. ruszofil olvasóház rendelkezett saját színjátszó körrel és évente több előadást is rendezett. Tekintettel arra, hogy sokhelyütt ezek az olvasóházak jelentettek az egyetlen szórákozási és szabad időtöltési lehetőséget, a lakosságra kifejtett hatásukat nehéz alábecsülni (Taskovics 2005: 251). Természetesen,

hogy az orosz nyelvről és kultúráról, mint szlávok lingua franka-ról alkotott elképzelések nagy hatással voltak a fiatal Baleczky Emilre is. Hat évesen kezdi el a tanulmányait és akkor, visszaemlékezései szerint, először támadt kedve verseket írni (Балецкий 1940: 22). Az első saját kötet „Verbnij trepet" (Вербный трепет) 1936-ban jelenik meg a „Skolnaja Pomoscs" (Школьная Помощь) nyomdában. Ezt követték a „40" (1940), a „Zsivaja sztruja" (Живая струя) (1940) és az „Ogonyki" (Огоньки) (1940) kötetek, amelyek ugyanabban az évben jelentek meg. Mivel a „Verbnij Trepet" (Вербный трепет) még a gimnáziumi évek alatt látott napvilágot, egyes kutatók fiatal Puskinhoz hasonlítják Baleczkyt (Pavlovszky 2009: 27). Puskin fontos jelképe volt a ruszofil mozgalomnak és Baleczky a verseiben gyakran utal rá, pld:

А вы, наследники, друзья, подруги,

Стремитесь къ Пушкину какъ мы… („Mukacsevo" (Мукачево)) (Káprály 2007: 40)

Puskin több oknál fogva gyakran foglalkoztatta Baleczky Emilt. A fiatal költő ruszofil irányultsága csak az egyik oka volt ennek. A másik ok pedig az orosz költő az átlagnép felé tanúsított szimpátia lehetett, ami megegyezett Baleczky hozzáállásával. Az „Irodalom és a népnyelv" (Литература и народный языкъ) című cikkben a fiatal tudós így fogalmaz:

„Початокъ мистецтва словъ — въ фолклоре, — говорить Максимъ Горький, та и не диво, бо найглубше и найяскравейше, художно досконале типы героёвъ, створене фолклоромъ, устною творчостью простого народу. Фолклоръ давъ световой литературе таке темы, якъ Фауста Гетого, казки Пушкина, баллады Араня, Бюргера, Жуковского, Ербена та иншихъ" (Káprály 2007: 156).

Ezekben a sorokban már megjelenik az a gondolat, hogy az irodalomnak elsősorban a folklórból, az élő népi beszédből kell táplálkoznia. Itt fogalmazódik meg a gyökeres koncepcióváltás, amikor Baleczky felhagy az orosz nyelvű költészettel, áttér a helyiek által beszélt ruszin nyelvre és feltehetőleg népi íróvá válik. Ezt a feltételezést fogom most részletesebben kifejteni

A népi írók mozgalma a 30-as évek második felében nőtte ki magát meghatározó eszmei, irodalmi és művészeti irányzattá, bár kialakulását a 20-as évekre teszik. A hatása a II. világháború után is érezhető. A mozgalomhoz elsősorban a középréteg és az intelligencia képviselői tartoztak, akik nem értettek egyet a rezsimmel és így fejezték ki az elégedetlenségüket. A műveik az alsó, szegény néprétegekről szólnak. Sőt, éppen a művek tárgya és nem stílusa az, ami alapján valakit népi írókhoz sorolnak. A cél, amit el akarták érni, nem csupán a nehéz sors ábrázolása, hanem a vele kapcsolatos

szociális problémák megvilágítása, a köztudatba való emelésük és a megoldásuk elősegítése volt (Új lexikon 1994: 1484). A gondolataik vers vagy próza helyett/mellett gyakran tudományos cikkekben vagy leírótanulmányokban láttak napvilágot. E tanulmányok irodalmi igényű stílusban íródtak. A mozgalom képviselői három kulcsfontosságú fogalommal operáltak: népiesség/paraszti sors, minőség forradalma a kulturális életben, munkásság a határokon túlra kiterjesztése.

Ezzel kapcsolatban joggal felmerülhet egy sor kérdés: lehetséges, hogy Baleczkyt is magával ragadták ezek az eszmék? Lehetséges, hogy Balecky, ahogy Németh László, Móricz Zsigmond, Juhász Géza és számos más kiemelkedő magyar költő, író, fordító és egyúttal tudós is, szintén e irodalmi/politikai csoport képviselője volt, csak éppen kárpátaljai újragondolásban? A válasz véleményem szerint az életrajzban, a politikai/társadalmi és tudományi élet eseményeiben, illetve a munkásságában keresendő.

Baleczky, ahogy már említettem, már kisgyerekkorában kezd vereseket írni. 1936-ban, gimnazistaként adja ki az első verskötetét „Verbnij Trepet" címmel. Ezt követi egy külön fejezet az 1940-ben megjelent „12" és szintén az 1940-es kiadású „Zsivaja Sztruja" című verskötetekben. Baleczky Emilt a munkácsi irodalmi iskola képviselőjének tartják a kortársai. Ahogy azt Andrij Bródy bevezetőjében olvashatjuk:

„Въ „Живую Струю" включены лишь самые яркіе литературные труженики мукачевской школы. Только тѣ, что научились найболѣе словамъ прекраснымъ, горькимъ и жесткокимъ и боятся простыхъ и нѣжныхъ словъ" (Живая струя 1940: 4).

A munkácsi költők elsősorban a szegény ember sorsával, a költő prometheusi feladatával és a változások szükségességével foglalkoztak és nem féltek a kemény szavaktól. Ezek a témák visszaköszönnek Baleczky „Éva (modern kárpáti ballada)" (Ева (модерная карпатская баллада), „Molitva k szolncebogu" (Молитва къ солнцебогу) és „Karptaszkim Aposztolam" c (Карпатскимъ Апостоламъ) című verseiben.

1940-ben nagy változások történnek Kárpátalja kulturális életében. Ekkor ugyanis kezd előtérbe kerülni a ruszin nyelv, a ruszin kultúra és a ruszin nemzeti identitás. Megalapítják a Kárpátaljai Tudományos társaságot, amelynek a tagjai többek között olyan híres tudósok voltak, mint, Bonkáló Sándor, Hodinka Antal, Kniezsa István és Melich Janos. Az utóbbi két tag egyúttal a budapesti szlavisztika tanárai is voltak, akik ráadásul nagy hatással voltak az ott tanuló Baleczkyre. A fiatal tudós meggyőzte a barátait

– akiknek semmilyen kötödésük nem volt a szlavisztikához – hogy járjanak Kniezsa és Melich előadásaira. Tekintettel Baleczky kárpátaljai származására feltehetően szóba került a Kárpátaljai Tudományos Társaság témaköre és a ruszin nyelv kérdése is. Ebben az időben fogalmazódik meg benne a gondolat, hogy a kárpátaljai irodalmat kárpátaljaiak számára kárpátaljai nyelven kell írni. Ennek bizonyítékául szolgál a magán levelezése, amiben a következő mondatokat találunk a ruszin nyelvre történő áttéréssel kapcsolatban és a szintén költészettel foglalkozó barátaira kifejtett hatásáról: „Я краще залишуся дома, щоб вас молодих не казити, бо всьому я винен. Це для мене честь." (лист Кирилу Галасу). 1941 második felében sorban jelennek meg a ruszin nyelven íródott művei, mint például „Karpastka litanija" (Карпатска литанія) (1942), „Zfilovalo szonce khmaramu naszilja" (Зфильовало сонце хмарами насиля) (1942), stb. Szembetűnő, hogy egyre több olyan költemény lát napvilágot, amelyet maga a költő népi dal vagy balladaként definiál: „Isli turku za tataramu" (Ишли турки зъ татарами) (1941), „U mamku m' roszla" (У мамки'мъ росла) (1942). Ebből következik, hogy a népi írók által magyarországi vonatkozásban megfogalmazódott gondolat a népiességről, „vissza a gyökerekhez" elv követése Baleczky újragondolásában kiterjed az ő szőlőföldjére, a ruszin kultúra, és a ruszin nyelv felelevenedésére terelődik át.

Szintén a 40-es évek elején jelenik meg Baleczky írásaiban a kárpátaljai irodalom minőségesebbé tétele iránti törekvés. Az egyik legnagyobb problémát ő abban látja, hogy a feltörekvő költők meghatározott része nem tanult oroszul iskolai szinten, így a verseik nyelvezete hagy némi kívánnivalót maga után. Pedig a tehetség és az eszköz is megvolt hozzá, ami nem más, mint az ő saját, népi nyelvük. Az 1942-ben a „Literaturna Nedelja" (Литературная неделя) folyóiratban megjelent „Literatura i narodnij jazik" (Литература и народный язык) című cikkében a következő sorokat olvashatjuk:

„Але ци Горький або Кашшакъ ходили до середнихъ школъ? Отъ кого они училися? — Отъ народа! А мы не можеме учитися отъ народа? Маеме право писати своимъ народнымъ языкомъ? — Маеме! Бо нынѣ уже не есть чого стыдатися свого народного языка. Колись стыдалися свого народного языка. Колись стыдалися нимъ не лишь наши предки, але навѣть такий Ст. Вукъ Караджичъ спершу стыдався «скотарского», «говидарского языка», але коли (1814–1815) выйшли его книжочки «Мала простонародна славено-српска пјесница», якими захоплявся самъ Гете, то вся сербска литература перейшла на сей языкъ" (Káprály 2007: 158).

Az áttérés létjogosultságát Baleczky azzal magyarázza, hogy a népnyelv mindig fog létezni, és a népnyelv – az Isten hangja. Ily módon nem vesznének el a ruszin kultúra számára azok a tehetséges, de alacsonyan iskolázott, alsóbb szociális rétegekből származó költök sem, akik nem tudják sem az orosz nyelvet, sem a rímelés elveit. Szerinte „Utat kell adni a népi írók számára" (Káprály 2007: 158). Ebben a cikkben manifesztálódik először a népi költők, mint egy külön irányzat, létjogosultsága és fontossága a kárpátaljai kultúra és nép számára.

A minőségi irodalom létrehozásában Baleczky nagy szerepet tulajdonít a kritikusoknak. Azonban ő ezen a téren is nagy hiányosságokat látott abban az időben. Véleménye szerint, amit a „Flat, ubi vult" cikkében fejti ki, a költők „tanárainak" a kritikusokat kell tekinteni. Ugyanakkor nagyon kevés olyan helyi irodalmár volt Kárpátalján, akik irodalomkritikában munkálkodott volna. Azok pedig, akik mégis ennek a pályának szentelték magukat, csak dicsérték a helyi kiadványokban megjelent műveket, Baleczky szavaival élve „simogatták a kárpátaljai költők fejét" és nagyon ritkán hívták fel a figyelmet a művek valódi hiányosságaira vagy érdemeire (Káprály 2007: 145). Emiatt ezek a grafománok, ahogy ő titulálja a kétes képességekkel rendelkező költőket, sokat képzeltek magukról és minden hiányosságukat költői szabadsággal magyarázták. Ezért annak érdekében, hogy Kárpátalján kialakuljon egy minőségi költői/írói gárda, Baleczky véleménye szerint változtatni kellett volna a kritikusok hozzáállásán.

Ahogy már korábban említettem, a népi író mozgalom 3 fő jellemzője a népiesség/paraszti sors, minőség forradalma a kulturális életben és e kérdés kifejtése tudományos/leíró tanulmányokban, illetve az eszmék a határokon túlra kiterjesztése. Baleczky munkásságában mind a három összetevő jelen van. A paraszti sors állandó témája a költészetének, a népiesség pedig szorosan összefonódik a ruszin nyelv kérdésével. Ezáltal a mozgalom törekvései átterelődnek a ruszinok lakta területekre és ruszinajkú nemzeti kisebbségre is. Azon kívül, hogy a mozgalom fő programpontjai megvalósításra kerülnek Baleczky műveiben, sokat olvashatunk róluk különböző újság és tudományos cikkeiben.

A fent leírtak figyelembevételével joggal feltételezhetjük, hogy Baleczky is e mozgalom követőihez sorolta magát. Emiatt ő nem csak egyike a sok tehetséges kárpátaljai íróknak, hanem sokkal tágabb értelemben kiemelkedő költő/író/tudós, akinek méltó helye van az olyan híres népi írók között, mint Németh László, Kodolányi János, Móricz Zsigmond Gombos Gyula és többiek.

IRODALOM

Káprály M., Zoltán A. szerk. 2007. *Baleczky Emil, Irodalmi örökség*. Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 20. Nyíregyháza: Örökségünk kiadó Bt.

Pavlovszky M. 2009. *Поэтический мир юного Эмиля Балецкого (тезисы)*. In: Studia Russica XXIII. Budapest: Argumentum Kiadó.

Taskovics O. 2009. *Від русофільства до русинофільства на прикладі творчості Еміля Балецького*. In: Studia Russica XXIII. Budapest: Argumentum Kiadó.

Új magyar irodalmi lexikon II. (H–Ö). 1994. Főszerk. Péter László. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Балецкий Е. 1940. *Изъ цикла «Синія дали»*. В кн.: Огоньки. Художественный зборникъ, составленный группой писателей. Ужгород.

Геровский Г. 1995. *Язык Подкарпатской Руси*. Москва.

Живая струя, стихи и проза. 1940. Мукачево.

A SZLÁV NYELVVÁLTOZATOK KATEGORIZÁLÁSÁNAK KÉRDÉSE KÁRPÁTALJÁN

CSERNICSKÓ ISTVÁN
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Pannon Egyetem
csernicsko.istvan@kmf.uz.ua

Categorizing languages is no easy task. It is particularly difficult to classify Ausbau languages. Slavic languages are typical Ausbau languages. It is no coincidence that the categorization of Slavic languages in Transcarpathia is also the subject of much debate. Baleczky also addressed this topic in his works. This article examines how politics intervenes in the categorization of languages in Transcarpathia.

1. Baleczky és vidékünk szláv nyelvváltozatai

Baleczky Emil több munkájában is tárgyalta vidékünk szláv nyelvváltozatainak jellemzőit (lásd pl. Baleczky 1942a, 1942c, 1943b, 1943c, 1943d, 1958). Doktori értekezésében Szabó Eumén (1890) nyelvtanáról értekezik (Baleczky 1943a). Elkerüli azonban, hogy munkájában egyértelműen és minden kétséget kizáróan állást foglaljon arról, hogy milyen nyelv grammatikájáról van szó, hiszen azt írja: a nyelvtan a magyar-oroszok irodalmi nyelvének nyelvtana, melyen tükröződik a nagyorosz nyelv, az egyházi szláv nyelv, valamint a helyi nyelvjárások hatása.

A *Литературна Недѣля* című folyóirat 1942. évi 24. számában a *Литература и народный языкъ* című írásában Baleczky rosszallóan jegyzi meg, hogy a helyi irodalmárok, „akik nem ismerik az orosz irodalmi nyelvet, ezen a nyelven próbálnak írni, mert sokak meggyőződése, hogy csak ezen a nyelven lehet irodalmat művelni" (Baleczky 1942b). „Miért nem tanulunk a néptől?" – teszi fel a szerző a költői kérdést, majd egy következőt is megfogalmaz: „Van-e jogunk saját népi nyelvünkön írni?" Ez utóbbi kérdésre azonnal igenlő választ is ad a B.E. monogram mögé rejtőző kutató. A szerb és a görög példára hivatkozva amellett érvel, hogy akkor lesz erőssé és színvonalassá a helyi irodalom, és akkor válik élővé a helyi irodalmi nyelv, ha a költők és írók a néphez közel álló, saját nyelven szólalnak meg. „Bármilyen mesterséges grammatikát tanítsanak is iskoláinkban, a népnyelv mindig élni fog" – teszi hozzá.

De vajon melyik nyelvhez tartozik ez az örökké élő népnyelv? Vagy esetleg önálló nyelv? Ezekre a kérdésekre nem is olyan könnyű választ adni.

2. Milyen nyelven beszélnek a kárpátaljai szlávok?

Azon nyelvészek számára, akik a nyelvet nem csupán rendszerként és véges számú nyelvi jelelemből létrehozható végtelen számú jelkombinációként szemlélik, hanem a nyelv alapvető tulajdonságának tekintik egyrészt a nyelvi változatosságot, másrészt a nyelv társadalmi beágyazottságát, evidens, hogy a nyelv, nyelvjárás vagy nyelvváltozat fogalma nem könnyen választható szét (Bárczi 1956, Fishman 2009: 110–111, Vahtyin–Golovko 2004: 43–44 stb.). Wardhaugh (1995: 24–25) a nyelv és társadalom szoros összefüggéseit tárgyaló egyetemi tankönyvében azt írja: „sok beszélő nehezen tudja eldönteni, hogy nyelvnek vagy egy nyelv dialektusának kell-e nevezni azt, amit beszél".

Mielőtt magabiztosan hátradőlve azt gondolnánk, hogy vajon miért volna nehéz eldönteni, hogy valaki X vagy Y nyelven beszél-e, és elnézően megmosolyognánk az amerikai nyelvészt, nézzük az alábbi példákat.

3. Az ukrán, az orosz meg a filmek és a televízió

2014 januárárjában Kijev főterén, a nemzetközi és magyar sajtóban *Majdan* néven ismert Függetlenség terén (ukránul: *майдан Незалежности*) javában folyt a később „*méltóság forradalma*"-ként elnevezett tüntetéshullám. A Janukovics-rendszer ellen demonstrálók folyamatosan jelen voltak nemcsak a főtéren, hanem a térbe torkolló kijevi főutca, a *Hrescsatik* egy részén is, elbarikádozva magukat a rendfenntartók várható támadásaitól. Ekkoriban gyakran fordultam meg Kijevben, mert Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának egyik osztálya a főváros főterén található főposta épületének egyik emeletén volt, ahová engem rendszeresen szólítottak hivatali teendőim a beregszászi főiskola egyes szakjainak akkreditációja miatt. 2014 januárjának egyik fagyos reggelén ismét Kijevbe érkeztem tehát, és az egyik közeli metróállomástól (a piros vonal *Teatralyna* megállójától) gyalog sétáltam végig a felkelők által emelt torlaszok és a fagyban, hóban didergő forradalmárok között a főposta épülete, azon belül pedig a minisztérium illetékes osztálya felé. A hangulat (akkor még) nyugodt volt, senkitől se zavartatva jutottam el a főposta épületéig. A minisztériumi tisztségviselőkkel folytatott néhány perces intenzív párbeszéd alapján gyorsan kiderült, hogy amiért jöttem, azt sikeresen megoldottam, és kiléptem az emberekkel teli, forradalmi *Majdan*-ra. Kinn mínusz 10 fok körüli volt a hőmérséklet, a téren csak a legkitartóbb tüntetők voltak jelen. Amint megcsapott a januári fagyos levegő, eszembe jutott, hogy még csak délelőtt 10 óra van és nagyon hideg, a vonatom pedig csak este hatkor indul

vissza Kárpátaljára, ezért el kellene tölteni valahogy az időt. Mivel akkor már vagy századszor jártam Kijevben, no meg a fagyos hidegre való tekintettel a városnéző séta eszembe se jutott. Inkább valami meleg, nyugodt helyre vágytam. Így jutott eszembe a mozi, és az, hogy a kijevi főtér közvetlen szomszédságában, a főtéren található főposta épületétől nagyjából 4-5 perces sétára van egy filmszínház. Ott fűtenek, az előtérben van kávézó, s ha beülök egy filmre, akkor az idő is gyorsabban megy. Elsétáltam hát a moziig, és egy kellemes kávé után jegyet váltottam az első filmre, ami épp akkor kezdődött.

Maga a film nem volt túl nagy élmény (szokványos amerikai akciófilm, fordulatos cselekménnyel, gonosz orosz milliárdossal, végül hősiesen győzedelmeskedő CIA-ügynökkel)[1], ám a szinkronban ott tükröződött a független Ukrajna nyelvi helyzete (Csernicskó 2014).

A film szinkronizált volt, ezért az eredetiben angol nyelvű párbeszédeket ukrán nyelven hallhatták a nézők. Ám mivel a történet jelentős része Oroszországban játszódik, az orosz személyeket alakító színészek (az eredetiben nyilvánvalóan szintén angolul elhangzó) szövegeit az ukrajnai mozilátogatók oroszra szinkronizálva élvezhették. A forgalmazó nyilván azzal is hitelesebbé szerette volna tenni a filmet, hogy jelezte: az oroszok egymás között oroszul beszélnek. Amikor az orosz üzletembert alakító szereplő amerikai partnerével angolul társalgott, a szinkron nyelvet váltott: ukránul szólalt meg a vásznon. A szinkronrendező azzal jelezte, hogy ez a társalgás nem oroszul, hanem angolul hangzik el, hogy egy orosz szerepét játszó színészt ezekben a jelenetekben ukránul (értsd: angolul) beszéltette.

Kifejezetten érdekesen oldotta meg az ukrán szinkron rendezője annak érzékeltetését, hogy az oroszok egy része nem jól beszél angolul. A magyar mozikban hasonló esetekben erős akcentust imitál a magyar szinkronszínész. Itt azonban az orosz bandität alakító színész (aki orosz társaival oroszul érintkezett), ha szerepe szerint angolul kellett társalognia, szurzsikban beszélt. Az a szereplő viszont, aki orosz létére jól beszélt angolul, „angolul" kommunikálva a legtisztább ukránsággal beszélgetett amerikai partnerével.

Az ukrán értelmező szótárak szerint a *szurzsik* [суржик] szó első jelentése: rozs és a búza, vagy rozs és árpa, esetleg árpa és zab keverékét jelenti (Maszenko 2011: 4–6). A szurzsik kontaktusváltozat. A kontaktusváltozat olyan nyelvváltozat, mely a szoros nyelvi kontaktusok hatásaként több nyelv elemeit tartalmazza, de egyik nyelv sztenderd

[1] A *Jack Ryan: Shadow Recruit* c. amerikai filmet Magyarországon *Jack Ryan: Árnyékügynök* címmel forgalmazzák, az ukrajnai mozikban *Джек Райан: Теорія Хаосу*-ként futott.

változatával sem azonos (Haugen 1977: 97, Kontra 1990: 13). A szurzsik nyelvváltozat az ukrán–orosz kétnyelvűség, a szoros ukrán–orosz társadalmi és nyelvi kapcsolatok következményeként jött létre. Alapját az ukrán nyelv rendszere alkotja, ám számos orosz szó, kifejezés, nyelvtani szerkezet, gyakran oroszos kiejtés, hangsúly jellemzi. Sok ukrán állampolgár ezt a sztenderd ukrán és orosz közötti nyelvváltozatot sajátította el otthon alapnyelvként, és ezt használja a mindennapokban (Maszenko 2011: 6). A változat presztízse alacsony, az ukrán nyelvművelők kedvelt célpontja, használóival rendszerint alacsony iskolázottságot, műveletlenséget, bizonytalan identitást társítanak (Bernsand 2001, 2006, Macjuk 2009: 140–141, Seals 2019: 8–9, Antoskina et al. 2007: 273). Többen úgy vélik, hogy a szurzsik – a pidzsin nyelvekhez hasonlóan – az egykori gyarmatosító nyelv (az orosz) szókészletén alapul az ukrán fonetika, morfológia és szintaxis egyszerűsített normáinak megőrzése mellett (Maszenko 2011: 7–11). Goodman (2009) kódkeverésként jellemzi a jelenséget. Bilaniuk (1997, 2004,) árnyaltabban közelít a kérdéshez. Felhívja a figyelmet arra, hogy ez a változat önmagában is változatos és rétegzett, s ő kevert nyelvnek (mixed language) tekinti a szurzsikot.

Az amerikai film ukrajnai szinkronjában jelen lévő nyelvi finomságokat csak az ukrajnai nyelvi helyzetben otthonosan mozgók élvezhetik igazán. A Kijev belvárosában található filmszínház több tucat főt számláló közönsége számára a lehető legtermészetesebb volt, hogy egy amerikai film szinkronjában egyszerre van jelen az ukrán és az orosz nyelv, és megjelenik a kettő közötti változat, a szurzsik is. Mindenki értett mindent, nem kellett fordítani, feliratozni semmit. Egyetlen olyan néző sem akadt, aki furcsának vagy meglepőnek tartotta volna azt, ahogyan a szinkronrendező a nyelveket használta a szereplők jellemzésére. A vásznon az ukrán nyelv az eredeti film angol nyelvű párbeszédeinek nyelvét jelölte. Az orosz az amerikai verzióban angolul elhangzó, de orosz szereplők egymás közötti társalgásának orosz beszédét tükrözte. A „rontott ukránként", „kevert nyelv(változat)ként" számon tartott szurzsik (Del Gaudio–Tarasenko 2009) pedig kiválóan alkalmas volt arra, hogy az angolul rosszul beszélő orosz gazemberek nyelvhasználatát és egyben jellemét ábrázolja.

A fent ismertetett persze nem egyedi eset. 2014 végén, 2015 elején (ekkor volt a kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus legvéresebb időszaka) forgatta az ukrán 2+2 országos tévécsatorna a *Гвардія* [A gárda][2] című

[2] Гвардія (мінісеріал).
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B4%D1%96

hazafias tévéfilmsorozatot. Cselekménye a *Majdan*-on indul 2013 novemberében. A sorozat főhősei a Kijev emblematikussá vált terén tüntető néhány fiatal és egy belügyi rendőrtiszt, akik a kijevi forradalom során a barikád ellenkező oldalán álltak ugyan, ám amikor Kelet-Ukrajnában fegyveres konfliktus tör ki, mindannyian belépnek a Nemzeti Gárda soraiba. Itt egy komoly harci tapasztalatokkal rendelkező, marcona kinézetű és modortalan, ám lágyszívű egykori szovjet tiszt irányításával végigcsinált rövid, de intenzív kiképzés után fegyverrel szállnak szembe az ellenséggel: a szeparatistákkal és az őket támogató orosz hódítókkal. A háborús sorozat az ukrán hazafias érzésekre épít, klasszikus propaganda-alkotás, amely ez ellenséggel szembeni hősies helytállásra buzdít. A sorozatban elhangzó párbeszédek azonban nem kizárólag ukrán nyelvűek: a filmben egyes szereplők oroszul, mások ukránul beszélnek, és a kódváltás sem ritka; helyenként a szurzsik is fel-felhangzik. A sorozat 12 központi karakterét röviden bemutató hivatalos web-oldal[3] idézi mindegyik szereplő egy-egy frappáns, jellemző gondolatát a filmből. A kiemelt mondatok között 8 orosz, 4 pedig ukrán nyelvű.

Pidkuimukha (2019) a 2017-ben bemutatott a *Кіборги: Герої не вмирають* [Kiborgok: a hősök nem halnak meg][4] című hazafias háborús mozifilm nyelvhasználatát elemezve a fentiekhez hasonló helyzetet mutat be: a vásznon egyszerre vagy váltakozva van jelen az ukrán és az orosz nyelv, valamint a kettő közötti szurzsik.

Az ukrán televíziós hírműsorokban, politikai talk-showkban is teljesen természetes, hogy egyidejűleg van jelen az ukrán és az orosz nyelv is. Ezek a kétnyelvű tévéműsorok a gyakorlatban úgy működnek, hogy például a híradóban az ukrán nyelven elhangzó kérdésre a riportalany oroszul felel; a politikai vitaműsorokba meghívott közéleti szereplők egy része az államnyelvet, más része az oroszt használja, s vannak, akik hol az egyik, hol a másik nyelven szólalnak meg; a sportközvetítések két riportere közül az egyik rendszerint ukránul, a másik pedig oroszul kommentálja az eseményeket stb. Bilaniuk (2010) az ukrán–orosz tévéműsorok kétnyelvűségét „nem alkalmazkodó" bilingvizmusnak nevezi. Ezzel arra utal a kutató, hogy – mivel Ukrajna gyakorlatilag kétnyelvű, ahol a lakosság

---

%D1%8F_(%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB)

[3] A sorozat hivatalos oldala: http://gvardia.2plus2.ua/.

[4] Кіборги (фільм). https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%96%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B8_(%D1%84%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BC)

legnagyobb része az ukrán és az orosz nyelvet egyaránt beszéli – mindenki megengedheti magának, hogy a saját nyelvén szólaljon meg akár a televízióban vagy a rádióban is, és nem kell alkalmazkodni a beszédpartner nyelvéhez, mert a megszólaló számíthat arra, hogy a hallgatóság megérti, akár az ukrán, akár az orosz nyelvet használja.

A szinkronizált filmeken edződött magyar anyanyelvű ember számára nehezen képzelhető el, hogyan lehetséges az, hogy két, különböző anyanyelvű ember annak ellenére megérti egymást, hogy mindketten a saját nyelvüket használják. A nyelvtisztaságot hirdető magyar nyelvművelő hagyományon szocializálódott magyarok számára az pedig végképp érthetetlen, hogyan jelenhet meg a mozivásznon vagy a televízióban egy sem az ukrán, sem az orosz sztenderd normáinak nem megfelelő „kevert" nyelvváltozat.

4. Nyelvek és nyelvváltozatok, Abstand és Ausbau nyelvek, a dialektuskontinuum

Hogy lehet az, hogy miközben az emberek felfokozott indulatokkal képesek vitázni nyelv, nemzet és identitás kérdéseiről, a polémiákban érintett nyelvek beszélői gyakran vígan megértik egymást akkor is, ha mindannyian saját anyanyelvüket használják? Ennek főként történeti és politikai okai vannak. Nézzük, miként érthetjük meg ezt a legegyszerűbben.

Ha nem is olyan élesek a nyelvek között meghúzott határvonalak, mint az államhatárok, azért – a kisebb-nagyobb átmeneti zónákat nem tekintve – a térképeken eléggé markánsan elkülönítik egymástól a nyelveket, nyelvterületeket. A nyelvészek azonban jól tudják, hogy nyelv és nyelvjárás elkülönítése egyáltalán nem könnyű feladat: nincsenek ugyanis objektív nyelvtudományi szempontok ehhez, hiszen „annak eldöntése, hogy egy nyelvváltozat nyelv-e vagy sem (szemben a nyelvjárással), egyáltalán nem kizárólag nyelvészeti dolog" (Trudgill 2010: 129). Az ugyanis, amit (nyelvészetileg) laikusként homogénnek érzékelünk és „nyelv"-nek nevezünk, valójában egymással szoros kapcsolatban lévő, ugyanakkor folyton változó és változatos egységek bonyolult összessége. A homogén „NYELV" tehát nem létezik, csak nyelvváltozatok vannak, amelyek maguk is változatosak és változnak. A nyelvváltozatok nyelvi elemek olyan halmazai, amelyek összességét valamilyen általánosítás, absztrakció és kategorizálás alapján nyelvnek fogunk fel (Blommaert 2013: 10). Az önmagukban is változatos és folyamatosan változó nyelvváltozatok között a határvonalak meghúzása egyáltalán nem könnyű feladat, és számos tényezőt kell figyelembe vennünk, amikor mégis ezzel próbálkozunk

(Woolhiser 2005). Ez abból fakad, hogy „Az adminisztratív határokkal ellentétben a tényleges nyelvi határok nem élesek, inkább kiterjedt és meghatározhatatlan területek, ahol a változatok közötti átmenetek fokozatosak és finomak, és ahol a nyelvi jellemzők izoglosszái nem feltétlenül egyeznek meg az államhatárokkal. Következésképpen a nyelv és a dialektus határa homályos, és a gyakorlatban gyakran politikai és adminisztratív határokon, nem pedig nyelvi különbségeken vagy kölcsönös érthetetlenségen alapul" (Palander et al. 2018: 8).

A fentiekkel összefüggésben a nyelv és társadalom összefüggéseit vizsgáló nyelvészek megkülönböztetik az Abstand (különálló) és az Ausbau (beépült) nyelveket (Trudgill 2001). Az Abstand nyelvek nyelvi státusa vitathatatlan, mert a nyelvi távolság mértéke az ilyen nyelvek és más nyelvek között olyannyira jelentős, hogy nem lehet őket „összetéveszteni" más nyelvekkel. A magyar például ilyen Abstand nyelv: területi nyelvjárásai egymáshoz hasonlóak, ugyanakkor hangtani, nyelvtani és szókészlettani szempontból sem a szomszédos nyelvekhez, sem a magyar legközelebbi rokon nyelveihez nem állnak közel. Ha valaki csak magyarul tud, egyetlen más nyelvet sem ért meg, illetve aki nem beszél magyarul, az – bármilyen legyen is az anyanyelve – nem érti meg a magyar beszélt és írott nyelvet sem.

Az Ausbau nyelveket ettől eltérően nem nyelvi (vagyis nem hangtani, nyelvtani és szókészlettani) tulajdonságaik, hanem sokkal inkább történeti, kulturális és politikai tényezők miatt tekintik önálló nyelvnek. Például a bizonyos fokig kölcsönösen érthető dánt és norvégot, vagy a svédet és a dánt nem azért tartják számon önálló nyelvekként, mert nyelvi szempontból jelentősen különböznek egymástól, hanem mert független államokhoz kapcsolódnak, és a beszélőközösségek ma ragaszkodnak ahhoz, hogy nyelvük önálló nyelv (Trudgill 2003: 11–12).

A világ számos táján azért nehéz pontos határvonalat húzni az Ausbau nyelvek közé, mert a szomszédos nyelvváltozatok úgynevezett dialektuskontinuumot alkotnak. A dialektuskontinuum területileg szomszédos nyelvváltozatok (dialektusok) láncolata: „Az areális nyelvészet szempontjából a dialektusok dialektuskontinuumokat alkotnak, amelyekben a dialektusok fokozatosan változnak faluról falura, várostól városig, egyik régiótól a másikig. A szomszédos vidékek dialektusai kölcsönösen érthetőek, ám minél inkább eltávolodunk a saját falunktól, annál nehezebb lesz a távoli településeken használt dialektusok beszélőinek megértése" (Kamusella 2009: 34). A dialektuskontinuumon belül filológiai, nyelvtudományi alapon lehetetlen pontosan eldönteni, hol ér véget az egyik, s hol kezdődik a másik

nyelv, mint ahogy azt sem, hogy másik nyelv kezdődik-e egyáltalán egy adott ponton. Éppen ezért azokon a területeken, ahol egymással Ausbau viszonyban álló nyelvek (és persze ezek változatai) használatosak, könnyen vita bontakozhat ki arról, hogy egyes régiókat mely nyelv hatóköre alá sorolják (Trudgill 1992). S ha „az államhatárok és a nyelvterületek nem esnek egybe – ahogy ez gyakran megesik szerte a világon –, az politikai feszültséggel és a politikai mobilizáció veszélyével jár" (Gal 2018: 30).

Dialektuskontinuumok a világ minden táján vannak, így természetesen Európában is (Chambers–Trudgill 1998). Ezeket a kontinuumokat Ausbau nyelvek tagolják önálló nyelvekre. Az Ausbau nyelvek esetében a nyelvek elhatárolása során a valamilyen szinten közös tulajdonságokkal jellemezhető nyelvváltozatok azon halmazát tekintik önálló nyelvnek, amely „az éppen releváns szinten elkülönül más nyelvváltozatoktól" (Sándor 2001: 37). Az *épp releváns szinten elkülönül* kitétel különösen fontos, mert jelzi: politikai, történeti és kulturális nézőpont függvénye, hogy egy adott nyelv/nyelvváltozat kapcsán mit emelnek ki. Politikai vagy egyéb célok és érdekek alapján vagy az egyezéseket és hasonlóságokat tarthatják meghatározónak, vagy épp ellenkezőleg, az eltérések válhatnak hangsúlyossá.

Nyelv és nyelvjárás elkülönítése, illetve a szomszédos Ausbau nyelvek egymástól való elhatárolása nem megy mindig egyszerűen és viták nélkül. Ha X közösség azt állítja az Y csoport által használt nyelvváltozatokról, hogy azok nem alkotnak önálló nyelvet, hanem X nyelvhez tartoznak dialektusként, akkor nem csupán Y nyelv létezését vitatják, hanem Y közösség azon jogát is, hogy saját, az X közösségétől eltérő identitását kifejezhesse (Trudgill 1992). „A nyelvek »dialektusnak«, »népnyelvnek«, »tájszólásnak« minősítése arra szolgál, hogy a hatalmat nem birtokló nemzetek önrendelkezésre irányuló követeléseit kizárják, arra hivatkozva, hogy esetükben hiányzik a nemzeti lét egyik feltétele, a teljesen kifejlődött nyelv. Így az állammal nem rendelkező nemzeteket vagy népeket társadalmilag fogyatékosnak, a nemzetközi színen pedig láthatatlan nemszereplőknek tekintik" – írja Phillipson és Skutnabb-Kangas (1997: 25).

Mindez fordítva is igaz. Amikor egy közösség tagjai azt állítják, hogy az általuk használt nyelvváltozatok a különálló Y nyelvbe szerveződnek, és nem az X nyelv nyelvjárásai, akkor ezzel egyúttal azt is kifejezésre juttatják, hogy azonosságtudatukban is különböznek az X csoporttól, és mint közösség is igényt tartanak a másság, a saját identitás kifejezésére, vagyis a szuverenitásra. A nyelvük önállósága mellett kiállók ilyenkor rendszerint nyelvi, nyelvrendszerbeli érveket (is) hoznak fel álláspontjuk alátámasztására, de ezek

az argumentumok sokkal inkább tükrözik a megváltozott kulturális és politikai identitást, mintsem egy nyelvtudományilag igazolható tényt. Politikai tényezők is jelentősen befolyásolják tehát azt, hogy egy adott földrajzi területen hány külön nyelvet tartunk számon egy adott történelmi korszakban.

Az, hogy nyelvváltozatok bizonyos összességét önálló nyelvként kezelnek-e, vagy egy másik nyelv fennhatósága alá tartozó nyelvjárásokként, szoros összefüggést mutat az állami/nemzeti szuverenitással. A történelmi fejlődés egy pontján ugyanis a modern európai nemzetállamok egyik legfontosabb kelléke a saját, önálló kodifikált sztenderd nyelvváltozat (az úgynevezett irodalmi nyelv) léte lett. „Függetlenül attól, hogy egy állam milyen politikai rendszert választ, az állam és egy feltételezett nemzet kapcsolata gyakran egy irodalmi hagyománnyal bíró sztenderdizált nyelv médiumán, az egynyelvűség normáján és a nyelvi egység feltételezésén alapul a politikában. A feltételezett kulturális és nyelvi kapcsolat az állam legitimitásának egyik alapvető eleme" – írja erről Susan Gal (2018: 28).

Különösen igaz ez a megállapítás Közép-Európa esetében, ahol „az »igazi nemzetállam« a sajátos és egyedülálló hivatalos és nemzeti nyelvén keresztül határozható meg, amelyen nem osztoznak más nemzettel (emberek csoportjával) vagy államalakulattal. Ebben a gondolkodásmódban az ezen a nyelven beszélő lakosság nemzetté válik" (Kamusella 2016: 218). Nemcsak a „nemzet" konstruált fogalom ugyanis, hanem „a nyelv" is. „A nyelvek konstruálására, megváltoztatására vagy megsemmisítésére vonatkozó döntések alapvetően önkényesek, és mint ilyenek, politikai megfontolások diktálják őket", s mindez Közép-Európában kiemelt jelentőséggel bír, „mivel ebben a térségben a nyelv a nemzetek és nemzetállamaik létrehozásának, legitimálásának és fenntartásának az egyetlen és meghatározó alapja" – írja Kamusella (2016: 2017).

Az irodalmi nyelv megalkotása, vagyis a normatív sztenderd kidolgozásának folyamata (a kodifikáció és sztenderdizáció) korántsem nyelvi vagy nyelvészeti szempontból vált fontossá. Garvin például a következőket írja az „irodalmi nyelv" (vagyis a sztenderd nyelvváltozat) funkciójáról: „A sztenderd azon funkciója, melyben egy beszélőközösség elkülönülő azonosságtudatát jelöli ki, egyértelműen fontos – saját sztenderd nyelvének kifejlesztésével a nyelvjárási közösség állapotából a nyelvközösség állapotába kerül, így különböztetve meg magát egy másik nyelvközösségtől, amely esetleg rokon és/vagy politikailag domináns. (…) A sztenderd elkülönítő funkciója gyakran kapcsolódik az autonómiára vagy függetlenségre irányuló politikai törekvésekhez" (Garvin 1998: 95–96). A nyelvi szuverenitás kérdése tehát

szorosan kapcsolódik a politikai, a nemzeti és az állami szuverenitás problémájához. Ez a probléma pedig közvetlen kapcsolódási ponttal rendelkezik ahhoz a kérdéshez, hogy milyen nyelven beszéltek/beszélnek és írtak/írnak a mai Kárpátalja területén élő szlávok Baleczky idejében. Az egységes sztenderd és a normatív helyesírás kidolgozása ugyanis különösen azon nyelvek esetében kulcskérdés, melyek önálló nyelvi státusza vita tárgyát képezheti. Tipikusan ilyenek például a szláv nyelvek (Moser 2011b: 111), ezeken belül is az ukrán és a ruszin.

A szláv nyelvek egymástól való elkülönítési nehézségeire jellemző, hogy *A szláv nyelvek hármas osztálya: nyelvészeti felfedezés, politikai termék vagy véletlen?* című angol nyelvű könyvében Kamusella (2005) meggyőzően érvel amellett, hogy a szláv nyelveket logikusabb és célszerűbb a megszokott három (keleti, nyugati és déli szlávok) helyett csupán két ágra, mégpedig északi és déli szlávra bontani, tekintettel arra, hogy a tradicionálisan keleti és nyugati szláv csoportra tagolt nyelvek között volataképpen annyi az eltérés, hogy a keleti ágba sorolt nyelvek beszélői a keleti kereszténység hordozói, és cirill betűs írást használnak, miközben a nyugatiak között számon tartott nyelveket beszélők a nyugati keresztény civilizációhoz tartoznak, és a latin betűs írásrendszert használják. Nyelvi, nyelvészeti szempontból a keleti és nyugati szláv nyelvek között éppúgy lehetetlen éles határt húzni, mint a délszláv dialektuskontinuum nyelvei között.

5. A nyelvek története

A fentiekből levonhatjuk a tanulságot, hogy nyelv és nyelvjárás egymástól való elkülönítése nem könnyű feladat, és azt is megállapíthatjuk, hogy a politikai célok és érdekek meghatározó szerepet játszanak abban, mit tekintünk nyelvnek, mit pedig „csak" nyelvjárásnak. De az is nyilvánvaló, hogy a magyar anyanyelvűek nem azért nem értik még a legközelebbi rokon nyelveik beszélőit sem, ha azok szintén saját nyelvüket használják, mert a magyar az Abstand nyelvek közé tartozik, hanem a magyar épp azért került az Abstand nyelvek csoportjába, mert ilyen tulajdonságokkal rendelkezik. Természetesen a szláv nyelvek kapcsán is igaz ugyanez: ezen nyelvek között nem azért áll fenn viszonylag jelentős kölcsönös érthetőség, mert Ausbau nyelvek, hanem pontosan amiatt kerültek az Ausbau nyelvek csoportjába, mert a közöttük lévő jelentős hasonlóság az egyik lényeges jellemzőjük.

Mi lehet az oka annak, hogy a szláv nyelvek közötti nyelvi távolság mértéke jóval kisebb, mint a magyar és (időben) legközelebbi rokon nyelvei, illetve areális szomszédjai között?

A magyar nyelv története úgy alakult, hogy a nyelv hordozói már viszonylag régen különváltak azoktól a csoportoktól, akikkel együtt közös alapnyelvet használtak; ez a különválás azt is jelenttette, hogy a magyarok ősei térben, földrajzilag nagyon távol kerültek azoktól a csoportoktól, melyekkel korábban együtt éltek és közös nyelvet használtak. A különválás pedig egyben azzal is együtt járt, hogy a közvetlen társadalmi és nyelvi kapcsolatok is megszakadtak velük, és a nyelvi változások révén e nyelvváltozatok jelentősen eltávolodtak egymástól; idővel természetesen a különváló csoportok identitástudata is átalakult.

A magyar nyelv történetében ez a különválás sokkal korábban történt meg, mint a szláv nyelvek esetében (Kiss 2003: 16). Amint azt Zoltán András (2019: 28–29) leszögezi, „a magyar honfoglalás korában és a honfoglalást követő egy-kétszáz évben, vagyis a szláv–magyar érintkezések legintenzívebb szakaszában a szlávok még egy nyelvjárásilag ugyan tagolt, de nagyjából egységes, ráadásul mind saját maguk, mind a külső megfigyelők által egységesnek tekintett nyelven beszéltek (…): a 9–11. században nem is voltak még kialakulva az egyes szláv nyelvek, a honfoglaló magyarság a felbomlófélben lévő késői ősszláv nyelvjárások beszélői közé ékelődött”. Trubetzkoy (1925) szerint a szláv nyelvek csak a 12. századtól tekinthetők teljesen önálló nyelveknek.

A szláv alapnyelv(ek) felbomlása tehát jóval később következett be, mint a magyar különválása a(z időben) legközelebbi rokon nyelvektől. Legalább olyan fontos továbbá az is, hogy a szláv alapnyelv több különálló nyelvre bomlása után az egyes nyelveket beszélő csoportok földrajzilag szomszédos régiókat népesítettek be, és közöttük a társadalmi, gazdasági, kulturális és nyelvi kapcsolatok nem szakadtak meg. Nem csoda hát, hogy a szláv nyelvek területe kiterjedt dialektuskontinuumot alkot, és ezen nyelvek – mint tipikus Ausbau nyelvek – között máig jelentős a kölcsönös érthetőség.

Az ukrán és a ruszin mint szláv nyelvek közötti határ meghúzását nehezíti az is, hogy „A ruszin, illetve latinizált változata (amelyet már a 11. századtól használnak a források), a rutén etnonima korábban a Kárpát-medence területével többé-kevésbé érintkező keleti szlávok első államának, a Kijevi Rusznak a lakóit jelölte. A 15. századtól azonban a ruszin/rutén szó mindenekelőtt a Litván Nagyhercegség, a lengyel–litván állam, valamint a Magyar Királyság területén élő ortodox hitű, keleti szláv dialektust beszélőkre vonatkozott” (Bottlik–Pete 2019: 262–263; lásd még Varga 2019).

Bár egy ideig az említett etnonimákat párhuzamosan, mintegy szinonimaként használták[5], az *„ukrán"* [український] etnonima használata a korábbi *„ruszin"* [русин] vagy *„orosz"* [руський], illetve *„kisorosz"* [малорос] helyett a 19. század utolsó éveiben fokozatosan dominánssá vált (Magocsi 2007: 377, Nahorna 2008: 154–155, Jekelcsik 2010: 94–95). De erre csak a Magyarországon kívüli területeken került sor ekkor.

Az először 1913-ban megjelent, az ukrán történelmet tíz kötetben összefoglaló grandiózus műve első kötete bevezető részében Hrusevszkij munkája tárgyaként annak a népnek a történetét jelöli ki, melyre „ma ukrán nép néven gondolunk", s melyet más néven „kisorosznak" [малоруським], „dél-orosznak" [південно-руським], „egyszerűen orosznak vagy ruszinnak" [просто „руським" або „русинським"] neveznek (Hrusevszkij 1954). A szerző szerint az ukrán [український] népnév a 19. században kezdett elterjedni, s a 20. század elejére fokozatosan szorította ki az egyéb megnevezéseket, ám a nyelvterület nyugati részein (Galíciában, Bukovinában és a Magyarországhoz tartozó területeken) még széles körben használatos volt a ruszin [руський] etnonima.[6] Művének ebben az első kötetében Hrusevszkij amellett foglalt állást, hogy az ukrán nyelvet három államban (Oroszországban, Ausztriában és Magyarországon) beszélik. Szerinte akár önálló nyelvnek [язик], akár nyelvjárásnak [наречіє] tekintjük az ukránt, az tény, hogy nyelvváltozatai alapján elvonatkoztatható valamiféle nyelvi egység, melynek szélső változatai kétségtelenül nagyon közeliek a szomszédos szláv nyelvekhez: a szlovákhoz, a belaruszhoz, a lengyelhez és az oroszhoz, ám központi változatai egy sor fonetikai, morfológiai és szintaktikai jegyben térnek el ezen nyelvektől (Hrusevszkij 1954: 1). Álláspontja szerint tehát az Északkelet-Magyarországon élő szlávok az ukrán nép részei, és

---

[5] Erre utal például több olyan nyelvtan címe is, melyekben együtt, rokon értelműként fordul elő a *rutén* és *kisorosz*. Lásd például Lewicki 1834.

[6] Ennek egyik példája, hogy az ungvári Proszvita által kiadott egyik szótár címében még 1928-ban is a *ruszin* szerepel. Ez egyértelműen kiderül például a szótárhoz írott előszóból: „A ruszin (kisorosz-ukrán) nyelv önálló irodalmi nyelv jogát a nyelvtudomány teljes mértékben igazolta. Csopej László 1883-ban kiadott és a m. kir. akadémia által jutalmazott szótárában erről bőven értekezik és hivatkozással a legjelesebb filologusokra (Miklosics, Oszadsza, Ogonoszkij, A. Scleicher, Lavrovszkij stb.) konstatálja, hogy »a ruszin nyelv önálló nyelv és nem lehet a nagyorosz nyelv dialektusának tekinteni«". Lásd: *Magyar–ruszin szótár. Мадярсько-руський словарь.* Ungvár: Proszvita Társaság, 1928. Szerkesztette: Boksay Emil, Révay Gyula és Brascsajkó Mihály. Egy Lembergben 1904-ben megjelentetett helyesírás és szótár címe sem az *ukrán*, hanem a *ruszin* szót jeleníti meg: *Руска правопис зі словарем.* Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1904.

nyelvük is ukrán. Ám a magyarországi ruszinok/ukránok körében ekkoriban még az ukrán és a ruszin szinonim fogalom volt. A Csehszlovákiához tartozó Podkarpatszka Ruszban élő Volosin – aki nem sokkal később az ukrán irányzat központi figurája lett – egyik 1921-ben kiadott művében „a ruszinok legnagyobb költőjének", illetve „orosz Petőfinek" nevezte Tarasz Sevcsenkot.[7] A Kobzosnak is nevezett Sevcsenkot ma az ukrán nemzeti kultúra egyik legjelentősebb képviselőjének, illetve a modern ukrán irodalmi nyelv egyik legfontosabb megalapozójának tekintik (Moser 2012).

Bonkáló Sándor a következőképpen fogalmaz *A rutének (ruszinok)* címmel először 1940-ben megjelent kötetében: „A magyar közönség és a magyar oklevelek egész a XVIII. sz. végéig csak a kijevi, majd a halics-volhiniai fejedelemség lakosait nevezik oroszoknak. A moszkvai fejedelemség lakosainak muszka, moszkovita a neve. A kijevi, majd a halics-volhiniai fejedelemség lakosai magukat továbbra is ruszinoknak, a moszkvaiak rendszerint *russzkij*nak nevezték. 1667-ben Kisoroszország nagyobbik része Nagyoroszországhoz került, mire az Oroszországban élő ruszinok, hogy megkülönböztessék magukat a moszkvai ruszinoktól, illetve *russzkije*-től, felvették az ukrán nevet és csak a halicsi és a magyarországi kisoroszok maradtak ruszinok. Mivel pedig az ukránizmus a múlt században Gácsországban is tért hódított, a halicsi ruszinok a [19.] század végén szintén elvetették a ruszin nevet és ennek latinosított alakját, a rutént. Így századunkban már csak a kárpátaljai kisoroszok nevezik magukat ruszinoknak, latinul és magyarul ruténeknek" (Bonkáló 1996: 58).

Említett műve első kötetének bevezető fejezetében, az alapfogalmakat és terminusokat tisztázó részben Hrusevszkij arról értekezik, hogy az ukránnak az orosz és lengyel nyelvhez való hasonlatossága mindkét nagy szomszédos népnek alapot szolgáltatott ahhoz, hogy vitassa az ukránok kulturális és politikai önállóságának tényét. A nyugati és északkeleti szomszéd államok gyakran úgy tekintettek az ukránságra, mint a lengyel vagy orosz nemzet provinciális etnográfiai csoportjára, s ezen nézetüket nemritkán tudományos, mégpedig nyelvészeti érvekkel igyekeztek alátámasztani. Különösen Oroszországban jellemző, írja Hrusevszkij, hogy az ukránt csupán az orosz nyelvjárásaként („наречіє русского языка") tartják számon, s amellett érvelnek, hogy az ukránoknak „az összorosz, azaz a nagyorosz irodalmi nyelv" („общерусского, себ то великоруського лїтературного язика") normáihoz kellene igazodniuk (Hrusevszkij 1954: 7–8).

[7] „Найбільший поет русинов, руський Петевфі" – írja Volosin Sevcsenkóról (Volosin 1921).

A 19–20. század fordulóján kialakult magyar nyelvészeti álláspontot Bonkáló Sándor munkái tükrözik. A ma Kárpátaljához tartozó Rahón született nyelvész a következőképpen látta a kérdést: „Az orosz nyelvnek három fő dialektusa van, u. m.: a nagyorosz, fehérorosz és kisorosz. – A kisorosz nyelvet Oroszország déli részén, Bukovinában, Galiciában (Lembergig) s Magyarországnak Galiciával határos északkeleti felvidékén körülbelül 25 millió ember, hazánkban csaknem félmillió ember beszéli. Ez a kisorosz nyelv (hivatalos néven rutén) megőrizte az orosz típust, mégis sokban eltér a galiciai és ukrainai kisorosztól. Különböző rokon (tót, lengyel) és idegen (magyar, német) nyelvek hatása alatt fejlődött évszázadokon keresztűl s ennek folytán több oly sajátságot mutat fel, amely elválasztja az ukrainai s galiciai kisorosztól, de viszont meg is őrzött egy pár archaisztikus vonást, amelyet hiába keresnénk más szláv nyelvekben" (Bonkáló 1910: 3).

A Magyarország északkeleti perifériáján élő keleti szláv népesség nyelvével kapcsolatos magyar nyelvtudományi álláspont tehát ekkor az volt, hogy ezek a nyelvváltozatok bizonyos vonásaikban különböznek ugyan a Kárpátok túloldalán (tehát Magyarországon kívül) beszélt keleti szláv nyelvektől, de nem alkotnak azoktól különálló nyelvet. Ám a 20. század elején „a keleti vagyis orosz csoporthoz tartozó nyelvek egymáshoz való viszonya (…) nincs teljes pontossággal megállapítva. Igen sok oka van ennek. Már maga az »orosz« elnevezés is kétértelmű, a mi nagyban hozzájárul a kérdés bebogozásához. Egyrészt a nagyorosz, kisorosz és fehérorosz dialektusok összességét, másrészt a mai nagyorosz irodalmi nyelvet jelenti" – írja Bonkáló (1915: 81).

A *ruszin* terminus sokáig magában foglalta a Kárpátok mindkét oldalán élő szláv népességet és nyelvüket. A 19. század derekától egyre intenzívebbé váló nemzeti és nyelvi mozgalom a Kárpátok mindkét oldalán ekkor elsősorban arról szólt, hogy a keleti szlávok ezen csoportja az oroszoktól, illetve nyelvüknek az orosz nyelvtől való különbözőségét igazolja, s nem képezte részét a *ruszin* kontra *ukrán* identitásra, illetve nyelvre vonatkozó konfliktus. Pavlovszkij 1818-ban Szentpétervároon kiadott grammatikájában például nem beszélt még önálló ukrán nyelvről, de olyan nyelvjárásként írta le a „kisorosz nyelvjárást", amely a „tiszta orosz nyelvtől" megkülönböztethető jellegzetességekkel bír (Pavlovszkij 1818).

Amióta – előbb a Szovjetunión belül létrehozott Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (USZSZK), majd 1991 után a független Ukrajna révén – az ukránok államisággal rendelkeznek, az ukrán nyelv önállósága nem képezi érdemi vita tárgyát. Azóta vitatják azonban nagy vehemenciával az ukránok a különálló

ruszin nép és nyelv létét, arra hivatkozva, hogy a ruszinok az ukrán nép egyik etnográfiai csoportja, nyelvük pedig az ukrán nyelv egyik nyelvjárása.

A mai Ukrajnában a ruszin identitás megjelenését a provinciális nacionalizmus megnyilvánulásaként (Majboroda 1999), illetve potenciális konfliktusforrásként értékelik (Pancsuk 1995). A mozgalmat politikai indíttatásúnak (Balega 2010), a ruszinok törekvéseit Ukrajna integritását fenyegető szeparatizmusnak (Misanics 1999), a ruszinokat pedig pszeudokisebbségnek tekintik (Nahorna 2008: 310). A ruszin törekvések mögött gyakran az Egyesült Államok, Oroszország, Szlovákia, Csehország és/vagy Magyarország összeesküvő politikáját fedezik fel (Krivicka 2015: 132, Vidnyánszky 2017). Olyan elemző is akad, aki meggyőződéssel állítja, hogy a ruszin projektet valójában a Lengyelországban, Szlovákiában, Romániában élő ukrán nemzeti kisebbség asszimilációjának elősegítése, illetve az ukrán nemzetépítés kárpátaljai sikerének megtorpedózása érdekében gerjesztik és pénzelik külső erők (Belej 2017).

Mindebből jól látható, hogy az ukrán vagy ruszin kérdés megválaszolása egyáltalán nem egyszerű feladat. Már csak azért is, mert jól tudjuk, hogy bár megvan az elvi lehetőség arra, hogy a nyelvváltozatok közötti eltérések idővel új, önálló nyelv kialakulásához vezetnek (lásd akár a latin nyelv, akár a mai szláv nyelvek példáját), azonban „semmi alapja sincs annak a feltételezésnek, hogy két nyelvjárás, még ha erősen különböznek is egymástól, szükségszerűen két külön irodalmi nyelvvé fejlődik. (…) Európa bármely nagy irodalmi nyelve (francia, angol, olasz, német) olyan területen dominál, mely nyelvileg kevésbé egynemű, mint a keleti szláv etnikai csoport. Az al- és felnémet, vagy a Franciaország északi és Provance-i nyelvjárásai közötti különbségek, nem csupán erősebbek, de régebbiek is, mint az ukrán, a belarusz és a nagyorosz nyelvek különbségei" (Trubetzkoy 1952: 22). Az eltérések nem mindig vezetnek tehát nyelvi és politikai szuverenitáshoz, sőt a belaruszok esetleges feloldódása a nagyorosz etnikumban semmivel lett volna természetellenesebb, vallja Trubetzkoy, mint a szicíliaiak beolvadása az olasz, a bajorok eltűnése a német, vagy a provanszálok eltűnése a francia nemzetben (Trubetzkoy 1952: 22).

6. A dialektuskontinuum elemeinek kategorizálása politikai érdekek mentén

Egy-egy nyelv (legyen az akár Abstand-, akár Ausbau-nyelv) elemeinek összességét nyelvi vagy verbális repertoárnak (Linguistic/Verbal Repertoire) nevezik. A nyelvi/verbális repertoár az egyének vagy a beszélőközösségek különböző társadalmi kontextusaiban használt nyelv- és

stílusváltozatainak összessége (Gal 1987). A nyelvi repertoár halmaza tartalmazhat több nyelvet is, amelyeknek – természetesen – szintén több változata van (Gumperz 1964). A nyelvi repertoár egy (többé vagy kevésbé pontosan) meghatározott területen használt elemeit sorolhatjuk egyetlen nyelvhez (annak különféle változataihoz), de akár két vagy több nyelvhez (illetve azok változataihoz) is. Azokon a területeken, ahol a nyelvi repertoár elemeit több, egymással Ausbau viszonyban álló nyelv kodifikált és sztenderdizált változatai között osztják meg, vita alakulhat ki arról, hogy a nyelvi repertoár egyes halmazai melyik autonóm változat hatóköre alá sorolhatók (Kamusella 2009, Trudgill 1992). Pontosan ez történik az északi szláv dialektuskontinuum azon szakaszával, amelyen az ukrán és a ruszin osztozik: egyesek szerint ez a sáv teljes egészében az ukrán sztenderd (irodalmi nyelv) fennhatósága alá tartozik, mások viszont úgy vélik, hogy két nyelv (mégpedig az ukrán és ruszin) között oszlik meg.

Fentebb azt is láthattuk, hogy amikor ilyen vita alakul ki a nyelvi repertoár elemeinek felosztásáról, illetve a dialektuskontinuum adott szakaszának tagolásáról, akkor a politika dominanciák válnak meghatározóvá.

Az egykor volt Magyar Királyság északkeleti perifériáján élő, hagyományosan keleti szlávnak tekintett népesség etnikai és nyelvi kategorizációja régóta viták tárgya. A dualizmus kori magyarországi népszámlálások adatai szerint a Magyar Királyság lakosságán belül számosságában – a magyar, a román, a német, a szlovák, a horvát és a szerb közösség után – következő, a statisztikákban *rutén* megnevezéssel szereplő népcsoport az ország össznépességének mindössze 2,5%-át tette ki (Romsics 2010: 49). Ez a népesség kompakt módon Magyarország Galíciával határos északkeleti határai mentén elterülő vármegyékben élt: alapvetően Zemplénben, Ungban, Beregben, Ugocsában és Máramarosban. Ezt a területet Magocsi összefoglalóan *Carpathian Rus'* névvel illeti (Magocsi 2016). Ezekből a vármegyékből a ruszinok kisebb csoportját a 18. század közepén a Bánát és Bácska (a mai szerbiai Vajdaság) területére telepítették. Nagyobb, eredeti kibocsátó közösségük a Kárpátok gerincén túl élt; a két csoportot egyrészt természeti (a Kárpátok hegyei), másrészt (a Monarchián belül az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság közötti) politikai határ választotta el.

A nyelvek közötti határ megvonását geopolitikai kérdéssé tette az, amikor az ukrán/ruszin nyelvterület nyugati része (amely a vitatott nyelvi hovatartozású szláv népesség településterülete volt) felkeltette Oroszország nagyhatalmi érdeklődését. Nem véletlen, hogy a keleti szláv

dialektuskontinuum tárgyalt szakaszára az orosz nyelv fennhatóságát is igyekeztek kiterjeszteni. Így a 19–20. század fordulóján itt „három [nyelvi] irányzat alakult ki: az orosz, az ukrán és a kárpáti ruszin s ennek megfelelően ma három nyelven írnak: oroszul, ukránul és kárpáti ruténül. Igen éles és kíméletlen a harc az orosz és az ukrán irányzat között. A harmadik irányzat, mely a hazai népnyelvet és irodalmat akarja tovább fejleszteni, törpe kisebbséget alkot" – jellemezte a huszadik század eleji helyzetet Bonkáló (1935: 62).

A három irányzat – mondhatnánk, természetesen – nem azonos módon vélekedett arról, hogy az adott területen beszélt nyelvváltozatok mely „irodalmi nyelv" felségterületéhez tartoznak: az oroszhoz, az ukránhoz, esetleg egy önálló kis szláv nyelv, a ruszin uralja ezt a szakaszt (Moser 2011c). Az első világháború előtt a magyar kormányzat nem különösebben foglalkozott azzal, hogy az ország északkeleti perifériáján élő, jórészt szegény és elmaradott szláv népesség milyen nyelvet beszél. A „nagy háború" után a terület jelentős része az újonnan alakult Csehszlovákiához került Podkarpatszka Rusz néven. A csehszlovák hatóságok a terület megszerzése utáni első időszakban mind az ukrán, mind az orosz irányt támogatták a magyarbarátnak tekintett ruszin mozgalommal szemben (Brown–Maxwell 2016). Az alapvető prágai hozzáállás azonban – a vidék szűk értelmiségi körében dúló nyelvi polémiák ellenére – a be nem avatkozás elve volt (Csernicskó 2013: 134–156, 360–375). Az 1930-as évek végére a dialektuskontinuum Csehszlovákiához tartozó szakaszán az ukrán nyelvi irányzat került döntő fölénybe (Csernicskó 2019), amit részben az is erősített, hogy a Kárpátaljával szomszédos Galícia a Szovjetunió részeként az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság része lett.

Amikor a nemzetközi geopolitikai események alakulása révén – az ott használt verbális repertoár elemeivel együtt – a dialektuskontinuum vitatott szakaszának nagy része (elsősorban mai Kárpátalja déli, magyar többségű sávja az 1938. november 2-i első bécsi döntés, a jóval nagyobb kiterjedésű, nagyrészt szlávok lakta északi és keleti része pedig az 1939. március közepén indított katonai hadművelet eredményeként) Csehszlovákiától ismét Magyarországhoz került, Budapest számára hirtelen fontos kérdéssé vált, hogy a régióban használatos szláv nyelvváltozatok mely nyelv részei. Baleczkynek a jelen írás elején említett és idézett munkái nagyrészt ebben az időszakban keletkeztek.

A vidék stratégiai jelentőségét igazolja, hogy az 1938 és 1944 közötti időszakában Magyarországnak csupán egyetlen olyan régiója volt, amely

közigazgatásilag nem tagolódott be a vármegyerendszerbe, hanem területi különállást élvezett: az országhoz 1939 tavaszán visszacsatolt, többségében ruszinok lakta vidék, korabeli hivatalos nevén a Kárpátaljai Kormányzóság. A közigazgatási egység különlegessége nemcsak adminisztratív besorolásában rejlett, hanem abban is, hogy ez az egység „deklaráltan nemzetiségi területet fedett le" (Fedinec 2015: 121).

A régió közigazgatása a 6.200/1939. sz. miniszterelnöki rendelet[8] alapján folyt, s ez vezette be a régió hivatalos kétnyelvűségét is (Botlik 2005). A miniszterelnöki rendelet 11. § (1) pontja szerint „a kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz". A (2) bekezdés kinyilvánítja, hogy „A törvényeket hiteles fordításban magyar-orosz nyelven is ki kell adni". Teleki Pál miniszterelnök egy 1939. augusztus 2-án kelt levelében így fogalmazott: „Szem előtt kell tartani általában, hogy Kárpátalján a magyar-orosz nyelv nem nemzetiségi nyelv, hanem második államnyelv. A nyelvkérdést gyakorlati kérdésnek kell tekinteni és semmi körülmények között sem szabad belőle politikumot csinálni."[9] Ezt a hivatalos kétnyelvűséget megerősítette az 5800/1939.[10] és a 14500/1939.[11] számú miniszterelnöki rendelet is.

A hivatali kétnyelvűség bevezetése, a kétnyelvű közigazgatás mindennapi alkalmazása azonban a felszínre hozta a helyi szláv értelmiséget hosszú ideje megosztó nyelvi kérdést. A hatóságoknak ugyanis dönteniük kellett arról, hogy mit tekintenek a magyar mellett a régió második államnyelvének: a (nagy)orosz vagy az ukrán (kisorosz) nyelvet, esetleg egy, a helyi szláv nyelvjárásokra alapozott irodalmi nyelvváltozatot. Magyarul: dönteni kellett arról, konkrétan mit is takar a Kárpátalja közigazgatását szabályozó miniszterelnöki rendeletben megnevezett „magyar-orosz nyelv".

---

[8] A m. kir. minisztérium 1939. évi 6.200 M. E. számú rendelete a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület ideiglenes rendezéséről. *Magyarországi Rendeletek Tára Hetvenharmadik évfolyam, 1939.* Budapest: Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1940. 855–863. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1939/?pg=996&layout=s

[9] Egyed-iratok. MTA Kézirattár. Ms 10.734/15.

[10] A m. kir. minisztérium 1939. évi 5.800 M. E. számú rendelete a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területekre vonatkozó igazságügyi szervezeti rendelkezésekről. *Magyarországi Rendeletek Tára, Hetvenharmadik évfolyam, 1939.* Budapest, 1940, Magyar Kir. Belügyminisztérium, 867–874. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1939/?pg=996&layout=s

[11] A m. kir. minisztérium 1939. évi 14.500 M. E. számú rendelete a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területekre vonatkozó igazságügyi szervezeti rendelkezésekről. *Magyarországi Rendeletek Tára, Hetvenharmadik évfolyam, 1939.* Budapest, 1940, Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1002–1003. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1939/?pg=996&layout=s

A magyar nyelvpolitika a régióban vetélkedő három nyelvi irányzat közül egyértelműen az akkoriban magyar-orosznak nevezett ruszin orientációt támogatta, tűrte az orosz irányt, és akadályozta az ukrán mozgalom tevékenységét.

7. A ruszin nyelv és nép mint politikai érdek

Joggal merülhet fel a kérdés: miért volt érdeke a korabeli magyar kormányzatnak, hogy az orosz és ukrán irányzattal szemben megerősítse az önálló ruszin nép és nyelv eszméjét? A választ a geopolitikai helyzetben kell keresnünk.

„A magyar kormányzat politikai okokból természetszerűleg az ukranizáló gondolat ellen van" – írta Kozma Miklós (2009: 254), a régió kormányzói biztosa. Nem véletlen hát, hogy a magyar nemzetiség- és nyelvpolitika célja az önálló ruszin nép megteremtése volt. Kozma 1941. május 1-én egy beszédében kijelentette: „a Kárpátalján élő ruszin nép nem nagyorosz, nem ukrán, hanem tisztán és kizárólag ruszin" (idézi Fedinec 2002: 373).

Kozma *A ruszinszkói kérdés* címmel 1938-ban írott kéziratában arra is megtaláljuk a választ, mi célból tartotta kívánatosnak Magyarország az önálló ruszin nép gondolatát: „A ruszin–magyar kapcsolat bástyát és védelmet jelent az orthodox és pánszláv politikai nyomás ellen, életképessé teszi Ruszinszkót és erősebbé Magyarországot. (…) A pánszláv gondolattal szemben alkalmazott divide et impera elv egyenest megkívánja, hogy a nem ukrán ruszin nép ne csatoltassék egy újonnan alakítandó Ukrajnához, mert a Kárpátoktól délre fekvő földrajzi helyzetre való tekintettel ennek a hatszázezres kis népnek és területnek Ukrajnához való csatolása a kezdő állami életét élő Ukrajnát azonnal hatalmas és a Duna völgyébe belejátszó európai tényezővé tenné" (idézi Botlik 2005: 59).

Kozma *Az ukrán kérdés Kárpátalján* című munkájában pedig ezt olvashatjuk: „Magyarországnak nem érdeke semmiféle divergáló politika, tehát a kárpátaljai rutén népet, mely történelmi, földrajzi és vallási okokból különélő kisebb népcsoport, nem akarja sem nagyorosz, sem ukrán irányban fejleszteni, mert mindkét irány politikailag egyaránt a határon túlra tendál. Földrajzi adottságok, gazdasági érdekek, valamint az a körülmény, hogy az északi szláv népek közül a lengyel mellett a rutén nép az, amely katolicizmusa révén teljesen nyugati orientációjúvá lett, meg akarja tartani különálló népi és vallási mivoltában, úgyhogy jövőjét és boldogságát a Kárpátoktól délre keresse" (Kozma 2009: 248–249).

A térség szláv népekkel kapcsolatos politikájának helyzetelemzése után írásában Kozma egyértelműen kijelöli a magyar álláspontot. „Ez az álláspont pedig az, hogy a rutén nép nem nagyorosz és nem ukrán, öncélú, bár kisszámú, de önálló vallással, népi érdekekkel bíró, nyugat felé orientált egyházi kapcsolatú szláv nép, amelynek egyetlen érdeke, hogy önmaga népi érdekeit kifejlesztve tényező maradhasson. Mihelyt ukrán vagy nagyorosz, eltűnik egy nagy tengerben és népi léte megszűnik. E népi érdeke teljesen fedi a magyar politikai érdeket, mert ez a pont a rutén népet a Kárpátok koszorúján belül Magyarországhoz csatolva tartja anélkül, hogy egyéniségéből, vallásából, nyugati orientációjából kivetkőztetné" (Kozma 2009: 251).

A magyar állami érdekekkel ellentétes volna egy független Ukrajna megalakulása, vallotta a kor nemzetközi politikájában és a diplomáciában is otthonosan mozgó Kozma, hiszen egy független ukrán nemzet „30 millión felüli tömegével befolyást gyakorol a szomszédos Kárpátaljára és azonnal vonzó hatást kezd kifejteni". Ebben a helyzetben a magyar kormányzat elvileg a nagyorosz irányt is támogathatná, veti fel a lehetőséget az elemző, majd el is veti ezt az utat. „A magyar kormány a Szent István-i állameszme, a rutén nép és a görög katolikus vallás érdekében egyaránt azt a politikát igyekszik csinálni, hogy a rutén nép eredeti önállóságában és vallásában megmaradjon, és ami pravoszlávia itt kialakult, azt visszaterelje a görög katolikus egyház kebelébe. Ennek a gondolatnak és keresztülvitelének legnagyobb ellensége az ukrán politika" (Kozma 2009: 254).

8. A ruszin irodalmi nyelv: sztenderdizáció és kodifikáció

Az önálló népnek azonban a „recept" szerint hozzávalója egy saját, önálló irodalmi nyelv is. A kis ruszin nemzet önállóságának megteremtésében ezért természetesen kiemelt szerep jutott az önálló ruszin nyelv sztenderd (irodalmi) változata kidolgozásának. Ennek jegyében fogalmazódott meg egy új ruszin grammatika kidolgozása, mely alapjául szolgálhat a nyelvi sztenderdizációnak és kodifikációnak.

1940 nyarán Ungváron, a kormányzói biztosság kiadásában jelent meg a fentebb vázolt geopolitikai célokat kiszolgálni hivatott nyelvtan.[12] Az akkori kormányzói biztos, báró Perényi Zsigmond Teleki Pál miniszterelnöknek írott levelében úgy vélte, a grammatika „egyrészt megszűnteti a két évtized óta tartó kárpátaljai nyelvi harcot (melyet a cseh kormány sokszor mesterségesen szított), s így ruténjeinknek lehetőséget ad

[12] *Грамматика угрорусского языка для середнихъ учебныхъ заведеній.* Ungvár, 1940, Kárpátaljai Területi Kormányzói Biztosi Hivatal. 114 p.

arra, hogy a maguk anyanyelvét egységesen fejlesszék tovább, másrészt akadályt emel a külföldi (ukrán, nagyorosz) nyelvek használata következtében érezhető elidegenedő hatásnak is" (idézi Botlik 2005: 37).

A számos szakmai kritikát kapott grammatika (Moser 2011a) azonban sem a sztenderdizáció és kodifikáció, sem pedig az iskolai nyelvoktatás problémáit nem oldotta meg. Ennek egyik legfőbb oka, hogy az általa kodifikált nyelvváltozat – csakúgy, mint a korszakban ruszin nyelven megjelent legtöbb írásmű nyelvezete – alig valamiben különbözött az orosz irodalmi nyelv normáitól (Káprály 2003). Néhány helyi nyelvjárási elem beemelése mellett a legfőbb különbséget az jelentette az orosz nyelvű szövegekhez képest ebben a műben, hogy az 1918-ban befejeződött orosz helyesírási reform előtti ortográfiát használta (Káprály 2008). A grammatika tehát a régióban beszélt szláv nyelvváltozatoktól viszonylag távoli változatot konstruált, amivel nem voltak megelégedve a helyi értelmiségiek (Oficinszkij 2010). Nem meglepő ezek után, hogy gyorsan egy újabb ruszin nyelvtan látott napvilágot Kárpátalján.

1941-ben jelent meg Harajda János *Грамматика руського языка* című új grammatikája.[13] A nyelvkérdés politikai súlyát jelzi, hogy elkészülését Kozma Miklós személyes odafigyelésével tüntette ki. Sőt, visszaemlékezések szerint a kormányzói biztos javaslatára került be a ruszin ábécébe egy újabb (a 34.) betű: a „ъ" [йор] (Oficinszkij 2010: 180). Kortársak arról számoltak be, hogy a nyelvtan előkészületeinek során Kozma arról érdeklődött a szerzőnél, nem fog-e túlzottan hasonlítani a grammatika által kodifikált nyelvváltozat az orosz vagy az ukrán nyelvre. A valószínűleg nem túl meggyőző válasz után a kormányzói biztos azt is megkérdezte, megvan-e a keménységet jelölő „ъ" írásjel az orosz, illetve az ukrán helyesírásban, s miután nemleges választ kapott, akkor javasolta Kozma ennek a betűnek bevezetését a ruszin ortográfiába, erősítendő a különbséget a ruszin és a két közeli rokon nyelv között (Dzendzelivszkij 1993).

A ruszin nép és nyelv önállóságának megteremtése kiemelt célja volt a magyar állam erkölcsi, politikai és pénzügyi támogatását élvező, 1941. január 26-án Ungváron, a kormányzósági palota közgyűlési termében alapított Kárpátaljai Tudományos Társaságnak (KTT) is.[14] A KTT feladatairól Kozma

---

[13] ГАРАЙДА, Иванъ: *Грамматика руського языка.* Ungvár, 1941, Kárpátaljai Tudományos Társaság. 143 p.

[14] A Ruszin Akadémiaként is emlegetett KTT a vidék neves tudósait (elsősorban a történészeket, nyelvészeket, irodalmárokat és néprajzkutatókat) tömörítette. A társaság működésének rövid ideje alatt (1944-ben, a szovjet csapatok Kárpátaljára

így írt 1941. január 11-én Teleki Pál miniszterelnöknek címzett levelében: „a Szent István-i államesze jegyében nem fogadható el kifelé paternáló sem ukrán, sem nagyorosz mozgalom, és a magyar álameszme a rutén népi eszmét fedi, sőt annak egyetlen biztosítéka, és éppen ezért a rutén népi gondolat fejlesztendő ki. Ezt lesz hivatva szolgálni a tudományos társaság is, de előre hangsúlyozom, hogy a kérdés a lehető legnehezebb, mert a mai rutén intelligencia vagy ukránul, vagy nagyoroszul ír, a nép előtt tulajdonképpen érthetetlen nyelven, és attól nehezen akar megválni" (Kozma 2009: 268).

A KTT alakuló ülésén Kozma kijelentette: az állam erkölcsi és anyagi támogatásával létrehozott testület feladata „a ruténség önálló, népi gondolatának, népi öncélúságának, sajátos kultúrájának és nyelvének szolgálata nyílt és egyenes úton, politikai és kulturális mellék-célok nélkül".[15] A kor neves szlavistája, Bonkáló Sándor a KTT folyóiratának első számában *A ruszin irodalmi nyelv* címmel közölt tanulmányában kijelentette: „A ruszin irodalmi nyelv kérdésének megoldása a Kárpátaljai Tudományos Társaság egyik legsürgősebb és egyben legnehezebb feladata" (Bonkáló 1995: 28).

A KTT céljairól a legmagasabb politikai körökben sem lehettek kétségek. „Néhai Kozma kormányzói biztos (…) megalapította a Kárpátaljai Tudományos Társaságot, amelynek nagy hivatása volna, sőt van is, szolgálja is ezt a hivatást: a népi rutén kultúra szerves fejlesztését, mellyel a rutén kultúrát függetleníteni kell a pánruszizmus, vagy pánukránizmus idegen szellemétől. A pánszlávizmus veszélyére rámutatni itt felesleges, de azt hiszem, a Kárpátok keleti részén ma minden olyan tekintet, amely a Kárpátokon túlra néz, a pánszlávizmus veszélyén túlmenően a bolsevizmus többlet veszélyét is magában rejti" – hallhatták Budapesten az Országgyűlés Felsőházának tagjai Kass Albert képviselő felszólalását 1943. december 16-án.[16] „Ma Kárpátalján a kormány támogatásával egy tudományos társaság működik, amelynek az a feladata, hogy véglegesen rendezze a rutén nyelvi kérdést, fejlessze a népi nyelvet irodalmi nyelvvé s végül zárja le egyszersmindenkorra a csehek által mesterségesen szított nyelvi harcot" –

érkezésével szűnt meg) jelentős szerepet játszott a régió tudományos és kulturális életének felpezsdítésében, a közművelődésben. A KTT 1941 és 1944 között megjelenő *Зоря–Hajnal* című kétnyelvű tudományos folyóirata mellett 92 kötetet adott ki. Ezenkívül kéthetente jelent meg lapja *Литературна Недѣля* [Irodalmi Vasárnap] címmel, 3000 példányban.

[15] A kormányzói biztos beszéde megjelent a *Зоря–Hajnal* című folyóirat 1941. évi 1–2. számában (6–14. p.).

[16] Felsőházi Napló, 1939. IV. kötet. 125. p.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_FN-1939_04/?pg=123&layout=s

hangzott el Kricsfalussy-Hrabár Endre kárpátaljai képviselő beszédében az Országgyűlés Felsőházában 1943. december 20-án.[17]

A maga is ruszin származású Hodinka Antal, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a KTT első elnöke kijelentette: „meg kell teremteni a ruszin nép olyan sajátos irodalmi nyelvét, amely sem a nagyorosz, sem az ukrán nyelvre, hanem az itteni nép között évszázadok során kifejlődött ruszin népi nyelvre támaszkodva alakulhat ki". A történészként és nyelvészként egyaránt ismert Hodinka meggyőződése szerint „helytelen és merész mondóka azt állítani, hogy az itteni ruszin népnek 4 vagy 5 nyelvjárásra tagozódó parasztnyelvéből nem lehet irodalmi nyelvet fejleszteni" (Udvari szerk. 1992: 114).

A ruszin irodalmi nyelv kimunkálásának jelentőségét jelzi, hogy a KTT első kiadványa a Harajda féle grammatika volt. Megjelenését követően elvileg ez a nyelvtan szolgált alapjául az úgynevezett „magyar-orosz" (vagy ruszin, rutén) nyelven készülő hivatali szövegeknek, és a lapok, folyóiratok többségének is (Pop 2001: 428). A nyelvtan azonban a hozzá fűzött remények ellenére sem oldott meg minden nyelvi problémát, mert a helyiek egy része az iskolákban, az újságokban, a különböző kiadványokban továbbra is az orosz nyelvet, vagy leginkább annak helyi nyelvjárási elemekkel vegyített változatát használta (Plišková 2008: 54). Az elemzések alapján azonban megállapítható, hogy a kormányzói biztos hivatala által két nyelven (magyarul és magyar-oroszul vagy ruszinul) kiadott *Kárpátaljai Közlöny* című hivatalos hetilap nyelvezete nem tudott szabadulni az erős orosz nyelvi hatástól (Fedinec–Csernicskó 2016). Szuhonyak (2016) pedig azt mutatja be korabeli szépirodalmi szövegek nyelvhasználatának filológiai elemzése alapján, hogy a KTT-hez csapódott helyi írók, költők, szerkesztők, kutatók közül többen is – a társaság ruszin irányvonala ellenére – továbbra is korábbi meggyőződésük szerint írtak. Így az 1939 és 1944 közötti időszak azzal a paradoxonnal jellemezhető, hogy bár a Kárpátaljai Kormányzóság hivatalos politikája a ruszin nyelvi irányzatot támogatta, mind az ukranofil, mind pedig a ruszofil irányzatok képviselői zavartalanul használhatták publikációikban az általuk preferált nyelvváltozatot (Káprály 2008, Moser 2016).

A fent vázolt nyelvpolitikai irány kijelölése mögött Magyarország stratégiai, politikai érdekei húzódtak meg: a magyar politikai törekvések számára előnyös volt egy önálló kis szláv nép, amelynek az orosz és ukrán nemzettudattól eltérő identitása megerősítéséhez szükség volt egy önálló

[17] Felsőházi Napló, 1939. IV. kötet. 221. p.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_FN-1939_04/?pg=123&layout=s

ruszin sztenderd (irodalmi nyelv) kialakítására. Ennek érdekében Magyarország erkölcsileg, politikailag és anyagilag is jelentősen támogatta a helyi értelmiségiek ez irányú törekvéseit, elsősorban a KTT megalapításával. A KTT fennállásának rövid időszaka alatt jelentős eredményeket ért el a vidék tudományos és kulturális életének felpezsdítése terén, ám a ruszin irodalmi nyelv kimunkálásának és kodifikálásának hosszadalmas munkáját nem tudta maradéktalanul véghezvinni.

9. Minek nevezzelek?

A nyelvi hovatartozás körüli viták mellett magának a népnek a megnevezése is sem egységes. Attól függően, kik, mikor és hol írnak, beszélnek e népcsoportról, több elnevezéssel szokás illetni őket: *ruszinok, rutének, ruthének, rusznyákok, rusznákok, kárpát-oroszok, kárpát-ukránok, magyaroroszok, magyar-oroszok, kisoroszok, ukránok*, de az *ukrán/ruszin* vagy *ruszin/ukrán* megnevezés is előfordul. Érdemes áttekinteni, milyen állásponton voltak a Kárpátaljai Vajdaság (azaz a ruszin autonómia) terve apropóján a miniszterelnökségi vitákban az érintett nép nevével kapcsolatban a résztvevők 1939-ben. A vitába bevont szakértők megszólalásából egyértelműen kiviláglik, hogy a politikai megfontolások prioritást élveztek bármilyen egyéb szemponttal szemben.

A szláv többségű északkeleti régió katonai úton történő visszaszerzése után Horthy Miklós még kárpátorosznak nevezte Kárpátalja szláv népességét a vidék számos településen kihelyezett falragaszokon (Csernicskó–Fedinec 2014: 133). Egyed István, Teleki Pál miniszterelnöknek a kárpátaljai vajdaság ügyeinek kézben tartásával megbízott jogásza viszont már így foglalta össze a miniszterelnökségi üléseken a Kárpátalja népének megnevezésével kapcsolatban elhangzott véleményeket: „A világháború előtt és alatt általában a rutén elnevezés volt a hivatalos. A[z 1918. évi Ruszka Krajna] néptörvény ’ruszin (rutén)’ megjelölést használ. A cseh-szlovák uralom alatt jött szokásba az orosz, kisorosz szóhasználat, de újabban az ukrán elnevezést is be akarják csempészni. […] A nép elnevezés szempontjából a nemzetközi helyzetnek is jelentősége lehet. Amiképpen már csak Lengyelországra való tekintettel is, vagy egy esetleg létesülő Ukrajna miatt nem lenne kívánatos az ukrán szó használata, – véleményem szerint éppúgy megfontolandó az orosz szónak valamilyen változatban való alkalmazása is. Nekünk azt kell kidomborítani, hogy ez a nép egy teljesen külön nyelvet beszélő, más népektől független nép, s ebből a szempontból a háború előtti rutén elnevezésnek sok előnye van; rutének ti. más országokban nincsenek. A magyar-orosz elnevezés viszont a magyar néppel való testvériséget juttatja kifejezésre.” Majd – mintegy

szintézisbe foglalva az elhangzottakat és lezárva a vitát – hozzátette: „Ez a kérdés is tulajdonképpen el van döntve. Az 1939/VI. tc. ugyan csak Kárpátalja lakosairól beszél, de a 6.200/1939. M. E. rendelet már a magyar-orosz elnevezést használja."[18]

A „magyar-orosz" kifejezés azonban nem volt egyértelműen elfogadott az országos politikusok körében sem. Bródy András, Podkarpatszka Rusz első autonóm kormányának egykori miniszterelnöke, a magyar parlamentbe meghívott képviselő 1939. december 7-én tartott parlamenti beszédében hol „magyarorosz"-nak, hol „rutén nép"-nek nevezte azokat, akiket az Országházban képvisel.[19]

Korláth Endre Kárpátaljáról behívott országgyűlési képviselő a Képviselőház 1939. december 1-jei ülésén így fogalmazott: „Északkeletén az Erdőskárpátokban él az a nép, amelyet a legutóbbi ideológia szerint magyarorosznak mondanak. (Egy hang a balközépen: Mi csak ruszinnak mondjuk!) Én a magyarorosz kifejezést nagyon szerencsésnek tartom és rögtön megmagyarázom, hogy miért. Ezt a szót tulajdonképpen nem most találták ki, ez a szó Moszkvában, Pétervárott és általában az Oroszbirodalomban régen ismert, uhroruszin-nak mondták. (Egy hang a balközépen: Ha ragozzuk, akkor uhroruszki!) […] A magam részéről csak annyit akarok mondani, hogy ezt a szót: magyarorosz, nagyon szívesen látom és pedig egyszónak írva, mert én azt a magyaroroszt akarom látni és üdvözlöm testvérként, aki egytestben és egylélekben magyar is és orosz is, vagy orosz is és magyar is együtt, nem elválasztójellel, nem összekötő jellel, mert az az összekötő jel már veszedelmes lehet. Az lehet két milliméter, de lehet 350 kilométer is, lehet olyan összekötőjel, amelynek első része a magyar Budapesten, a második része pedig az orosz Verhovinákon nyilvánul meg. Nekem olyan magyaroroszra van szükségem, aki magyarorosz maga egy összetett szóban, vagyis egytestben egylélekben magyar is és orosz is együtt. (Gürtler Dénes: Szóval rutén! – Derültség.)"[20]

---

[18] Egyed-iratok. MTA Kézirattár. Ms 10734/23.

[19] *Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. III. kötet. Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság Könyvnyomdája, 1940. 771–775. old. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1939_03/?pg=0&layout=s

[20] *Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. III. kötet. Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság Könyvnyomdája, 1940. 587. old.. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1939_03/?pg=0&layout=s

Kaminszky József – szintén meghívott felvidéki képviselő – a Felsőházban 1939. december 14-én tartott beszédében szinonimaként használta a *magyar-orosz* és a *ruszin* etnonimát: „a magyar-orosz nép, vagy ahogy nevezni szokták, a ruszin nép".[21] Homicsko Vladimir meghívott kárpátaljai képviselő a Képviselőházban 1940. november 12-én tartott beszédébe pedig így kiabáltak bele: „A másik dolog az orosz nyelvhasználat, (vitéz Zerinváry Szilárd: Orosz vagy magyarorosz? – Palló Imre: Olyan nincs!) Az orosz nyelv használata azért is fontos, mert mi oroszok zárt területen lakunk."[22]

R. Vozáry Aladár kárpátaljai képviselő az Országházban 1942. november 26-án megtartott beszédében a következőket mondta el a kárpátaljai szlávok megnevezéséről:

„Legyünk megértőek és tapintatosak a nemzetiségekkel szemben, például ne nevezzük a, tótokat tótoknak. Ők érzékenyek erre, bár szerintünk nincs igazuk, mert mi a »tót« kifejezéssel nem akarjuk Őket lekicsinyelni, de ha ők azt sértésnek érzik és a fellángolt nemzeti öntudatuk azt. kívánja, hogy szlovákoknak nevezzük őket, nevezzük őket szlovákoknak. (Úgy van! a balközépen;) Tessék elhinni, hogy ezzel egy nagy tüskét húzunk ki. Ugyanúgy ne akarjuk a ruszint ruténnak vagy magyarorosznak, kárpátorosznak nevezni, ez mind idegen. A magyarorosz kifejezés a szentpétervári akadémia találmánya, Petroff professzor volt az, aki 1911-ben úgy definiálta a magyarországi ruszinokat, hogy »ugro-ruszkij narod«. Azt akarta kifejezni vele, hogy magyarországi orosz. A ruszin magát nem nevezi sem orosznak, sem ruszkijnak, sem ukránnak, hanem ruszinnak, ezzel akarja magát megkülönböztetni minden orosztól, tehát a határainkon túl levő, ránk nézve veszedelmes orosztól, mind pedig attól a kalandor társaságtól, amely itt nálunk ukránnak kezdte nevezni magát. Nevezzük őket tehát úgy, hogy az nemzetiségi érzületüknek megfelel, ahogy ők magukat nevezik, ahogy ők magukat himnuszukban aposztrofálják. Semmi bajunk sem lesz belőle, ellenben a ruszin érezni fogja, hogy mi közeledést keresünk feléje."[23]

A képviselőnek abban mindenképp igaza van, hogy a *magyarorosz* vagy *угрорусский* (akár kötőjellel, akár anélkül írjuk) nem az 1930-as évek leleménye. A 19. század végén több olyan kiadvány jelent meg, amelyek

---

[21] Felsőházi napló, 1939. I. kötet. 158. old. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1939_01/?pg=0&layout=s

[22] Képviselőházi napló, 1939. VII. kötet. 255. old. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1939_07/?pg=0&layout=s

[23] Képviselőházi napló, 1939. XVI. kötet. 1942. november 20. – 1943. április 12. 292–293. old. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1939_16/?pg=301&layout=s&query=rut%C3%A9n

címében már szerepelt ez az etnonima (lásd pl. Duliskovics 1874, Fejercsak 1888, Kupcsanko 1897). Volosin első nyelvtanainak címében is ez a népnév szerepelt a 20. század legelején (Volosin 1901, 1906).

A kis szláv nép és nyelvének megnevezése azonban jól láthatóan fontos geopolitikai vitatémává vált a korabeli Magyarországon. Érdekes, hogy a magyar hatóságok később a fentiek ellenére a magyar-orosz népnév helyett a rutént, ruszint kezdték el használni. Jelzi ezt, hogy az 1940-ben Ungváron megjelent ruszin grammatika címében még a *magyarorosz* népnév szerepelt[24], az egy évvel később ugyanitt kiadott nyelvtan[25] címéből már eltűnt ez az etnonima.

Botlik (2011) szerint miután a Szovjetunió a Molotov–Ribbentrop paktum nyomán lerohanta Kelet-Lengyelországot (benne a Kárpátaljával is szomszédos mai Nyugat-Ukrajnát), 1939. szeptember 27-én közös szovjet–magyar határszakasz lett Kárpátalja határán, s ezután Magyarországnak a ruszin nép és nyelv önállóságát támogató politikáját jobban szolgálta egy olyan etnonima, mely nem tartalmazza az „orosz" utótagot.

Vajon elítélendő-e a magyar kormányzatnak az 1940-es évek első felében folytatott tevékenysége? Tekinthetjük-e példátlan beavatkozásnak egy nép és nyelv életébe mindazt, amiről a fentiekben olvashattunk? Nos, egyáltalán nem. A nyelvpolitika korántsem egyenlő a nyelvhasználat jogi szabályozásával, sokkal több annál: a nyelv és nemzet, a nyelv és identitás, a nyelv és az államiság szoros kapcsolatából adódóan ideológiai tartalommal telített fogalom. A nyelvpolitika a nyelvhasználat, a nyelvi folyamatok és a nyelvről alkotott elképzelések olyan szándékos, politikai céloktól vezérelt, ideológiailag determinált befolyásolása, amely elősegítheti bizonyos, nyelvileg (is) meghatározható csoportok politikai, társadalmi, gazdasági és/vagy kulturális dominanciájának megszerzését és újratermelését, a nyelvi és társadalmi hierarchikus viszonyok megerősítését vagy átalakítását. Eszközei között szerepel a nyelvi kodifikáció és sztenderdizáció, vagyis az úgynevezett irodalmi nyelv kidolgozása mint „nyelvteremtő" módszer is. Az államok gyakran élnek olyan vagy ahhoz hasonló eszközökkel, mint amilyeneket a fentiekben láttunk.

A Magyar Királyság tevékenysége a 20. század derekán politikai okokból vezérelt volt, ez egyértelmű. De ez semmiben sem más, mint az,

---

[24] *Грамматика угрорусского языка для середнихъ учебныхъ заведенiй*. Ungvár: Kárpátaljai Területi Kormányzói Biztosi Hivatal, 1940.

[25] Гарайда, Иванъ: *Грамматика руського языка.* Ungvár: Kárpátaljai Tudományos Társaság, 1941.

amit Ukrajna a 21. század elején tesz a ruszin nép és nyelv elismerése, illetve el nem ismerése tárgyában.

A hivatalos ukrajnai akadémiai álláspont nem ismeri el a ruszin nyelv önállóságát. Az ukrán nyelvészet Kárpátalja keleti szláv nyelvváltozatait egyértelműen az ukrán nyelvjárásának tekinti (Csucska 2000, Nyimcsuk 2000, Szavojszka 2011: 285–286), a ruszinokat pedig az ukránok szubetnoszának, etnográfiai csoportjának (Kuzio 2005: 8, Iltyo ed. 2003: 62). Az ukrán akadémiai szféra meggyőződése szerint nincsenek tudományos érvek a ruszin nyelv önállósága mellett (Belej–Belej 2017: 57–58, Stepyko–Nakonechnyi 2017: 44, Vidnyánszky 2017: 9). Egy *Bevezetés a szláv filológiába* című ukrán nyelvű felsőoktatási tankönyv szerzője szerint nyugati kutatók elfogult politikai érvekre alapozva terjesztik a ruszinnak mint önálló szláv nyelvnek a szeparatista ideológiáját (Lucsik 2008: 18).

A kárpátaljai ruszin sztenderd kodifikációja ennek ellenére folyamatban van.[26] Ezt azonban „megnehezíti mind Ukrajna meghatározott politikai köreinek nyílt ellenállása és az állami hatalom félelme egy regionális irodalmi mikronyelv funkcionálásától a fiatal államban, mind pedig az irodalmi mikronyelv hívei közötti egység hiánya" (Káprály–Pop 2001: 429). Hiányoznak továbbá azok a befolyásos regionális politikai erők is, melyek hathatósan támogathatnák a ruszin mozgalmat. „Azaz a kárpátaljai ruszin irodalmi mikronyelv kodifikálásának problémája nem lingvisztikai, hanem sokkal inkább politikai" (Káprály–Pop 2001: 429).

A 2012-ben elfogadott ukrajnai nyelvtörvény[27] önálló nyelvként ismerte el a ruszint; a törvény értelmében a ruszin egyike lett Ukrajna 18 regionális vagy kisebbségi nyelveinek (Tóth–Csernicskó 2013: 22, 2014: 29). A nyelvtörvényt azonban 2018. február 28-án Ukrajna Alkotmánybírósága hatályon kívül helyezte.[28] A törvény alkotmányossági vizsgálata során[29] a ruszin nyelv kérdése is felmerült.

---

[26] A ruszin nyelvnek Szlovákiában, Lengyelországban és Szerbiában már van kodifikált sztenderd változata.

[27] Закон України „Про засади державної мовної політики". http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17

[28] Рішення Конституційного Суду України У справі за Конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо невідповідності Конституції України (неконституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» від 28.02.2018 р. № 2-р/2018. http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18

[29] Ukrajna Alkotmányírósága 2016–2017-ben nyilvános meghallgatást tartott az „Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól" című, 2012-ben elfogadott

A nyelvtörvény alkotmányosságát vizsgáló jogi eljárásban Pavlo Hricenko, az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Ukrán Nyelv Intézetének igazgatója, a nyelvtudomány doktora szakértő tanúként szólalt meg és felelt az alkotmánybírák kérdéseire 2016. december 13-án. A szerepléséről készült 1 óra 14 perces videofelvétel megtekinthető az egyik legismertebb videomegosztó portálon.[30] Hricenko az Ukrajna Alkotmánybírósága előtti meghallgatáson nyelvész szakértőként az alábbi kérdést kapta az egyik alkotmánybírótól:

„Tegnap részben ez a probléma már felmerült, pontosabban nem probléma, hanem tény, az objektív valóságban nem létező dolgok feltűnése a nyelvtörvényben, egészen pontosan a ruszin nyelv, a görög nyelv, a zsidó nyelv… Ön hogyan kommentálná, mivel állunk szemben ebben az adott esetben? Ez ostobaság, vagy ez kuriózum, vagy valami más, talán szándékosan vannak ott ezek nyelvek, hogy káoszt vigyenek ebbe a problémába, a nyelvek használatába Ukrajnában? Az ön véleménye mint nyelvészé, mi?"

Az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Ukrán Nyelv Intézetének igazgatója mint nyelvész szakértő válasza szerint a ruszin nyelv az amerikai Központi Hírszerző Ügynökség (ismertebb nevén a CIA) célirányos tevékenységének következménye Kárpátalján. „Már az 1980-as évek elején erős alap jött létre ahhoz, hogy Kárpátalját mint a Szovjetunió szerkezetében fontos régiót fellázítsák, meggyengítsék, saját kelet-európai geopolitikai céljaiknak megfelelően" – hangzik a felvételen a nyelvész szakértő válaszában. Amikor a Szovjetunió elkezdett szétesni, a CIA révén előkészített ruszin projektet Hricenko szerint Moszkva vette át, és az ukrán nemzet egységének megbontására használta fel. A politikai összeesküvés-elméletre bizonyítékokat ugyan nem hozott fel a nyelvész professzor, ám a politikai érvekről hamarosan áttért a „nyelvészeti" érvekre a ruszin nyelvvel kapcsolatban. „Tiszta nyelvi vonatkozásban ez [mármint a ruszin nyelv] abszolút fikció, mert vannak kárpátaljai nyelvjárások, vannak lemkó és más dialektusok, és itt nincs semmiféle ruszin" – szögezte le határozottan és minden kétséget kizáróan.

Az alkotmánybíró meg volt ugyan elégedve a nyelvész szakértővel, de azért pontosításra szólította fel kollégánkat. „Abszolút igaz, pontosabban én azt hallottam, amit hallani akartam, de szeretném pontosítani a válaszát. Tehát, az olyan nyelvek megjelenését a törvényben, mint a ruszin,

---

nyelvtörvényről, mert parlamenti képviselők egy csoportja még 2014-ben beadványban kérte a törvény alkotmányellenesnek minősítését.

[30] Виступ професора Павла Гриценка на засіданні Конституційного Суду України 13 грудня 2016. https://www.youtube.com/watch?v=qa1a4pqPfo4

értelmezhetjük úgy, mint Ukrajna területi egységének megbontását?" – tette fel a kérdést a nem-nyelvész alkotmánybíró. A nyelvész professzor határozott választ ad az elhangzó kérdésre: „Minden kétséget kizáróan."

Az alkotmánybírónak nem feltétlenül kell és illik tudnia, hogy nincsenek mindent eldöntő tudományos szempontok és érvek annak a kérdésnek az eldöntésére, hogy létezik-, illetve önálló nyelv-e a ruszin, vagy sem. Az ukrán nyelvtudomány jelentős képviselőjének viszont – aki tudományos szakértőként vett részt az alkotmánybírósági meghallgatáson – tudnia kell(ene) arról, hogy filológiai, nyelvészeti eszközökkel nem lehet érvelni sem a ruszin nyelv létezése mellet, sem ellene. Az alkotmánybíróság előtt kifejtett álláspontja tehát nehezen tekinthető tudományosan megalapozhatónak, ehelyett inkább politikai kinyilatkoztatásnak.

10. Összefoglalás

A szláv nyelvek tipikus Ausbau nyelvek, s mivel az egymással Ausbau viszonyban lévő nyelvek és dialektusaik státusza politikai, kulturális, társadalmi, gazdasági és történeti faktoroktól függ, nyilvánvaló, hogy az északi és déli szláv dialektuskontinuumot egyaránt történelmi, kulturális és politikai tényezők kombinációja alapján értelmezett és kidolgozott „irodalmi nyelvek" (sztenderd nyelvváltozatok) tagolják diszkrét kategóriákként értelmezett „nyelvek"-re (Kamusella 2009: 34), amelyek rendszerint egy-egy nemzetállamhoz tartoznak, melynek konkrét határai vannak. Az államhatárok hatása pedig nyilvánvaló: „Az adminisztratív határok kialakulásuk után elkezdik befolyásolni a határon belül és azok másik oldalán beszélt nyelvváltozatokat. Mivel a határok meghatározzák a nyelvet beszélők szociális hálóit, a határon belüli kapcsolatok felerősödnek, a határon átnyúló kapcsolatok akadályokba ütköznek. Így az államhatárok kettős természetűek, mivel egyszerre idéznek elő konvergenciát és divergenciát: a határon belül beszélt változatok elkezdenek egymáshoz közeledni és a kiegyenlítődés irányába fejlődni, míg a határ másik oldalán beszélt változatok elkezdenek különfejlődni, sőt végül új nyelvvé alakulhatnak" – olvashatjuk a *Language Borders and Cultural Encounters* című kötet bevezetőjében (Palander et al. 2018: 7). Jovanovic (2017: 144) azt írja, hogy „Ha új államokat kellett létrehozni (…), a nyelv hasznos eszköznek bizonyult." Magocsi (2016) szerint a nyelv ilyen eszközként való használata abból fakad, hogy a hazafias nemzetépítők úgy érzik, az emberek csak egyetlen nemzetiséghez és nemzethez tartozhatnak, így a nemzeti

identitásnak s ezzel összefüggésben a nyelvi identitásnak más kötődéseket kizáróknak kell lenniük.

A saját nemzetállam és a nyelvi szuverenitás összefüggéseit egy 1937-ben Munkácson kiadott nyelvi vitairat szerzői is kitűnően látták, amikor ezt írták: „Nyelvi vitáink legfőbb és legelső oka az, hogy az ukrán nép nem államszervező nemzet, mert ha az ukránok által benépesített területnek legalább egy része önálló állam volna, akkor a szomszédok, megbékélvén egy ilyen állam létével, megbékélnének az ukrán nép és nyelve különállóságának gondolatával is."[31]

A fent bemutatott példák alapján jól látszik tehát, hogy „Az állam Közép-Kelet-Európában fontos szerepet játszott a nyelvek alkotásában és megszüntetésében az etnolingvisztikai nacionalizmus ideológiájának betartása mellett (ez a következő »egyenlettel« foglalható össze: nyelv = nemzet = állam), amiről a csehszlovák csehre és szlovákra, meg a szerbhorvát szerbre, horvátra, bosnyákra és montenegróira való szakadása tanúskodik az államhatárokat érintő változások következtében. Ezeket a különbözőképpen újraértelmezett, etnolingvisztikailag meghatározott nemzeti közösségeket olyan mechanizmusokkal intézményesítik, mint az államilag ellenőrzött kötelező oktatás és a kodifikált sztenderd nyelvek, valamint a »népszámlálás, térkép és múzeum« (…), továbbá a férfiak kötelező katonai szolgálata. A két vagy több államhatáron átnyúló beszélőközösségeket különböző nemzetépítői próbálkozásoknak vetették alá, amelyek teljes egészében követelik maguknak őket" (Kamusella et al. 2016: 2–3).

Úgy tűnik ugyanis, hogy Közép-Európában a „nyelv" fogalma megköveteli, hogy a dialektuskontinuum kiválasztott elemei egyetlen meghatározott erőközponthoz kapcsolódjanak: hogy egyetlen olyan, az adott nyelvet szimbolizáló „irodalmi nyelv" (sztenderd változat) részeként tartsák őket számon, amely kizárólagosan használatos a közigazgatásban, az oktatásban és a kultúrában, s amelynek normáit szótárak és nyelvtanok kodifikálják (Kamusella 2005: 130). Cantin (2014) úgy látja, hogy a közép- és kelet-európai nemzetek az elmúlt 150 évben mindannyian alkalmazták az etnikai határok kiterjesztésének stratégiáját, hogy „igazolják a területükre irányuló követeléseiket".

A dialektuskontinuumok vitatott hovatartozású szakaszait „mozgás, változás, sokféleség, hibriditás és feszültség jellemzi", ahol a határterületeken „egymást homályosan átfedő, megosztott befolyású területek vannak", amelyeknek nincs tiszta és világos pereme vagy határa

[31] *За рідне слово: полеміка з русофілами*. Мукачево, 1937.

(Yazan et al. 2019: 134). A dialektuskontinuum elemeinek kategorizálása így „mindig hierarchiák, ellentétek és konfliktusok kérdése" – mondja Busch (2012: 519). „Rendszerint a politikusok azok, akik manapság diktálják a szabályokat és döntéseket, nem a filológusok" – írja Kamusella (2005: 116), és leszögezi, hogy a nyelvek „sem nem természetesek, sem nem semlegesek. A történelem, a politika és a gazdaság összefüggésében való elemzésük elengedhetetlen a világ jobb megértéséhez, amelyben élünk, beleértve Közép-Európát is" (Kamusella 2015: 101).

A fentiekben azt is láthattuk, hogy a politikai és nyelvi szuverenitás kérdései szorosan összekapcsolódnak. Ez pedig megkérdőjelezi azt az általános elképzelést, hogy a nyelvek zárt rendszerek, egyértelműen meghúzható határokkal. Miközben a nyelvi határok mesterségesek és konvencionálisak, a nemzetállami idealizmus szellemében szigorú határokat húzunk a nyelvek és ezzel együtt a nemzetek és az általuk jellemzett nemzetállamok közé, eltekintve a realitásoktól: attól, hogy a nemzetek etnikai és nyelvi homogenizmusa mögött a valóság rendszerint sokkal bonyolultabb és változatosabb (Laakso 2018). Amikor nemzet, állam és nyelv szuverenitása a politikai és ideológiai viták tárgya, erről nem feledkezhetünk meg.

Van-e jogunk helyettük eldönteni, hogy a kárpátaljai szlávok által használt nyelvváltozatok az ukrán vagy a ruszin nyelv részei? A fenti összefoglalóból láthattuk, hogy „Az Ausbau-nyelvek önállóságának kérdését sosem nyelvészek döntik el, hanem a beszélők maguk (vagy valamely befolyásos csoportjuk); döntésükben persze jelentős szerepet játszanak az adott térség politikai, társadalmi, gazdasági és művelődési viszonyai" (Lanstyák 1998: 135).

„A világ nyelvészeit nagyon régóta foglalkoztatja az a probléma, hogy mi tesz egy nyelvet nyelvvé, számos kritériumot próbáltak adni ennek eldöntéséhez, de egyetlen egy van, amelyik működik: hogy az adott nyelv beszélői hogyan döntenek" – vallja Sándor Klára (2001: 38), s vele én magam is. Bízzuk ennek a kérdésnek az eldöntését azokra, akiket érint.

IRODALOM

Antoskina, L. – Kraszovszka, H. – Szigeda, P. – Szuhomlinov, O. (Антошкина Л. – Красовська Г. – Сигеда П. – Сухомлинов О.) 2007. *Соціолінгвістика: навчальний посібник.* ТОВ „Юго-Восток Лтд", Донецьк.

Baleczky Emil (Балецкий Е.) 1942a. Евменій Сабовъ і наша діялектологія. *Литературна Недѣля* 2 (1942) 89–92.

Baleczky Emil (Балецкий Е.) 1942b. Литература и народный языкъ. *Литературна Недѣля* 2: 263–264

Baleczky Emil (Балецкий Е.) 1942c. Языкъ грамматики Е. Сабова зъ 1890-го року. *Зоря–Hajnal* 2: 336–350.

Baleczky Emil (Балецкий Е.) 1943b. Про болгаризмы въ нашихъ говорахъ. *Литературна Недѣля* 3: 34–36.

Baleczky Emil (Балецкий Е.) 1943c. Одно морфологичное явище. *Литературна Недѣля* 3: 168.

Baleczky Emil (Балецкий Е.) 1943d. «Ü» в чинадѐвскомъ говорѣ. *Зоря–Hajnal* 3: 525–538.

Baleczky Emil (Балецкий Эміль) 1958. Венгерские заимствования в лемковском говоре села Комлошка в Венгрии. *Studia Slavica* IV: 23–46.

Baleczky Emil 1943a. *Szabó Eumén Orosz nyelvtanának hangtana.* Budapest: A Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Szláv Filológiai Intézete.

Balega, Jurij (Балега Юрій) 2010. *Політичне русинство, або Фенцико-Бродіївські привиди на Закарпатті.* Ужгород: Видавництво Гражда.

Bárczi Géza 1956. Nyelvjárás és nyelv. *Magyar Nyelv* LII/4: 393–401.

Belej, Ljubomir (Белей Любомір) 2017. *"Русинський" сепаратизм: націєтворення in vitro.* Київ: Темпора.

Belej, Ljubomor – Belej, Les (Белей Л. – Белей Л.) 2017. Неорусинство у контексті сучасної України. *Стратегічні пріоритети* 42/1: 57–61.

Bernsand, Niklas 2001. Surzhyk and National Identity in Ukrainian Nationalist Language Ideology. *Berliner Osteuropa Info* 17: 38–47.

Bernsand, Niklas 2006. Othering *Surzhyk* in Implicit Metalinguistic Discourse. In: B. Törnquist-Plewa ed., *History, Language and Society int he Borderlands of Europe: Ukraine and Belarus in focus*. Malmö: Sekel Bokförlag. 77–115.

Bilaniuk, Laada 1997. Speaking of Surzhyk: Ideologies and Mixed Languages. *Harvard Ukrainian Studies* XXI: 93–118.

Bilaniuk, Laada 2004. A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism* 8/4: 409–425.

Bilaniuk, Laada 2010. Language in the balance: the politics of non-accommodation on bilingual Ukrainian–Russian television shows. *International Journal of the Sociology of Language* 210: 105–133.

Blommaert, Jan 2013. Language and the study of diversity. *Working Papers in Urban Language & Literacies* 113.

Bonkáló Sándor 1910. *A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana.* Gyöngyös: Herczog Ernő Ármin Könyvnyomdája.

Bonkáló Sándor 1915. Az orosz (nagyorosz) és a rutén (kisorosz vagy ukrajnai) irodalmi nyelv kérdéséhez. *Nyelvtudomány* V: 81–110.

Bonkáló Sándor 1935. *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés.* Pécs: Felvidéki Tudományos Társaság.

Bonkáló Sándor 1995. A ruszin irodalmi nyelv. In Csatáry György szerk. *ЗОРЯ/HAJNAL. A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941–1944)*. Beregszász–Budapest: Hatodik Síp Alapítvány.

Bonkáló Sándor 1996. *A rutének (ruszinok).* Második, bővített kiadás. Basel–Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem [1940].

Botlik József 2005. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján.* II. kötet. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.

Botlik József 2011. Ruszin vagy ukrán? Bródy András és Volosin Ágoston/Avgusztin politikai pályájának összevetése. In Zubánics László szerk. *Magyar–ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok".* Beregszász–Ungvár: KMMI–Intermix Kiadó. 13–34.

Bottlik Zsolt – Pete Márton 2019. Ruszinok a változó posztszovjet geopolitikai térben. In: Fedinec Csilla – Csernicskó István szerk. *„Ruszin voltam, vagyok, leszek…" Népismereti olvasókönyv.* Budapest: Charta XXI Egyesület – Gondolat Kiadó. 257–269.

Brown, Geoffrey – Maxwell, Alexander 2016. Czechoslovak Ruthenia's 1925 Latinization campaign as the heritage of nineteenth-century Slavism. *Nationalities Papers* 6: 950–966.

Busch, Brigitta 2012. The Linguistic Repertoire Revisited. *Applied Linguistics* 33/5: 503–523.

Cantin, Kristina M. 2014. Process and practice: groupness, ethnicity, and habitus in Carpathian Rus'. *Nationalities Papers* 42/5: 848–866.

Cantin, Kristina M. 2014. Process and practice: groupness, ethnicity, and habitus in Carpathian Rus'. *Nationalities Papers* 42/5: 848–866.

Chambers, Jack – Trudgill, Peter 1998. *Dialectology.* (2nd Edition) Cambridge: Cambridge University Press.

Csernicskó István – Fedinec Csilla (Черничко Степан – Фединець Чілла) 2014. *Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території Закарпаття у першій половині XX століття (до 1944 року).* Ужгород: Поліграфцентр «Ліра».

Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek: Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010).* Budapest: Gondolat Kiadó.

Csernicskó István 2014. Ukrajna nyelvi helyzete egy amerikai film szinkronja tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XVI/1: 93–104.

Csernicskó István 2019. Adalékok a(z első) Csehszlovák Köztársaság létrejöttének nyelvideológiai alapjaihoz. *Pro Minoritate* Tavasz: 56–71.

Csucska, Pavlo (Чучка Павло) 2000. Русинська мова. In Русанівський, В. – Тараненко, О. ред. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія" ім. П. Бажана. 526–527.

Duliskovics, Johann (Дулишковичъ Іоанъ) 1874. *Историческія черты Угро-Русскихъ*. Унгваръ.

Dzendzelivszkij, Jozsip (Дзендзелівський Йосип) 1993. І.А. Гарайда як філолог і громадський діяч. In Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород: Патент, 142–156.

Fedinec Csilla – Csernicskó István 2016. Széljegyzet egy hivatalos lap margójára: Kárpátaljai Közlöny (1939–1944). *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2: 73–88.

Fedinec Csilla 2002. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.* Galánta–Dunaszerdahely: Fórum Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó.

Fedinec Csilla 2015. *„A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja" 1938–1944.* Budapest: Jaffa Kiadó.

Fejercsak, Petr (Феерчакъ Петръ 1888. *Очеркъ литературнаго движения угорскихъ русскихъ.* Одесса.

Fishman, A. Joshua 2009. *Не кидайте свою мову напризволяще. Приховані статусні наміри в корпуснопланувальній мовній політиці.* Київ: Видавництво „К.І.С."

Gal, Susan 1987. Linguistic Repertoire. In: Ammon, U. – Dittmar, N. – K. J. Mattheier eds. *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society.* Vol. 1. Berlin: Walter de Gruyter. 286–292.

Gal, Susan 2018. *A nyelv politikája. Nyelvi antropológiai tanulmányok.* Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.

Garvin, Paul 1998. A nyelvi sztenderdizáció. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *Nyelvi tervezés*, 87–99. Budapest: Universitas Kiadó.

Gaudio del, Salvatore – Tarasenko, Bohdana: Surzhyk 2009. Topical Questions and Analysis of a Concrete Case. In: Besters-Dilger ed. *Language policy and language situation in Ukraine: Analysis and recommendations*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 327–358.

Goodman, Bridget 2009. The Ecology of Language in Ukraine. *Working Papers in Educational Linguistics* 24/2: 19–39.

Gumperz, John 1964. Linguistic and social interaction in two communities. *American Anthropologist* 66/2: 137–153.

Haugen, Einar 1977. Norm and deviation in bilingual communities. In: Hornby, Peter ed. *Bilingualism: Psychological. Social and Educational Implications*. Academic Press, New York.

Hrusevszkij, Mihajlo (Грушевський Михайло) 1954. *Історія України-Руси.* Том 1. Нью Йорк: Видавниче товариство «Книгоспілка» [1913].

Iltyo, I. (Ільтьо І. В.) szerk. 2003. *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень).* Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики.

Jekelcsik, Szergej (Екельчик Сергей) 2010. *История Украины. Становление современной нации.* Киев: Издательство «К.И.С.».

Jovanovic, Srdjan M. 2017. The Misuse of Language: Serbo-Croatian, 'Czechoslovakian' and the Breakup of States. *East European Quarterly* 3: 143–163.

Kamusella, Tomasz – Nomachi, Motoki – Gibson, Catherine 2016. Introduction. In: Kamusella, Tomasz – Nomachi, Motoki – Gibson, Catherine eds. *The Palgrave handbook of Slavic languages, identities and borders*. Houndmills–Basingstoke: Palgrave Macmillan. 1–7.

Kamusella, Tomasz 2005. *The Triple Division of the Slavic Languages: A linguistic finding, a product of politics, or an accident?* Vienna: IWM Working Paper No. 1/2005.

Kamusella, Tomasz 2009. *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe.* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Kamusella, Tomasz 2016. The idea of a Kosovan language in Yugoslavia's language politics. *International Journal of the Sociology of Language* 217–237.

Káprály, Mihály – Pop, Ivan (Капраль Михаил – Поп Иван) 2001. Язык подкарпаторусинский. In Pop, Ivan: *Энциклопедия Подкарпатской Руси*, 425–430. Ужгород: Издательство В. Падяка.

Kárpály, Mihail (Капраль, Михаил) 2003. Русский язык в Подкарпатье (1938–1944). *Studia Russica* XX: 176–182.

Kárpály, Mihail (Капраль, Михаил) 2008. Языковая ситуация в Подкарпатье 1938–1944 гг. *Slavica Tartuensia* VIII: 178–195.

Kiss Jenő 2003. Általános kérdések. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó, 11–68.

Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.

Kozma Miklós 2009. *A visszacsatolt Kárpátalja. Napló*. Ungvár: KMKSZ.

Krivicka, Olena (Кривицька Олена) 2015. *Демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України.* Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

Kupcsanko, Grogorij (Купчанко Григорій) 1897. *Угорска Русь и еи русски жители.* Вѣдень.

Kuzio, Taras 2005. The Rusyn question in Ukraine: Sorting out fact from fiction. *Canadian Review of Studies in Nationalism* XXXII: 1–15.

Laakso, Johanna 2018. Language Borders and Cultural Encounters: A Linguistic View on Interdisciplinarity in the Research of Intercultural Contacts. In Palander, Marjatta – Riionheimo, Helka – Koisvisto, Vesa eds. *On the Border of Language and Dialect*. Helsinki: Finnish Literature Society – SKS. 38–55.

Lewicki, Joseph 1834. *Grammatik der Ruthenischen oder Klein Russischen Sprache in Galizien.* Przemysl.

Lucsik, V. (Лучик В.) 2008. *Вступ до слов'янської філології.* Київ: Видавничий центр „Академія".

Macjuk, Galina (Мацюк Галина) 2009. *Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики.* Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка.

Magocsi, Paul Robert 2007. *Історія України.* Київ: Критика

Magocsi, Paul Robert 2016. A Borderland of Borders: The Search for a Literary Language in Carpathian Rus'. In: T. Kamusella, M. Nomachi and C. Gibson eds. *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders.* Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan. 101–123.

Majboroda, Olekszandr (Майборода Олександр) 1999. *Політичне русинство: Закарпатська версія периферійного націоналізму.* Київ: НаУКМА.

Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2011. *Суржик: між мовою і язиком.* Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія".

Misanics, Oleksza (Мишанич Олекса) 1999. *Політичне русинство: історія і сучасність. Ідейні джерела закарпатського регіонального сепаратизму.* Київ: Обереги.

Moser, Michael (Мозер Міхаель) 2011a. Прощання з українством: декілька завваг про мовну історію русинів за влади Міклоша Гортія. *Humaniora: Slavica Tartuensia, 2011,* IX: 231–251.

Moser, Michael (Мозер Міхаель) 2011b. Українці на шляху до нації з власною мовою: критичні зауваги до історіографії української мови. In Андреас Каппелер ред. *Україна. Процеси націотворення*. Київ: Видавництво „К.І.С." 111–123.

Moser, Michael (Мозер Міхаель) 2011c. Шляхи „українізації: Підкарпаття за міжвоєнної доби – перші граматики української мови. In: Zoltán András szerk. *In memoriam István Udvari (1950–2005)*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke. 247–276.

Moser, Michael (Мозер Міхаель) 2012. *Тарас Шевченко і сучасна українська мова: спроба гідної оцінки.* Львів: Українознавча наукова бібліотека НТШ.

Moser, Michael 2016. Rusyn: A New–Old Language In-between Nations and States. In: Tomasz Kamusella, Motoki Nomachi, Catherine Gibson eds. *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders.* Houndmills–Basingstoke: Palgrave Macmillan. 124–139.

Nahorna, Larisza (Нагорна Лариса) 2008. *Регіональна ідентичність: український контекст.* Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

Nyimcsuk, Vaszil (Німчук Василь) 2000. Закарпатський говір. In *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія" ім. П. Бажана. 174–176.

Oficinszkij, Roman 2010. Etnikai-kulturális összefüggések. In Fedinec Csilla – Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 178–184.

Palander, Marjatta – Riionheimo, Helka – Koisvisto, Vesa 2018. Introduction: Creating and Crossing Linguistic Borders. In Marjatta Palander – Helka Riionheimo – Vesa Koisvisto eds. *On the Border of Language and Dialect*. Helsinki, Finnish Literature.

Pancsuk, Maj (Панчук Май) 1995. Політичне русинство в Україні. *Політична думка* 2–3: 116–123.

Pavlovszkij, A. (Павловский А.П.) 1818. *Грамматика Малороссійскаго нарѣчія, или Грамматическое показаніе существенныхъ отличій, отдалившихъ Малороссійское нарѣчіе отъ чистаго Россійскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмѣту замѣчаніями и сочиненіями*. Санктпетербургъ.

Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove 1997. Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság* 1: 12–30.

Pidkuimukha, L. (Підкуймуха Л.) 2019. Мовностилістичні особливості фільму «Кіборги» А. Сеітаблева. Українська мова 71/3: 108–123.

Plišková, Anna (Плїшкова Анна) 2008. *Русинскый язык на Словенску (Короткый нарис історії і сучасности).* Пряшів: Світовый конґрес Русинів.

Pop, Ivan (Поп, Иван) 2001. *Энциклопедия Подкарпатской Руси.* Ужгород: Издательство В. Падяка.

Romsics Ignác 2010. *Magyarország története a XX. században.* Negyedik, javított és bővített kiadás. Budapest: Osiris.

Sándor Klára 2001. Szociolingvisztikai alapismeretek. In Sándor Klára szerk. *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. Szeged: JGYF Kiadó. 7–48.

Seals, Corinne A. 2019. *Choosing a Mother Tongue: Ukrainian Sociolinguistic Identity Politics.* Bristol: Multilingual Matters.

Stepyko, M. – Nakonechnyi, V. (Степико М. – Наконечний В.) 2017. Сучасне русинство: етнополітичний проект чи криза української національної ідентичності. *Стратегічні пріоритети* 42/1: 39–46.

Szabó Eumén (Сабовъ Евменій) 1890. *Русская грамматика и читанка литературнаго языка Угоро-русскихъ*. Ungvár: a szerző kiadása.

Szavojszka, Szvitlana (Савойська Світлана) 2011. *Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації.* Київ: ВЦ „Просвіта".

Szuhonyak, Vaszilina (Сугоняк, Василина) 2016. Декодування тексту і підтексту публікацій у виданнях Підкарпатського общества наук. In: І. Сабадош ред. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород: Ужгородський національний університет. 135–140.

Tóth Mihály – Csernicskó István 2013. *Научно-практический комментарий Закона Украины об основах государственной языковой политики (с приложениями)*. Киев: ВОО Правозащитное общественное движение «Русскоязычная Украина».

Tóth Mihály – Csernicskó István 2014. *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez.* Intermix Kiadó: Ungvár–Budapest.

Trubetzkoy, Nikolai 1925. Einiges über die russische Lautentwicklung und die Auflösung der gemeinrussischen Spracheinheit. *Zeitschrift für Slavische Philologie* 1: 287–319.

Trubetzkoy, Nikolai 1952. *The Common Slavic Element in Russian Culture*. New York: Columbia University.

Trudgill, Peter 1992. Ausbau sociolinguistics and the perception of language status in contemporary Europe. *The International Journal of Applied Linguistics* 2: 167–178.

Trudgill, Peter 2001. The Ausbau and Abstand sociolinguistics of linguistic minorities. In Peter Nelde – Rindler Schjerve eds. *Minorities and language policy*. St. Augustin, Asgard Verlag, 37–44.

Trudgill, Peter 2003. *Glossary of Sociolinguistics.* Edinburgh, Edinburgh Univeristy Press.

Trudgill, Peter 2010. A nyelvi kisebbségek Ausbau és Abstand szociolingvisztikája. In Csernicskó István – Fedinec Csilla – Tarnóczy Mariann – Vančoné

Kremmer Ildikó szerk. *Utazás a magyar nyelv körül.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 129–134.

Udvari István szerk. 1992. *Hodinka Antal válogatott kéziratai.* Nyíregyháza: Vasvári Pál Társaság.

Vahtyin, N. – Golovko, E. (Вахтин Н.Б. – Головко Е.В.) 2004. *Социолингвистика и социология языка.* Санкт-Петербург: Издательский центр «Гуманитарная Академия» – Европейский университет в Санкт-Петербурге.

Varga Beáta 2019. Ruszok, rutének vagy ukránok? A lengyel és litván fennhatóság hatásai, 1340–1654. In Fedinec Csilla – Csernicskó István szerk. *„Ruszin voltam, vagyok, leszek…" Népismereti olvasókönyv.* Budapest: Charta XXI Egyesület – Gondolat Kiadó. 41–64.

Vidnyánszky, István (Віднянський Степан) 2017. Актуалізація «русинського питання» в Закарпатті та за його межами в контексті анексії Криму і війни на сході України. *Стратегічні пріоритети* 42/1: 8–17.

Volosin, Avgusztin (Волошин Августин) 1921. *О письменном язицѣ Підкарпатських русинов.* Ужгород: Уніо.

Volosin, Avgusztin (Волошинъ Августинъ) 1901. *Методическая грамматика угро-русского литературного языка для народныхъ школъ*. Унгваръ/ Уніо.

Volosin, Avgusztin (Волошинъ Августинъ) 1906. *Азбука угро-руськаго и церковно-славянскаго чтенія*. Унгваръ: Уніо.

Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika.* Budapest: Osiris.

Woolhiser, Curt 2005. Political borders and dialect divergence/convergence in Europe. In Peter Auer, Frans Hinskens, & Paul Kerswill eds. *Dialect Change: Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 236–262.

Yazan, Bedrettin – Rudolph, Nathanael – Selvi, Ali Fuad 2019. Borderland negotiations of identity in language education: Introducing the special issue. *International Multilingual Research Journal* 3: 133–136.

Zoltán András 2019. A Kárpát-medencei szlávok nyelve a honfoglalás korában. In: Fedinec Csilla – Csernicskó István szerk. *„Ruszin voltam, vagyok, leszek…" Népismereti olvasókönyv.* Budapest: Charta XXI Egyesület–Gondolat Kiadó. 27–40.

ПРОЗОВІ ТВОРИ ЕМІЛЯ БАЛЕЦЬКОГО: СТИЛЬ, ТЕМАТИКА, ПРОБЛЕМАТИКА

Тетяна Чонка
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
tchonka14@gmail.com

The article provides an overview of the prose works by Emil Baleczky included in the publication "Emil Baleczky. Literary Heritage" (Edited by András Zoltán, Mihail Kapraly. – Nyíregyháza, 2007. – p. 178 [Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia, vol. 20), in particular, of the section «Prose» (pp. 65–107). The author of the article analyzes the stylistic features, ideological and thematic content. The main thematic groups are distinguished: according to reference criterion personal and psychological themes predominate (love theme, often first love, the theme of maturity of a young person and life trials, the theme of friendship), moral and ethical themes (human morality, freedom, love and betrayal, sin and penance), socio-political (the problems of «lower class», orphans' lives, the relationship between the poor and the rich), environmental themes (illegal deforestation), existential themes (life and death, human fate, life choices).

The analysis allowed to conclude that Emil Baleczky' prose works were written in romantic-sentimental style; the topics of his interests include: the fate of the common man, life's twists that break human destinies, painful memories of the first love, passion for freedom and creativity.

Еміль Балецький – відомий мовознавець, та мало відомий письменник, що обумовлено насамперед його особистими пріоритетами й напрямками діяльності. Сам митець за життя рідко згадував про свої художні дописи, тож і не дивно, що вони є маловідомими читацькому загалу, а отже, й недостатньо досліджені, чим і обумовлена актуальність нашої розвідки.

Завдяки виданню «Эмиль Балецкий. Литературное наследие» (Под ред. Андраша Золтана, Михаила Капраля. – Nyíregyháza, 2007. – 178 с. [Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia, vol. 20), виданому до 25-ліття з дня смерті вченого його учнями, стали відомими збережені зразки прозових дописів письменника, які й були предметом нашого дослідження.

До видання увійшли невеликі оповідання «Бродяги» (1936), «Любовь больныхъ» (1936), «Маня» (1936), «Цирковка» (1936), «Боженка» (1936), «Счастье» (1936), «На ярмаркѣ» (отрывокъ изъ рассказа «Цуравый Мишо») (1937); із циклу «Синія дали»: «Молодые дни» (1941), «Первая

любовь» (1941), «Цвѣла сирень» (1941), «Прощаніе съ Анни» (1941) та уривок з повісті «На своихъ крылахъ» (1941). Більшість із цих творів уперше побачила світ в єдиному прижиттєвому виданні автора «Вербный трепетъ» (Ужгород, 1936). Як бачимо, юному авторові було всього 17 років у 1936 році й 22 у 1941, чим, на нашу думку, й обумовлюється специфіка стилю й тематика його творчості. Навіть при первинному ознайомленні з цими творами (уже з їхніх **назв**, які часто акумулюють художній задум та ідейний зміст) наш читацький горизонт очікування налаштовується на романтично-сентиментальний струмінь – і, по суті, ми знаходимо риси визначених стилів майже у всіх опрацьованих творах.

За референтним критерієм (тобто спрямованістю на предметну сферу, на об'єкт зображення) можемо виокремити такі тематичні групи:

1. **Особистісно-психологічна тематика (любовна тема, найчастіше першого кохання, тема змужніння юної особистості й життєвих випробовувань, тема дружби)**, зокрема у творах:

«Первая любовь»

Фабула: «Весною я увидѣлъ Ядвигу. ... Въ воскресенье, помню, впервые я съ нею говорилъ, и тогда родились во мнѣ новыя чувства... Часто ее видѣлъ во снѣ. А утромъ – разочарованіе... Осенній вѣтеръ сшибалъ меня съ насыпи...» (Балецкий 2007: 96–97). Ще раз побачив її через три роки: кілька слів – і все. Потім чув, що вона десь танцює, що за нею «ухаживаютъ», і ці слухи ранили закохане серце. Пройшли роки. Одного разу в місті зайшов увечері до ресторану, де «Ядвига танцевала съ пожилымъ господиномъ и игриво прижималась къ нему» (Балецкий 2007: 97). «Теперь не знаю, гдѣ она... Можетъ-быть, вышла замужъ за того пожилого богача. Можетъ быть, каждый вечеръ танцуетъ съ пожилыми богачами. Можетъ-быть, и глаза ея увяли» (Балецкий 2007: 97). «Прощай, Ядвига, моя первая любовь!» (Балецкий 2007: 98).

«Цвѣла сирень»

Фабула: «Мнѣ было одиннадцать лѣтъ. Цвѣла сирень. Шелъ мѣсяцъ май... По дорогѣ изъ школы на вокзалъ я встрѣтился съ ней. Она мнѣ подарила сирень... Изъ города мы ежедневно ѣхали вмѣстѣ. Она въ одномъ окнѣ, а я вѣ другомъ. Я каждый день получалъ отъ нея сирень» (Балецкий 2007: 98).

«Синяя даль проглотила ее, ея сына и супруга, а синяя даль годовъ проглотила нашу дѣтскую любовь» (Балецкий 2007: 99).

«Прощаниіе съ Анни»

Фабула: «Я стоялъ на мосту – мѣстѣ нашихъ свиданій и смотрѣлъ на передвижной домикъ. ... Она знала, что я приду, я предчувствовалъ, что она выглянетъ... И я понялъ, что она только полюбила меня искренно, что она понимаетъ мою тоску... горечь любви разъединенной...» (Балецкий 2007: 100). Минуло два роки, поки цирк знову повернувся до їхнього села, а юний оповідач дізнався про подальшу долю Анни: «Мачеха ее прогнала. И пошла она изъ рукъ въ руки! ...Проституткой стала» (Балецкий 2007: 101). «О, Анни! Я думалъ, что ты самая честная въ мірѣ, а оказалось, что все это ложь – думал я, не имѣя понятія о жизни, убивающей невинныхъ людей» (Балецкий 2007: 101).

Проблематика:

- високі ідеали – зруйновані долі;
- гріх і покута;
- першого кохання й першого розчарування;
- жіночої долі.

«Боженка»

Фабула: Троє друзів – Федор, Іван і Адальберт – навчалися в учительській гімназії. Хоча хлопці були різних національностей та належали до різних соціальних прошарків, проте вони товаришували: їх об'єднували навчання й спільні інтереси. «Иванъ ...былъ хорошимъ ученикомъ. Это былъ сынъ зажиточнаго крестьянина, который поставилъ своей цѣлью изучать жизнь бѣдняковъ... былъ жгучимъ брюнетомъ, станъ – стройный. Имѣлъ большой талантъ къ языкамъ, писалъ стихи... Что еще о немъ можно сказать?» (Балецкий 2007: 85–86). «Адальбертъ былъ мадьяръ... Шестой классъ онъ повторялъ, но былъ несомнѣнно умнымъ и развитымъ юношей» (Балецкий 2007: 86). У вільний від навчання час вони любили відпочивати за містом, біля мінеральних джерел, поряд з купальнями. Краса природи надихнула їх на пісні – і кожен із хлопців почав співати те, що було в нього на душі. Раптом Іван «проявилъ свое патріотическое чувство»: «...я не удивляюсь, что Адальбертъ запѣлъ мадьярскую пѣсню, онъ вѣдь мадьяръ, но почему ты поешь не русскія пѣсни, я никакъ не пойму». «Извини, Ванька, – театрально склонился Федоръ, – мой проступокъ больше не повторится. Признаюсь во грѣхахъ, ибо вчера ночью я слушалъ пѣсню соловья и ... подсвистывалъ» (Балецкий 2007: 87).

Саме піснею хлопці привернули увагу доньок господаря курорту. Завдяки пісні народилося перше кохання Івана і Боженки, які належали до різних соціальних прошарків, різних націй і

віросповідань, адже справжні людські почуття й мистецтво вищі за всі перепони, придумані людьми.

Проблематика:

- дружба й любов між людьми різних національностей і соціальних класів;

- замилування красою народної пісні (руської, української, чеської, мадьярської);

- ствердження великої сили мистецтва, яке єднає людей.

2. Морально-етична тематика (людської моральності, свободи, любові й зради, гріха й покути), яку знаходимо у наступних творах:

«Бродяги»

Фабула: Микула – батько Митра, валив ліс, поки його не привалило дерево, далі охороняв повалені дерева, поки його не прогнали – і змушений він був піти по білому світу милостиню збирати. Дружина його пішла служити дякові, а молодша донька Марька збирала ягоди, гриби й продавала поміж панів.

Опинившись у місті у пошуках кращого життя, Митро «...взвѣшивалъ грѣхъ и голодъ» (Балецкий 2007: 66), але усе ж наважився вкрасти дві булки у єврея. «Тутъ и прослужилъ Митро всю зиму, таская на себѣ большую корзину съ булками... Но как только солнце начало грѣть – потянуло въ поле. Хотѣл онъ бѣжать изъ города въ глушь, въ горы, быть голоднымъ и свободнымъ...» (Балецкий 2007: 67). І коли він нарешті остаточно вирішив покинути роботу заради свободи, зустрів неочікувано свого батька. «Микула былъ крѣпкій человѣкъ, сама судьба постановила, что быть ему бродягой. Станъ у него, манеры – все отъ свободы. Смотрѣл Митро на отца и видѣлъ свободу, то, куда его влекло съ первыхъ дней весны» (Балецкий 2007: 67).

«Идутъ бродяги, идутъ. Идутъ какъ друзья... Вольность ими владѣетъ! Осѣдлые жители и понятія о томъ не имѣютъ, какъ это жизнь такую прожить! Бродячую-то...» (Балецкий 2007: 68).

Проблематика:

- свободи як найвищої життєвої цінності;

- людської долі;

- доля «маленької людини».

3. Суспільно-політичну (проблеми «маленької людини», життя сиріт, відносини бідних і багатих) та екологічну (незаконна вирубка лісів) тематику спостерігаємо у творах:

«Цирковка»

Фабула: «Быль весенній полдень: весна, казалось, въ этотъ день впервые появилась въ этомъ году въ Карпатскихъ горахъ. Весна летѣла въ объятья бродягъ, учениковъ и голодныхъ крестьянъ» (Балецкий 2007: 76).

Початок оповідання готує читача до позитивних змін і в житті героїв. Так і стається: сирота-пастух Максим і сирота-пастушка Євка (верховинка, яку пошкодував і прийняв за годованку лісник) з першого погляду покохали одне одного. Він почув, як вона співає, і пішов на той спів, як на поклик серця. «Максимъ посмотрѣлъ на воды Латорицы, которыя, казалось, были веселѣе, чѣмъ двѣ недѣли тому назадъ. Тогда она протекала среди темныхъ скалъ, покрытыхъ бурыми безлиственными лѣсами и по желтымъ полямъ. Сейчас лѣса уже развились, луга зазеленѣли, расцвѣли фіалки, незабудки кое-гдѣ появились. Зеленое изубрудное покрывало было брошено на отлогій берегъ. Отъ этой перемѣны повеселѣла и Латорица. И моя жизнь повеселѣла-бы если-бы мои собратья улыбнулись. Но когда улыбнутся они? Когда улыбнутся угрюмыя лица нашихъ верховинцевъ? Когда?» (Балецкий 2007: 76–77).

Та не довго продовжувалося їхнє щастя, бо «раубшицери» (браконьєри) убили «гайника» (лісника).

«О, Евко, такъ ты совсѣмъ осиротѣла? ...Евко, почему судьба не покровительствуетъ бѣднымъ? Не любитъ бѣдныхъ Богъ... Создалъ ихъ для того, чтобы страдали. Богъ любитъ богатыхъ, только сами они не очень Бога любятъ!» (Балецкий 2007: 79).

«Взяла Ева тайстру на плечи и со слезами потянулась въ городъ – далекій. Максимъ о томъ ничего не зналъ» (Балецкий 2007: 80).

«Уже второй годъ жила Ева въ городѣ, гдѣ нашла службу у богатаго еврея Вайса. Тяжелѣе была ея жизнь, чѣмъ въ деревнѣ у лѣсника. Тутъ ей нужно было и жиденятъ няньчить и работать, и въ будень и въ праздникъ» (Балецкий 2007: 80). Але, коли одного разу маленька хазяйська донька Сура впала й розбила носик, господарі вигнали бідну сироту. Якраз була зима. «Хотѣлось исчезнуть со свѣта, и только память о матери останавливала ее: кто о ней тогда думать будетъ? ...Снѣжные холодные поцѣлуи судьбы таяли на щекахъ Евы. А послѣдній былъ слишкомъ холоднымъ. ...Тут рѣшила Ева, что быть ей снѣжинкой легкой, кануть въ Латорицѣ» (Балецкий 2007: 81).

Дівчину врятувала Маня, що колись служила поряд з Вайсом. Вона не дала їй втопитися і повела із собою в кабак, звідки Єва вже вийшла з фокусником і з його цирком пішла по світу. Але й у цирку

коротким було її спокійне життя, бо фокусник Карл одружився з Іоланною, яка вміла розмовляти чеською й танцювати на канаті, а Єва «не то служанка, не то актриса, жалкое лицо, которое должно было дѣлать все, что ему приказывали и сопровождать бродячиій циркъ, чтобы только не умереть съ голоду. ...Ева со дня на день увядала. Когда приходилось ей улыбаться передъ крикливо одѣтой и сытой публикой, – это былъ дѣйствительно смѣхъ сквозь слезы. Мало кто изъ аплодировавшей публики зналъ жизнь этой сироты-комедіантки, мало кто понималъ ея улыбку, и никто ея не пожалѣлъ» (Балецкий 2007: 83).

Водночас і зраділа й засмутилася дівчина, коли «бродячій циркъ – «Варьете Доминикъ» прикатилъ черезъ Росвигово на знакомый берегъ Латорицы» (Балецкий 2007: 83). Під час номеру Карл поранив Єву в руку – і публіка залишилася незадоволеною. З перев'язаною рукою вона сиділа в касі, куди й привела доля Максима. За тиждень вона залишила цирк, і щасливі вони разом поїхали у Сваляву, де Максим працював кучером у лісового інженера.

Проблематика:

- життя сиріт, важкі випробування в їхньому житті;
- взаємини між бідними й багатими;
- незаконна вирубка лісів;
- любові й зради;
- життя і смерті.

4. Екзистенційна тематика (життя і смерті, людської долі, життєвого вибору) спостерігається у творах:

«**Любовь больныхъ**»

Фабула: Молода сільська вчителька Єлена, яка лише три місяці навчала дітей, закохалася у свого управителя: «Василій, Василій, за что судьба насъ раздѣляетъ? Почему ты боленъ? Вышла бы я за тебя замужъ, только-бы жить съ тобою, постоянно. Я бы вышла за тебя замужъ, хотя ты и боленъ... Почему я тебя, больного, такъ полюбила? Что за волшебная сила въ твоих сѣрыхъ, глубокихъ, какъ океанъ глазахъ? Василій! Василій!» (Балецкий 2007: 69).

Після прощального вечора перед його від'їздом в Татри на лікування, коли вони зізналися одне одному в коханні й були п'яними від поцілунків, вона досить скоро дізналася, що й сама захворіла на туберкульоз. Але, дізнавшись, не послухала лікарів: «Но Елена была легкомысленная и наивная. Она не думала о послѣдствіяхъ. Она думала порой, что вотъ и мужъ у нея будетъ больной – и она будетъ больная, и

будетъ больная счастливая парочка. И не будетъ никакой опасности» (Балецкий 2007: 83).

Але вона померла, зізнавшись Василеві у коханні, а він через тиждень застрелився біля її могили, поєднавшись зі своєю коханою в іншому житті.

Проблематика:

- людської долі й вибору;
- легковажності й безвідповідальності за своє життя й життя дорогої тобі людини;
- захоплення силою кохання, яке здатне йти на смерть.

«Маня»

Фабула: «Чтобы познакомиться съ жизнью этого бродячаго табора, чтобы понять намъ, осѣдлымъ, душу бродячихъ обывателей, я готовъ былъ сутки стоять и наблюдать» (Балецкий 2007: 72–73).

«Многіе стоявшіе у карусели смѣялись надо мной – вотъ де, разговариваетъ съ комедианткой! Но я не обращалъ на это вниманія» (Балецкий 2007: 74).

Маня так і поїхала у своєму «домику путешествій», а оповідачеві залишилися лише спогади про неї.

Проблематика:

- життя мандрівних акторів і ставлення до них людей;
- втрачені мрії й ілюзії;
- духовна чистота й брудна реальність;
- здатність до самопожертви й непорозуміння зі світом.

Риси сентименталізму у творах:

- **Паралелізм стану природи й людини** («Бродяги»: «Лѣса и луга раздѣты. Раздѣлъ ихъ холодный октябрь. Небо часто роняло слезы... падали осенніе листья, вѣтеръ уносилъ ихъ. Куда? Куда уноситъ вѣтеръ увядшую листву?» (Балецкий 2007: 74).

Одразу виникають асоціації – листя-«бродяги» й люди-«бродяги»: син Митро й батько Микула, які так само не знають, куди ж їх занесе вітер їхньої долі.

- **Асоціативний ряд «весна – любов – свобода»** («Цирковка»: «Быль весенній полдень: весна, казалось, въ этотъ день впервые появилась въ этомъ году въ Карпатскихъ горахъ. Весна летѣла въ объятья бродягъ, учениковъ и голодныхъ крестьянъ» (Балецкий 2007: 76); «Первая любовь»: «Весною я увидѣлъ Ядвигу. ... Въ воскресенье,

помню, впервые я съ нею говорилъ, и тогда родились во мнѣ новыя чувства...» (Балецкий 2007: 96); «Цвѣла сирень»: «Мнѣ было одиннадцать лѣть. Цвѣла сирень. Шелъ мѣсяцъ май...» (Балецкий 2007: 98)).

- Протиставлення ідилічних картин природи суворій повсякденній реальності простих людей, серед яких: учителі, пастухи, селяни, студенти, мандрівні актори, цигани. («Цирковка»: «Сейчас лѣса уже развились, луга зазеленѣли, расцвѣли фіалки, незабудки кое-гдѣ появились. Зеленое изубрудное покрывало было брошено на отлогій берегъ. Отъ этой перемѣны повеселѣла и Латорица. И моя жизнь повеселѣла-бы если-бы мои собратья улыбнулись. Но когда улыбнутся они? Когда улыбнутся угрюмыя лица нашихъ верховинцевъ? Когда?» (Балецкий 2007: 76–77).

В оповіданні «Счастье» події відбуваються взимку, коли «снѣгъ падалъ большими хлопьями» (Балецкий 2007: 90). Вітрини магазинів були святково прикрашені до свят. Молода вчителька випадково стала свідком розмови між матір'ю й сином, жебраками. Хлопчик просив: «Мамко, та не купить менѣ днесь – вечеръ – хлѣба... Лишь купить менѣ того Миколая, тадь я такъ знаю колядовати!» (Балецкий 2007: 90). І молода жінка подарувала йому щастя – купила Миколая, у якого він так щиро, по-дитячому, вірив.

- Ліричні авторські відступи, звертання до читача, риторичні звертання й оклики («Цирковка»: «Часто въ жизни мы сердимся на кого-нибудь и при томъ замѣчаемъ, что этотъ ненавидимый желаетъ намъ счастья» (Балецкий 2007: 77). «Помните-ли Вы еще, любезные читатели, пастушку Еву? Нынѣ Вы бы ее не узнали» (Балецкий 2007: 82), «Но когда улыбнутся они? Когда улыбнутся угрюмыя лица нашихъ верховинцевъ? Когда?» (Балецкий 2007: 77); «Бродяги»: «Много дорогъ въ мирѣ, много пѣшинокъ, а бродягъ еще больше. Любятъ они жизнь – голодна, бѣдна, крута эта жизнь. Вольность ими владѣетъ!» (Балецкий 2007: 68), «Куда? Куда уноситъ вѣтеръ увядшую листву?» (Балецкий 2007: 74)).

- Особлива увага до жіночої долі («Любовь больныхъ», «Маня», «Цирковка»; із циклу «Синія дали»: «Первая любовь», «Цвѣла сирень», «Прощаніе съ Анни»).

- Асоціативний ряд «любов – хвороба – смерть» («Любовь больныхъ»).

- Емоційно забарвлена мова: емоційно забарвлена лексика, риторичні оклики й запитання, неповні речення **(**«Любовь больныхъ»:

«Васька, я выхожу за тебя... Я тону – а-а, въ твоихъ глахахъ – сѣрыхъ моряхъ... Пе-рекрести меня... Я люблю... тебя... Ты тоже... прыгни въ сѣрый океанъ: там тепло! Цѣ-луй...ме-ня!... Я то-ну-у-у... и ты... Богъ! Иди... я не... Бож-же мой...» (Балецкий 2007: 71); «Цвѣла сирень»: «Ахъ, эти цвѣтущие глаза! Неужели они могутъ увянуть? Я ихъ такъ хорошо помню. Иногда выхожу на горку за шлагбаумомъ и гляжу въ синюю даль: она ее унесла навѣки. Прощай, Ядвига, моя первая любовь!» (Балецкий 2007: 98); «Прощаніе съ Анни»: «Анни, Анни, бѣдная моя Анни, сказка золотая, сказка воспоминанье невозвратимой поры моей жизни!» (Балецкий 2007: 101)).

- Поведінка героїв: («Любовь больныхъ»: «Она умерла. Василий стоялъ возлѣ нея: заплакалъ, но безъ слезъ. ...А тридцатого апрѣляѣ – въ ночь на первое мая онъ застрѣлился изъ револьвера на могилѣ своей Еленки» (Балецкий 2007: 71); «Цирковка»: «На Максима она не смотрѣла, взоръ ея былъ опущенъ. Максимъ хотѣлъ было что-то спросить, но замялся и покраснѣлъ» (Балецкий 2007: 78); «Она тоже жаждала любви, но не осмѣливалась сама подойти къ молодому человѣку. Теперь она уже жалѣла о своемъ бѣгствѣ» (Балецкий 2007: 77).

«А, - смущенно вздохнула Ева, - я еще никого не любила, кромѣ моей матери, но она умерла.

По щекам покотились слезы и Ева опустила голову. ... И тогда... посыпались страстные поцѣлуи на щеки пастушки» (Балецкий 2007: 79).

«Боженка»: «Боженка присѣла, волнуясь, на лавочку въ саду. Теплый эфиръ нѣжилъ ее. Луна пристально смотрѣла на землю. Слезы проступили на очахъ у дѣвушки» (Балецкий 2007: 89)).

Отже, проаналізувавши тематику, проблематику, мову прозових творів Еміля Балецького, можемо констатувати, що вони написані у романтично-сентиментальному стилі. Тематика його зацікавлень – доля простої людини, життєві перипетії, які ламають людські долі, щемливі спогади про перше кохання, захоплення свободою й творчістю.

ЛІТЕРАТУРА

Эмиль Балецкий 2007: *Литературное наследие*. Под ред. Андраша Золтана, Михаила Капраля. – Nyíregyháza. 178 с.

Нотатки / Jegyzetek

Б 19 **Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин.** Збірник наукових робіт міжнародного наукового семінару «Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин», Берегове, 23-24 травня 2019 року / Редактор: Єлизавета Барань – Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ – ТОВ «РІК-У», 2020. – 236 с. (угорською, українською та англійською мовами).

ISBN 978-617-7868-35-3

Збірник містить матеріали міжнародного наукового семінару «*Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин*», який відбувся 23-24 травня 2019 року в м. Берегове. До видання, присвяченого 100-річчю від дня народження видатного славіста, ввійшли статті про життєпис науковця, його мовознавчу, освітницьку діяльність та літературну творчість.

УДК 81′1:061.3(477.87)

Наукове видання

Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин

Міжнародний науковий семінар
Берегове, 23-24 травня 2019 року

Збірник наукових робіт

2020 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці ІІ (протокол №5 від 27.08.2020 р.)

Підготовлено Видавничим відділом спільно з кафедрою філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ

Редактор:
Єлизавета Барань

Рецензенти:
Адальберт Барань, кандидат філологічних наук (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)
Вільмош Газдаг, доктор філософії з гуманітарних наук, спеціальність «філологія» (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)

Коректура угорського тексту:
авторська

Коректори українського та англійського текстів:
Олександр Кордонець та Томаш Врабель

Технічний редактор: Вільмош Газдаг

Обкладинка: Вільмош Газдаг, Ласло Веждел

УДК: Бібліотечно-інформаційний центр «Опацої Чере Янош» при ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ

Відповідальні за випуск:
Степан Черничко (в.о. ректора Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці ІІ)
Ільдіко Орос (президент Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці ІІ)
Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)

За зміст опублікованих наукових робіт відповідальність несуть автори

Друк збірника здійснено за підтримки Угорської академічної ради Закарпаття

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Статут «Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ» (Прийнято Загальними зборами ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, протокол №2 від 11.11.2019 р., зареєстровано в реєстрі за №6179 приватним нотаріусом І.В. Мацолою)* **та ТОВ «РІК-У»** (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88000. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

Підписано до друку 21.10.2020. Шрифт «Book Antiqua». Папір офсетний, щільністю 80 г/м².
Ум. друк. арк. 19,0. Формат 70х100/16. Замовл. №2792. Тираж 200.